

**T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**NEVŞEHİR-HACIBEKTAŞ İLÇESİ ALEVİ-BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE
ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Fatma KÖSE

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

NEVŞEHİR
2019

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NEVŞEHİR-HACIBEKTAŞ İLÇESİ ALEVİ-BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE
ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Fatma KÖSE

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

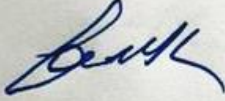
NEVŞEHİR
2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Fatma KÖSE

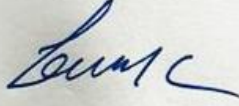

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

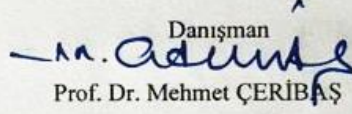
“Nevşehir-Hacıbekaş İlçesi Alevi-Bektaş İnanç Sisteminde Eski Türk İnançlarının İzleri” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Fatma KÖSE

Danışman

Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL

Doç. Dr. Ekrem Hıncal

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof Dr. Mehmet ÇERİBAŞ danışmanlığında, Fatma KÖSE tarafından hazırlanan “Nevşehir-Hacıbektaş İlçesi Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Eski Türk İnançlarının İzleri” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

29/08/2019

JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye : Prof. Dr. Nedim BAKRICI

Üye : Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

İMZA

M. Çeribaş

N. Bakrici

F. Meltem Erdem Uçar

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... / ..... / ..... tarih ve
2019.38.993
..... sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

27 09 2019

V. Aktepe
Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

“Nevşehir-Hacıbektaş İlçesi Alevi-Bektaş İnanç Sisteminde Eski Türk İnançlarının İzleri” başlıklı tez çalışmam esnasında ve yüksek lisans eğitimim süresince yardım, destek ve konuyla ilgili bilgilerini esirgemeyen tez danışman hocam Prof. Dr. Sayın Mehmet ÇERİBAŞ’a öncelikle teşekkür ederim. Bu süreçte yardım ve dualarıyla hep yanımda olan kıymetli ailem, sevgili arkadaşlarım ve görev yaptığım okuldaki öğrencilerime de teşekkür etmek isterim.

Hassaten teşekkür ve şükranlarımın en büyüğünü Hacıbektaş halkına sunmak isterim. Her gidişimde beni geri çevirmeyip kapılarını sonuna kadar açan, Tanrı misafiri önemlidir, geri çevrilmez düsturuyla hareket ederek evlerinde ne varsa sofraya koyup buyur eden, güler yüzlerini esirgemeyen, saha çalışması esnasında yol gösterip eşlik eden Hacıbektaş ilçemizin güzide halkına teşekkürü bir borç bilirim. Tüm bu saydığım hususlarda yardımlarını esirgemeyen Hacıbektaş ilçesi sakinlerinden Muharrem TOPRAK ve eşi Sevim TOPRAK’a da ayrıca teşekkür ederim.

**NEVŞEHİR-HACİBEKTAŞ İLÇESİ
ALEVİ-BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ
İZLERİ**

Hazırlayan: Fatma KÖSE
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans
Tezi
Ağustos - 2019
Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ÖZET

Köklü bir tarih ve zengin bir kültür birikimine sahip olan milletlerin farklı din ve kültürlerle teması kaçınılmazdır. Bu dinî ve kültürel geçişler esnasında eski din ve kültüre ait izler tamamen silinmez. Bu unsurlar ya aynen devam eder ya da yeni din ve kültür dairesi içinde şekil/kalıp değiştirerek mevcudiyetini korur.

Zengin bir dini-kültürel birikime sahip olan Türk toplulukları arasında da bu durum yaşanmış ve Türklerin İslamiyet'i kabul sürecinde de kendini göstermiştir. Türkler Gök Tanrı, Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik, Manihaizm, Musevilik, Hıristiyanlık gibi kadim inanç ve dinlerine ait inanış ve uygulamalarından İslamiyet'le çatışmayanları yaşamaya devam etmiş, çatışanları da İslamî surete büründürerek korumuştur.

Bu hususlar doğrultusunda çalışmanın amacı Nevşehir-Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sisteminde eski Türk inançlarına ait inanç ve uygulamaların yaşayıp yaşamadığını tespit etmeye çalışmaktır. Eski Türk inançlarına ait izlerin mevcudiyeti halinde bu inanç ve uygulamaların ne kadar ve nasıl yaşatıldığı, tarihi seyir içinde, geçmişten günümüze geçirdiği değişim ve dönüşümlerin ne yönde olduğuna dair bir izlenim ortaya koymak da yine çalışmanın amaçları arasındadır.

Bu amaç doğrultusunda ve önceden planlamak suretiyle ilçe halkından ulaşılabilen kaynak kişilerle belirlenen mekân ve zamanlarda görüşmeler yapılmış, bu kişilere her bölümle ilgili farklı sorular yöneltilmiş, kaynak kişilerin verdiği cevaplar not alma ya da ses kaydı yapma yöntemleriyle derlenmiştir. Derleme ile birlikte daha zengin ve sağlam bilgilere ulaşmak adına sözlü kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda bahsi geçen, dini ritüellere konu olan ve kutsal bilinen mekânlar başta Hünkâr Hacı Bektaşî Veli türbesi olmak üzere ziyaret edilerek saha çalışması yapılmıştır. Kutsal kabul edilen mekân, kişi ve nesnelere fotoğraflandırılmak suretiyle de çalışmanın zemininin sağlamlığı artırılmak istenmiştir.

Çalışma sonucunda Nevşehir-Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde eski Türk inanç ve dinlerine ait pek çok uygulamanın hala yaşatıldığı tespit edilmiş, eski Türk inançlarına ait uygulamaların çok eski zamanlardan beri korunduğu gözlemlenmiştir. Eski inançlara ait bazı uygulamaların aynen devam ettirilirken, bazılarının İslami hüviyete büründürülerek şekil değiştirdiği belirlenmiştir. Eski inançlara ait uygulamalardan bir kısmının yaşatılmakla birlikte eskiye nazaran kaybolmaya yüz tuttukları da elde edilen bilgiler arasındadır. Sonuç olarak

Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inançlarındaki zenginlik gözler önüne serilmeye çalışılmış ve bu zenginliğin yadsınamaz sebeplerinin başında da eski Türk inançlarının bakiyelerinin geldiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nevşehir, Hacıbektaş, Hacı Bektaş Veli, Alevilik, Bektaşîlik, Eski Türk İnançları, Gök Tanrı İnanç, kült.

**TRACES OF ANCIENT TURKISH BELIEFS IN NEVŞEHİR HACİBEKTAŞ
DISTRICT ALEVİ – BEKTASHI BELIEF SYSTEM**

Prepared: Fatma KÖSE

**NEV Universty Social Sciences Institute Department of Turkish Language and
Literature Post Graduate Thesis**

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ABSTRACT

It is appreciated that a nation with a deep - roated history and rich cultural background is inevitable in contact with diffirent religions and cultures. During these religious and cultural transitions, traces of ancient religions and cultures are not completely erased. These elements either remain the same or protects their presence by changing shape within the new circle of religion of culture.

This situation has been experienced among the Turkish Communities that have a rich religious – cultural background and manifested itself during the Turk’s acceptance of Islamism process. Turk’s continued to experience non – conflicting practices of ancient beliefs and religions such as Sky God, Shamanism, Buddhism, Zoroastrianism, Manichaeism, Judaism and Chistianity and protected conflicting ones by tittivating them in Islamic forms.

In line with these matters, the purpose of this study is to determine whether the beliefs and practices of the ancient Turkish beliefs exist in the Nevşehir Hacıbektaş-ı Veli District Alevi – Bektashi Belief System. In the persence of traces of Ancient Turkish beliefs, how long and how these beliefs and practices are kept alive and to show an impression of their changes and transformations in the historical course from past to present are also among the aims of the study.

In line with this aim, by planning in advance, interviews were made with the resource persons that can be reached from the district people at the designated places and times, diffirent questions about each department were directed to them and the answers given by the source persons were compiled with the methods of taking notes or recording sound. Together with the compilation in order to reach richer are more robust informations, in the direction of the information given by the oral sources, a field study was conducted by visiting the subject of the mentioned religious rituals and sacred known places, especially Hacıbektaş Veli Tomb. It was aimed to increase the soundness of the ground of the study by photographing the places, people and objects considered sacred.

As a result of the studies, it has been found that many practices of ancient Turkish beliefs and religions in Nevşehir Hacıbektaş Veli District Alevi – Bektashi Belief System are still alive and it has been observed that the continuity of religious beliefs and practices has been protected since ancient times. It has been determined that while some of the practices of the ancient beliefs were continued in the same way, some of these practices were transformed by being transformed into Islamic form and some of them were kept alive but their effects tended to disappear. Consequently, It was tried to reveal the richness of the Alevi – Bektashi beliefs of

Hacıbektaş Veli District and emphasized that the balances of the ancient Turkish beliefs were at the top of the undeniable reasons for this wealth.

Key Words: Nevşehir, Hacıbektaş, Hacıbektaş Veli, Alevi, Bektashi, Ancient Turkish Beliefs, Sky God Belief, Cult.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HACİBEKTAŞ'IN COĞRAFI, EKONOMİK, TARİHİ YAPISI VE HACİ BEKTAŞ VELİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hacibektaş'ın Coğrafi Yapısı.....	5
1.1.1. İlçenin Yeri ve Sınırları	5
1.1.2. İlçenin İklimi ve Bitki Örtüsü	6
1.1.3. İlçenin Nüfusu.....	6
1. 2. Hacibektaş'ın Ekonomik Yapısı	6
1. 2.1. İlçenin Geçim Kaynakları.....	6
1.3. Hacibektaş'ın Tarihî Yapısı	8
1.3.1. Hacı Bektaş Veli'nin Hacibektaş'a Gelmesinden Önceki İlçe Tarihi.....	8
1.3.2. Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'e Gelmesinden Sonraki İlçe Tarihi	8

1.4. Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı.....	12
1.4.1. Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri	14
1.4.1.1. Makalat	14

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVİ-BEKTAŞİ İNANÇ SİSTEMİ

2.1. Bektaşilik ve Kısa Tarihçesi	16
2.1.1. Bektaşiliğin Doktrini	19
2.1.2. Bektaşilikte Âyin ve Erkan	20
2.1.3. Bektaşilikte Teşkilat Yapısı	23
2.2. Alevilik ve Kısa Tarihçesi.....	25
2.2.1. Anadolu'da Alevilik-Bektaşilik Kavramının Oluşumu	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRK İNANÇLARINA GENEL BİR BAKIŞ

3.1. Eski Türk Dinleriyle İlgili Kaynaklar	34
3.2. Türklerin Kabul Ettiği Başlıca Dinler	40
3.2.1. Budizm.....	42
3.2.2. Zerdüştilik.....	47
3.2.3. Mani Dini (Manihaizm)	50
3.2.4. Hıristiyanlık	53
3.2.5. Musevilik (Yahudilik)	57
3.2.6. İslamiyet	59
3.2.7. Şamanizm ve Gök Tanrı Dini.....	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HACIBEKTAŞ İLÇESİ ALEVİ-BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE ESKİ
TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

4.1. Kült ve Kültlere Bağlı İnançlar	82
4.1.1. İye Kültü.....	83
4.1.1.1. Koruyucu/Yardımcı/Ak İyeler	85
4.1.1.1.1. Umay/Umay Ana/Umacı/Ayızıt	85
4.1.1.1.2. Ana Maygıl	89
4.1.1.1.3. Ak Ene/Ak Ana	90
4.1.1.2. Kötü/Kara İyeler	92
4.1.1.2.1. Erlik.....	92
4.1.1.2.2. Alkarısı.....	96
4.1.2. Tabiat Kültü.....	102
4.1.2.1. Gökle İlgili Kültler.....	103
4.1.2.1.1. Gök Tanrı/Gök Kültü	103
4.1.2.1.1.1. Hava Olaylarına Bağlı İnançlar	108
4.1.2.1.1.1.1. Yıldırım, Şimşek, Gök Gürlemesiyle İlgili İnançlar.....	108
4.1.2.1.1.1.2. Yağmurla İlgili İnançlar.....	110
4.1.2.1.1.1.3. Gökkuşağıyla İlgili İnançlar	112
4.1.2.1.1.1.4. Rüzgârla İlgili İnançlar	113
4.1.2.1.2. Güneş ve Ay Kültü.....	114
4.1.2.1.3. Yıldız Kültü.....	118
4.1.2.2. Yerle İlgili Kültler	121
4.1.2.2.1. Yer İyesi/Kültü.....	121
4.1.2.2.2. Dağ Kültü	127

4.1.2.2.3. Taş/Kaya Kültü	134
4.1.2.2.4. Ağaç/Orman/Bitki Kültü.....	141
4.1.2.2.5. Su Kültü	149
4.1.2.2.6. Ateş/Od/Ocak Kültü.....	155
4.1.2.2.7. Ev/Eşik Kültü.....	160
4.1.3. Atalar Kültü	168
4.1.3.1. Türbe/Yatır/Veli/Evliya Kültü.....	174
4.1.4. Hayvanlara Bağlı Kültler ve İnançlar	185
4.1.4.1. Kurt.....	189
4.1.4.2. Köpek.....	194
4.1.4.3. Ayı	198
4.1.4.4. Tavşan.....	200
4.1.4.5. Güvercin.....	202
4.1.4.6. Baykuş	205
4.1.4.7. Turna.....	207
4.1.4.8. Diğer Hayvanlar.....	207
4.1.5. İnsan Hayatının Safhalarıyla İlgili Kültler ve İnançlar.....	209
4.1.5.1. Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar	210
4.1.5.1.1. Doğum Öncesi İnanç ve Gelenekleri	210
4.1.5.1.2. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalma.....	210
4.1.5.1.3. Hamilelik Dönemi İnanç ve Uygulamaları	216
4.1.5.1.4. Doğum Sırası İnanç ve Uygulamaları.....	219
4.1.5.1.5. Doğum Sonrası İnanç ve Uygulamaları	222
4.1.5.1.6. Ad Verme	235
4.1.5.2. Evlilikle İlgili İnanç ve Uygulamalar	238
4.1.5.2.1. Türklerde Evlilik ve Aile Sistemiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar	238

4.1.5.2.2. İlçede Evlilikle İlgili İnanç ve Uygulamalar	240
4.1.5.2.2.1. Kız Görme ve Kız İsteme (Dünürçülük)	241
4.1.5.2.2.2. Nişan.....	242
4.1.5.2.2.3. Düğün Hazırlıkları/ Nikah/ Düğün.....	242
4.1.5.3. Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar	248
4.1.5.3.1. Eski Türklerde Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	248
4.1.5.3.2. İlçede Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	257
4.1.5.3.2.1. Ölüm Öncesi İnanç ve Uygulamaları	257
4.1.5.3.2.2. Ölüm Sırası İnanç ve Uygulamaları	260
4.1.5.3.2.3. Ölüm Sonrası İnanç ve Uygulamaları	263
SONUÇ	268
KAYNAKÇA.....	271
EKLER.....	310
Fotoğraflar	310
ÖZGEÇMİŞ	331

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kùltür Merkezi
Ank.	: Ankara
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakùltesi
haz.	: Hazırlayan
İÖ	: İsa'dan önce
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İst.	: İstanbul
KK	: Kaynak kişi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDE	: Türk Dili ve Edebiyatı
TDAD	: Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği

TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİDSAD	: Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Eski adı Sulucakarahöyük olan Nevşehir'e bağlı Hacıbektaş ilçesi geçmişten günümüze önemli bir dinî cazibe merkezi olmuştur. İlçenin önemli bir inanç merkezi oluşunun sebebi de hiç şüphesiz Hacı Bektaş Veli gibi büyük bir zatın burada yaşamış olmasıdır. Kesin bir bilgi olmamakla birlikte 1200'lü yılların ilk yarısında ilçeye geldiği söylenen Hacı Bektaş Veli burada yaşamış, hâl, davranış ve yaşam tarzıyla yalnız ilçe halkının değil tüm Anadolu insanının gönlünü kazanmıştır. İlçe bugünkü adını Hacı Bektaş Veli'den almıştır. Hacı Bektaş Veli, yaşamı boyunca ilçede bulunan dergâhında binlerce öğrenci yetiştirmiş, dergâhına gelen hiçbir kimseyi eli boş göndermemiş ve Hakk'a yürüdüktan sonra da yaşadığı yere yani Hacıbektaş'a defnedilmiştir. Ölümünden sonra onu sevenler, öğrencileri, müritleri Hünkâr'ın edep ve erkanını devam ettirmiş ve böylece Bektaşilik tarikatı ortaya çıkmıştır. Zaman içinde Bektaşilik, bünyesine Aleviliği de almış ve zengin bir Alevi-Bektaşî inanç sistemi oluşmuştur.

Alevi-Bektaşî inanç sisteminin zenginliğinde eski Türk inançlarına ait inanma ve ritüellerin hâlâ yaşatılıyor olması önemli bir faktördür. Hacı Bektaş Veli'nin ilçeye Horasan'dan gelmesi, onu takiben pek çok Horasan ereninin Hacıbektaş ve Anadolu'ya gelip yerleşmesi, Bektaşîliğin ilk müritlerinin göçer Türkmenlerden oluşması bu savı destekler niteliktedir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin bir anda olmadığı özellikle Anadolu'nun İslamlaşmasının XIV. yüzyıla kadar sürdüğü düşünülürse Hacıbektaş Veli ve onun gibi pek çok Horasan ereninin Anadolu'yu İslamlaştırırken eski Türk inançlarına ait izlerin de İslami hüviyet içinde yaşatıldığı bilinmektedir. İşte bu çalışmanın amacı da Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemindeki eski Türk inançlarının izlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda da çalışma esnasında "Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde eski Türk dini sistemlerine ait inanç ve uygulamalar var mıdır? Var ise hangileridir ve nasıl uygulanmaktadır? Eski Türk inançlarından tespit edilebilenler geçmişten bugüne nasıl bir değişim geçirmiştir? Günümüzdeki mevcut uygulamalarla eski inanç ve uygulamalar nasıl bir benzerlik ya da farklılık gösterir? Eski Türk inançlarından ilçede eskiden yaşatılıp uygulanırken günümüzde uygulanmayanlar hangileridir?" gibi sorulara cevaplar aranacaktır. Bu bağlamda

çalışmanın Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içindeki eski Türk inançlarının izlerini tespit etme hususunda bir katkı sağlaması, ilçe Alevi-Bektaşî inançlarının tarihi kökeni hakkında yüzeysel de olsa bir fikir vermesi umut edilmektedir.

Çalışmanın konu ve amacı tespit edildikten sonra bu konu ve amaç doğrultusunda bazı yöntem ve tekniklerle araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Hacıbektaş ilçesinin coğrafi, ekonomik ve tarihi yapısı hakkında bilgilere ulaşılmış; ilçenin Hacı Bektaş'tan önceki ve sonraki tarihi hakkındaki kaynaklar incelenmiş, Hacı Bektaş Veli'nin hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklar tespit edilmiştir. Daha sonra çalışmanın bel kemiğini oluşturan eski Türk inançları, Alevilik ve Bektaşîlik'le ilgili daha önce yapılmış olan çalışmaların bibliyografyası ulaşılabildiği kadarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan hareketle konu başlıkları belirlenmiş ve bu konulara ait ana ve alt konu başlıkları oluşturulmuştur. Saha çalışmasına başlamadan önce izlenecek yöntem ve tekniklerin saptanması ve konuyla ilgili derleme sorularının tespit edilebilmesi için Metin Ekici'nin (Ekici, 2004), Nail Tan'ın (Tan, 2003), Sedat Veyis Örnek'in (Örnek, 2000), Özkul Çobanoğlu'nun (Çobanoğlu, 2012) ilgili çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu ön hazırlıklardan sonra saha çalışması için ilçeye gidilmiş ve kaynak kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Kaynak kişilerin seçiminde yaş, ilçede doğup büyüme, aldıkları eğitim gibi hususlara dikkat edilmiş ekseriyetle yaşlı ilerlemiş, ilçede doğup büyümüş ya da uzun süre ilçede yaşamakta olan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşme esnasında derleme sorularını içeren formlar, not defteri, ses kaydı ve fotoğraf çekimi için gerekli cihazlardan faydalanılmıştır. Konuyla ilgili inanç ve uygulamaların odağında bulunan türbe, çeşme, mevki, ağaç, kaya gibi unsurlar yerinde tespit edilmiş, bu yerler ve nesnelere kaynak kişiler vasıtasıyla gidilip görülmüş, gözlem yöntemiyle buralarda gerçekleştirilen ritüeller müşahede edilmiş ve fotoğraflanmıştır. Saha çalışması sonrasında elde edilen bilgiler konu başlıklarına göre sınıflandırılmış ve teorik bilgilerle birleştirilmiştir.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. "Hacıbektaş'ın Coğrafi, Ekonomik, Tarihi Yapısı ve Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı ve Eserleri" başlıklı birinci bölümde çalışmaya temel oluşturulması adına Hacıbektaş ilçesinin coğrafi konumu, iklim ve

bitki örtüsü, ekonomik kaynakları, tarihî geçmişi hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra ise Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler aktarılmıştır.

“Alevi-Bektaşî İnanç Sistemi” adlı ikinci bölümde, araştırma konusu olan ilçedeki Alevi-Bektaşî inanç sisteminin daha net anlaşılabilmesi için Alevilik ve Bektaşîlikle ilgili temel bilgiler, prensipler ele alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bektaşîliğin tarihçesi, doktrini, ayin ve erkânları, teşkilat yapısı, Aleviliğin tarihçesi ve Anadolu'da Alevi-Bektaşî kavramının oluşumuna ilgili bilgilere yer verilmiştir.

“Eski Türk İnançlarına Genel Bir Bakış” adlı üçüncü bölümde Türklerin geçmişten bugüne kabul ettikleri başlıca inançlar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Türklerin bu inançları ne zaman kabul ettikleri, bu dinleri kabul etmeleriyle birlikte dinî, kültürel, siyasi ve ekonomik hayatlarındaki değişim ve dönüşümler ele alınan diğer konulardandır. Öncelikle eski Türk inançlarıyla ilgili kaynaklar hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Budizm, Zerdüştilik, Manihaizm, Musevilik, Hıristiyanlık, İslamiyet, Gök Tanrı ve Şamanizm gibi Türklerin kabul ettikleri başlıca inanç ve dinler ele alınarak Türklerin bu inanç sistemleriyle ne zaman ve nasıl tanıştıklarıyla ilgili ulaşılabilen kaynaklar dâhilinde bilgiler verilmeye çalışılmıştır. İslamî sistem içinde diğer dinlere göre daha çok yaşama imkânı bulduğuna inanılan, bazı inanç ve uygulamalarının İslamî kılıfa daha rahat büründüğü varsayılan Gök Tanrı ve Şamanizm inançlarıyla ilgili hususlara bölüm sonunda değinilmiştir.

Çalışmanın asıl kısmını oluşturan dördüncü bölüm “Hacıbektaş İlçesi Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Eski Türk İnançlarının İzleri” başlığı altında oluşturulmuştur. Bu bağlamda Türklerin en eski inançlarının Gök Tanrı inancı, tabiat kültü ve atalar kültü olduğu görüşü doğrultusunda kült ve kültlere bağlı inançlar, tabiat kültü, atalar kültü, evliya kültü, hayvanlara bağlı inanç ve uygulamalar şeklinde alt başlıklar belirlendi. Bu alt başlıklar içerisinde de ak iyeler, Umay, kara iyeler, Erlik, gök, Gök Tanrı, güneş, ay, yıldız, ateş, su, yer, toprak, ağaç, dağ, taş-kaya, ev-eşik kültü gibi pek çok kült hakkında bilgi verilmiş ve Hacıbektaş ilçesinde bahsi geçen kült ve inanmalara ait tespit edilen inanç ve uygulamalar ilgili başlıklar altında kaydedilmiştir. Dördüncü bölümün son kısmında ise “İnsan Hayatının Safhalarıyla İlgili Kültler ve İnançlar” başlığı altında insan hayatının geçiş dönemleri olarak bilinen doğum, evlenme ve ölümle ilgili eski Türklerin inanç ve uygulamaları hakkında bilgi

verilmiştir. Hacıbektaş ilçesinde doğum, evlenme ve ölümlerle ilgili inanç ve uygulamalara yer verilmiş, eski Türklerin konuyla ilgili inanç ve uygulamaları ile ilçede tespit edilen inanç ve uygulamaların benzerlikleri üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde de tüm çalışma boyunca elde edilen bilgi ve bulguların genel bir değerlendirmesi yapılarak Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde yaşamaya devam eden eski Türk inançlarına ait bulgular ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HACİBEKTAŞ'IN COĞRAFI, EKONOMİK, TARİHİ YAPISI VE HACİ BEKTAŞ VELİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hacibektaş'ın Coğrafi Yapısı

1.1.1. İlçenin Yeri ve Sınırları

İç Anadolu Bölgesi'nde, Nevşehir iline bağlı ilçedir (bk. Resim-1, 2). Yüzölçümü 666 km dir. Kuzeydoğuda Kozaklı, doğuda Avanos, güneyde Gülşehir ilçeleri; batı, kuzeybatı ve kuzeyde de Kırşehir iliyle çevrilidir. İlçe Kızılırmak Havzasının orta bölümünde yer alır ve ortalama yüksekliği 1.200 m olan platolardan oluşur. Yazın suları büyük ölçüde çekilen birkaç büyük çay güneyde, ilçe sınırları dışından geçen Kızılırmak'a dökülür (Ana Britannica, 1992: 242). Ankara'yı Kayseri'ye bağlayan yol ve Kırşehir-Nevşehir yolu ilçeden geçer (Güney vd., 1988: 134).

Nevşehir'e 45 km., Kırşehir'e 42 km., Kayseri'ye 90 km., Ankara'ya 230 km. uzaklıktadır. İlçenin en büyük yükseltisini, 1720 metre yüksekliği ile Yenyapan köyü yakınındaki Kırangıç Dağı oluşturur. Hacibektaş'ın güneyinde ve ilçe merkezine yaklaşık 15 km. uzaklıktaki Hırka Dağının yüksekliği ise 1670 metredir (www.hacibektas.com, 2017).

1.1.2. İlçenin İklimi ve Bitki Örtüsü

Hacıbektas ilçesinde karasal iklim görülür. Kışları soğuk ve kar yağışlıdır. Yazları sıcak ve kurak geçer. Temmuz ve ağustos aylarında hemen hiç yağış olmaz. İlçenin doğal bitki örtüsü bozkırdır. Bozkır bitkileri kurakçıldır, yaz kuraklığına dayanır. Bu bitkilerin başlıcaları keven, kekik, yalangı, sormuk, kertiyen, kangal gibi dikenli bitkilerdir (www.hacibektas.com, 2017).

1.1.3. İlçenin Nüfusu

İlçenin nüfusu 2016 yılı Haziran ayı itibariyle Genel Nüfus Sayımına göre 11.426 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 5.194 kişisi İlçe merkezinde, 6.232 kişisi ise köylerimizde yaşamaktadır (www.hacibektas.gov.tr, 2017).

	Erkek	Kadın	Toplam
İlçe Merkezleri	2.556	2.638	5.194
Belde ve Köyler	2.988	3.244	6.232
Toplam	5.544	5.882	11.426

1. 2. Hacıbektas'ın Ekonomik Yapısı

1. 2.1. İlçenin Geçim Kaynakları

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. İlçenin kuzeyindeki Yenyapan, Sadık ve Kayaaltı köyleri arasında uzanan geniş düzlüklerde kuru tarım yapılır. Önemli miktarda tahıl, şeker pancarı ve üzümün yanı sıra patates, baklagiller, elma, armut ve sebze yetiştirilir (Ana Britannica, 1992: 242).

Nüfusun büyük bir kısmı çiftçilikle uğraşır. Yöre, en çok tahıl üreten bölgelerden biridir. Üretilen tahıl ilçe merkezinde bulunan Toprak Mahsulleri Ofisi'nce satın alınmaktadır. İlçe merkezi ile Avuç ve Sadık köylerinde çiftçilerimizin ortaklığında kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri görev yapmaktadır. İlçe sınırları içerisinde, Kızılöz Çayı üzerinde DSİ tarafından yaptırılan Kumtepe Göleti ile Karaburna Göleti çevrelerinde bulunan arazilerde verim daha da artmıştır. Tarımda makineleşme sağlanmıştır. İlçe ve köylerinde 1451 traktör, 23 adet biçerdöver ve tarımsal üretim

sürecinde kullanılan çeşitli alet ve makine mevcuttur. Ekimde ilk sırayı buğday almaktadır. Daha sonra arpa, şeker pancarı, mercimek, nohut ekilir. İlçenin 666.000 hektar olan yüz ölçümünün 396,000 hektarı ekilebilir durumdadır. İlçede 1958 yılından beri faaliyet gösteren Toprak Mahsulleri Ofisi kendi arsası üzerinde hizmet vermektedir. Alımların tamamı 12.500 tonluk çelik silo içerisine yapılmaktadır (hacibektas.meb.gov.tr, 2017).

İlçede küçükbaş hayvancılık oldukça yaygındır. Bozkır bitkileri küçükbaş hayvancılık için oldukça elverişlidir. Tereyağı ve peynir hayvancılıktan elde edilen başlıca ürünlerdir. Sadık köyünün tereyağı, Hasanlar, Kayaaltı ve Çiğdem köylerinin peyniri ünlüdür (Güney vd., 1988: 137-139).

İlçede endüstri ve ticaret gelişmemiştir. Tuğla ve kiremit atölyelerinin yanında turizmin gelişmesine bağlı olarak Hacıbektaş taşından çeşitli hediyelik eşya üreten çok sayıda atölye açılmıştır. Hacıbektaş taşı eskiden beri ilçede değerlendirilir. Pınar ağzlarında biriken renkli, damarlı taşlar alınarak tornalarda işlenir ve çeşitli eşyalar yapılır. Bektaşî tarikatına girenlerin göğüslerine astıkları "teslime taşı"¹ da bu taştan yapılır (Güney vd., 1988: 139).

---

¹ **Teslime Taşı:** "0,5 -1,5 cm. kalınlığında bir yüzü hafif konveks, kenarları 12 muntazam hilal şeklinde, çukurluğu olacak şekilde dilimli, 5-15 cm kadar çapı olabilen yuvarlak bir taştır. 12 dilimli olmasına pek çok anlamlar yüklenir. Teslim Taşı, ortasından yukarıdan aşağıya, çapı boyunca içinden deliklidir. Buradan geçen bir bağ ile boyna takılan bir çeşit kolyedir. Bağın enseye gelen kısmı, ince deriden olur. Bağın teslim taşının içinden geçen ucu, alt tarafta özel bir şekilde örülmüştür. Öyle ki en altta dört halka şeklindedir. Bunlar dört kapıyı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat) simgeler. Bu alt kısım, bazı bölgelerde ise bildiğimiz püskül şeklindedir. Püskül şeklen süpürgeye benzetilir. Bazıları kırmızı, bazıları ise beyaz veya yeşil renktedir. Bununla nefsin kötü hallerini süpürmeyi, böylelikle kalbin temizlenmesinin gereğini temsil ettiğini düşünülür. Renkler için ise yerine göre bazen beyaz veya yeşil Hz. Hasan'ı (zehirlenerek öldürüldüğü için), Kırmızı ise Hz. Hüseyin'i (boğazı kesilerek öldürüldüğü için) remz eder. Taşın üst ve alt bölümünde bağın geçtiği deliklerin yanında, tespih tanesi gibi iki yuvarlak bulunur. Bunlara Habbe denir. Bektaşîlik'teki genel kabulde yukarıdaki Habbe, Hz. İmam Hasan; aşağıdaki Habbe, Hz. İmam Hüseyin-i Kerbelâ Efendilerimize, taşın kenarlarındaki hilal şeklindeki girintiler ise On İki İmam Efendilerimize işaretir. Taşın dış yüzü Hz. Haticetül Kübra, iç yüzü Fatıma-tüz Zehra Hazretlerine işaretir. Bağın enseye gelen kısmındaki ince deriye gelince bu İsmail Peygamber için inen kurbanın derisi veya Enel Hakk şehidi Nesimi Sultan'ın yüzülen derisine işaretir. Kaytan diye tanımlanan bağı ise darağacında asılan yine bir başka Enel Hakk Şehidi Hallac-ı Mansur'un ipidir. Eskiden, nasip alacak cana verilecek olan teslim taşının kaytanının derisi canın nasip kurbanının derisinden, bağı ise yününden elde edilen iple yapılır, nasip gününden bir veya birkaç gün önce deneyimli dervişler veya deneyimli bacılar hep birlikte usulüne uygun olarak bu teslim taşını hazırlarlardı. Teslim taşı, Hacı Bektaş taşı veya Balım taşı denilen hareli, eskiden daha çok yeşillerine rastlanan, sonraları ise daha çok beyaz, yeşilimsi, pembemsi gibi renkleri bulunan Hacı Bektaş yakınlarında çıkartılan bir taştan yapılırdı. Hacı Bektaş kasabası ve civarındaki bir inanca göre, Onyx taşı da denilen bu taşların oluşumu şöyledir: Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönemde Ürgüplüler, Hz. Pir'e inanmazlar, hatta kendisini pek de sevmezlermiş. Bu yüzden onu zehirleyerek öldürmek istemişler. Onu seven oradaki Hristiyan Türkler, kendisine ilaç yapmışlar. Zehirin vücuda yayılmadan mideden, vücuttan atılmasını sağlamışlar. İşte bu taşların bu atıklardan veya atıkların bulaştığı

1.3. Hacibektaş'ın Tarihî Yapısı

1.3.1. Hacı Bektaş Veli'nin Hacibektaş'a Gelmesinden Önceki İlçe Tarihi

1967 yılında, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Kemal Balkan başkanlığındaki bir heyet tarafından, Hacibektaş ilçe merkezinde bulunan Karahöyük'te yapılan kazı çalışmalarında, çeşitli kültür kalıntıları bulunmuştur. Elde edilen arkeolojik buluntuların bir kısmının milattan önceki yıllara ait olduğu saptanmıştır. 1967-1976 Yılları arasında yapılan arkeolojik kazılarda, aşağıdan yukarıya doğru şu uygarlık katlarının varlığı tespit edilmiştir:

I.Eski Tunç Çağı: MÖ 3200-MÖ 1200

II.Asur Ticaret Kolonileri Çağı: MÖ 1950-MÖ.1800

III.Eski Hitit Devleti: MÖ 1650-MÖ 1500

IV.Hitit Orta Krallık Dönemi: MÖ 1500-MÖ 1380

V.Büyük Hitit İmparatorluğu Devri: MÖ 1380-MÖ 1200

VI.Geç Hitit ve Frig Dönemi: MÖ 1200-MÖ 700

VII.Asur-Med ve Pers Egemenliği Dönemi: MÖ 700-MÖ 330

VIII.Hellenistik Devir: MÖ 330-MÖ 30

IX.Roma Devri: MÖ 30-MS 395 (www.hacibektas.com , 2017).

1.3.2. Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'e Gelmesinden Sonraki İlçe Tarihi

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya ve Sulucakarahöyük'e (Hacibektaş'a) gelişine ilişkin sağlam ve somut bilgilere sahip değiliz. Döneme ait bilgiler içeren kaynaklar ve yapılan araştırmalar Hacı Bektaş Veli'nin, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kötü yönetildiği, Türk birlik ve beraberliğinin bozulduğu bir dönemde Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Döneme ait bilgiler aktaran Aşıkpaşazade'nin 1478'de yazdığı "Tevarih-i Al-i Osman", Eflâki'nin 1318-1353 yılları arasında yazdığı "Menâkıbu'l-Ârifin", Elvan Çelebi'nin "Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbu'l-Ünsiyye", Oruç Bey'in "Tevarih-i Al-i Osman" adlı eserinde ve farklı tarihlere ait yazmaları olan Velayetname de, Hacı Bektaş Veli'ye ilişkin bilgi ve anlatımlar mevcuttur. Bu bilgi ve anlatımlar ışığında, bir kısım araştırmacılar şu sonuca ulaşmışlardır: Horasan Erenlerinden Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas'ın çevresinde ve

---

taşlardan oluşmuş olduğu şeklindedir.” Gürkan ÖZEN, “Bektaşilikte Olmazsa Olmaz Sembollerden Çerağ ve Yola Giren Can'ın Ziyetleri: Arakiye, Teslim Taşı ve Tığbent”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2011, S. 60, s. 418-419.

yakınındadır. Babai ayaklanmasında ölen kardeşi Menteş'le yolları, Kırşehir ve Kayseri'ye gittikten sonra ayrılmıştır. Menteş, Sivas'a gitmiş ve Babailer ayaklanmasında ölmüştür. Hacı Bektaş Veli ise, II. Gıyasettin Keyhüsrev (MÖ 1237-1246) dönemindeki kötü yönetim sonucunda, Baba İlyas'ın örgütlediği ve Baba İshak'ın yönettiği 1240'daki "Babailer Ayaklanması" na rastlayan tarihlerde, ölümüne kadar yaşayacağı Hacıbektaş'a gelmiştir (www.hacibektas.com , 2017).

Bu süreç içinde Hacı Bektaş Veli, Anadolu'yu sarsmış olan Babailer ayaklanmasına fiilen katılmamış olsa bile, Baba İlyas ile olan ilişkisinden dolayı, Selçuklu kuvvetlerinin ayaklanma sonrası başlattığı takibattan kurtulabilmek için bir süre izini kaybettirdiği düşünülmektedir. Daha sonra ise Anadolu'da ortalık biraz durulduğunda bugün adına Hacıbektaş denilen Sulucakarahöyük'te ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkışın, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ve arkasından Moğolların Anadolu'ya gelip Anadolu'nun Moğol hakimiyeti altına girişinden, yani yaklaşık olarak 1250'li yıllardan sonra gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Ocak, 1996: 455-458).

Hacı Bektaş Veli, bundan sonra yaşamını burada devam etmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin bu süreçte Sulucakarahöyük'ü yer olarak seçmesi ile ilgili olarak değişik nedenler ileri sürülebilir. Türkmenlerin bu civarda kalabalık gruplar halinde yaşayıp, Türkmen kültür ve geleneğini yaşatmış olmaları, bunun bir sebebi olarak görülebilir. Yine buranın Konya, Kırşehir ve Kayseri gibi önemli kültür ve siyaset merkezlerine yakın oluşu da, Hacı Bektaş Veli'nin bu tercihinde etkili olduğu düşünülebilir (Öztürk, 1987: 885-894).

Onun Sulucakarahöyük'e yerleştiği dönem, Anadolu'nun neredeyse bütünüyle karışıklık ve kargaşa içinde olduğu bir dönem olmakla birlikte, aynı zamanda Mevlana, Ahi Evran, Baba İlyas ve Yunus Emre gibi Türk kültür ve düşünce hayatını derinden etkilemiş olan önemli düşünür ve sûfilerin yaşamış olduğu bir dönemdir. O, muhtemelen şeyhi Baba İlyas gibi, İslam öncesi eski Türk kültür ve inançlarıyla yoğrulmuş ve yorumlanmış bir İslam anlayışını müritlerine öğretmekteydi. Hacı Bektaş Veli'nin bu şekilde Türk kültürü ve İslam inanışını ayrılmaz bir biçimde kaynaştırıp ortaya yepyeni bir anlayış çıkarmıştır (Yıldız, 2012: 190-191).

İlçenin yer aldığı bölgedeki Moğol baskısı ve hâkimiyet döneminin ardından beylikler arası mücadele dönemi gelir. İlhanlıların egemenliğini, sırasıyla Eretna Beyliği, Karamanlı ve Kadı Burhaneddin Devleti yönetimleri izler. Tekrar Karamanlıların yönetimine geçen bölge, Yıldırım Beyazıt tarafından 1398'de Osmanlı topraklarına katılır. 1402'de Ankara Savaşı'nı kazanan Timur, bölgeyi tekrar Karamanlılara verir. Karamanlılar ve Osmanlı Devleti arasında uzun süren savaşlar sonunda bölge, 1466'da Karamanlı topraklarıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlanır (www.hacibektasdernegi.com, 2019).

Osmanlı sarayı, Sünni İslam anlayışına yöneldiği XV. yüzyılın sonlarına kadar, Hacibektaş'taki Dergâh'la ilgisini kesmemiştir. Velayetname'ye göre türbe, atası Gazi Osman ile yakınlıklarından dolayı, Hacı Bektaş'ın anısına içten bağlı olan Sultan Gazi Murat (Orhan Bey) (1326-1389) tarafından, Yanko Medyen adlı bir mimara yaptırılmıştır. II. Murat (1451-1481), türbe aleminin yaldızı için bin altı yüz akçe altın döktürmüştür. I. Bayezıt dergâhı ziyaret etmiş ve kubbesini kurşunla kaplattırılmıştır (www.hacibektasdernegi.com, 2019).

Sulucakarahöyük'te yaşayanlar avarız vergisinden (Avrupa'daki Hıristiyan ittifakına karşı açılan seferlerin masraflarını karşılamak amacıyla her evden 10 akçe alınması) muaf tutulmuşlardır ve kadılar hariç, diğer devlet görevlilerinin duruma müdahale edemiyor olmaları Sulucakarahöyük nüfusunu artırmıştır. Hacibektaş'ta 1485 tarihinde 776 olan nüfusun, 1584'te 4000-4200'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Hacibektaş'ın 1541 yılında Niğde'ye bağlı bir nahiye merkezi olduğu bilinmektedir (www.hacibektasdernegi.com, 2019).

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başladığı dönemde, Bektaşî tekkelerinden aldıkları destekle isyanlara karışıp, keyfi hareket eden Yeniçeri Ocağına karşı tepkiler artmıştır. II. Mahmut (1808-1839) tarafından 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kapatılmış ve Bektaşîlik yasaklanmıştır. Bektaşî tekkeleri kapatılarak, Bektaşî Babalarının bir kısmı sürgüne gönderilmiş ya da idam edilmişlerdir. II. Mahmut, çıkardığı 11 Ocak 1827 tarihli fermanla, "Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalleri hariç bütün binalarının yıktırılmasını eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulmasını" emretmiştir. Birçok Bektaşî tekkesi camiye dönüştürülmüş ve daha çok Nakşibendi tarikatına mensup şeyhlerin idaresine

bırakılmıştır. Bu dönemde Hacıbektaş'taki merkez tekkeye de Nakşi Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir. 1839'da tahta çıkan I. Abdülmecit (1823-1861) döneminde Bektaşî tekkeleri yeniden canlanmış ve II. Meşrutiyet'ten sonra bu canlanma artarak devam etmiştir. Hacıbektaş 19. yüzyıl sonlarında, Ankara vilayetinin Kırşehir sancağına bağlı bir nahiye merkezidir (www.hacibektasdernegi.com, 2019).

22 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki heyet Hacıbektaş'a gelir. Atatürk ve yanındakiler o sırada Dede Baba postunda oturan Salih Niyazi Dede Baba tarafından bir çiftlikte karşılanır. 22 Aralık günü, Çelebi Cemalettin Efendi tarafından ağırlanan Mustafa Kemal Paşa, o geceyi Çelebi Cemalettin'in evinde geçirir. Ertesi gün, Dede Baba postunda oturan Salih Niyazi Baba ve Dergâh ziyaret edilir. Hacı Bektaş Dergâhının, Mustafa Kemal ve diğer heyet üyelerine çok sıcak davrandığı gözlemlenir. Dergâhta, Atatürk, Cemalettin Efendi, Salih Niyazi Baba ve diğer ileri gelenlerle özel bir toplantı yapılır. Bu toplantıda bağımsızlık mücadelesi konuşulur ve böylece Atatürk, kurtuluş mücadelesinde ilçenin desteğini de ardına alır (www.hacibektas.gov.tr, 2019).

Bakanlar Kurulu'nun 12.12.1947 tarih ve 21454 sayılı kararı ile 01.01.1948 tarihinde ilçe yapılan Hacıbektaş, Kırşehir iline bağlanmıştır. 1953 Yılında Millet Partisi'nin kapatılması üzerine, 1954 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kuran Osman Bölükbaşı, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimde Kırşehir ilindeki oyların çok büyük bir kısmını alarak tekrar TBMM'ye seçilir. Demokrat Parti, 20 Temmuz 1954 tarih ve 6429 sayılı kanunla Nevşehir'i il, Kırşehir'i de ona bağlı bir ilçe haline getirir ve Kırşehir'i cezalandırır. Kırşehir'e bağlı bir ilçe olan Hacıbektaş, Nevşehir'e bağlanır. 1 Temmuz 1957'de çıkarılan 7001 sayılı kanunla, Kırşehir yeniden il yapılır Hacıbektaş da Nevşehir'e bağlı bir ilçe olarak kalmıştır (www.hacibektas.gov.tr, 2019).

Hacı Bektaş Veli Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1958-1964 yılları arasında restore edilmiştir. 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına dair yasa ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı da kapatılmıştı. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda bulunan eserler, Milli Eğitim Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bir heyet tarafından saptanarak, önemli ve taşınabilir durumda olanlar önce Ankara Kalesindeki bir depoya, Ankara Etnografya Müzesinin kurulması ile sözkonusu müzeye taşınmıştır. Külliyenin geniş kapsamlı onarımına

1958'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından başlanmış, 1959'dan itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından devam edilmiş; büyük ölçüde aslına uygun biçimde tamir edilen külliye, 16 Ağustos 1964 tarihinde müze olarak ziyarete açılmıştır. İlçenin bugün hâlâ ayakta kalan tarihi yapılarından olan Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Kadıncık Ana Evi, Bektaş Efendi Türbesi Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindedir. Hacı Bektaş Veli Dergahı (bk.: Fotoğraf-1, 2) Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Hacı Bektaş Veli Müzesi olarak ziyarete açık tutulmaktadır. Karahöyük kazılarında çıkan eski çağlara ait eserler ise Hacıbektaş Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir (hbvo.meb.k12.tr, 2019).

1.4. Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı

Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili elimizde kesin bilgiler mevcut değildir. Bedri Noyan, Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili farklı kişi ve kaynaklara ait yirminin üzerinde görüşü değerlendirmiş ve bu görüşlerle ilgili şu çıkarımda bulunmuştur: Doğum tarihi 1209 ile 1248 arasında oynamaktadır ki aralarında 40 yıllık bir sayı oynaması vardır. Vefat tarihine göre de 63 ya da 93 yıl hayatta kaldıklarını söyleyerek 1207 ile 1337 arasında oynamaktadır. Burada da sayılar arasında 67 yıllık bir fark vardır." (Noyan, 1998: 1-5).

Velayetname'ye göre Hacı Bektaş Veli'nin doğduğu, büyüdüğü ve yetiştiği çevre Horasan-Nişabur, olgunluk dönemi ve irşat faaliyetlerini yürüttüğü çevre Anadolu-Sulucakarahöyük'tür. El-Horasanî lakabından da anlaşılacağı üzere Horasan'ın Nişabur şehrinden olduğu kesin olarak ifade edilebilir (Duran, 2010: 133). Yine Velayetname'ye göre; Hacı Bektaş Veli Horasan Sultanı İbrâhimü's-Sânî Seyyid Muhammed ile Nişaburlu Şeyh Ahmet adlı âlim bir zâtın kızı olan Hâtem (Hatme) Hatun'un evliliklerinden yirmi dört yıl sonra dünyaya gelmiştir (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 62-77). Aşıkpaşazade'ye göre Hacı Bektaş kardeşi Menteş'le birlikte Horasan'dan ayrılarak Anadolu'ya gelmiş ve ardından Sulucakarahöyük'te ikamet ederek irfan ve irşat faaliyetlerine başlamıştır (Atsız, 1985: 195). Aşıkpaşazade yine aynı eserinde Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş'in memleketine dönüş yolculuğu esnasında Sivas'ta şehit edildiği bilgisine de yer verir (Atsız, 1985: 221-222).

Hacı Bektaş Veli'nin Nişabur'daki hayatı hakkında kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte ilk tahsilini Nişabur'da tamamladığı, Arapça ve Farsça'yı çok iyi öğrendiği, zamanın diğer ilimlerini ve manevi terbiyesini burada kazandığı bilinmektedir. Her ne kadar ilk hocasının Ahmet Yesevi olduğu söylene de Yesevi'nin 1166'da vefat ettiği kabul edilirse bu mümkün görünmemektedir. Ancak Yesevi ocağından feyz aldığı araştırmalar ittifak halindedir. Nitekim bu bağlılık sorunu Ahmet Yesevi ile Hacı Bektaş arasına Lokman Parende yerleştirilerek giderilir (Fığlalı, 2006: 117-118).

Hacı Bektaş'ın ilk gençlik yıllarını geçirdiği Horasan'ın 13. yüzyıldaki durumuna bakıldığında sırasıyla Tahiriler, Gazneliler, Selçuklular ve Oğuzların idaresinde bulunduğu; iktisadî, ilmî, dinî, tasavvufî ve edebî yönlerden bir cazibe merkezi olduğu görülür. Bu durum Harzemşahlar dönemindeki Cengiz istilasına kadar devam eder. Moğol istilası özellikle Merv ve Nişabur'da çok büyük kanlı katliamlarla Horasan'ın şah damarını keser. Bu istila ve katliamlar neticesinde halk, aydın, edip, âlim, fâzıl toplumun pek çok farklı tabakasından insan toplulukları çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulur. Bu göç eden insan topluluklarının arasında hiç şüphesiz Hacı Bektaş Veli de vardır.

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelmeden önce hacca niyet ettiği Mekke, Necef, Halep, Kudüs, Elbistan, Sivas gibi bölgeleri dolaştığı (Fığlalı, 2006: 119), Dede Garkın ve Baba İlyas ile görüştüğü (Öztürk, 1990: 51), Sivas'ta kardeşinin şehit edilmesinden sonra (Üzüm, 2013: 35) Sulucakarahöyük'e geldiğinde ise Kadıncık Ana² olarak bilinen kadın dervişlerin önemli isimlerinden Fatma Bacı'nın (bk.:

---

² **Kadıncık Ana:** Kadıncık Ana, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğinde manevi himmetini vermek için tercih ettiği ve evinde konakladığı bir Türkmen ermişidir (Bekki, 2011: 118). Ayrıca Kadıncık Ana'nın hünkârın kanlı abdest suyunu içerek hamile kaldığı şeklindeki kerameti de şu şekilde anlatılır. "Kadıncık, erenlerin himmetini ve duasını aldı, evine gitti, karar etti, erenlerin hizmetine meşgul oldu. Kadıncık'ın âdetiydi, Hünkâr, abdest alsın, yemekten sonra ellerini yıkasın o suyu, hemen içirdi. Bir gün Hünkâr, abdest alırken burnu kanadı. Kadıncık dedi, bu suyu, ayak değmiyecek bir yere dök. Kadıncık leğeni kaldırıp götürdü. Şimdiye kadar o tertemiz suyu içerdim, bunu ne diye dökeyim, hayırlısı bu, tiksinden bunu da içeyim dedi. Leğeni kaldırıp içti, tekrar Hünkârın önüne getirdi. Hünkâr, Kadıncık'ın yüzüne baktı, bu hal, malum olmuştu zaten kendisine, Kadıncık dedi bu suyu da içtin mi? Kadıncık, erenlere ne malum değil, erenlerden artanın bir yudumunu bile dökecek yer bulamadım; ancak karnımı buldum dedi. Hünkâr, Kadıncık dedi bizden umduğun nasibi aldın; senden iki oğlumuz gelecek bizimle, onlar yurdumuz oğlu olacak, halkın yetmiş yaşındakileri, onların yedi yaşında olanın elini öpsünler. Dünya bozulsa onlar sırtları üstüne yatsınlar, hiç zahmet görmesinler." (Gölpınarlı, 1995: 63-64). Kadıncık Ana'nın asıl ismi Kutlu Melek'tir ve sonraları Kadıncık Ana olarak anılacaktır. Başka bir rivayete göre de Kadıncık Ana'nın çocuğu olmamaktadır. Hacı Bektaş

Ftoğraf-3, 4) yanına yerleştığı mevcut bilgilerdendir. Hacı Bektaş Veli ömrünün sonuna kadar Sulucakarahöyük'te yaşamış ve buradan yetiştirmiş olduğu müritleri Anadolu'nun birçok yöresine dağılarak onun çizgisinin toplumsal temellerini oluşturmuşlardır (Uçar, 2006: 27).

1.4.1. Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri

1.4.1.1. Makalat

Hacı Bektaş Veli'nin en tanınmış eseridir. Didaktik ve ahlaki bir eserdir. Eserde dört kapı ve kırk makamdan bahsedilir. Bu dört kapı ve kırk makam tablo halinde şu şekilde verilebilir:

	ŞERİAT	TARİKAT	MARİFET	HAKİKAT
1	İman (akıl mantıkla) inanmak	El almak Tövbe kılmak	Edepli (el, dil, bele sahip) olmak	Turab toprak (alçak gönüllü verimli) olmak
2	İlim öğrenmek	Mürid (alıcı öğrenci) olmak	Bencilik kin garezden uzak durmak	Tüm insanları (72 milleti) bir görmek.
3	İbadet (kötülüklerden arınmak)	Saçın gider libasın giy (Gösterişten uzak durmak)	Perhizli olmak (nefsine hakim olmak)	Elden geleni (her türlü iyiliği) esirgememek.
4	Haramdan uzaklaşmak	İyilik yolunda savaşmak	Sabır azim ve kanaat	Kimsenin ayıbını görmemek.
5	Nikah kıymak (evlenip aileye faydalı olmak)	Hizmetli olmak çalışmak	Utanmak (uygun olmayanndan kaçınmak)	Tevhit (birliğe yönelmek ve yönelmek)
6	Çevreye zarar vermemek	Haksızlıktan korkmak	Cömertlik (paylaşmak)	Vahdeti mevcut - vücut (varlığın birliği yaratılanı sevmek)
7	Cemiyet, cemaat birlik olmak	Ümitsizliğe düşmemek, güvenmek	Sezgisel akı kullanmak ilim öğrenmek	Manayı bilmek (sırrı hakikati öğrenmek)
8	Şefkatli olmak.	İbret hidayet (ders) almak	Hoşgörülü engin (miskin) olmak	Seyr sülük (tanrıdan halka dönmek)
9	Temiz (Arı giymek arı yemek)	Olgunluk, Muhabbet Sahibi olmak	Özünü bilmek Marifetli olmak	Gerçeği (ehli olmayanda) gizlememek.
10	Yaramaz işlerden sakınmak.	Aşka ermek coşmak özünü fakir görmek	Arif olmak (ilm-el ayn-el yakın insanı kamil olmak)	Hakka ulaşmak (Hakla Hak olmak)

Makalat'ta insanlar da dört kısımda incelenir. İnsanlar *abidler*, *zahidler*, *marifet ıssı olanlar* ve *muhibler* olarak ayrılırlar.

onu evlat edinir ve Hacı Bektaş'ın duası ile Kadıncık Ana'nın çocuğu olur. Çocuğa Timurtaş veya Seyyid Ali Sultan adı verilir (Küçük, 2011: 117-118).

Makalat'ın dışında *Şathiyye*, *Fevaid*, *Hurdename*, *Fatiha Tefsiri*, *Besmele Tefsiri*, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, *Üss'ü-l Hakika* adlı eserlerin de Hünkar'a ait olduğu belirtilmektedir.³

---

³ Hacı Bektaş Veli'nin eserleri hakkında daha geniş bilgi edinmek için bk.: Bedri NOYAN, *age.*, s. 87-96. Bayram Ali ÇETİNKAYA, "Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1999, s. 348-350. Mahmut Esat COŞAN, *Makâlât*, Sehâ Neşriyat, Ank., 1980. Abdurrahman GÜZEL, *Hacı Bektaş Veli ve Makalat (Manzum ve Mensur Tam Metin ve Türkiye Türkçesi)*, Ank., 2002. Hâmiye DURAN, *Besmele Tefsiri*, TDV Yay., Ank., 2007. Mehmet KAYTANBIYIK, "Doğumunun 800.Yılında Hacı Bektaş Veli'yi Anmak", *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak-Haziran, 2009, s. 281-284.

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVİ-BEKTAŞİ İNANÇ SİSTEMİ

2.1. Bektaşilik ve Kısa Tarihçesi

Bektaşilik/Bektaşilik kurucusu olan Hacı Bektaş Veli'den uzun bir zaman sonra âdap ve erkânıyla ortaya çıkmıştır. Zamanla Batıniye, Alevilik, Hurufiye, Hristiyanlık, Şamanizm etkilerini de içinde barındıran mistik bir akım haline geldiği bilinmektedir (Kara, 2012: 223).

Bektaşiliğin tarihçesinin 13. yüzyıldan başladığı kabul edilmektedir. Gelişimi ise iki devre halinde ele alınabilir. Birinci devre 13. yüzyılda başlayıp 15. yüzyılın sonlarına kadar süren oluşum devresidir. İkinci devre ise 16. yüzyılda Balım Sultan ile başlayan kuruluş ve kurumlaşma dönemidir. Bektaşilik bugün anladığımız anlamdaki formuna bu dönemde yaklaşmış, kurumsal yapılanmaya girmiştir. Bu ikinci devrede ise 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması esnasında büyük darbe yiyen ve hatta kapatılan Bektaşî tekkelerinin 1925'te Türkiye Cumhuriyeti'nin tekke ve zaviyeleri tamamen yasaklayan kanununa kadarki süreci ise tekrar canlanma dönemi olarak ayrıca ele almak mümkündür (Yılmaz, 2015: 98-99).

Bektaşiliğin ilk dönemleri incelendiğinde ilk müritlerinin göçer Türkmen ve Moğollar arasından oldukları dikkat çeker. Bu durum Bektaşiliğin İslam öncesi Türk inanç ve kültürüyle ilişkisini gözler önüne sererken Anadolu'nun Müslüman-Türk çehresine bürünmesindeki büyük rolünü de ortaya koyar. Bu ilk dönemde Bektaşiliğin Babai İsyanı⁴ ile ilişkisi görülür. Nitekim Babai hareketinin devamı

---

⁴ **Babai İsyanı:** "Babailik hareketinin doğuşuna yol açan Babai isyanı veya diğer adıyla Baba Resul kıyamı. 1240 yılında İ. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında meydana gelmiştir. Babai isyanı büyük

olarak görülen Rum Abdallarının yetiştirdikleri müritler Bektaşilerce tarikatın kurucularından kabul edilmiştir. Abdal Kumral, Abdal Mehmed ve özellikle Abdal Musa gibi bazılarının tarihî şahsiyetleri bilinen bu Rum Abdalları, bir mânâda belki “ilk Bektaşiler” diyebileceğimiz Kalenderî, Vefâî ve Haydarî dervişleri idi. Ancak o zaman bunlara Bektaşî denilmiyordu. Bu şahsiyetler kendilerine “Baba İlyas müridi” diyor, yahut "Seyyid Ebü'l-Vefâ" yolundan olduklarını söylüyorlardı. Aralarındaki ortak özellik, kuvvetli bir Hacı Bektaş an'anesinin varlığıydı. Muhtemelen XIV. yüzyılın başlarından itibaren Hacı Bektaş an'aneleri, daha doğrusu Hacı Bektaş kültü bunlar arasında iyice gelişerek yayıldı. Bunda da en önemli rolü, hiç şüphesiz vaktiyle Babai hareketinin en kuvvetli temsilcisi Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Zâviyesi oynadı (Ocak, 1992: 373).

Bektaşilik'te ikinci dönem Balım Sultan'la⁵ başlar ve bu dönem tarikatın asıl kuruluş aşaması olarak kabul edilir (bk.: Fotoğraf-5, 6). Nitekim Balım Sultan 1501'de II.

ölçüde, I. Alaeddin Keykubat'tan sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev'in kötü idaresi yüzünden bozulmaya yüz tutan Selçuklu iktisadi- sosyal yapısıyla ilgilidir. Bozulmanın yol açtığı idari yolsuzluklar toprak ve vergi nizamının sarsılmasıyla sonuçlanmış ve bu olay göçebe hayatı süren Türkmen topluluklarını diğer bütün zümrelerden çok daha güç bir duruma sokmuştu. Hayatlarını sürdürülebilmek için zorlu bir mücadele vermek durumuna düşen Türkmenler tarihin hemen her devrinde benzer durumlarla karşılaşan toplumlarda olduğu gibi kendilerini kurtaracak semavi bir şahsiyet beklerneye başladılar. Bu şahsiyet de Baba İlyas-ı Horasani oldu. I. Alaeddin Keykubat zamanında Amasya yakınlarındaki Çat (bugünkü İlyas) köyüne yerleşerek burada kurduğu zaviyesinde yaşamaya başlayan Baba İlyas, bir Vefai şeyhi olarak civarda yaşayan Türkmenler arasında, daha çok eski Türk inançlarının İslamiyet'le yorumlanmış bir şeklini tasavvufi hüviyetle talim etmekteydi. Bu fikirlerin kısmen İsmaili tesirler taşıması muhtemeldir. Ancak muhakkak olan bir şey varsa o da Baba İlyas'ın kendisini bir mehdi (belki peygamber) hüviyetiyle Türkmenler'e tanıttığı , baskı altında kalmış ve türlü sosyal- iktisadi zorluklar içinde bunalmış sade insanların da onu bu gözle gördükleridir. Bu yüzden kaynaklar kendisini Baba Resul diye de zikrederler. Olayların akışına bakılırsa Baba İlyas, Türkmenleri bu durumdan kurtarmak için Selçuklu hükümetini devirerek idareyi ele almaya ciddi bir şekilde taliptir ve faaliyetlerini bu hedef üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu yolda kendisinin en büyük yardımcısı ileri gelen halifelerinden Baba İshak'tır. İsyanı fiilen başlatan Baba İshak oldu. 637'de (1240) Kefersut'ta Türkmenler ayaklandılar ve burayı ellerine geçirdiler. Ardından Hısnımansür, Gerger ve Kahta zaptedildi. Bu safhada ayaklanmaya bazı gayri müslim grupların da katılması hayli dikkat çekicidir. İsyan kıvılcımı kısa sürede Orta Anadolu'ya sıçradı ve Türkmenler epeyce başarı kazandılar. Ancak aradan fazla zaman geçmeden Baba İlyas Selçuklu kuvvetleri tarafından Amasya'da kuşatılıp yakalanarak idam edildi. Onun intikamını almak isteyen Baba İshak Amasya'ya gelerek beraberindeki kalabalık kuvvetlerle Konya üzerine yürüdü. Fakat yolda Kırşehir yakınındaki Malya Ovasında Selçuklu ordusu tarafından mağlup edilip öldürüldü. Türkmenlerin çoğu kılıçtan geçirildi; kalanlar esir edildi; kurtulabilenler ise sağa sola kaçıp izlerini kaybettirmeyi başardılar. 'Babailik' yahut 'Babai hareketi' bu safhadan sonra başladı.” (Ocak, 1991: 373-374). Ayrıca Babai İsyanı hakkında bk.: Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2016. Bahri Arslan, “Babailer İsyanı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Durumu”, **Hacettepe Üniversitesi Türk Tarihi Sempozyumu**, Ankara, 2017.

⁵ **Balım Sultan**: “XVI. yüzyılda Bektaşiliği yeni baştan düzenleyip bilinen hüviyetine kavuşturan mutasavvıf. Mensuplarınca Hacı Bektaş Veli'den sonra ikinci pîr (pîr-i sâni) kabul edilen Balım Sultan'ın asıl adının Hızır Balı olduğu ileri sürülür. Yaşadığı dönemden kalma doğrudan kendisiyle ilgili hiçbir belge bulunmadığından hakkında bütün bilinenler yazılı ve sözlü Bektaşî geleneğine

Bayezid tarafından Dimetoka'dan getirtilerek Hacı Bektaş Zaviyesi'nin başına geçirilmiş, dolayısıyla tarikatın şeyhi olmuştur (Melikoff, 2010: 220).

II. Bayezid zamanında Balım Sultan'ın Hacı Bektaş Veli zaviyesinin başına geçirilmesi, yine aynı zaviyenin tamir ettirilmesi, Bektaşî vakıf gelirlerinin attırılması Bektaşîliğin devlet koruması altına girdiğinin göstergeleri olarak kabul edilebilir (Ocak, 1992: 378).

Balım Sultan'ın faaliyet ve uygulamaları sonunda Bektaşîliğin Kalenderilik'ten tam anlamıyla ayrılarak iyice derlenip toparlandığı, tarikatın merkezi olan Hacı Bektaş Zaviyesi'ne bağlı sağlam bir taşra teşkilatının kurulduğu bir gerçektir. Nitekim bunun sonunda tarikat iktisadi bakımdan da güçlenmiş ve bağlı zaviyeler üzerinde bir kontrol mekanizması kurabilmiştir. Böylece Bektaşîlik II. Mahmut tarafından 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte ilga edilinceye kadar varlığını kesintisiz sürdürmüştür. İmparatorluktaki bütün Bektaşî tekkelerini Nakşibendi tarikatının emrine veren II. Mahmut bununla hiç şüphe yok ki Bektaşîlik gibi gayri Sünnî bir tarikatı bu koyu Sünnî tarikat bünyesi içinde zamanla eritmeyi düşünmüştür. Ne var

---

dayanır. Ancak bu gelenekteki rivayetler de bazan birbirini tutmaz. Rivayetler, Hızır Balı yahut Balım Sultan'la Osmanlı Sultanı II. Bayezid'i sıkı bir ilişki içinde göstermektedir. Bu ilişki, Dimetoka'da doğduğu için eskiden beri buradaki büyük Bektaşî tekkesi Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Zâviyesi'ne ilgi duyan II. Bayezid'in o zaman şeyh olan Balım Sultan'la tanışması sonucu doğmuştur. Yine söz konusu rivayetlere göre Safevî propagandası Anadolu'da faaliyete geçtiği zaman II. Bayezid Balım Sultan'ı Dimetoka'daki tekkeden alarak Hacı Bektaş Dergâhı'nın başına getirmiştir. Böylece 907 (1501) tarihinde Balım Sultan resmen Osmanlı yönetimi tarafından Bektaşî tarikatının başına geçirilmiş olur. Baha Said'in, II. Bayezid'in bu işi Anadolu'daki Bektaşîler'i ve belki kısmen kızılbaşları (Alevî) bu propagandanın tesirinden korumak maksadıyla yaptığını söylemesi son derece mantıklıdır. Nitekim Bektaşîler kendileriyle pek çok noktada müşterek olan kızılbaşlar gibi Safevî yanlısı olmak yerine Osmanlı yönetimi yanında kalmayı tercih etmişlerdir. Herhalde bunda Balım Sultan'ın payını unutmamak lazımdır. Bu sebeple Bektaşî geleneği II. Bayezid'in Balım Sultan'ın müridi olduğu inancındadır. Balım Sultan'ın iş başına gelir gelmez Bektaşîliği yeni bir ıslahat ve teşkilatlanmaya tâbi tuttuğu bilinmektedir. Bektaşîliğin başlangıçta Sünnî eğilimli bir tarikat olmasına rağmen Balım Sultan tarafından bugün bilinen hüviyetine kavuşturulduğu, yani gayri Sünnî bir yapı kazandığı tezinin tarihî bir dayanağı yoktur. Bu görüşün yanı sıra bazı Bektaşî çevreler, özellikle Çelebiler koluna mensup olanlar, Balım Sultan'ın tarikatta birtakım yenilikler yaptığını kabul etmekle beraber ne mücerretlik erkânını ne de dede-babalığı kabule yanaşmazlar. Bununla beraber mücerretlik erkânı başta olmak üzere Bektaşîlik'teki on iki imam kültü ve "Hak-Muhammed-Ali" şeklinde ifade edilen ulûhiyyet anlayışı ile on iki post erkânının Balım Sultan zamanında düsturlaştırıldığı bir gerçektir. Balım Sultan, XV. yüzyıldan beri tarikat üzerinde etkilerini göstermeye başlayan Şîî ve Hurûfî unsurları Bektaşîliğin bünyesine uygun bir şekilde ve Safevî propagandası ile politize olmasına imkân vermeden kaideleştirmeyi başarmış bir kişi olarak Bektaşîlik tarihinde büyük bir rol oynamıştır. Bu yüzdendir ki ona duyulan minnet ve saygıyı en iyi şekilde ifade etmek üzere Bektaşîlik'te "Balım niyazi" denilen bir erkân geliştirilmiştir. Balım Sultan'dan bugüne intikal etmiş bir eser olmadığı gibi ona atfedilen bazı nefeslerin kendisine aidiyeti de ispat edilmemiştir." (Ocak, 1992: 17-18). Ayrıca Balım Sultan hakkında bk.: İrene Melikoff, **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, çev.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, 7. Baskı, İst., 2010, s. 217-226.

ki II. Mahmut bu hedefine ulaştığı söylenemez. Abdülaziz zamanında Bektaşilik yeniden eski haline dönme yoluna girer. Tahrip edilen bazı zaviyeler onarılır; ama bu sefer Yeniçeri Ocağı'nın güçlü desteğinden mahrum bulunmaktadır. 1908'deki II. Meşrutiyet inkılabından sonra da faaliyetlerine devam eden Bektaşilik, 1925'te bütün tarikatların, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Türkiye'de resmen ortadan kalkmış ise de gerçekte bütün öteki tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Ocak, 1992: 374).

2.1.1. Bektaşiliğin Doktrini

Ahmet Yaşar Ocak Bektaşiliğin doktrini meselesini Hurufi ve Şii tesirlerden önce ve sonra olmak üzere iki ana devrede incelemenin uygun olacağı görüşündedir. Hurufi ve Şii tesirler öncesi devrenin XIII. yüzyıldaki Babai hareketiyle başladığını söyleyerek bu hareketi tetikleyen Türkmen zümrelerinin Anadolu'ya gelmeden önceki gayri Sünni inanç sistemlerine nüfuz etmiş bulunan eski Türk inançlarından, Budizm'e, Maniheizm'e ve pek çok farklı dinî unsurlarına dikkat çeker. Babai hareketi içinde yer alan daha sonra Rum Abdalları olarak anılacak olan Kalenderi, Yesevi, Haydari ve Vefai dervişleri yani ilk Betaşilerin menkıbelerinde rastlanılan ateş kültü, tabiat kültü, kalıp değiştirme, tenasüh ve hulül gibi inançların Bektaşilik inanç sistemi içindeki kaçınılmaz etkisine değinir. Nitekim bu sebeplerden dolayı Bektaşilerin fetihteki yardımlarına rağmen zaman zaman Osmanlı hükümdarlarınca teftiş ve sınır dışı edildiklerini, Bektaşilerin bu yüzden Sünni şehir, kasaba ve köylerden uzak yerlerde ikamet ettiklerini, Hacı Bektaş Veli'nin de niçin Konya, Kayseri veya Kırşehir içinde değil de Göreme yöresindeki Türkmen aşiretleri içinde Sulucakarahöyük'te zaviye açmasının bir tesadüf olmadığını ifade eder. Yine bu Bektaşilerin çok etkili bir propaganda güçleri olduğunu söyleyerek buna sebep olarak da daha sonraki asırlarda bile hala tesirini icra edecek olan her türlü muhalif inançları kolayca bünyesinde eritebilen bir inanç yapısına sahip olduğunu ifade eder (Ocak, 1992: 374).

Ocak, Hurufi ve Şii tesirler sonrası devrede Hurufiliğin⁶ kurucu Fazlullah Hurufi'nin idamından sonra Hurufiliğin Timur'un etkisiyle Anadolu ve Rumeli'ye geçtiğini,

---

⁶ **Hurufilik:** "Hurufilik, Fazlullah Esterabadi tarafından 1357 veya 1398'de kurulmuştur. Huruf Arapça'da 'harfler' anlamına gelir ve bu durumda Hurufi de 'harflere mensup olanlar', yani 'harfçiler'

Kalenderi tekkelerine yerleşerek kendine yer bulup inançlarını yaydığını hatta Fazlullah Hurufî'nin en yüksek Bektaşî şeyhleri arasına girerek kutsandığını vurgular. Hurufîğin XV. yüzyıldaki etkisinden sonra Safaviler'in sistemli politikalarıyla Şii tesirlerin Anadolu'ya sızdığını, bu Şii tesirlerin Hurufîğin de önüne geçtiğini ve böylece Bektaşîliğin bugünkü çehresinin oluşmaya başladığı belirtirken Bektaşîliğin Şii bir tarikat olmadığını Bektaşîliğin Şii tesirler barındıran bir tarikat olduğunu da sözlerine ekler (Ocak, 1992: 374-375).

2.1.2. Bektaşîlikte Âyin ve Erkan

Kendine has bir anlayışı adab, erkân ve felsefesi olan bu tarikat mensupları "Bektaşî"⁷ olarak adlandırılmaktadır. Bektaşî, Allah ile samimi diyaloglara girer, Allah'a karşı duyduğu sonsuz muhabbetle Allah'ın sonsuz rahmetinden asla ümidini kesmez. Hadiselere hoşgörü ve mizah perspektifinden yaklaşır. Halkın psikolojisini iyi bilir ve halktan biri olmanın tüm özelliklerini üzerlerinde taşır. Bütün bunlardan dolayı halk içinde büyük kitlelere ulaşan bir kabul görmüştür (Özcan, 2002: 144).

Bütün Bektaşî ayin ve erkânı “*dört kapı-kırk makam*” şeklinde ifade edilen meşhur tasavvufî telakkiye dayandırılır. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat

---

demektir.” (Usluer, 2009: 125-127). “Hurufîliğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Çok eskiden beri tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış, sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle 'huruf' ilmi adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurufîliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milâttan önce IV. ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir. İslam dünyasında harflerin bazı gizli özelliklere sahip olduğu düşüncesi hayli eskidir. Hurufî anlayış ve yorumlar, başta bazı mutasavvıflar olmak üzere çeşitli İslamî gruplar arasında ilgi görmüş, özellikle İbnü'l-Arabî'nin katkılarıyla bu ilgi daha da artmış, İbn Haldûn ve Katib Çelebi gibi âlimler bile bu anlayışın etkisine kapılmışlardır. Fakat İslam dünyasında bâtnî düşüncelerin ışığında Hurufîliği bir sistem şekline sokan ve bir fırka halinde yayan kişi Fazlullah-ı Hurufî olmuştur. Timur'un saltanatı döneminde (1370-1405) İran, Harizm, Azerbaycan ve Irak bölgeleri çeşitli tarikatlar ve şeyhlerin yaygın şekilde faaliyet gösterdiği muhitlerin başında gelmekte, ilim ve tarikat ehline değer veren Timur'un hoşgörüsü de bunların faaliyetini kolaylaştırmaktaydı. Böyle bir kültür atmosferinde Fazlullah-ı Hurufî, bâtnî şeyhlerinden olan ve Serbedâriler'le birlikte Horasan'da isyanlara karışan Şeyh Hasan-ı Cûrî ve onun halifelerinin tesiriyle sistemini kurmaya, akîdesini yaymaya çalışmıştır. Hurufîliği kurarken Bâtnîler'in te'vil usullerini başarılı bir şekilde kullanan Fazlullah rüya yoluyla gerçeği bulduğunu, bazı sırların kendisine bu yolla bildirildiğini ileri sürerek Arapça'daki yirmi sekiz harf ve bunlara ilaveten Farsça'daki dört harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurmak suretiyle Hurufîlik sistemini yerleştirmiştir.” (Aksu, 1998: 408).

⁷ **Bektaşî** kavramı için bk: Rıza YILDIRIM, “Bektaşî Kime Derler?": “Bektaşî” Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, GÜ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010, S. 55, s. 24-58. Cavit SUNAR, **Melamîlik ve Bektaşîlik**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1975, s. 20. Tazegül DEMİR, Cem ERDEM, “Bektaşîlik Öğretisinde Terim ve Kavramlar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2010, S. 55, s. 439. Bedri NOYAN, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ardıç Yay., 2006, C. VII, s. 296-298.

kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bütün ayin ve erkan kulun bu yolculuğunu temsil eder (Ocak, 1992: 375-376).

Dört Kapı⁸ aynı zamanda evrenin yaratılışındaki dört unsur olan ateş, hava, su, toprak ile de simgelenmiştir. İlk kapı şeriat kapısı, simgesi yel (hareket eden hava) dir. Bu grupta yer alan kişilere abidler denilmiştir. İkinci kapı, tarikat kapısıdır ve simgesi ateştir. Bu grupta yer alan kişilere zahidler denilmiştir. Üçüncü kapı, mârifet kapısıdır, simgesi sudur. Bu grupta yer alan kişilere arifler denilmiştir. Dördüncü kapı, hakikât kapısıdır, simgesi topraktır. Bu grupta yer alan kişilere muhibler denilmiştir. Hacı Bektaş Veli, muhibler grubunu “teslim u rıza olan grup” olarak tanımlamakta ve her şeyin aslına döneceğini vurgulamaktadır (Temren, 1995: 71,80). Dört kapı-kırk makam anlayışı Bektaşiliğin ve Aleviliğin bireysel eğitim sisteminde vazgeçilmez bir yer edinmiştir. Daha sonraları kaleme alınan Erkanname'lerde de aynı şekliyle varlığını sürdürmüştür (Aktürk, 2016: 197).

Bektaşiliğin bir diğer önemli kavramı da “*cem ayini*”dir. Tasavvufi bir kavram olarak ayin-i cem, kulun ontolojik manada olmaksızın Allah'ta eriyip, kendini kaybederek O'nunla bir olmasıdır (Cebecioğlu, 2009: 175). “*Toplantıların en faziletlisi*” veya “*tevhidin ta kendisi*” mânasına gelen bu terkipte yer alan cem' (جمع) kelimesi “*toplanma, bir araya gelme*” anlamında bir mastar ve tasavvufi bir terim olmakla beraber söyleyişteki yakınlığı sebebiyle Cem (جم) ile karıştırılmıştır. Aynı şekilde “*göz, kaynak, hâlis*” gibi mânalara gelen ayn (عين) kelimesi de âyin (آيين) ile karıştırıldığından tamlama halk arasında âyîn-i Cem şekline dönüşmüş ve bu şekilde kullanılagelmiştir. Ancak âyîn-i Cem sadece Bektaşî ve Alevilerin toplantıları için kullanılan bir terimdir (Pala, 1992: 106).

Alevi ve Bektaşilerde mahiyeti yönüyle bir içki ve eğlence meclisi özelliğine de sahip olarak icra edilen bu törenler, Alevilerde hasat tamamlandıktan sonra dedelerin, bağlıları arasındaki ihtilâfları halletmek, dargınları barıştırmak, hediyelerini almak için köylere giderek düzenledikleri “görgü-sorgu” toplantıları

---

⁸ Dört kapı ve makamları çalışmanın “Makalat” başlığı altındaki tabloda verilmiştir. Bu kavramlarla ilgili daha geniş bilgi için bk.: Hüseyin ÖZCAN, “Bektâşilikte Dört Kapı Kırk Makam”, **Journal of Turkish Studies**, 2004, S. 24. Ferudun Hakan ÖZKAN, “Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda Dört Kapı Kırk Makam”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2011, S. 59, s. 254-256. Kemal ÜÇÜNCÜ, “Bektaşilik”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, C.7, s. 481. Ahmet GÜNŞEN, “Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşilik Erkân ve Deyimlerine Bir Bakış”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/2 Spring 2007, s. 338-339.

başlamadan, Bektaşilerde ise tarikata giriş yahut niyaz töreni bittikten sonra toplantı meclisinde dem almak, gülbank çekmek, nefesler okumak suretiyle yapılır (Pala, 1992: 106).

Bedri Noyan, ayin-i cem teriminin aynu'l-cem kavramından gelip günümüzde yanlış kullanıldığını, *gerçek, varlık, öz* anlamına gelen aynın ayn-ı cem olarak kullanıldığında “birliğin özü” anlamını karşılayan bir deyim olarak Bektaşiler ve Mevleviler arasında kullanıldığını belirtir (Noyan, 1995: 87).

Ocak, bu ayinin kökeninin İslamiyet öncesinde Türkler arasında yapılan, evli çiftlerin katıldığı, çok sıkı kuralları bulunan, içkili (kıymız) dinî toplantılara dayandığını; bu dinî ritüelin göçebe Türkmenlerce Yeseviliğe taşınıp böylece Anadolu'da Babai muhitlerinde uygulanmaya başlandığını söyler (Ocak, 1992: 376).

Cem törenleri bir Dede'nin yönetiminde yapılmakta ve amacına göre farklı isimler taşımaktadır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralamak mümkündür: *1.İrşat Cemi*: Gençleri, yeni yetişenleri aydınlatma cemi. *2.Koldan Kopma Erkânı*: Suç işleyenlerin, düşkünlerin, toplumsal suçların yargılandığı cem. *3.Musahiplik Cemi*: İkrar veren aileler arasındaki birlikteliği, dayanışmayı işleyen ikrar cemi. *4.Lokma ve Dardan İndirme Cemi*: Herhangi bir konuda adak adayanların veya anne-babası Hakk'a yürüyenlerin helâllik alma cemi. *5.Abdal Musa Kurban Cemi*: Kurban kesilip çevreye dağıtılan cem. *6.Görgü Cemi*: Alevîlerde çok özel, önem taşıyan cem (Ünal, 2011: 13-14).

Cem töreninde kadın-erkek, zengin-yoksul, bilgili-bilgisiz, âlim-cahil yan yanadır ve bir aradadır. Günahkâr, kul hakkı taşıyan ve tövbe etmemiş kimselerin katılamadığı cem töreninde hem bireysel hem de toplumsal bir hesap verme söz konusudur. Cem töreninin ilkeleri, gelenekleşmiş kuralları vardır ve kimse bu kurallara aykırı hareket etmemektedir. Cem töreninin kurallarına uygun şekilde yerine getirilmesi için "12 Hizmet Kademesi" görev yapmaktadır (Ünal, 2010: 161).

Tüm bu ayin ve erkânların başında Bektaşilikte eski Türk inançlarıyla birlikte Şamanizm , Budizm ve İran dinlerine dayanan bazı ayin ve erkanların geliştirildiği, bunlara İslami bir hüviyet kazandırılmak için de bazı tasavvufî kavram ve anlayışlar

kullanılarak Hz. Peygamber zamanına kadar götürülen bazı menkıbeler teşekkül ettirildiği gerçeğini de unutmamak gerekir (Ocak, 1992: 375).

2.1.3. Bektaşilikte Teşkilat Yapısı

Bektaşilik, Hacıbektaş ve ona bağlı tekkelerin kuruluşu ile teşkilatlı bir tarikat görünümü kazanmıştır. Hacıbektaş'taki dergâha Pir Evi denmektedir. Günümüzdeki manevi yetkilisi ise Dedebaba'dır (Fığlalı, 2006: 251).

Tarikatın ikinci kurucusu olarak kabul edilen Balım Sultan Hacıbektaş'taki zaviyenin başına geçince ayin ve erkânlarda yaptığı yeniliklerin yanı sıra tarikatın teşkilatını da merkeziyetçi bir anlayışla düzenledi. Bütün tarikatı kendisine tabi hale getirip nizamı ve kontrolü sağladığı gibi önemli bir iş olarak da Kalenderilik'teki mücerredlik (bekarlık) geleneğini yeniden uyguladı ve böylece mücerred Bektaşi dervişleri zümresi ortaya çıktı. Ancak bu durum bir müddet sonra Hacı Bektaş-ı Veli'nin soyundan geldiklerini ileri süren çelebiler (bel oğulları) ile bunu reddederek hakiki Bektaşi'nin kendileri olduğunu iddia eden babalar (yol oğulları yani mücerretler) şeklinde ikili bir bölünmeye ve tabiatıyla sürtüşmeye yol açtı ve bu bölünme günümüze kadar devam etti (Ocak, 1992: 376).

Bektaşilikte kollarına göre bazı farklılık taşımakla birlikte genel olarak, aşağıdan yukarıya doğru muhiplik, dervişlik, babalık, mücerretlik, halifelik veya dedebalık şeklinde sıralanır. Muhiplik tarikattan nasip alanların derecesini teşkil eder. Dervişlik, bunlardan bir dergâhta hizmet edenlerden liyakatli olanlara özel bir cemle hırka giydirilip yükseltildiği makamdır. Babalık, dervişlerden ehliyetli olanların yükseltildiği daha üst bir makam; mücerretlik, evlenmeyen halifelere verilen makam; halifelik, en yüksek makam, halifebaba yahut dedebaba da bu makamı temsil eden kimsedir (Üzüm vd., 2010: 181).

Pir evinde, on iki imamı temsilen her biri, başta Hz. Muhammet olmak üzere büyük peygamberler ve büyük Bektaşi evliyasına izafe edilen on iki post (makam) bulunur (bk.: Fotoğraf-7,8). Bu post geleneği Hz. İbrahim'in kestiği kurbanın postuna dayandırılır (Ocak, 1992: 376). Bu post sahipleri ve adları şu şekildedir: Hacı Bektaş Veli (Mürşit Baba Postu), Seyyid Ali Sultan (Aşçı Postu), Balım Sultan (Ekmekçi Postu), Kaygusuz Sultan (Nakip Postu), Kamber Ali Sultan (Atacı Postu), Sarı İsmail

Sultan (Meydancı Postu), Kara Donlu Can Baba (Türbedar Postu), Şah Kulu Hacım Sultan (Kilerci Postu), Şah Şazeli (Kahveci Postu), Hz İbrahim (Kurbancı Postu), Abdal Musa Sultan (Ayakçı Postu), Hızır Aleyhisselam (Gaipler ve Mihmandar Postu) (Sunar, 1975: 38).

Bektaşilikte tarikatın maddi teşkilatını aksettiren bu silsile-i meratibden başka tasavvufî silsile-i meratibe de bir göz atmak gerekir. İrşat müessesesinin başında bulunan ve manen en yüksek dereceyi kazanan şahıs *mürşittir*. On iki posttan birincisi Hacı Bektaş Veli'nin temsil ettiği pir postudur, ikincisi mürşit postu olup Hz. Muhammet'i temsil eder. Mürşitlik en zor ve sorumluluğu ağır olan bir makamdır. Ondan sonra *rehber* gelir. Rehber Hz. Ali'nin temsil ettiği üçüncü postun sahibidir. *Talip* denilen ve irşat edilerek tarikata alınacak olan adayları aydınlatmak, her bakımdan hazır hale getirmek rehberin görevidir. Tarikata katılma işlemi ikrar ayininden sonra tamamlanır. Gerek bu ayinde gerekse ötekilerinde her erkanı icraya hizmet edecek görevliler bulunur. Bunların her birinin ayrı ayrı adları vardır (Ocak, 1992: 376). Ayinleri gerçekleştiren bu kişilerin adları ve işlevleri ise şu şekildedir:

1. *Dede (Pir, Mürşit)*: Cemde birinci hizmet sahibidir, cemi yönetir. Sorunlar varsa çözer ve toplumu aydınlatır. Bektaşi'lerde bu görev Baba'ya verilmiştir.
2. *Rehber*: Dedenen sonra en önemli görev rehberine verilmiştir. Rehber, dedenin yardımcısı, dede olmadığında vekilidir. Rehber, dede tarafından seçildiği için rehberlik soy gütmeyiz.
3. *Gözcü*: Törenin düzen ve sükûnetinden sorumludur.
4. *Çerağcı (Delilci)*: Çerağ veya delil adı verilen aydınlatma aracını yakan ve sır eden (söndüren) kişidir.
5. *Zakir (Sazandar, Güvende, Âşık Baba)*: Deyiş, duvaz, miraçlama, mersiye ve nefes söyler. Saz çalar; semahı yönetir. Genellikle üç kişi olurlar.
6. *Ferraş (Süpürgeci, Farsçı, Çar'cı)*: Meydana her hizmetin sonunda sembolik olarak ya Allah, ya Muhammed, ya Ali diyerek süpürge çalar.
7. *İbrikdar (Sakka, Sakacı, Saki, Dolucu, Tezekar)*: Cemde mersiyeler okuyarak saka suyu dağıtır.

8. *Lokmacı (Sofracı, Nakip, Kurbancı, Niyazcı)*: Kurban ve yemek işlerine bakar yiyecekleri eşit olarak dağıtır.

9. *Pervane*: Cemde semah dönen kişilere verilen isimdir.

10. *Peyik (Davetçi, Okuyucu)*: Cemin önceden yapılacağını halka haber veren kişidir.

11. *İznikçi (Meydancı)*: Cem evinin temizliğini sağlayan kişidir. Cem evine katılanların ayakkabılarına karışılmaması için tertip alır.

12. *Kapıcı (Bekçi)*: Cem yapılan evin kapısında bekler. Ceme gelenlerin güvenliğini sağlar giren çıkana göz kulak olur (Özdemir, 2011: 264).

2.2. Alevilik ve Kısa Tarihçesi

Alevi kelimesi lügati olarak Arapça'da "Ali'ye mensup, Ali'ye ait" anlamlarına gelmekte olup, çoğul şekli Aleviyye ve Aleviyyun'dur. Mezhepler Tarihi ve Tasavvuf edebiyatında ise, "Hz. Ali'yi sevmek saymak ve ona bağlı olmak" anlamlarında kullanılmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan kimseye "Alevi" denilir (Fığlalı, 1978: 19).

Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevi denilmiştir. Emevilerin son dönemlerinden itibaren Hz. Ali'nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin'in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emir gibi lakaplar yanında Alevi kelimesi de kullanılmaya başlamış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir. Baha Sait Bey, Alevi kavramının Anadolu'da XIX. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlandığını ve Ali merkezli bütün toplulukları kapsadığını söyler (Baha Sait Bey, 2000: 163). Tarihi süreç içerisinde Bektaşî, Kızılbaş, Rafizi, Zındık, Batını vb. şekilde tanımlanan bu sosyal kesimler, bugün yaygın olarak Alevi ya da Alevi Bektaşî şeklinde tanımlanmaktadır (Uçar, 2006: 26).

Alevi kavramı, İslam siyasi tarihinde ilk defa hilafetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlamıştır. Özellikle üçüncü halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra şiddetlenen hilafet tartışmalarında Hz. Ali'yi tutanlara el- Aleviyye veya şiatü- Ali tabirinin yanında Alevi terimi de kullanılmıştır. Bu nisbeyi kullananlara bakıldığında bunlar içerisinde gerçekten Hz. Ali soyundan olanların yanında, Hz. Ali

soyu ile hiçbir alakası olmayan ancak Ehl-i Beyt adını kendi şahsi veya siyasi çıkarları için kullanan şahıslar da vardır (Ocak, 1989: 368).

Lügat anlamı dışında "Alevi" tabiri, Hz. Ali'yi sahabenin en üstünü olarak gören ve Hz. Muhammet'ten sonra onun, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in tayini ile imamlığa gelmesi gerektiğini kabul edenler için de "Şia" ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Böylece bu zümreler, Hz. Ali'ye mücerret sevgi ve bağlılığın ötesinde, onun ve soyunun adına ayrı bir firkalaşma hareketinin siyasi temsilciliğini de üstlenmişlerdir (Fığlalı, 1978: 20).

Alevi terimi tasavvufta bazı tarikatların ortak adı olarak kullanılmıştır. Sufilerce, Hz. Peygamber ilk dört halifeye değişik şekillerde zikir telkininde bulunduğu için her birine birer tarikat nisbet edilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan tarikatlar bu şekillere göre zikirlerine yön tayin etmişlerdir. Tasavvuf tarihinde Sıddıkiyye, Ömeriyye, Osmaniyye ve Aleviyye adı verilen bu tarikatlardan Sıddıkiyye ve Aleviyye tarikatları önem kazanmış, genellikle hafi zikri esas alan tarikatların Hz. Ebu Bekir'e, cehri zikri benimseyenlerin ise Hz. Ali'ye mensup olduklarına inanılmıştır (Uludağ, 1989: 369). Abdurrahman Küçük de Hz. Ali'yi seven, sayan, ona bağlı olan ve onun işlediği fiilleri yapan Müslüman'a genel olarak Alevi denildiğini belirterek; Hz. Ali'yi sevmek, saymak, ona bağlı olmak ve onun yaptıklarını yapmak olan İslami anlayışın ortak adının da Alevilik olduğunu söyler (Küçük, 2011: 100).

Alevi teriminin asıl anlamını kazandığı ve yaygın olarak kullanıldığı saha, Hz. Ali hakkında beslenen inançlara dairdir. Genellikle Şiiler ve Şia içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler Alevi nisbesini alırlar. Nitekim Zeydiyye, İsmâşeriyye gibi mutedil Şiilerin yanında Beyaniyye, İsmailiyye ve Batıniyye mensupları Alevi diye bilinirler. Fakat çağımızda asıl Aleviler olarak tanınan iki itikadi mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrilik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dini kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safeviler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır.⁹ Bu mezhebe bağlı olanlar Osmanlı arşiv

---

⁹ **Kızılbaş:** Kızılbaş kelimesi ile ilgili çok farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: "Erdebil tekkesi şeyhlerinden Şeyh Haydar (894/1488), on iki dilimli kızıl bir taç giymiş ve kızıl sarık sarmaya başlamış ve derecelerine göre müritlerine de aynı tacı sarıklı veya sarıksız olarak giydirmiştir. Bu nedenle Erdebil Tekkesi mensuplarına 'Kızılbaş' adı verilmiştir." (Fığlalı, 1978: 9). "Türkler arasında başa takılan başlıklara izafeten, urug, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır.

belgeleri ve vekayinamelerinde kızılbaş veya Rafiziler diye geçmesine rağmen bunlar kendilerine Alevi nisbesini vermişlerdir (Ocak, 1989: 369).

2.2.1. Anadolu'da Alevilik-Bektaşılık Kavramının Oluşumu

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle iki İslamî anlayış ortaya çıkar. Biri şehirli ve Arapça bilen toplumun kabul ettiği kitabî İslam'dır; diğeri göçebe çevrelerin kendi eski geleneksel dini inançlarının etkisinde algılanan bir İslam anlayışıdır (Ocak, 1999: 53).

Aleviliğin kökenini İslam'ın ilk dönemlerine götürmek mümkündür. Bu dönemde Hz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle üç grup oluşur. Bunlar halifenin Hz. Ali olması gerektiğini savunan "tarafgirler", halifenin Muaviye olması gerektiğini savunanlar, iki görüşü de desteklemeyen "hariciler dir.

Muaviye'nin oğlu Yezit, halifelik savaşını daha da şiddetlendirir. Ehl-i beyt ve onları seven Müslümanlara baskı ve zulmünü artırır. Kerbela Olayı'nda¹⁰ Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi İslam dünyası içinde bir kırılma noktası olur. Etkileri günümüze kadar

---

Mesela, siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk boyunun adı 'Karakalpak' veya 'Karapapak'tır. Buhara Mektebine mensup bir sünni tarikatı da 'Yeşilbaş' olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'de Karabörk, Karabörklü, Kızılbörklü, Akbaşlı ve Akbaşlar isimleri ile pek çok köy bulunmaktadır." (Eröz, 1990: 81-82). "Hz. Peygamber, Uhud Harbinde Mekkeliler tarafından yaralanınca, akan kanlar başını tamamen kıızıla boyar. Adeta bu hatırayı yad etmek isteyen Hz. Ali, katıldığı diğer savaşlarda başına kırmızı bir taç takar. Kızılbaş tabiri de bundan dolayı verilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır." (Şapolyo, 1964: 254). "Uhut'ta Hz. Muhammet'in yaralarından akan kanı Ali, başına sürerek yere damlamasını önlemiştir. Ali Uhut'ta kendisini Peygamber'e siper etmiş, herkes kaçarken, Peygamber'i korumuştur. Bu çarpışmada tam on altı yerinden yaralanmış, eli, yüzü kan içinde kalmıştır. Başlığı da kandan kıpkızıl olduğu için Ali'ye 'Kızılbaş' denilmiştir." (Zelyurt, 1990: 82). "Şah İsmail, II. Bayezid ile bir anlaşma yaparak, askerlerini Anadolu'dan Suriye'ye geçirir. Bu askerlerin başlarında kırmızı takkeler bulunmaktadır. Bundan dolayı Şiilere Kızılbaş adı verilirken, Anadolu Alevileri de Kızılbaş adını almışlardır. Müslümanlıktan önce Şamanlık dinine mensup olan ve daha sonra Aleviliği kabul eden Türkmenlerin dini ayinlerini idare eden Türk Şamanları başlarına kırmızı bir külah giyerlerdi. Alevi dedeleri de başlarına kırmızı külah giyerek derneklerini idare ettiklerinden dolayı Sünni Türkler tarafından Anadolu Alevilerine Kızılbaş ismi verilmiştir." (Şapolyo, 1964: 254). "Kızılbaş terimin ilk defa Osmanlı Sultanı II. Bayazıd tarafından kullanıldığını ve bundan sonra dönemin arşiv kaynaklarına girdiğini söyleyebiliriz. II. Bayazıd 1501'de meydana gelen Şarur Savaşı'ndan önce Elvend Akkoyunlu ve Kürt Emir Hacı Rüstem'e göndermiş olduğu mektuplarda 'tâife-i bâğiyye-i kızılbaş hazzelehumullah' ve 'cemaat- ı kızılbaş' ifadelerini kullanmaktadır. Sultan Bayezıd'ın bu mektubunda daha çok Şah İsmail ve taraftarlarını kastettiği açıktır." (Teber, 2005: 29-30). "Eski dinî inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslamî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin bazı batını-Şii anlayışları benimsemeleriyle ortaya çıkan terim, böyle bir dini ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk." (Üzüm, 2002: 546-557).

¹⁰ Kerbela Olayı hakkında geniş bilgi için bk.: Alim Yıldız, **Çeşitli Yönleriyle Kerbela/Din Bilimleri III. Cilt**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Sivas, 2010. Mustafa ÖZ, "Kerbela", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, 2002, s.271. Ethem Ruhi FİĞLALI, "Hüseyin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1998, C. 18, s. 518-521.

uzanan bu olay Ehl-i beyt sevgisiyle dolu olan tüm Müslümanları üzdüğü gibi daha sonra Müslüman olan Türkleri de etkilemiştir. Emevi hanedanlığını yıkarak hakimiyeti ele geçiren Abbasiler döneminde Türkler İslamiyet'e yaklaşır fakat Ebu Müslim Horasani'nin yönetim tarafından öldürülmesi Türkleri huzursuz yapar, bu durum da Şia ve gulat-ı Şia taraftarlarının işini kolaylaştırır (Fığlalı, 1978: 65). Gulat-ı Şia, her fırsatta ve mekanda bölgenin eski kültür ve inanışlarıyla mezcettikleri görüşlerini, İslam adı altında yaymaya çalışır.

Türklerin İslamiyet'i kabulü Karahanlılar dönemine rastlar fakat bu dönemde bile Türklerin bütünüyle İslamiyet'i kabul ettikleri söylenemez. Nitekim İslam Türklerce tanınmaya başladığında Türkler arasında Şamanist, Budist yahut Maniheist inançlar varlığını korumaktaydı. İslamiyet ise Türkler arasında kendine Horasan Melamiyetisi'nin tasavvuf terbiyesiyle yetişmiş İranlı veya Ahmed Yesevi gibi Türk kökenli sufiler aracılığıyla yol bulur (Ocak, 1999: 390). Hâl böyle olunca bir kısım Türk boylarının, Şii misyonerlerin faaliyetleri sonunda İslamiyet'i kabul etmiş oldukları söylenebilir. Bunlara İslam adına öğretilen şeyler ise genellikle kitabî olmayan ve siyasi nitelik arz eden konulardır. Hz. Ali'nin hilafet hakkının gasp edildiği, Ehl-i Beyt'in kıyımına uğradığı, Emevilerin zalim oldukları gibi konular bunlardan bazılarıdır. Genellikle de bu işi yapan Şii Misyonerler siyasi ve dinî görüşlerini Orta Asya halklarının eski inançlarına (Maniheizm, Budizm, Şamanizm vb.) ve yaşam biçimlerine uygun söylemlerle empoze etmekteydiler. Eski Türk dinî inanışlarıyla, bir takım batını düşüncelerdeki benzerlikler de Şii misyonerlerinin başarı şartlarını artırmıştır. Batını görüşlerinden dolayı Batınıye¹¹ olarak da adlandırılan İsmailiye daileri Türkmenler arasında faaliyetlerini yürütmüşler ve İsmaililik'le karışık bir tasavvuf anlayışını benimsetmişlerdir (Ocak, 1996: 47-48). Böylece Türklerin bir kısmı kitabî İslam'ı öğrenirlerken bir kısmı da Şii-Batını görüşlerin etkisiyle eski inanç ve ibadetlerine İslam etiketi vurarak bu inanç ve ibadetlerini yaşamaya devam etmişlerdir.

---

¹¹ Batınıye için bk.: Avni İLHAN, "Bâtınıye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İst.,1992, s. 190. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, "İbahilik ve Bâtınılık", **Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1970, C. 18, s. 68-70. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, **Gazali ve Bâtınılık**, Ankara, 1964. Cihangir GENER, **Ezoterik –Bâtını Doktrinler Tarihi**, Gece Yay., Ankara, 1994. İmam Gazali, **Feddihu'l-Batınıye (Batınılığın İçyüzü)**, çev.: Avni İlhan, Ankara, 1993.

Alevi-Bektaşi inancının oluşumunda Erdebil Tekkesi'nin etkilerine de değinmek gerekir. Erdebil Tekkesi'nin siyasallaşması sürecinde, bir takım siyasî taleplerin ön plana çıktığı Şeyh Cüneyt dönemi, bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir (Teber, 2005: 229). Şeyh Cüneyt ile birlikte artık Safeviyye Tarikatı'nın şeyhleri, nüfuzları altında yaşayan topluluklar arasında sadece birer dinî lider olarak görülmüyor, dinî kimliklerinin yanında bir de siyasi hüviyete büründürülüyordu (İskender Bey Münşî, 1945: 24-26).

Şeyh Cüneyd Şii inançlarıyla şekillendirdiği dünya görüşünü sultan olma vesilesi olarak görür. Anadolu'ya yerleşmek için II. Murat'tan talepte bulunur fakat bu talebi "Bir tahta iki padişah sığmaz." cevabı verilerek reddedilir. Kendine Karamanoğullarının başkenti Konya'da bir yer bulur ama aşırı Şii görüşleri yüzünden şeriatı bozduğu hükmü verilerek sürgün edilir ve nihayetinde Suriye'de terk edilmiş bir haçlı hisarı kirayarak tarikatını yaymak için yoğun propaganda çalışmalarına başlar. Şeyh Cüneyt'in ölümünden sonra yerine oğlu Şeyh Haydar geçer ve Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Halime Begüm ile evlenir. Bu evlilikten de babası ve dedesinin dinî ve dünyevi davalarını devam ettirip İran'da Şiiliği resmi ideoloji haline getirerek yeni bir devlet kuran Şah İsmail doğar. Çalkantılı bir çocukluk dönemi geçiren Şah İsmail, on üç-on dörtyaşlarına geldiğinde çevresindeki yakın müritlerinin organize ettiği savaşlar neticesinde önce Şirvan ordusunu, daha sonra da Akkoyunlu ordusunu yener, başkentleri olan Tebriz'e girer ve kendisini devlet başkanı ilan eder (Keven, 2015: 11).

Şah İsmail'in 1501'de Tebriz'i alarak Safevi Devleti'ni kurmasından sonra, daha şahlık tacı giymeden önce yaptığı ilk icraat olarak On İki İmam Şiiliğini (İsna-aşeriyye/İmamiyye/Caferiyye) devletin resmi mezhebi olarak ilan etti ve herkesin bu yeni mezhebe tabi olmasını zorunlu kıldı (Keven, 2015: 12). Şehirde Akkoyunlu ailesine ve Sünni kalmaya direnenlere yönelik büyük bir katliam yapar. Şiiliği resmi mezhep ilan ederek on iki imam adına hutbe okutup para kestirir, ezanı değiştirir (Gündüz, 2010: 254).

Şah İsmail, topraklarında mezhep birliğini İran'a dışarıdan getirtmiş olduğu Şii ulema sayesinde ve çoğu zaman zorla ve katlederek, İmamiyye Şiasını yaymış ve bu günkü İran'ın temelini atar. Şah İsmail bütün bu yaşanan gelişmelerin ardından çok

kısa bir süre içerisinde oluşturduğu Safevî şahlığına dayanarak kendisini ilahi bir güç görür ve bu ilahi güç sayesinde de Osmanlı sultanına diz çöktürme arzusuna kapılır. Osmanlıların, Anadolu'da bulunan Kızılbaş Türkmenlerinin Şah İsmail'in hizmetine girmek için İran'a göç etmelerini engellemeye çalışması ve elebaşlarını yakalayıp cezalandırması Şah İsmail'i rahatsız eder. Bu sebeple kendisine düşmanlık besleyen hükümdarların akıbeti konusunda bir uyarı ve meydan okuma işareti olarak Şeybani Han'ın kesik başını II. Bayezid'e gönderir. Osmanlı sultanı, devlet adamlarının bu harekete sert cevap verilmesi yolundaki ısrarlı taleplerine rağmen herhangi bir karşılık vermez (Gündüz, 2010: 254).

II. Bayezid'in yerine geçen oğlu Yavuz Sultan Selim, hem devlete sarsılmış olan itibarını yeniden kazandırmak hem de Safeviler'in Anadolu ile olan ilişkilerini kesmek amacıyla savaş hazırlıklarına girişir. Şah İsmail, Akkoyunlu hanedanına son vermesine rağmen İran topraklarında henüz tam hakimiyet kuramamıştır ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları güvensizliğe sürüklenmiştir. Bu gelişmeler iki taraf arasındaki dini rekabete bir de siyasal ve stratejik boyut kazandırır. 23 Ağustos 1514'te Hoy yakınlarındaki Çaldıran Ovasında yapılan savaşta Safeviler ağır bir yenilgiye uğrar. Böylece Akkoyunluların batı toprakları geniş ölçüde Osmanlı egemenliği altına girer (Gündüz, 2010: 255).

Emevilerin Ehl-i Beyt'e karşı zulmü ve Kerbela Olayı, Türkler arasındaki kırımın genel başlangıcı olsa da asıl kırım Çaldıran Savaşı ve Kızılbaşlık'taki anlam kayması olarak görülebilir. (Küçük, 2011: 123). Çaldıran Savaşı'ndan ve Osmanlıların Anadolu'daki Safevi taraftarlarını takibe başlamasından sonra buradaki Kızılbaşlar bir bakıma kabuğuna çekilir, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren aşamalı olarak Kızılbaşlık yerini Aleviliğe ya da Alevilik-Bektaşiliğe bırakır (Küçük, 2011: 130).

Günümüzde Alevilik-Bektaşilik kavramlarının birbirleriyle ilişkisi konusunda pek çok farklı fikir olduğu görülmektedir ve bu fikir ayrılıklarının tek bir tanım altında toplanamayacağı da aşikârdır. Bu kavramlarla ilgili savunulan görüşler çok fazla olmakla birlikte bazıları şu şekildedir: “Bugün, Türkiye’de bulunan Aleviler Hacı Bektaş Veli’yi pir sayarlar ve bütün Anadolu Alevileri Bektaşî’dirler. Anadolu Alevileri ile Bektaşiler arasında inançta, mezhepte bir fark yoktur. Erkanda ufak tefek ayrılıklar vardır. Bu fark zamanla unutulmaktan kaynaklanmıştır.” (Noyan, 2006: 145). “Alevilik ile Bektaşilik arasında ortak noktalar vardır. Alevilik

umum/genellik; Bektaşilik husus/özellik ifade etmektedir. Her iki dini hareketin ortak noktası Türk milletine/Türk kültürüne özgü olmasıdır. Her Bektaşî Alevî'dir; fakat her Alevî Bektaşî olmamaktadır.” (Küçük, 2011: 108).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRK İNANÇLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Tarihi ve kültürel olarak zengin bir geçmişe sahip olan bir milletin farklı din ve kültürlerle teması bilinen bir gerçektir. Bu dinî ve kültürel geçişler esnasında eski din ve kültüre ait izlerin tamamen silinip atılması beklenemez. Eski dine ait olan unsurlar ya aynen devam eder ya da yeni din ve kültür dairesi içinde şekil/kalıp değiştirerek mevcudiyetini korur. Zengin bir dini-kültürel birikime sahip olan Türk toplulukları arasında da bu durum yaşanmış ve pek tabii ki Türklerin İslamiyet'i kabul sürecinde de kendini göstermiştir. Türkler kadim inançlarından İslamiyet'le çatışmayanları yaşamaya devam etmiş, çatışanları da İslami surete büründürerek korumuştur.

Dinler arası geçişle ilgili Yaşar Kalafat: “Bütün dinler kendilerinden evvelki dinlere karşı, kendilerine yer açabilmek için yasaklar koymuşlardır. Bu uygulama bizim de eski ve yeni dinlerimiz itibariyle yaşanmıştır. Dinlerde ibadet türünden uygulanmalar, görülebilen uygulamalar oldukları için önlemleri oldukça başarılı olmuştur. İmana dayalı inanç muhtevalı cihetleri itibariyle eski inançların izleri daha derin olmuştur. *Alevi, Bektaşî, Tahtacı, Zaza* gibi Türk kesimlerinde bu izler daha derin görülür.” diyerek görüşlerini belirtir (Kalafat, 1998: 22).

Eski Türk inançlarıyla ilgili günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Saadettin Gömeç (Gömeç, 2011), Abdülkadir İnan (İnan,1962,1968,1972,1980), İbrahim Kafesoğlu (Kafesoğlu, 1980, 2001), Y. Çavuşoğlu (Çavuşoğlu, 1986), Hikmet Tanyu (Tanyu,1980,1987), Ziya Gökalp (Gökalp,1976,1990), Erol Güngör (Güngör, 1992), Mehmet Eröz (Eröz, 1992), Ahmet Yaşar Ocak (Ocak, 1983, 2003), Bahattin Ögel (Ögel,1971, 1988, 1991), Harun Güngör (Güngör, 2006, Günay ve Güngör, 2003),

Yusuf Ziya Yörükan (Yörükan, 2005), Emel Esin (Esin, 2001), Pervin Ergun (Ergun, 2004), Yaşar Kalafat (Kalafat, 1990, 1994, 1998, 2000, 2004), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006, 2007), Fuat Köprülü (Köprülü, 1993), Engin Akgün (Akgün, 2008), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 1999, 2002), Cemal Şener (Şener, 2003), Şerife Kuzgun (Kuzgun, 1985), Osman Turan (Turan, 1978) eski Türk inançları üzerinde çalışmalar yapmış yerli araştırmacılardan bazılarıdır.

Türklerin İslamiyet öncesi inançlarıyla ilgili çalışmalar XIX. yüzyılda Rus bilgin W. Radloff ile başlar. Radloff, "Sibirya'dan" başlığı ile dilimize tercüme edilen meşhur eserinin ikinci cildinin önemli bir kısmını Orta Asya Türkleri arasında yaşayan Şamanizm'e ayırır. Bu eser sebebiyledir ki Türklerin İslamiyet önce inanç sisteminde Şamanizm inancının ağır bastığı tezi geniş kabul görür (Radloff, 1956).

Eski Türk inanç sistemi üzerine yapılan çalışmaların Türkiye'deki ilk yansımaları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan Türkçülük hareketiyle görülür. Türkçülük akımını sistemleştiren Ziya Gökalp, eski Türklerin sahip olduğu dini sisteme Toyunizm adını verecek ve bahsettiği bu dini anlayışın aslında Budizm olduğu anlaşılacaktır. Ziya Gökalp eski Türk dini olarak Şamanizm'i de reddetmez (Gökalp, 1976: 40-41; 1990: 48). Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Osman Turan, Hikmet Tanyu gibi isimler de eski Türk inanç sistemleriyle ilgili tezlerini Şamanizm temeline dayandırır.

Eski Türk inanç sisteminin temelini Şamanizm olduğunu savunan teze karşı olan araştırmacılar da yok değildir. P. Wilhelm Schimidt (Schimidt, 1976), Jean Paul Roux (Roux, 1994), İbrahim Kafesoğlu (Kafesoğlu, 1976), Hikmet Tanyu, Ahmet Yaşar Ocak (Ocak, 2013), Hilmi Ziya Ülken (Ülken, 1969) gibi araştırmacılar eski Türk inanç sisteminin temelinde Gök Tanrı kültü, atalar kültü ve tabiat kültü olduğunu savunurken; İbrahim Kafesoğlu, Jean Paul Roux Türkler'de Totemizm olduğu görüşünü kabul etmezler. Özellikle Jean Paul Roux (Roux, 1994: 225-226, 229-230) eski Türk inanç sistemini bu üç unsura dayandırırken en büyük delili de Orhun Abideleri'dir. Nitekim Roux Orhun Abideleri'nde bu üç ana külte ait izleri ortaya koyar.

A. Yaşar Ocak ilk zamanlarda hâkim olan Totemizm ve Şamanizm tezinin zamanla terk edildiğini eski Türk dini olarak atalar kültü, tabiat kültü ve Gök Tanrı

inancından müteşekkil bir din sistemi üzerinde ufak farklılıklarla birleştiği görüşündedir. Buna sebep olarak da ilk çalışmaların sınırlı sayıda malzemeye dayandığını daha sonra yapılan çalışmaların hem malzeme hem de metot yönünden daha sağlam oluşunu gösterir (Ocak, 2013: 60).

3.1. Eski Türk Dinleriyle İlgili Kaynaklar

Türklerin atlı-göçebe, bozkır kültürüne sahip olmaları ve Türkler hakkında o döneme ait verilen bilgilerin sınırlı olması eski Türk dinleri ile ilgili kesin bilgilere ulaşılmasını zorlaştırır. Bu konuyla ilgili çalışma yapmak eski İskit ve Hun devirlerine kadar gitmeyi bu sebeple Orta Asya ve Doğu Avrupa'yı bir bütün olarak ele almayı gerektirir (İnan, 1976: 1).

Eski Türk dinleri hakkında bilgi veren kaynakları şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Çin kaynakları
2. Türk kaynakları
3. Arap ve Fars kaynakları
4. Bizans kaynakları
5. Batılı ve çağdaş kaynaklar

Türklerin eski dinleri hakkında bize ulaşan ilk bilgiler "Vey-Şu" ve "Suy-Şu" (Günay ve Güngör, 1997: 27) adlı Çin yıllıklarında muhafaza edilmiştir. "Milâttan önceki 77. yüzyıllarda Çin vakanüvisleri tarafından Hunlarda tesbit edilen Gök-Tanrı, güneş, ay yer-su, atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde, muhtelif kültürlerin tesirleri altında kalmalarına rağmen, son devirlere kadar devam ettirilen kültürlerdir. Bu kültürler çağdaş Altaylılarda ve Yakutlarda da müşahede edilmiştir." diyen Abdülkadir İnan, Altay ve Yakut şamanlığının bütün halinde eski Türk dini olarak kabul edilemeyeceğini, çok eski devirlerde büyük hakanlıklar ve devletler kuran Türklerin dünya görüşleri ve dinî telakkilerinin Altay ve Yakut şamanizmine nazaran çok gelişmiş ve olgunlaşmış olduğunu, Altay ve Yakut şamanlığını, elinde bulundurduğu pek sınırlı materyallere dayanarak, tetkik eden Ziya Gökalp'in dahi bunun farkına vardığını ve eski Türkler için *toyunizm* adını verdiği bir millî din tasavvur ettiğini; fakat Gökalp'in

toyunizm dediği dinin Budizm'den başka bir şey olmadığını belirtir. Eski Türk dinine *toyunizm* adı verilemeyeceğini, eski Türk dini için olarak *Şamanizm* teriminin kullanıldığını söyler (İnan, 1976: 1-2).

Asya Hunlarının hanı Maotun İÖ 176 yılında Çin imparatoruna yolladığı bir mektupta utkularını (zafer, başarı) Göktanrı'nın yardımıyla kazandığını bildirir. 4. yüzyıl başlarında Hun Devletini kuran Liu Yüan, genç yeğeninini yiğitliğini överken "Göktanrı, bu kişiyi Hunluları düşünerek dünyaya getirdi" der (Bozkurt, 1995: 3-4). Çin kaynaklarında geçen bu ifadeler eski Türk inanç sisteminin temelindeki Gök Tanrı kültünü açıkça ifade eder. Yine Çin kaynaklarında Göktürklerde "Fuyunse" adı verilen ibadethanelerinin bulunduğundan Seyşu'da Çin kaynağı, VII. yüzyılın ilk yarısı Türklerin "Hu" adlı sihirbazlarının olduğundan. (Güngör, 2012: 32) Tanglara Çinyıllıklarında IX. yüzyılda Kırgızların "gam" adını verdikleri ve Çince "wu" denilen bir otorite tipinden bahsedilmektedir (Eberhard, 1996).

Türklerle ilgili Türk eserlerinin başında Yenisey ve Orhun Abideleri gelir. Bu abidelerde, Türklerin dinî anlayışları direkt olarak değil, sosyal hayat anlatılarak yansıtılır. Özellikle "Tanrı, Umay, İduk Yer-Sub, Yuğ, Kergek bolmak..." gibi kavramlar sık sık geçer. Bu kavramlardan yola çıkarak ve kavramların bugün kazandığı anlamları değerlendirerek eski inançlarımız hakkında birtakım varsayımlara ulaşabiliriz (Ergin, 1995).

Göktürkler, bu âbidelere sadece savaşlarını, başarılarını veya kinlerini yazmamış, dünya görüşlerini, dinî görüşlerini de yazıtlara aksettirmişlerdir: *Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış...* (Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta[yaratıldığında] ikisi arasında insanoğlu kılınmış[yaratılmış]); ...*Üze Türk Tengrisi Türk iduk yiri subı ança itmiş...* (Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş...); ...*Üze kök tengri as[ra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış.]*(Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta[yaratıldığında] ikisi arasında insanoğlu kılınmış[yaratılmış]);...*Üze Türk tengrisi iduk yiri subı ança itmiş erinç ... Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu, öyle tanzim etmiştir*) Abidelerde geçen bu ifadeler Türklerin dini görüşleriyle ilgili bilgiler içermektedir.

Abidelerin hemen her yerinde *Tengri/Tanrı* ifadesini görmek mümkündür. Kitabelere göre Tanrı göktedir, bağışlar, lütfeder, güç verir ve kağanı tahta çıkarır. Kağan

Göktanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir ve gücünü kanındaki *kuttan* alır. Nitekim kitabelerde yer alan “...*Tengri yarlıkadukın için özüm kutum bar için kagan olurtum...* (Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum[tahta çıktım]) ...*Tengri yarlıkazu kutum bar için ülügüm bar için ölteçi budunug turgürü igit[t]im...* (...Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim...) ...*Tengri küç birtük için kangım kagan süsi böri teg ermiş, yagısı kony teg ermiş...* (Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş...) ...*Tengri yarlıkaduk için illigig ilsiretmiş, kaganlıgıg kagansıratmış, yagıg baz kılmuş, tizligig sökürmiş, başlıgıg yükündürmüş...* (Tanrı lutfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş...)” ifadeleri Türklerin Tanrı anlayışını gözler önüne sermektedir. Yine bu ifadelerde Göktürklerin dininin Şamanizm değil Tengricilik ya da Gök Tanrı inancı olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Geçiş dönemi eserleri içinde yer alan ve İslamiyet öncesi sözlü kültürümüz hakkında en önemli bilgi kaynaklarımızdan olup Türk dilinin ilk sözlüğü olma özelliği gösteren Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divanu Lügati't Türk adlı ölümsüz eserde de Türklerin İslamiyet öncesi inançlarına ait önemli izler mevcuttur.

Divanu Lügati't Türk'te en çok yer alan dinî terimlerin başında Tengri kelimesi gelmektedir. *Tengri ol yerig yaratgan*: Cenâbı hak dünyanın yaratıcısıdır, *İdimizin yarlıgı*: Rabbimizin buyruğu, *Tengri meni qutgardı*: Tanrı beni sıkıntıdan kurtardı, *Tengri yagmur yagıttı*: Tanrı yağmur yağdırdı örneklerinde olduğu gibi eserde kullanılan Tanrıyla ilgili pekçok ifade Türklerdeki tanrı inancının ne kadar etkili ve güçlü bir inanç olduğunu ortaya koymaktadır (Fortacı, 2016: 112, 117).

Divanu Lügati't Türk'te yer alan *Arwadı*: Şaman büyü yaptı, *Arwaşdı*: Şamanlar büyülü sözler mırıldandı, *Irqladı*: Şaman kehanette bulundu, *Qam*: Şaman, kam, kahin, *Umayqa tapınsa ogul bulur*: Umaya tapan kimse çocuk sahibi olur. Kadınlar bunu iyi bir alamet olarak kabul eder (Fortacı, 2016: 114-115) ifadeleri de İslamiyet öncesi Şamanist inancın göstergeleridir.

Eski Türk inançlarından bahseden Türk kaynaklarının içinde Yusuf Has Hacıp'in yazdığı Kutadgu Bilig'i de zikretmek gerekir. “Mutluluk Veren Bilgi” anlamına gelen eser adını İslamiyet öncesinde de kullanılan kut kelimesinden almıştır. Eserde

kut inancının izlerine rastlamak elbette ki mümkündür. Nitekim eserde de belirtildiği üzere beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar, hükümdarlık görevi Tanrı tarafından kulları arasından seçtiği kişilere verilir, bu görevi üstlenenler eğer sorumluluklarını yerine getirirlerse mutluluğu yakalarlar fakat görevlerini yerine getirmezlerse mutluluk ve saadetin Tanrı tarafından geri alınacağı düşünülür (Açık, 2016: 424).

Eski Türk inançlarıyla ilgili bilgi edinebileceğimiz bir diğer önemli kaynak ise Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Destan ile halk hikâyesi arasında bir köprü vazifesi gören Dede Korkut Hikâyeleri'nde bir geçiş eseri olmasından kaynaklı İslam öncesi unsurlara rastlamak tabiidir. Hikâyelerde yer alan *Ağ sakallu baban yiri uçmağ olsun, Ağ pürçeklü anan yiri behişt olsun* ifadelerini atalar kültüyle; *Yirli kara tağların (tağun) yıkılmasun, Kara tağa ayıtduğunda işit virsün, Kölgelüçe kaba ağacın kesilmesün, Kamın akan görklü suyın kurımasun, Kanlu kanlu suların kiçit virsün* ifadeleri dağ, ağaç, su kültürünün; *Hak yanduran çırağın yana tursun* ifadesi de ocak kültürüne işaret etmektedir (Güzel, 2008: 443-444).

Eski Türk inançları hakkında bilgi veren Arap ve İran kökenli kaynakların başında İbn-i Fadlan'ın Seyahatname'sini sayabiliriz. Türklerin öldükten sonra başka bir hayata geçileceğine yani ahiret inancına sahip oldukları bilinmektedir. İbn-i Fadlan Seyahatname'sinde Oğuzların ölü gömme adetlerinden "Aralarında biri ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur açarlar. Hırkasını giydirebilirler, kuşağını ve yayını kuşandırır. İçinde nebiz (içki) olan ağaçtan bir kadeh verip, önüne içinde nebiz bulunan ağaçtan bir kap koyarlar. Sonra bütün şahsi eşyalarını getirip, onunla birlikte bu çukura koyarlar. Ölüyü çukurda oturtup, üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölenin hayvanlarının yanına varıp miktarına göre birden yüze veya iki yüz kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Baş, ayak ve derilerini bir kenara ayırarak, bunları kesilmiş ağaçlar üzerinde mezarına asarlar. Bunlar ölünün Cennet'e giderken bineceği hayvanlardır. Eğer ölen kimse sağlığında insan öldürmüş kahraman biri ise, öldürdüğü insan sayısı kadar ağaçtan suret yontup bunları kabrin üzerine dikerler. Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet'te ona hizmet edeceklerdir." diyerek bahsederken Türklerin ölümden sonraki hayat ve Cennet'e olan inançlarını gözler

önüne serer (Fadlan, 1975: 36). Ebu Dülef'in Seyahatname'si¹², Mesudi'nin Acaib El- Dünya¹³ adlı eserleri de Türklerin inanç dünyasıyla ilgili önemli bilgiler muhteva eder.

Türklerin erken Orta Çağ'daki dinsel hayatı hakkında Bizanslı tarihçileri de bilgiler vermektedir. Menanderos Protektor (550 öncesi-582/602) tarafından 6. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış Istorìa (Tarih), Theofylaktos Simokates (Theophylaktos Simokates 585 civarı- 640 civarı) tarafından 7. yüzyılın ilk yarısında yazılmış Istorìa (Tarih), Theophanes Omogoteles (Theophanes Confessor, 758/760-817/818), Bizans ve Yakın Doğu ile ilgili 284-813 tarihini anlattığı Khronografia (Kronik) isimli 9. yüzyıldan kalma eserde, Türklerin inanışları ve ritüelleri hakkında bilgiler verilmektedir (Çeşmeli, 2015: 47).

Bizanslı tarihçi Menander'den alınan bilgilere göre, 6. yüzyılda (569) Bizanslı elçi Zemarkhos, Sogdiana'ya gelmiş ve onu Türkler, Ektag'da (Altın Dağ) bir vadide yaşayan kağanın (İstemi Kağan) yanına götürmüşlerdir. 7. Yüzyıldan Bizanslı tarihçi Theophylaktos Simokates'e göre, Türklerde Altın Dağ'ın en büyük kağana bırakılması gelenek haline gelmiştir. Bu dağa Altın Dağ isminin verilmesinin nedenleri ise dağda çok sayı ve çeşitte meyve yetişmesi, sürüler ile yük hayvanları açısından zengin olmasıdır (Çeşmeli, 2015: 61).

Yine Bizans kaynaklarında belirtildiği üzere Türklerin atalarının ilk mesleği demirci ustalığıdır. Bu sebeple demire karşı son derece saygı duymuşlar ve demiri kutsal saymışlardır. Bizanslı tarihçi Menanderos'dan aldığımız bilgilere göre, 6. yüzyılda Bizanslı elçi Zemarkhus, Sogdiana'ya gelir ve burada onu bazı Türkler karşılar ve ona satılık demir sunarlar. Elçiye göre Türklerin ona demir sunmalarının sebebi topraklarda demirin zor bulunmasından dolayı kendilerinde demir madeni olduğunu göstermeye çalışmalarıdır. Muhtemelen Türkler kendi topraklarında az bulunan

---

¹² Ebu Dülef, eserinde Tokuz-Oğuzlardan bahsederken, "Onlar gök kuşağı görüldüğü vakit şenlik düzenlerler. İbadetlerini güneşin battığı yere yönelerek yaparlar" der. bk. **Ebu Dülef Seyahatnamesi "İbn-i Fazlan'ın eserinin içinde"**, çev.: Ramazan ŞEŞEN), Bedir Yay., İst., 1995, s.92.

¹³ Mes'udi eserinde, "Hükümdarın muayyen bir günü vardır. O gün, hükümdar adına büyük bir ateş yakılır. Hükümdar yukarıdan ateşe bakarken kâhinler bu ateşe karşı bir şey söylerler. Bunun üzerine ateşten yukarı doğru büyük bir çehre yükselir. Eğer bu çehre yeşil ise, yağmura ve berekete, beyaz ise kuraklığa, kırmızı ise, kan dökülmesine, sarı ise hastalık ve vebaya, siyah ise hükümdarın ölümüne ve uzak göçe delalet eder." Şeklinde izahatlarda bulunur. bk. El- CAHİZ'in eseri, "**Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**" çev.: Ramazan ŞEŞEN, TKAE Yay., Ank., 1967, s.33'te çevirenin açıklaması.

demiri göstermek istemiştir. Yine araştırmacıya göre Türklerin bu davranışlarının altında yatan asıl sebep atalarını anıp onurlandırmak ve böylece demirle ilgili ritüellerini yerine getirmektir (Çeşmeli, 2015: 62).

Erken Orta Çağ'da falcılığın yaygın olduğunu döneme ait kaynaklarda görülmektedir. Tarihi kaynaklardan Türklerin ruhlarla temasa geçtiğine, falcılık yapabildiğine, kötülüklerden korunduğuna ve temizlediklerine inandıkları, din adamlarının (şamanlar) olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Bu konuda Bizans kaynakları önemli bilgiler vermektedir. 7. yüzyıl tarihçilerinden Theophylaktos Simokates, Türkler arasında gelecekte haber verdiği inandıkları din adamlarının olduğunu kaydetmektedir. 6. yüzyıl tarihçilerinden Menanderos Protektor, Türkler arasında ateşle, sert söz ve hareketle, davul ve zille çeşitli ritüeller yaparak insanları kötü ruhlardan koruduklarına ve temizlediklerine inanılan şeytan çıkarıcı denilen bazı kişilerin olduğunu belirtmektedir. Bunlar muhtemelen şamanlardır. Sui-şu'ya göre 6-7. yüzyıllarda doğu Türkleri kadın iblislere (wu) ve erkek iblislere (hi) inanırlar. Ayrıca tanrılara ve ruhlara saygı gösterirler. Doğu Avrupalı Hunlarda falcılara danışma geleneği bulunur. Örneğin 5. yüzyılda Attila, savaşlardan önce falcılara danışıp savaşın sonucuyla ilgili onlardan kehanette bulunmalarını ister (Çeşmeli, 2015: 67-68) .

Batılı tarihçilere gelince, Türklerle ilgili en önemli bilgiyi Bizansların Göktürk Kağanlığına gönderdiği Zemarkhos başkanlığındaki elçilik heyetinin verdiği belgelerde bulmaktayız. Daha sonra Süryani tarihçileri Ebu'l- Ferec (Barbe Breaus) tarihinde ve Süryani Mihail Kronik'inde Türklerin niçin Müslümanlığı kabul ettiğine dair bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca Rubrouck, Plano Carpini, Mohaç Savaşı'nda esir düşen Bartholomaeus, Marco Polo yazdıkları seyahatnamelerde, Türk dini ile ilgili geniş açıklamalarda bulunmuşlardır. Yine, Kuman dilinden edebî metinleri ihtiva eden "Codex Cumanicus" adlı eser, eski Türk dinleri, inançları ve geleneklerinden bahsetmesi bakımından bu alanda sayılabilecek önemli eserlerdendir (Çeribaş, 2004: 17).

Eski Türk dinleri hakkında 12.yüzyılın sonlarına kadar verilen bilgiler zamanla kesilmeye başlamıştır. Bunda, Rusların Orta Asya'yı işgali, Osmanlı devletinin Orta

Asya ile ilişkisinin kesilmesi, Osmanlı ve İslam dünyasında dinler tarihi biliminin gelişmemiş olması etkilidir denilebilir (Güngör ve Günay, 1997: 29).

Ruslar Orta Asya'yı işgalden sonra bölgede yaşayan Türklerin dini ile fazlaca ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilgilenişte, Rusların hükmettiği milletleri daha iyi tanıma, onları hakimiyeti altına alıp sömürme ve kişiliksizleştirme politikası şüphe götürmez bir gerçektir. Rusların bu davranışları Türklere ait bilgilere ulaşılmasına katkı sağlamıştır. Burada özellikle Radloff'un ve onun meşhur eseri "Sibiryadan"¹⁴ zikretmek yerinde olacaktır. İlaveten, Mircea Eliade'nin, "Şamanizm ve Arkaik Vecd Teknikleri" (Eliade, 1999), Jean Paul Roux'un "Türklerin ve Moğolların Dini" (Roux, 1994), Uno Harva'nın "Altay Panteonu-Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar" (Harva, 2015) adlı eserini, çağdaş Batılı tarihçilerden Wolfram Eberhard'ı (Eberhard, 1996) ve Wilhelm Barthold'u (Barthold, 1975) anmak gerekir.

3.2. Türklerin Kabul Ettiği Başlıca Dinler

Dinin şimdiye kadar birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar, dine bakış açısına göre farklılık göstermektedir. Din tanımındaki çeşitlilik, hem dinin kendi yapısından hem de tanım yapanların dine yaklaşım farklılığından kaynaklanmaktadır. Bir dine bağlı olanlar, dini kendi inançları açısından tanımlamışlardır. Dine inceleme konusu olarak bakanlar ise elde ettikleri verilere göre dinin bir tanımını yapmışlardır (Adam, 2015: 41).

Din tanımlarının ortak noktası olarak zihnen varlığı kabul edilen üstün güce veya güçlere karşı duyulan kalbî bağlılık ve teslimiyet duygusu ile bu kabulün gerektirdiği davranışların (ibadetler) yerine getirilmesidir (Harman, 2001: 3).

Türklerin dinî tarihi, "Geleneksel Türk Dini" ve "Evrensel Dinler" safhası olarak iki ana grupta değerlendirilmektedir. Tarih derinlemesine incelendiğinde oldukça erken devirlerden itibaren yabancı, yayılmacı, evrensel karakterli din ve inanışların giderek Türkler arasında kendini gösterdiği gözlenmiştir. Sonuçta bu dinler insiyatifi ele geçirerek onlar arasında hâkim duruma gelmiştir. Bu sebeple Türk dinî tarihinin

---

¹⁴ Wilhelm RADLOFF, **Sibirya'dan**, çev.: Ahmet TEMİR, İst., 1994, s.45'te Türklerin inançlarıyla ilgili şu bilgiyi verir: "Gece Korotı'nın kollarından Kadis-Bazar boyunda geceledik. Burada bir memba vardı. Burada yıkanmak göz hastalıkları için iyiymiş. Tam membain yanında bulunan bir çalya her nevi bez parçası ve şeritler asılmış."

“Evrensel Dinler” dönemini; “Evrensel Dinlerle Temas” ve “Türkler ve İslam” şeklinde ikiye ayırmak mümkündür (Güngör ve Günay, 1997: 26).

Tarih öncesi çağlardan beri, Türk kültürü ve dini, özellikle güneyden ve batıdan gelen etkilere maruz kalmıştır. Orta Asya'nın dini kültürü üzerinde Mezopotamya, İran, Çin ve Hint dinleri ile Tibet Lamaizmi, Hıristiyanlık, Maniheizm ve İslam'ın etkisi söz konusu olmuştur. Fakat belirtilen dış etkiler, Türklerin orijinal dini yapılarını pek değiştirmemiştir. En eski devirlerden itibaren Tanrı inancı kalıcı bir şekilde yerini korumuştur. Bu inanç öylesine sürekli bir özelliğe sahiptir ki, Türk dinî tarihi, Türklerin Tanrı ile ilişkilerinin tarihi şeklinde değerlendirilebilmiştir (Güngör ve Günay, 1997: 33).

Arkeolojik kazılar, eski Türk kurganlarından çıkarılan çeşitli milletlere ve kültürlere ait eşyalar göz önüne alınırsa görülecektir ki, Türklerin yabancı milletler, dinler ve kültürlerle temasları tarihin çok eski dönemlerinden beri var olmuştur. Orta Asya'daki Hun mezarlarında Çin ve İran eşyalarına rastlanması bunu kanıtlar niteliktedir. İpek Yolu üzerinde bulunan Türkler bu ticaret yolunun etkisiyle ister istemez farklı din ve kültürlerle etkileşim içine girmiştir. Batı Türkleri İran, doğu Türkleri ise daha çok Çin tesirinde kalmışlardır (Güngör ve Günay, 1997: 106). Budist olan Uygurların batıda yaşayan Arami- Süryanice'den türeyen Soğd alfabesini kullanması, Buhara şehrinin adının Viharalardan gelmesi, bu teoriyi güçlendirir durumdadır. 10. yüzyılda İslam'ın yaygın olarak yaşandığı yer olan Semerkant, Şaş (Taşkent) ve Tunkel gibi şehirlerde Manihaistlere ve Hıristiyanlara rastlanması (Turan, 2000: 66) bu bölgede uzun yıllar propaganda çalışmasının devam ettiğini göstermektedir. Türkler, Budizm, Manihaizm; Zerdüştilik, Hıristiyanlık, Musevilik ve son olarak da İslamiyet'in tesiri altında yaşamışlardır. Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki Türkler bu derece farklı ve fazla din değişimi yaşamalarına rağmen eski inanç ve geleneklerini, dini ve mistik ritüellerini girdikleri her yeni dinde eritmeyi başarabilmişlerdir. Türklerin eski inanç sistemlerine ait motifleri günümüz İslamî yaşayışında dahi kendini açıkça göstermektedir.

3.2.1. Budizm

Buda'nın MÖ VI. yüzyılda Hindistan'da kurduğu din ve felsefe sistemidir. Budizm kelimesi Batı dillerinde Buda'nın kurduğu dinin adı olarak kullanılmaktadır. Asya'da Budistlerin yaşadığı ülkelerde bu din Buda-Sasana (Buda şâkirdliği, Buda disiplini) diye adlandırılır. MÖ VI. yüzyılda Hindistan'ın kuzeydoğusunda doğan, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan, soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanan Budizm'e felsefi-teolojik bir hareket, mezhep veya tarikat olarak bakanlar varsa da onda bu belirtilen hususları destekleyen özellikler bulunmakla birlikte kurucusu, kutsal metinleri, inanç esasları, cemaati, mabetleri ve diğer özellikleriyle bu sistem daha çok bir din olarak nitelendirilmektedir. Nitekim hızla yayılması onun bir din olmasının sonucudur. Günümüzde Hindistan, Çin, Mançurya, Moğolistan, Seylan, Tayland, Burma, Kamboçya, Laos, Doğu Bengal, Vietnam, Bhutan, Birmanya, Singapur, Malezya, Tayvan, Kore ve Japonya gibi Asya ülkelerinde Budistlerin sayısı büyük bir yekün tutar. Ayrıca özellikle Zen Budizm denilen yeni bir Budist mezhep bazı Avrupa ülkelerinde taraftarlar kazanmaktadır (Tümer, 1992: 352).

Gautama Buda, rasyonel bir din, pratik bir ahlak ve basit hayatî prensipler sundu. Felsefesinin bütün bu görüntüleri kesin karakteristik özelliklere sahiptir. Bunlar aşağıdaki şekilde belirtilebilir:

a. Ahlaki Normlar: Buda'nın felsefesi, kesin moral normlara ve prensiplere dayalıdır. O sadece doktrinlerin konumunu değil, ruhî gelişmenin rasyonel metotlarını da savunur. Onun öğretisi, dört ahlaki kutsal gerçeği (Noble Truths) (acı, acının kaynağı, acının durdurulması, acının durdurulmasına götüren yol) içine alan çok yalın ve yüce bir felsefedir. Bu esaslar *Nirvana*'ya¹⁵ ulaşmada yardımcı rol oynar (Işık, 2019: 170).

b. Sessizlik Hali: Buda'nın dini ve ahlakı, kendine güvenme üzerine kuruludur. Buda, uzun tartışmaları gerektiren metafizik çıkışlardan daima kaçınmaya çalışmıştır.

---

¹⁵ **Nirvana:** "Sanskritçe 'nirvana', Budist kutsal metinlerinin yazıldığı dil olan Pali Dilinde 'nibbana' olarak ifade edilen bu kavram, Budizm'de dünyanın ıstıraplarından kurtulup huzur ve mutluluğa erişmek anlamında kullanılır. Nirvana, kelime olarak ateşin sönmesi, sönmek, soğumak, sakinleşmek gibi anlamlara gelmektedir." İlhan Güngören, **Buda ve Öğretisi**, Yol Yay., İst., 1994, s. 42.

Vücutun nefisten farklı olup olmadığı, nefsin ölümlü veya ölümsüz olduğu, dünyanın sonlu olup olmadığı, yeniden dirilmenin olup olmadığı, sukûneti ortadan kaldıran felsefî problemlerdir. Kendi kendine açıklanamayan on problem vardır. “Evren sonlu mu, sonsuz mu, sınırlı mı, sınırsız mıdır? Hayat ve vücut aynı mı, farklı mıdır? Tathagata (Buda) ölümden sonra mevcut mudur, değil midir?” gibi sorular bu sorulardan bazılarıdır (Işık, 2019: 170).

c. Kötümserlik ve İyimserlik: Buda felsefesinin diğer bir karakteristik özelliği kötümserliktir. Buda dünyayı acı ve çile ile dolu olarak kabul eder. O, doğumla, hastalıkla ve ölümlerle birlikte acının var olduğunu söyler. Hayat, acı ve ızdırap doludur. Onun ilk kutsal gerçeği de şudur: Acı (duhkha) vardır; yine de her bireysel görev, Nirvana'ya ulaşmak ve acılarla dolu bu dünyanın ızdıraplarını yok etmek içindir. Dinin amacı acıdan kurtarmaktır. Hayatın acılarla dolu olduğunda şüphe yoktur, ancak bundan çıkış yolu vardır. O, dört kutsal gerçeğin, acının ortadan kaldırılmasının yolu (marga) olduğunu söyler. Böylece Buda felsefesi kötümserlik ile başlar, iyimserlik ile en üst noktaya erişir (Işık, 2019: 170).

d. Realizm: Buda, Vedalardaki ritüeller, hayvan kurbanları vb. kör inançları şiddetle eleştirir. O, kutsal bilgi olarak Vedaların otoritesini kabul etmez. Disiplinin otoriteye değil de sebebe bağlanmasını istedi. Öğretisinde hayatın gerçek tecrübesini ön plana çıkarır (Işık, 2019: 171).

e. Ateizm: Budizm tanrısız bir dindir. Tanrının fonksiyonu Dharma'ya verilmiştir. Dharma bütün evreni hareket ettirir. Özellikle Hinayana ekolünde karma meyvelerinin biriktirilmesi ve her bireyin kendi karmasına göre zihin, vücut ve bu dünyaya ait şeyleri kazanması Dharma sayesinde. Hinayana ekolü ateisttir. Budizm Vedaların otoritesini inkâr ettiği için bu anlamda “nastika”dır. Hinayana ekolünde Buda, asla ibadetin veya Tanrının bir idolu olarak algılanmaz. Madhyamana ekolünde ise Nagarjuna en yüce gerçekliği inkâr eder ve onu Shunyata olarak adlandırır (Işık, 2019: 171).

f. Pragmatizm: Buda'nın öğretisi çok pragmatik ve pratiktir. Buda tarafından anlaşıldığı şekildeki kutsal gerçek, rasyonel bir görüntüye sahip olan pratik bir ahlak kodudur. Onun, dikkate değer sekiz dilimli yolu (ashtangamarga) yüksek derecede pragmatik ve empiriktir. O, bütün metafizik problemleri atmış ve düşünce ile

tecrübeye vurguda bulunmuştur. Budizm aynı zamanda pozitivist ve fenomenal felsefe olarak adlandırılır. Çünkü Buda'ya göre tecrübe, yalnızca bilginin kaynağıdır (Işık, 2019: 172).

Keşiş veya rahip olan ve olmayan bütün Budistler “üç cevher”¹⁶ (Budist âmentüsü), “sekiz dilimli yol”¹⁷ ve “beş emir”¹⁸ bağlıdırlar. Beş emir içinde en önemlisi “ahimsa” (öldürmemek, zarar vermemek), diğerleri ise çalmamak, duyuları yanlış yola çevirmemek, yalan ve yanlış konuşmamak, içki ve uyuşturucu kullanmamaktır. Budizm’de canlılar birbirinin akrabası sayıldığından hiçbir canlıyı incitmek gerekir. Esasen tenâsüh inancının gereği olarak bir Budist için kan dökmek, zarar vermemek büyük önem taşır (Tümer, 1992: 357).

Genel hatlarıyla açıklanmaya çalışıldığı üzere Budizm’in Türkler arasındaki ilk izlerine MS 4-6. yüzyıllar arasında Türklerin Vihara dedikleri Buhara kentinde rastlanır. Türkler, Budizm’in Uluğ Kölüngü adını verdikleri bireysel kurtuluşu telkin eden Mahayana ve Lamaizm mezhepleri yaygınlık kazanmıştır.

MS 2. yüzyılda Çinliler arasında bir taraftan Budizm hızla yayılırken diğer taraftan da ekonomik hâkimiyet sekteye uğramaya başlar. Çin imparatoru da ipek ve kervan yollarını elde tutmak amacıyla panayır şehirlerini güçlendirmek ister. Bu bölgede hâkim unsur konumuna gelen Hun Türklerininse Çin desteğini kendi yanlarına çekebilmek için Budizm’i kabul ettiği görülür.

---

¹⁶ Üç Cevher: “Budizm’de Pali metinlerinde geçen ve “tri-ratna” (üç cevher) olarak adlandırılan 'Buda'ya sığınırım, Dhammaya (doktrin) sığınırım, Sangha'ya sığınırım' şeklindeki iman ikrarına inananların Nirvana'ya ulaşmaya aday oldukları, bu esaslara inanmayan ve dinin temel öğretilerine uymayan kimselerin ise samsarada bir üst varlık kategorisine geçemeyecekleri kabul edilmektedir." Mustafa SİNANOĞLU, “İlhâd”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., C. 22, s.91.

¹⁷ Sekiz Dilimli Yol: “Kutsal veya soylu Sekiz Dilimli Yol (atthangika-magga) aslında Budist hayatın şematik bir anlatımıdır. Budist hayatın bu sekiz dilimli izahına, Sutta-Nipata gibi daha önceki bazı Budist kutsal metinlerinde rastlanmadığına ve bu yüzden daha önceki metinlerde yer alan Budist hayatın üçlü şemasının genişletilmiş şekli olabileceğine işaret edilmiştir. Bu üçlü şema şu şekilde idi: 1. Başlangıçta bulunan iman (saddha), ki sonunda hikmete (panna) dönüşmüştür. 2. Ahlak (sila), 3. Zihnini bir yerde toplama veya murakabe(samadhi). Bu yönlerden her biri daha alt bölümlere ayrılmış ve böylece iman, doğru anlayış ve doğru düşünceye; ahlak, doğru konuşma, doğru davranış ve doğru geçime; meditasyon da doğru (ruhi) niyet, doğru düşünce ve doğru anlayışa dönüşmüştür.” Aliya ŞARAFULLİNA, **Budizm’de ve Tibet Budizm’inde İnanç Esasları**, Uludağ Üni., SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2013, s. 22-28.

¹⁸ Beş Emir: “Beş emir içinde en önemlisi 'ahimsa' (öldürmemek, zarar vermemek), diğerleri ise çalmamak, duyuları yanlış yola çevirmemek, yalan ve yanlış konuşmamak, içki ve uyuşturucu kullanmamaktır. Budizm’de canlılar birbirinin akrabası sayıldığından hiçbir canlıyı incitmek gerekir. Esasen tenâsüh inancının gereği olarak bir Budist için kan dökmek, zarar vermemek büyük önem taşır.” TÜMER, **agm.**, s. 357.

Budizm'i kabul eden bir diğerk Türkler de Tabgaçlardır. Tabgaçlar Budizm'de yasak olsa da Gök Tanrı inançlarının getirdiğı miras sebebiyle kurban kesip kan akıtarak Budizm'in bu yasağına uymadılar. Dha sonra ise Çinliler arasında asimile oldular. Göktürkler ise gerek askeri gerek siyasi sebeplerden dolayı Mukan ve Taspar Kağan zamanında Budizm'i benimsemiş, zengin Budist rahiplerin gönlünü hoş tutmuş, topraklarında Budist tapınakları yaptırmışlardır. Bu kısa süreli Budist inanış ardından Bilge Kağan zamanında tekrar kadim dinleri olan Gök Tanrı inancına dönmüşlerdir. Daha sonra ise bu devlet yerini Uygurlara bırakır.

Uygurlarda ise Mani dinin tesiri daha fazla olsa da Budizm'in izlerine de rastlamak mümkündür. Uygur Budizmi, Tantrik Budizm'in politeist eğilimlerini monist-panteist bir yorumla dile getirmektedir. Bir kısım araştırmacılar, bu monist-panteist görüşlerin, Türk-İslam sofliliğinin vahdet-i vücud tasavvurunu çağrıştırdığı görüşüdedirler. Zaten oradaki "Kâlacakra" tasavvuru, Karahanlı Devri Türk edebiyatında "evren" şekline dönüşmüştür. Öte yandan, politeist Tantrik Budizm'in Uygurlarda monist eğilimlere yönelmesi, Türklerdeki Tek Tanrı inancının yanı sıra, IX. yüzyıl dolaylarında Uygur Budizm'inin Karahanlı Türk Müslümanlığı ile karşılaşması sonucu meydana gelen etkileşimlere de bağlanmaktadır. Uygur Budizm'inin "gönül" ve "eren" kavramları da İslam sofliliğinin kavramlarıyla paralellik arz etmektedir (Güngör, 2002: 270).

Bütün bu dönemler genel olarak değerlendirildiğinde, Budistlerin Çin yöneticiler tarafından taciz edilip takibat altına alındığı dönemlerde, Türklerin askerî, siyasî ve ekonomik anlamda güç kazanmış bölümlerinde Çin devletine karşı koz olarak kullanmak amacıyla Budacılık resmî din olarak kabul edilmiştir (Argunşah, 2015: 363).

Budist doktrinin kutsal metinleri olarak Sutralar, Vinayalar, Abdihammalar bulunmaktadır. Bunlar çeşitli dillere çevrilmişlerdir. Özellikle Buda'nın ve öteki rahiplerin menkıbelerinin anlatıldığı çeviriler fazladır. Bu menkıbeler İslamiyet'ten önce halk arasında yaygın olarak yaşamaktadır. Türkler Müslüman olduktan sonra da menkıbeler Müslüman Türkler arasında Ahmet Yesevi ve diğerk evliyaların şahsiyetlerine uyararak evliya menkıbelerine dönüştürülmüştür (Ocak, 1983: 43). Bazı bilim adamları, özellikle Fuat Köprülü ve Ahmet Yaşar Ocak, göçebe Türkler

arasında yaşayan Yeseviliğin, bunlar arasında eski inanç ve geleneklere adapte olduğunu söyler ve o sayede Anadolu'ya gelip yerleşen Yesevi velileri sayesinde eski Budist ve Şamanî kalıntılarının Anadolu'ya nakledildiğini iddia eder (Köprülü, 1993: 33).

Budizm'in Türk inanç sistemi üzerindeki en göze çarpan tesirleri arasında tenasüh inancını sayılabilir. Tenasüh ise (samsara: yeniden doğuş, tekrar tekrar gelme) bir hayattan ötekine geçişi ifade eder. Bitmek bilmez bir yeniden doğuş silsilesi olan ve içinde bir eziyet ve çile unsuru taşıyan tenasüh, yalnız insan şeklinde cereyan etmeyip en küçük sinekten insana kadar bütün canlı varlıklar kategorisini içine alan yeniden hayata dönüş şekilleri olarak sürer ve sadece insan olarak geldiğinde tenasühten kurtulup Nirvana'yı kazanmak mümkün olur. Bu arada ruhu kabul etmeyen Budistler için, "Tenasühle yeniden doğan nedir?" sorusu çok büyük bir güçlük doğurmuştur (Tümer, 1992: 356). Budizm'deki bu tenasüh inancı Alevi-Bektaşî inanç sistemde ve evliya menkıbelerinde yer alan tenasüh, hulül ya da don değiştirme motiflerinde kendini açıkça gösterir.

Bektaşî menakıbnamelerine bakarak tenasüh inancını tespit eden Ocak, bu menakıbnameleri tenasüh inancı açısından şu üç bölüme ayırarak incelemektedir: 1. Tek ruhun Adem'den başlayarak sırasıyla bütün peygamberlerin bedenlerinde ve en son da Hz. Muhammet'in bedeninde şekillenmesi. 2. Hz. Ali'nin, Hacı Bektaş Veli olarak yeniden dünyaya gelmesi; daha sonra da bütün büyük evliyanın bedeninde yaşamaya devam edecek ve bunun kıyamete kadar sürüp gidecek olması. 3. Büyük bir velinin ruhunun, yine büyük bir velide ortaya çıkması şeklinde tasnif etmiştir (Ocak, 1983: 45).

Bektaşî anlatılarına (vilayetnameler) baktığımızda tenasühle ilgili şu benzetmeler göze çarpar: Menâkıbu'l-Kudsîye'de Baba İlyas sülalesinin edep ve erkânından gelen şeyhlerin hep aynı ruhun mazharları olduğu bunların da; Dede Garkın, Baba İlyas, Muhlis Paşa, Âşık Paşa oldukları vurgulanmaktadır. Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de Hz. Ali'nin Hünkâr donunda olduğu, Vilâyetname-i Abdal Musa'da Hacı Bektaş'ın ruhunun öldükten sonra Abdal Musa olarak tekrar dünyaya geldiği, Vilâyetnâme-i Sultan Şucauddin'de Sultan'ın çok eskiden aynı yerlerde, yani Eskişehir dolaylarında Seyyid Battal Gazi olarak yaşadığını, şimdi de Sultan Şucaud-din'in bedeninde zuhur

ettiği inancı Budizm'in tenasüh inancının yansımaları olarak değerlendirilebilir (Ocak, 1983: 48).

Şekil değiştirmeye ilgili bilinen en yaygın örnek Hacı Bektaş Veli'ye aittir. Bektaşî şairlerinin şiirlerinde bir mazmun olarak kullanılan ve Velâyetname'de de yer alan bu husus kısaca şöyledir: Rum erenleri Hacı Bektaş'ı Anadolu'ya sokmak istemezler. 57.000 Rum eri velayet kanatlarını açıp arşa değin yolu bağlarlar. Hacı Bektaş, mânâ âleminden velâyetle sıçrayıp arşın tavanına erişir ve bir gökçe güvercin şeklinde kanat vurup Sulucakarahöyük'te bir taş üzerine konar. Velâyetname'nin bir başka yerinde, Ahmet Yesevi'nin manevi evladı olarak gösterilen Kudbüddin Haydar'ı zindandan kurtarmak için Hacı Bektaş'ın şahin donuna girdiği, Ahmet Yesevi ve baş halifelerinin turna donuna girip uçtukları, Hacı Bektaş Veli'nin ibrıktarı ve baş halifelerinden Sarı İsmail'in şahin donuna büründüğü, Beyazıd-ı Bistami'nin Anadolu'daki ulu halifelerinden biri olarak gösterilen Hacı Togrul'un doğan donuna girdiği, yine Hacı Bektaş Veli'nin baş halifelerinden biri olarak gösterilen Baba Resul'ün bir yerde geyik bir yerde de güvercin donuna girdiği ve Ahi Evran'ın da yılan donuna girdiği zikredilmektedir (Aslan, 1999: 13-26).

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi “don değiştirme“ motifine hemen hemen tüm evliya menkıbelerinde rastlanır. Bu durum da Budizm'deki tenasüh inancının Türk inanç sistemi üzerindeki kuvvetli tesirini açıkça göstermektedir.

3.2.2. Zerdüştilik

Zerdüştilik, Zerdüş (MÖ 628-551) tarafından eski İran dininin reformize edilmesiyle kurulmuş bir dindir. Hindulardan ayrılan İranlılar, büyük tanrıları Ahura Mazda (Bilgelerin Mükemmeli Tanrı)'nın adıyla Mazdeizm denilen dini kurmuştur (Hacaloğlu, 1995: 12). Bazen Zerdüştilikten önceki Mazdeizm sayılan bu din, Ahura Mazda'nın Yanına Mitra ile Anohita adlı tanrıları koyar. Zerdüştilik, çok çetin şartlarda yaşayan İran halkının puta tapmaya meylettiği, büyü ve sihre çok fazla değer vermeye başladığı bir dönemde kendini gösterir(Aslan, 1999: 12).

Zerdüş adının develerle yakın alakası kurulmakta ve bununla ilgili çok farklı bilgiler nakledilmektedir. Bu kelimenin Avesta'dan geçen Zarathushtra'nın; Zarah (güzel, doğru) ve Ushtra (deve) isimlerinin birleşiminden meydana geldiği, Zerdüş

kelimesinin kökenleri arasında yer almaktadır. Buradan hareketle, Zerdüşt'ün “develeri terbiye eden”, “develeri soyan” (hırsız), “develere eziyet eden”, “yaşlı deve, vahşi deve sahibi” olduğu yönünde yorumlar bulunmaktadır (Oymak, 2003: 54). Zerdüşt ve onun yolundan gidenler yıldıza tapanlar olarak da nitelenmektedir. Süryanice ve Arapça kaynaklarda ise “Muhteşem altın” veya “altın krallık” anlamında “Zor washt” şeklinde iki kelimenin kullanıldığı belirtilmektedir (Oymak, 2003: 54).

Hz. Ömer'in İran'ı fethine kadar İran'ın resmî dini olan Zerdüştiliğin Orta Asya'ya geçişi, kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türkler sayesinde olmuştur. Aslında bu geçiş, İran'da Mani dinin çıkışı ve Hint etkisinin Orta Asya'da azaldığı dönemlere rastlar (Güngör ve Günay, 1997: 127).

Zerdüştiliğin Türkler tarafından kabul görmesini açıklayabilmek adına, bu dinin yayıldığı bölgeye dikkatlice göz gezdirmek gerekir. İran'da Ariler tarih içinde kendini Zerdüştiliğin yayılma döneminde göstermektedir. Arilerden önce İran'da yerli kavimler yaşamaktadır. Ariler İran'a ve Hint'e olmak üzere iki farklı ülkeye dağılmışlardır. Buraları işgal ettikten sonra bölgede büyük medeniyetler kurarlar. Yeni şartlarla karşılaşmaları sebebiyle Hint Arileri kabile hayatında kalırken, İran Arileri tarıma yönelirler. Hayat şartlarının, sosyal düzenin ve ahlak duygusunun değişmesiyle, Mitraizm ve Zerdüşt'ten önceki ilkel dinler, İran'ın yeni ihtiyaçlarına artık cevap veremez hale gelir. Yeni şartlara, sosyal, iktisadi ve ahlaki ihtiyaçlara cevap verecek mevcut duruma uygun bir din gerekmektedir. Örneğin daha önce hayvancılıkla uğraşanlar, artık kabile şeklinde yaşamaktadır ve bu sebeple Tanrı için kolayca kurban kesip etinden istifadeyi düşünmeden kurbanı Tanrı'nın yolunda yakabilmektedirler. Bu dönemin arkasından çiftçilik düzeninde kurban kesmenin sakıncaları görülmektedir. Hayvancılıkla uğraşmamaları sebebiyle kurban kesmek bu kabileler için zorlaşır. Bu sebeple önceki hayvancılık döneminde çok kolay uygulanan bir geleneğin gerçekleştirilmesi artık zorlaşmıştır. Yaşanan bu sıkıntılardan dolayı Zerdüşt ortaya çıkar ve Tanrı'ya bağlılığı tesis için yeni bir din kurar (Şeriatî, 2001: 377).

Türkler ile İranlılar arasındaki ilişkilerin kesin başlangıç tarihini tespit etmek güç olmakla beraber, asırlarca iki toplum iç içe yaşamıştır. Ancak bu ilişkiler her zaman dostane ilişkiler olarak devam etmemiştir. İranlılar ile Türkler zaman zaman Bizans'a

karşı ittifak yaptıkları için bazı başarılar kazanmışlardır. İttifağın bozulduğu zamanlara rastlayan Bizans-İran mücadeleleri esnasında ise Türklerin Hazar Denizi kıyılarına kadar sarktıkları gözden kaçmaz. Barthold Türklerin Hazar Denizi'ne akan "Gürgen" nehri havzasını ele geçirmekle İran medeniyeti tesirinin başladığını ve Zerdüştiliği kabul ettiklerini belirtir (Barthold, 1975: 54). Ama bütün bu dostça ve düşmanca ilişkiler sonucu, açık olan bir şey varsa o da iki tarafın sıkı bir kültürel alışveriş içine girdikleridir Barthold (Oymak, 2002: 375-384).

Türk-İran ilişkisinin bu şekilde yoğunlaşmasının sonunda, İran etkisinin bilhassa Göktürkler devrinden itibaren daha çok arttığı ve Çin, Hint etkilerine rakip hâle geldiği müşahede edilmektedir. Sasani İmparatorluğu'ndaki dinî mücadeleler sırasında İran'da barınamayan Zerdüştilik ve Manihaizm gibi çeşitli İran dinlerinin mensupları, İran-Çin kervan yolları vasıtasıyla çeşitli Orta Asya ve bu arada Türk topluluklarının bulunduğu memleketlere sığınarak kendi inançlarını yayma imkânı bulmuşlardır (Togan, 1981: 49-50).

Sasanilerin son zamanlarında, yani VII. yüzyılın başlarında İran dinlerinin bu şekilde Orta Asya'ya yönelmesi, Soğd ve Baktriyan bölgelerinde daha önce mevcut olan Budizm'in etkilerini silmiştir. Böylece bu sahalar Zerdüştiliğin hâkim olduğu yerler haline gelir. İran kültürü ile daha önce tanışmış bulunan Türklerin Zerdüştiliği kolayca benimsemesi de bu yüzdendir (Oymak, 2002: 382).

İran'dan baskı ve ekonomik nedenlerle kaçan Zerdüştiler Orta Asya'nın kültür ve sanatını da etkilemişlerdir. Göktürkler, İran resim sanatından etkilenerek kendi tanrılarını resmederler (Ögel, 1991: 142). Bununlabirlikte Türklerin biri öldükten sonra, ölünün kemiklerini ağaçlara asmaları Zerdüştilikten etkilendiklerini gösterir. Ayrıca ateşe bağlı inançların çoğunun da bu inançtan geçtiğini kabul etmek doğru olur; fakat ateş Türkler için İran'daki gibi bir tapınma unsuru değildir (Ögel, 1991: 128). Göktürklerde görülen horoz ve cennetkuşu tasvirleri de Zerdüştfî etkiler taşımaktadır (Ögel, 1991: 192). Bu kuşlar güneş ve ateşin simgesi olarak kabul edilir. Bütün bunlar gösteriyor ki, Türkler bir dönemi Zerdüştilikten de etkilenmişlerdir. Barthold, bu etkilenmenin Batı Türkleri arasında daha fazla olduğunu iddia eder (Barthold, 1975: 55). El-Bekri'nin verdiği bilgiler, Türklerin Zerdüştilikten kesin olarak etkilendiğini göstermektedir (Güngör ve Günay, 1997: 129). Yine Barthold,

Sasani devletinin savaş alanında yenemediğini komşularını, medeniyet ve iktisadi güçle yendiğini belirtir ve Soğd ülkesinde Budistliğin yerine Zerdüştiliğin geçişini de bu şekilde izah eder. Aynı bilim adamı, Semerkant'ta 630 tarihinde iki Budist manastırı bulunduğu ve Zerdüştilerin, Budist keşişlerini yanar odunlarla kovduğunu Tsiang seyahatine dayalı olarak anlatmaktadır (Barthold, 1975: 54).

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Türkistan'da Zerdüştiliğin kültürel etkilerinin uzun bir süre devam ettiği açıktır. Ancak bu etkileşim Hazarların Yahudiliği, Uygurların Manihaizm'i kabul tarzında resmi bir din hüviyetinde olmamıştır. Türklerle İranlılar arasındaki siyasi ve sosyal münasebetlerin bu etkileşime zemin hazırladığı bölgeler olan Batı Türkistan ve Doğu İran'da Zerdüştiliğin etkisi daha fazla görülür. Özellikle Göktürkler döneminden itibaren Semerkant, Buhara, Belh ve Herat gibi önemli yerleşim merkezleri, gelişen iç ve dış siyasi hadiselerden bunalan Zerdüştilerin sığındığı bölgeler olur. Diğer taraftan, Türk devlet felsefesinde ve kültüründe farklı dinler ile kültürlerle gösterilen hoşgörü, Zerdüştilerin Türk hakimiyeti alanına girmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, Zerdüştlük gibi farklı pek çok din ile temas eden Türkler, temelde Gök Tanrı dinine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir (Oymak, 2002: 385).

3.2.3. Mani Dini (Manihaizm)

MS III. yüzyılda Babil'de Mani (216-276) tarafından kurulan Maniheizm, İran dinlerine has düalistik yapısının ve gnostik niteliğinin yanı sıra Hıristiyanlık, Budizm ve Zerdüştlük dinlerinin prensiplerinin bir sentezi olarak dinler tarihindeki önemli ve sıra dışı yerini almıştır. İyi-kötü, ışık-karanlık, dünya-ışık ülkesi gibi karşıt unsurları temel prensip olarak ele alan Maniheizm'de ışık âleminin hâkimi Yüce Işık Tanrısı (Ezrua, Zurvan), karanlık âleminin hâkimi ise ondan daha aşağı seviyede konumlanan Karanlık Tanrısı'dır (Ahriman) ve ikisi devamlı mücadele hâindedir. Karanlık Tanrısı tarafından yaratılan insan, maddi bedeni yüzünden olumsuz kabul edilir ve kurtuluş için maddi dünya ve beden arzularından uzak durması gerekir. Mani'nin aldığı ikinci vahiyden itibaren evrensel olma iddiasını taşıyan bu senkretik din, bu hedefine gerek kurucusu ve halefleri din liderlerinin Sasani Hanedanı ve yabancı devletlerin hükümdarları ve devlet adamları ile kurduğu yüksek temaslar, gerekse sıradan ruhban sınıfının misyoner çabaları ile ulaşmaya çalışmıştır. III.-

XVII. yüzyıllar arasında Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya, Roma'dan Türkistan ve Güney Çin'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasına rağmen Zerdüşt Sasani, Hıristiyan Roma ve Müslüman Arap devletleri tarafından kovuşturulmuş ve nihayet sükûneti MS VIII. yüzyıl ortalarında, onu ilk defa ve tek olarak resmi din edinen Uygurlarda bulmuştur. Maniheizmin Uygurlar arasında ne kadar süre boyunca kabul gördüğüne dair uzmanlar arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte Turfan'da X.-XI. yüzyıllarda Maniheizm'in Budizm karşısında gerilediğine ilişkin arkeolojik ve yazılı deliller çoğunluktadır (Zeren, 2017: 141).

Ticaret yapmaları sebebiyle çok dil konuşabilen, farklı kültür ve dinlerin taşıyıcısı olan Soğdlular, Türklerin hem Budizm, hem Maniheizm ile tanışmalarına vesile oldukları gibi, yaptıkları tercüme faaliyetleri ile bu dinlerin kutsal kitaplarını İran dillerinden Türkçeye çevirmişler, hem de gerekli ruhban sınıfı ihtiyacını bizzat karşılayarak bu dinleri Türkler arasında teşkilatlandırmışlardır (Zeren, 2017: 142).

Uygurlar başlangıçta Budizm'e sempati ile baksalar da Buku-Böğü Kağan zamanında Bizans ve İran'ın baskısıyla Orta Asya'ya geçmeye çalışan Mani din adamları ve inananları Çin ülkesinde baskı ile karşılaşınca Çin ile gerilen ilişkileri askeri, siyasi ve ekonomik faydacılığa çevirebilmek amacıyla Mani dinini kabul ederler (Argunşah, 2015: 363).

Şinasi Tekin, Mani dininin Uygurlar tarafından kabul ediliş tarihinin kesin olarak bilinmemekle birlikte eldeki kaynaklara göre 762 yılının sonları olabileceğini belirtir. Araştırmacı yine Mani dininin Uygurlar arasındaki yayılış derecesinin bilinmemekle birlikte yüksek tabakanın hemen hepsinin bu dini kabul etmiş olabileceğini de ifade eder (Tekin, 1988: 9).

Uygur devletinin yıkılmasından sonra İç Asya'ya dağılan Uygurların bir bölümü Tanrı Dağları, Başbalık ve Turfan taraflarında Mengli Kağan başkanlığında tekrardan bir devlet kurarlar. Bu devlet, hükümdarlarına "*idikut*" unvanını vererek onu mukaddes şahsiyetler seviyesine yükseltir. Bahaeddin Ögel, Tola ve Selenge nehirleri arasındaki bir ağaca inan ışıktan (nur) Böğü Han'ın doğması olayını Mani dini ile ilişkilendirmektedir (Ögel, 1991: 81). Yine Oğuz Han efsanesinde, Oğuz'un gökten inen bir nurdan peyda olan kadınla evlenmesinde bu dinin bir etkisi olmalıdır. Uygur devletinde Budizm yanında Maniheizm'in de yaşadığı, bu dinin daha sonra

İran felsefelerini kaybederek astrolojik yönünde güç kazandığı (Güngör ve Günay, 1997: 138). görülür. Hatta bu iki din o kadar bütünleşir ki Manihaistler “*Burkan*” kavramını kendi rahipleri için, Budistler de “*nom*” kavramını kendi kitapları için kullanır. Bu dönemi anlatan Cüveyni, Toyinlerin kitaplarına “nom” adı verdiklerini anlatır (Cüveyni, 2013: 105). Uygurlar arasında hem Mani dini, hem de Budizm, Hristiyanlık, Gök Tanrı Dini gibi dinler beraberce yaşamıştır. Bu kervana daha sonra İslamiyet de katılır. Mani dini daha çok saray ve çevresinde itibar görür (İnan, 1976: 7). Daha doğrusu Türklerdeki Tanrı anlayışı ile Manihaizm’deki düalist anlayış pek birbirine uymaz. Fakat bu durum, Mani dininin Türkler arasında hiç kabul edilmediği anlamına da gelmez. Böğü Han’ın rüyasında aksakallı ihtiyar görmesi, Akdağ’da buluşarak eşiyile bir araya gelmesi (Ögel, 1991: 87) Mani dini ile eski Türk dini arasında sıkı bir ilişki kurulduğunu gözler önüne serer.

Mani dinî akide ile Türk inançları, birçok bilim adamı tarafından destanlara karışmış olarak da görülmektedir. Böğü Han efsanesindeki ağaç motifi ile Oğuz Han Destanında geçen ağaç motifi arasındaki benzerlik oldukça önemlidir (Ögel, 1991:87). Ayrıca, Altay Yaratılış Destanı'nda şeytanın insanı yaratmasını Mani dininin tesirine bağlayan bilim adamları da vardır (Güngör ve Günay, 1997: 139). Bugün Anadolu'da “*Tahtacı*” denilen kişilerin atalarına, daha önceden “*Ağaçeri*” denmesi, bu Türkmen taifesinin de Türklerin Müslümanlığı seçtiği sırada Mani dini mensubu olmaları, kazı kutsal bir hayvan olarak kabul eden Tahtacıların varlığı bu dinin unsurlarının günümüze kadar geldiğini göstermektedir (Güngör, 1998: 145).

Mani dininin kabulü ile Uygur Türkleri akıncı ve savaşçı olma özelliklerini kaybetmiş ve Kırgız akınlarına dayanamayarak Ötüken’i terk edip Tarım’ın vaha şehirlerine yerleşmişlerdir. Böylece eskiden göçebe olan Uygurlar şehirli kimliği kazanarak kervan yollarından vergiler alan, refah düzeyi yüksek bir millet olmuş bunun yanında da Burkan, Mani ve Hristiyanlık'a ait metinleri Türkçe’ye kazandırarak kültürel devamlılığa katkı sağlamışlardır.

Uygurların hakimiyetini kaybetmesiyle önemini yitiren Mani dininin Türkler arasında şehirleşmeyi hızlandırdığını, kitaplık, basımevi, kütüphane, tapınak, kanalizasyon gibi unsurları daha da önemlisi çeşitli din ve mezhepler arasındaki

hoşgörü anlayışıyla Hoço Uygur medeniyetinin temellerini attığını zikretmek de yerinde olacaktır.

3.2.4. Hristiyanlık

Türklerin, dinî tarihlerinin belli bir döneminden itibaren temas ettikleri evrensel ve büyük dinlerden biri de Hristiyanlıktır. Türklerin Hristiyanlıkla teması çok eskilere uzanmaktadır. Barthold, Maniheizm'in kesinlikle Orta Asya'da Hristiyanlıktan önce yayılmaya başladığını ve bunun MS III. yüzyıl ile tarihlenebileceğini düşünmektedir. Hristiyanlığın Orta Asya'daki varlığı ile ilgili bilgiler ise IV. yüzyıldan daha gerilere gitmemektedir (Barthold, 1975: 19).

Hristiyanlık, MS 4. yüzyıldan itibaren Orta Asya'ya yayılmaya başlamıştır. Eren Jerom'un Hunların Zebur'u öğrendiklerini gösteren ve o dönemde yazıldığı düşünülen bir mektubu bunu tasdik etmektedir (Aygil, 1995: 12). Bu ilk temaslara ve Hunlardan bazılarının Hristiyanlığı benimsediklerine dair bazı küçük delillere rağmen, Hristiyanlığın daha düzenli bir şekilde Orta Asya'daki halklar arasında yaygınlaşma süreci 5. yüzyıldan sonra Hristiyanlığın Nasturilik mezhebin aracılığıyla olmuştur.

Nasturilik, MS 431 yılında Efes Konsülünden sonra Hristiyanlıktan ayrılıp mezhep haline gelen İstanbul Patriği Nasturyus'un görüşlerine denilmektedir. Nasturiliğin diğer ismi diofizittir. Bu akıma göre Meryem Ana, tanrısallıkla ilgisi olmayan bir insan doğururken vaftiz olurken İsa Mesih'e Kutsal Ruh inmiştir. Bundan dolayı bu görüşe katılan insanlar, Meryem Ana'ya "Tanrının Annesi" olarak hitap edilmesinin yanlış olduğunu ifade edip "Mesih'in Anası" demeye başlamışlardır. Bu görüş, önce Antakya keşişleri tarafından benimsenmiştir ve Nasturyus'un MS 428 yılında İstanbul Patrikliğinin başına getirilmesiyle yayılmaya başlamıştır. Bunun üzerine 431 yılında gerçekleşen Efes Konsülünde Nasturyus'un görüşleri, sapkınlık olarak değerlendirilmiştir. Nastur yanlıları ise İran'a sürgün edilip orada görüşlerini yaymaya devam etmişlerdir. 498 yılında İran hükümdarının onayı, Nasturilik adı taşıyan yeni bir Hristiyanlık mezhebinin resmi olarak kurumlaşmasına sebep olur. Aynı dönemde ortaya çıkan monofizit görüşü ile ilgili tartışmaların sonucunda

Antakya kilisesi, monofizit Süryani Kadim kilise ve Doğu Nasturi kilisesi olmak üzere ikiye ayrılır (Dalyan, 2011: 662-663).

Orta Asya Türklerinin bir kısmı, Nasturiliği kabul edip Bağdat Nasturi Patrikhanesine bağlı kalmışlardır. Tarihî kayıtlara bakıldığında bunu destekleyen birçok belge mevcuttur. MS 644 yılında Merv metropoliti Elizah'ın yöredeki birçok Türk'ü Hristiyanlığa çevirdiği, MS 680 yılında yazılan bir belgeye dayanarak bir Türk kökenli padişahın vaftiz olduğu, 781 yılında ise Nasturi Patriği Timothe'nin mektuplarından bir başka Türk hanı ve halkının Nasturiliği kabul ettikleri ve Tibetliler ile Türklere episkopus gönderdiği anlaşılmaktadır (Aygil, 1995: 13-15).

Ligeti, Nasturiliğin faaliyetlerinin Çin topraklarında yoğun olmasına rağmen, bu mezhepten en çok etkilenen etnik unsurların, Çinliler değil, Moğol ve Türkler olduklarını belirtir. Ünlü Macar araştırmacı, Nasturiliği kabul eden ilk göçebe kabilenin Türk olan Kereitler olduklarını ifade eder. Türkolog, XI. yüzyılda Merv Nasturilik metropolitinin patriğe mektup göndererek, Kereitlerin oruçlarını hafifletmesini talep ettiğine değinir. Ayrıca XIII. yüzyılda Kereitlerin, Orhon vadisinde yaşayıp Cengiz Han'ın müteffikleri oldukları ve Marguz, Kurcakuz, Georgius gibi Hristiyan isimleri taşıdıklarını da ifade eder (Ligeti, 1986: 298-299).

Arap eserlerinde XIII. yüzyılda yaşayan bir yazar tarafınca kaydedilen, fakat şüphesiz ondan evvelki zamanlara ait olan bir rivayette Oğuzlar arasında Hristiyanların bulunduğuna değinilir. Oğuzların hem İslamiyet hem Hıristiyanlık'la tanışıklık kurmaları kendilerinin pek sıkça ticari münasebetlerde buldukları medeni saha olan Harizm vasıtasıyla mümkün olur. Harizmliler içinde Hristiyanların bulunduğunu XI. yüzyıl Harizm âlimlerinden Biruni de zikreder. Şurası dikkate değer ki, bu Hristiyanlar, İran ve Türkistan'daki Hristiyanların çoğunluğu gibi Nesturi mezhebine değil, Ortodoks mezhebine bağlıdırlar (Ligeti, 1986: 141).

Bundan önce Türkler daha Göktürkler döneminde Hristiyanlıkla temasa geçmişlerdir. Eski dinlerini toptan bırakarak Hristiyanlığa geçen, anayurtlarından çıkarak Avrupa içlerine giren ve oralarda devlet kuranlar Türk boyları üzerinde önemle durulması gerekir. Genellikle Hazar Denizi kuzeyinden geçerek Rusya üzerinden Avrupa'ya giren Türklerin, bir süre sonra Şaman dinlerini bırakıp

Hıristiyanlığa geçtikleri görülmektedir. Bu sırada etkisi altında kaldıkları kiliseye göre Ortodoks ya da Katolik mezhebini seçmişlerdir. IX. yüzyılda Bulgarlar Bizans ile sıkı olan ilişkileri dolayısıyla Ortodoks İstanbul kilisesine bağlanmıştır. Dillerini de değiştirerek Slavca konuşmaya başlamışlardır. Bu arada Macarlar da toptan Hıristiyanlığa geçmişlerdir. Ancak onlar Katolikliği seçtikleri için Roma Kilisesine bağlanmışlardır (Turan, 1990: 107) .

Müslüman Oğuzların bir kısmı Anadolu'ya yönelirken bir kısmı da Karadeniz'in kıyısından Balkanlara inerler. Tuna'yı geçenlerin sayısı 1065 yılında altı yüz bin olarak kaydedilmektedir. Bu Türklerin bir kısmı, daha sonra Bizans ordusunda paralı asker olurlar ve "*Türköpol*" adını alırlar. Oğuzlar gibi Kıpçaklar da aynı kaderi paylaşırlar. XII. asırda Kafkasları aşan Kıpçaklar, Gürcülerle temas ederler ve kısmen Hıristiyanlaşırlar. Bu Kıpçaklar son Kıpçaklardır (Güngör ve Günay, 1997: 151). İlk Kıpçaklar MS 300 yılında Hıristiyanlığa girenlerdir. Bu Kıpçakların bir kısmı daha sonra Rus ve Moğol baskısıyla Balkanlara geçmiş, bunlara dinî propaganda amacıyla Codex Cumanicus adlı sözlük meydana getirilmiştir. Bu sözlükte Kıpçakların 1223'te Hıristiyanlığa geçmeye başladığı kaydedilmektedir (Grönbech, 1992).

Ukrayna ve Moldova ile Romanya ve Bulgaristan'ın Dobruca yöresinde yaşayan Gagavuz Türklerinin XI. yüzyılda Romanya ve Bulgaristan'a girdikleri kabul edilmektedir. Gagavuzlar bir süre sonra Bizans kilisesinin etkisiyle Ortodoksluğu kabul etmişler, fakat Slav ve Latin çoğunluk arasında kimliklerini korumasını bilmişlerdir. Gagavuzların Hıristiyanlığı diğer Hıristiyanlara göre oldukça farklıdır. Gagavuzların dinî inanışlarında, İslam öncesi Türk kültürünün izlerine rastlamak mümkündür. Şöyle ki, Gagavuzlar Hıristiyanlığın temel esprisine aykırı olarak kurban ibadetine fazlaca önem verirler. Hemen her işe başlarken ve işler başarıldıktan sonra kurban kesilir. Kurbanlar büyük baş hayvanlardan yani, sığır cinsinden olabileceği gibi, küçükaş hayvanlardan koyun ve keçiden de olabilir. Gagavuz inançlarında horoz kurbanına da rastlanır. Horoz kurbanı eski Türk dininde olmadığı gibi, İslam'da da yoktur. Horoz kurbanının Hıristiyanlık öncesi Slav dininden Gagavuzlara geçmiş olması muhtemeldir (Güngör ve Argunşah, 1991: 36). Ayrıca ölülerin yıkanması, ölen kişinin ardından "*can pidesi*" nin dağıtılması (Güngör, 2002: 469-470), ihtiyaç sahiplerine "*hayır*" adı altında yardım yapılması, domuz etinin yenmemesi, kiliselere

ayakkabı çıkarılarak girilmesi de bu farklılıklar arasında söylenebilir (Altınkaynak, 2003: 7). Günümüzde Ortodoksluk hakim mezhep olmasına rağmen Gagauzlar arasında özellikle Babtist ve Adventist mezhebi de yayılmakta ve taraftar kazanmaktadır (Aygil, 1995: 79).

Daha önceleri Fener Rum Patrikliğine bağlı olan Gagauzlar, 1870 yılında dinî olmaktan ziyade siyasi bir amaçla kurulmuş olan Bulgar Ekzarkhanesine bağlı kalmışlardır. Günümüzde ise Moskova Ortodoks patrikliğine bağlı bulunmaktadır. İbadet dilleri Türkçe olan Gagauzlar, Gagauz dilinde yazılmış İncili ve diğer dinî kitapları okumaktadırlar(Güngör, 2002: 470).

Hıristiyanlığı benimseyen bir başka Türk topluluğu da Ortodoks Karamanlılar'dır. Dinî inanç olarak Hıristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini benimsemiş, yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı kalmalarına rağmen Rum olarak değil de Karamanlı olarak adlandırılmış ve ibadet dili olarak Türkçeyi kullanabilecek kadar Rum diline uzak, gelenek görenekleri açısından da Müslüman Türk toplumundan bir farkı olmayan ve 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gönderilen Karamanlı Ortodoksların kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Bugüne kadar Karamanlı Ortodokslar üzerine yapılan çalışmalar genelde iki görüş üzerine odaklanmıştır: 1- Karamanlı Ortodokslar Türkleşmiş Rumlardır, 2-Karamanlı Ortodokslar Bizans İmparatorluğu döneminde imparatorluk ordusunda görev yapmış ve Anadolu'nun birçok yerine yerleştirilmiş Türk askerlerinin soyundan gelmektedirler (Anzerlioğlu, 2009: 40).

Bu iki görüşün dışında Karamanlıları, Orta Anadolu'da beylik kuran Karamanoğullarına bağlayanlar olduğu gibi (Güngör ve Günay, 1997: 155) Türk fatihlerinin kendilerini Anadolu içlerinden İstanbul ve Trakya'ya kadar kabul ettirdiklerini ileri sürenler, Malazgirt savaşından iki asır önce Volgalı Türkler gemileriyle Doğu Akdeniz kıyılarına gelerek Tarsus'a yerleşmişler, Bizanslar da Trabzon'dan Karaman-Tarsus hattına kadar bu Türkleri iskân etmiştir görüşüne katılanlar da vardır. Bu bağlamda Karamanlıların Türk olduğu gerçeği aşıkardır. Bu Türkleri Rumlar'dan ayırmak için onlara Karamanlar denmesi, XIII. yüzyılın ilk yarısında yazılan bir eserde "Karaman" tabirinin geçmesi bu görüşü destekler niteliktedir (Arısoy, 1999: 50-51).

Türklerin Hıristiyanlaşma süreci Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgaliyle devam etmiştir. Hıristiyanlaşan bu Türler arasında Altay, Yakut, Çuvaş ve Hakas Türkleri vardır. Bu Türkler geç dönemde propagandaya mazur kaldıkları için eski inançlarını Hıristiyan görüntüsü altında yaşatmayı becermişlerdir. Tanrı'nın bazı özellikleri, bakire Meryem ve Koruyucu Melek gibi inançlar, Gök Tanrı inancındaki mevcut ruhlarla birleşmiştir. Anadolu Aleviliğindeki Hz. Ali, Baba İshak, Âşık Paşa ile ilgili inançların temelinde Hıristiyanlığın etkisini pekâlâ görmek mümkündür. Ayrıca yatırımlarla ilgili inançların temelinde de Hıristiyan etkisi varlığını kabul etmek doğru olacaktır (Çeribaş, 2004: 35-36).

3.2.5. Musevilik (Yahudilik)

İbrahimi geleneğe bağlı monoteist din ailesi içinde yer alır ve bu ailenin en eski halkasını oluşturur. Yahudilik, yayılımı ve etkisi açısından bir dünya dini özelliğine sahip olsa da iç dinamizmi açısından hem millî hem evrensel unsurlar taşımakta, inanç sistemi manasında bir din olmanın ötesinde bir hayat tarzını ve dinî-etnik kimliği ifade etmektedir (Gürkan, 2013: 187).

Yahudiliğin etnik kökenleri ilk İbrânî atası kabul edilen Hz. İbrahim'e ve ondan sonra gelen iki İbrânî atasına, Hz. İshak ile Yakup'a dayandırılmaktadır. Dini açıdan başlangıç noktası, Yakup'un ya da Tanrı tarafından verilen ismiyle İsrail'in on iki oğlundan neşet eden İsrâiloğulları'nın Musa peygamber tarafından Mısır'daki kölelik evinden kurtarılıp Sina yarımadasına götürülmeleri ve burada atalarının Tanrı'sıyla ahidleşerek O'ndan Tevrat'ı almaları kabul edilmektedir. Ancak Ahd-i Atik döneminde (MÖ XIII/V. yüzyıllar) yaşamış olan İsrâiloğulları'nın dinî uygulamalarını ikinci mabet devrinden (MÖ V.-MS I. yüzyıllar) itibaren şekillenmeye başlayan sistemli bir din olarak Yahudilik'ten ayırmak için bu ilk aşamayı ifade etmek üzere "eski İsrail dini" tabiri kullanılmaktadır. Eski İsrail dini, sistemli ve resmi bir dinden ziyade İsrailoğulları arasında uygulanan farklı inanç ve ibadet biçimlerini, özellikle de ikinci mabet döneminde resmî inanç haline gelen Yahve tapınmasını belirtmektedir. Buna göre Yahudilik, İsrailoğulları'nın kutsal topraklara yerleşmesinin ardından uzun bir süreç sonunda krallık, ikinci mabet ve Talmud dönemlerinde siyasî-hukuk, eskatolojik ve teolojik-mistik boyut kazanmış, ancak Rabbânî gelenek ve Ortaçağ Yahudi düşüncesi kanalıyla bugün anlaşılan mânâda

dinî sistem halinde ortaya çıkmış, özellikle modern dönemde kazandığı farklı açılımlar ve kırılmalar yoluyla gelişimine devam etmiştir. Bu anlamda Yahudilik, monolitik (tek ve değişmez bir yapıya sahip) bir sistem olmaktan çok, Yahudilerin çeşitli dönemlerde farklı kültürlerle (Bâbil, Pers, Grek, Roma, Hıristiyan Bizans, Sâsânî, Müslüman Arap, Osmanlı ve Avrupa) yaşadıkları tecrübe ve karşılıklı etkileşimler neticesinde biçimlenen dinamik bir sistemi ifade etmektedir (Gürkan, 2013: 187).

Yahudiliği ifade etmek için İbrani, İsrail ve Yahudi kelimeleri kullanılmıştır. İbrani kelimesinin kökeni Hz. İbrahim'in atası Eber'e kadar dayandırılmış, konuştukları dile de İbranice denmiştir. Atalar döneminden (İbrahim, İshak ve Yakup) vaat edilen toprakların fethine kadar olan dönemdeki halkı ifade etmek için İbrani kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. İsrail adı Hz. Yakup'a sonradan verilen bir isimdir. Hz. Yakup, Yabbuk nehrinin kıyısında bir adamla karşılaşır ve bu adamla sabaha kadar güreşir. Sabah olduğunda adam Yakup'u kutsar ve O'na "Tanrı ile güreşen, uğraşan" anlamına gelen İsrail adını verir. O zamana kadar İbrani olarak anılan topluluk bu olayın anısına İsrail adını alır ve İsrailoğulları olarak adlandırılır. Yahudi kelimesi ise MÖ 6. yüzyılda karşımıza çıkar. Babiller Yehuda krallığına son verince Babil halkı da kendi topraklarına getirilen bu sürgün halkı adlandırmak için Yehuda soyundan gelen manasında Yahudi ismini kullanmıştır.

Bir kişi, eğer Yahudi bir anneden doğmuşsa, nasıl yetiştirildiğine bakılmaksızın Yahudi olarak kabul edilir. Din olarak Yahudiliğe girmek mümkün olsa da, Yahudilik bir iman meselesi değildir. Biyolojik soy, Yahudi olmak için dini inançtan daha önemli bir kıstastır. Yahudilik nesiller boyunca anneden çocuğa aktarılır; bu yüzden de birçok istisnası olsa da, Yahudi olunmaz; Yahudi doğulur. Bu, Yahudi bir baba ve Yahudi olmayan bir anneye sahip olan kimsenin bir Yahudi olarak kabul edilmediği anlamına gelir. O kişinin Şabat ve Yahudi bayramlarını yerine getirmesi durumu değiştirmez. Diğer yandan bir çocuğun babası değil de annesi Yahudi ise, o çocuğun daha sonraki hayatında Hıristiyan ya da Müslüman olması -Yahudilik hakkında hiçbir şey bilmiyor olsa bile- onun Yahudi olmasına engel değildir. Geçmişte nispeten kolay olan Yahudi tanımı bugün oldukça karmaşık bir hâl almıştır (Aydın, 2004). Günümüzde Yahudilik evrensel değil de milli bir din olarak algılanmaktadır. Yahudiler ilahi mesaja uymanın Tanrı katındaki değerliliğini ifade

eden seçilmişlik meselesini, etnik bir topluluğun Tanrı katındaki seçilmişliği/değerliliği gibi yanlış bir algılamaya dönüştürmüşlerdir.

Türklerin Yahudilikle ilişkisi söz konusu edildiğinde ilk olarak Hazarlar gündeme gelmektedir. Batı Göktürk Devleti'nin bir devamı olarak ortaya çıkan Hazarlar, Göktürk Devleti'nin yıkılışı ile tamamen bağımsız bir devlet haline gelmişlerdir. 6-11. yüzyıllar arasında yaşamış Türk-Hazar devletinin sahası Don, İdil (Volga) ve Kafkasya üçgenini içine almıştır. Coğrafi konumu itibariyle kültürel geçiş yolu üzerinde bulunan Hazarlar arasında Geleneksel Türk Dini, İslam ve Hıristiyanlık yanında Yahudilik de etki göstermiştir. Belirtilen dini çeşitliliğe Hazarların dini hoşgörülerini ve ılımlı siyasetleri zemin hazırlamıştır. Kesin olmamakla birlikte Bulan Hakan zamanında (740) Yahudilik Hakan, üst zümre ve küçük bir halk kesimi tarafından kabul edilmiştir (Rasonyi, 1993: 115-116). Bu durumu Barthold, "Yahudi dini Hazar kavminin değil Hazar hükümetinin dini idi." şeklinde ifade etmiştir (Barthold, 2004: 61).

Hazarlar arasında Yahudiliğin hangi mezhebinin yayıldığı konusunda farklı görüşler bulunuyorsa da genel olarak kabul edilen; bu Türk gurubu arasında Yahudiliğin hem Rabbanî hem de Karai mezhebinin yayılmış olmasıdır (Arık: 2012: 133). Karailiğin IX. yüzyılda Kırım'da ve Aşağı İdil bölgesindeki steplerde Türk gurupları arasında da yayıldığı, böylece Hazarlar ve Kıpçakların bu yeni inançtan etkilendiği tarihî verilerden anlaşılmaktadır.

3.2.6. İslamiyet

Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri, Türk ve Dünya tarihinin önemli olaylarından biridir. Çünkü Türkler, İslâm ülkeleri içerisinde kısa zamanda devletlerini kurmuş, İslâm dininin en kuvvetli savunucuları ve İslâm medeniyetinin en büyük temsilcileri olmuşlardır. Türkler, önce tek tek, sonra gruplar ve kitleler halinde İslâm dinine girmişlerdir. Müslüman olan Türkler, kendilerini İslâm devletinin hizmetinde bulmuşlar ve bunu takiben hızlı bir İslâmlaşma sürecine girmişlerdir (Bozkuş, 1998: 411).

Türklerin İslamiyet'i kabulüne geçmeden önce İslamiyet'in doğuşu ve yayılması meselesine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Sözlükte “kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamlarındaki silm (selm) kökünden türemiş olan İslam'ın etimolojisini yapan ilk alimlerden İbn Kuteybe kelimeyi “Boyun eğmek ve iradi olarak uymak suretiyle barış ortamına girmek”, İbn Manzur da “Boyun eğmek (inkıyad) ve itaat etmek” şeklinde açıklamıştır (Sinanoğlu, 2001: 1).

Vahiy geleneğine göre İslam hem ilk hem de son dindir. Özünü Allah'ın emir ve iradesine teslimiyetin oluşturduğu ve adını da bu özelliğinden alan İslam, son peygamberin tebliğ ettiği dinin özel ismi olmakla birlikte (el-Maide 5/3), tebliğlerinin esasını Allah'ın varlık ve birliğini tanıyıp O'nun iradesine teslim olma ilkesinin oluşturduğu daha önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin de adıdır (Harman, 2001: 3).

İslamiyet'ten önce Arabistan yarımadasının genelinde putperestlik (şirk) hâkimdi. Yarımadanın çeşitli bölgelerinde put evleri denilebilecek tapınaklar inşa edilmişti. Bunlara genellikle beyt, kübik olanlarına da kâbe denilmekteydi. Putperestlik ve çok tanrıcılığın yaygın olduğu Cahiliyye döneminde kabilelerin kendilerine mahsus putları vardı. Bazı kabileler de ortak putlara sahiptiler. Bu dönemin başlıca ibadeti bu tapınaklarda dua, secde ve tavaf etmek, adaklar adamak, kurbanlar kesmek, tanrıların hoşnutluğunu kazanmak için sadaka vermek gibi faaliyetlerdi. Kureyşliler edindikleri putları Kâbe'nin içine ve çevresine yerleştirmekte, putların önünde fal okları çekerek yapacakları işler konusunda karar vermekteydiler. Ayrıca hac için Kabe'yi ziyarete gelen kabilelerden azami derecede istifade etmek ve onların ilgilerini çekmek için başka kabilelerin putlarını da Kabe'ye ve çevresine dikiyorlardı. Öyle ki, Kâbe ve çevresindeki putların sayısı 360'a kadar ulaşmıştı. Şüphesiz Câhiliye döneminde hac en yaygın, köklü ve düzenli bir ibadetti. Araplar güneş ve ay takvimi farklılığından kaynaklanan sebeplerle "nesi" yaparak yani ihtiyaç halinde yıla bir ay ilave ederek hac mevsimini her sene ilkbahar veya yaz aylarına denk getirirlerdi. Aynı zamanda hac mavsimi eşhürü'l-hurum denilen “haram aylar”da (zilkade, zilhicce, muharrem, receb) olduğu için bu dönemi bir barış ve esenlik dönemi olarak geçirirlerdi. Araplar yalnız Mekke'yi değil putlarının bulunduğu başka tapınaklarını da haccederlerdi.

Mekke'deki Kabe'ye ve Lat, Menat, Uzza ve Zülhalasa gibi putların bulunduğu diğer tapınaklara yapılan bu ziyaretler birer bayram görünümündeydi (Avcı vd., 2013: 14).

İslamiyet öncesinde Arap yarımadasının sosyo-kültürel durumuna bakıldığında sıkı bir kabilecilik anlayışının olduğu görülür. Çöl hayatının zorlu şartları düşünüldüğünde kabileler arasındaki güçlü dayanışmanın kaçınılmaz olduğu da bir gerçektir. Çöl hayatının zorlukları dışında kabileler arası sürtüşme ve kan davası gibi durumlarda da kabileye aidiyet duygusunun arttığı görülmektedir. Bir Arap bedevinin statü ve gücünü mensubu olduğu kabilenin askerî ve iktisadî gücüne bağlıydı. Kabile bu yönlerden ne kadar güçlü ise kişinin can ve mal güvenliği o derecede artar, hırsızlık ve adam öldürme gibi olayların öcü de yine aynı orantıda hızlı alınırdı. Kabile reisinden habersiz atılan adımlar kabileler arası düşmanlıklara sebep olabilirdi.

İslamiyet öncesi Mekke'ye bakıldığında ise durum hiç de iç açıcı değildir. Sosyal adalet ve mülkiyet dağılımı yoktur. Zengin aristokratların orta ve yoksul tabakadaki insanları ezdiği görülür. Abdülmuttalip vefat ettikten sonra idareyi ellerine alan zengin tüccarlardan oluşan Ümeyyeoğulları, gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı, kabilecilik anlayışını savunan, manevi değerleri hiçe sayıp maddesel boyutta yaşayan, bencil yaradılışlı insanlardan oluşan bir topluluktur ve hayatın her alanında bu olumsuz vasıflarının yansımalarını görmek mümkündür. İşte Arap halkının İslamiyet öncesindeki bu bilgi, kültür ve düşünceden yoksun; gerek ferdi gerek toplumsal açıdan bozuk bir yaşantı, sapkın inanç ve değer yargılarına dayanan, ahlaki anlayıştan çok uzakta olan dönemine “Cahiliye Devri” denmiş ve İslamiyet de tam da bu dönemde dünyayı aydınlatmak için gönderilmiştir.

Hız. Muhammet (571- 632), yukarıda saydığımız şartlar içinde dünyaya gelmiştir. Hız. Muhammet'in babası, Kureyş Kabilesinin Haşimoğulları ailesinden Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, annesi Kureyş'in Zühre oğulları ailesine mensup olan Âmine'dir. Babasını daha doğmadan önce annesini ise altı yaşlarında iken kaybeden Hız. Muhammet, dedesi ve amcasının himayesinde büyür. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde güvenilirlik kazanmış, “elemin” unvanını almıştır. Kırk yaşına gelince Nurdağı, Hira mağarasına -bu mağaraya Garı Hira 'araştırma mağarası' da denilir-

(Hamidullah, 1965: 21) 610 yılının Ramazan ayında, 27. günde Allah'ın elçisi Cebrail, ona tebliğde bulunmaya başlamıştır (Küçük ve Tümer, 1993: 328). Nitekim İslam tarihi de “oku” (ıkra) emri ile başlayan Kuran'ı Kerim'in¹⁹ Hz. Muhammet'e nazil oluşu ve O'nun Allah'ın Elçisi seçilmesiyle başlar.

Türk-Arap münasebetlerinin ilk işaretlerini Cahiliye Dönemi'nde görmek mümkündür. Nitekim şiir söyleme ve belagat sanatında gayet hünerli oldukları bilinen Cahiliye Dönemi Arapları şiirlerinde Türk kelimesini kullanmış, Türklerin cesaret ve kahramanlık vasıflarından bahsetmişlerdir (Şeşen, 1969: 11-36). Bu bahiste Cahiliyye Dönemi'yle birlikte Arap şiir ve eserlerinde Türk kelimesinin kullanımına dikkat çeken Abdülkadir Özaydın, çok daha önceleri Hun ve Sakalar olarak anılan Türklerin, MS VI. yüzyılda Göktürkler zamanında Türk kelimesiyle anıldığına değinmiş, Türk kelimesinin yaygınlık kazanmasında Arapların şiirlerinde bu kelimeyi kullanmasının da etkili olduğunu ifade etmiştir (Özaydın, 2002: 409).

Kütüb-ü Sitte ve bazı sahih hadis kaynaklarında Hz. Muhammet'in Türkleri tanıdığı ve Türklerle ilgili hadislerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu hadislerde Efendimizin Türklerin kahraman ve savaşçı özelliklerine değindiği, Türklerle mücadele ve savaş konusunda Arapları uyardığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Taberi'de VII. yüzyılda Arabistan'da Türk çadırlarının kullanıldığı, Hendek Savaşı esnasında Hz. Muhammet'in hendek kazma çalışmalarına bir Türk çadırında nezaret ettiği, yine aynı şekilde Medine'de de Türk çadırında kaldığı bilgilerine yer verilmektedir. Ayrıca bahsi geçen hadislerin sahih mi uydurma mı olduğu konuyla ilgili araştırmacıların çalışmalarına bırakılmış olup Hz. Muhammet ve sahabelere atfedilen Türk düşmanlığını körükleyici uydurma hadis ve ifadelerin de bulunduğu su götürmez bir gerçektir.

---

¹⁹ “Kur'an- Kerim, 114 sure ve 6200 üzerinde ayet içerir. Halk arasındaki yaygın inanca göre bu ayetlerin sayısı 6666'dır.” **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, s.149. “Bu sürelerden 71'i Mekke'de, 12 yıl, 5 ay, 13 günde inmiştir. Medenî surelerin sayısı 19, iniş süreleri 9 yıl, 9 ay, 9 gündür. Geriye kalan 24 sure ise hem Mekki hem de Medenî surelerdir.” **age.**, s.151-152. Kur'an- Kerim peygamber efendimiz tarafından ezberlenmeye başlanır, aynı zamanda Kur'an- Kerim'in vahiy katiplerine yazdırılmaya başlanması da yine efendimiz döneminde gerçekleşir. Kur'an- Kerim, Hz. Ebubekir tarafından mushaf haline getirilirken, Hz. Osman döneminde de çoğaltılmıştır.

Dört halife dönemindeki fetih hareketleri Türklerle Müslüman Arapların temasının sıklaşmasına yol açmış, bu ilk ilişkiler savaş yoluyla başlamıştır. Hz. Ömer zamanında İran üzerine yürüyen İslam orduları Horasan yöresinde Sul Türkleriyle karşılaşmış, Türklerle Müslüman Araplar arasındaki ilk anlaşma da burada yapılmıştır (Esin, 1978: 145). Buradan da anlaşılacağı üzere Türklerin Müslüman Araplarla temasları Hz. Ömer zamanına denk gelir. Hz. Ömer zamanındaki fetih hareketlerinde askerlerinin Ceyhun nehrini geçmelerini yasaklamışsa da Müslüman ordusu bu yasağa uymaz Türkistan'a doğru ilerler (Kitapçı, 1988: 78-79). Daha sonraları Kuteybe bin Müslim'in halifeliği sırasında fethedilen yerler genişler Baykent, Buhara, Semerkant gibi önemli ticaret merkezleri de ele geçirilir (Barthold, 1990: 198-203). Ne var ki Emevilerin askerî fetih politikasında gösterdiği başarıyı yönetim politikasında da gösterdiğinden söz edilemez. Emevilerin fethettikleri yerlerde yaptıkları katliam ve yağmalar, adaletten uzak ezici ve baskıcı yönetim anlayışları, Hz. Muhammet soyundan gelenlere yaptıkları eziyetler Türklerle Emevilerin arasını açmış, Türklerin İslamlaşma sürecini geciktirmiştir. Yine Emevilerin sonradan Müslüman olan Arap soyundan gelmeyenleri *mevali*²⁰ olarak

---

²⁰ Mevali: “Azat edilmiş köle, sahip, veli, hâmi, yardımcı, efendi, nimet veren, tabi olan, kendisine nimet verilen, kölenin efendisi gibi anlamlara gelen *mevlâ* sözcüğünün çoğuludur.” İbn MANZUR, **Lisanu'l Arab**, Beyrut 1990, c. XV, s. 408-409. “Mevali, terim anlamında ilk İslamî fetihlerin ardından kendi istekleriyle Müslüman olan, çoğunluğunu doğuda İranlılar ve Türklerin, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberilerin, Mısır'da Kıbtlerin oluşturduğu gayri Arap Müslümanları ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Mevali esas itibarıyla iki gruba ayrılır. Birinci grubu, köleleştirilen savaş esirlerinden daha sonra efendileri tarafından serbest bırakılan şahsi azatlılar; ikinci grubu ise fethedilen ülkelerin halkından esir veya köle olmadıkları halde bir Arap ya da Arap kabilesi vasıtasıyla İslam'ı kabul ederek onların mevalisi sayılan yahut kabile anlayışına dayalı sosyal yapıda iyi bir yer edinebilmek için güçlü Arap kabilelerinden biriyle vela (himaye) akdi yaparak onun himayesine giren gayri Arap Müslümanlar oluşturur.” İsmail Yiğit, “Mevali”, **İslam Ans.**, TDV Yay., Y.: 2004, C.: 29, s. 424. Hz. Muhammet ve O'nu takip eden dört halife döneminde Araplar ve başka soylardan gelen Müslümanlar arasında hiçbir ayırım gözetilmemiş, siyasi, ekonomik, sosyal yaşam başta olmak üzere eşit tutulmuşlardır. bk.: Adnan Demircan, **İslm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi**, Beyan Yay., İst., 1996, s. 53-71. Mevalilere karşı baskı ve aşağılama ise Emeviler döneminde kendini gösterir. “Emeviler döneminde adli işlerin yürütülmesi ancak Arap olan bir kadı ile mümkün olmaktadır. Mevâliden olan bir kimsenin kadı olarak görevlendirilmesi çok zordu. Yine Araplar'ın mevâlîyi tahkir edici bazı sözleri onları kızdıyordu. Örnek vermek gerekirse Araplar arasında şu söz yaygındı: ‘Namazı ancak şu üç şey bozar: Eşek, köpek ve mevlâ.’ Araplar, mevâlîyi künyeleri, isimleri ve lakapları ile çağırıyorlardı. Mevâlî ile aynı safta yürüyorlar ve onları kendilerinin önlerine geçirmiyorlardı. Medine’de yaşayan bir mevâlînin diyeti, bir Arab’ın diyetinin yarısı kadardı. Araplar beraber yaşadıkları mevâlîyi aşağılamak için onlara ‘abd’ ve ‘rakik’ gibi isimler takıyorlardı.” İsmail Hakkı Atçeken, “Ömer B. Abdülaziz Dönemi Sonrası Emevi İdarecilerinin Mevali Politikaları”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2002, S. 13, s. 71'den Ahmed Muhammed EL-Hûfî, **Edebu's-Siyâse fi'l-Asri'l-Ümevî**, Beyrut, tsz, s.476-479; Zâhiye Kaddûra, **eş- Şuûbiyye ve Eseruhâ el-İctimâ'î ve'l-İktisâdî fi'l-Hayâti'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l Abbâsiyyi'l-Evvel**, Beyrut, 1988, s.47-51. Yine mevalilerin Müslüman olmalarına rağmen, her türlü vergi ödemeye mecbur bırakıldıkları, savaşlarda piyade olarak görev alırken Arap süvarilere göre daha düşük maaş ve ganimet aldıkları da kaynaklarda belirtilmektedir. bk.: **Doğuştan Günümüze**

adlandırıp ikinci sınıf vatandaş konumunda görmesi de Türklerle Emevileri karşı karşıya getirmiştir. Emeviler, siyasi politikalarının temelini İslam'ı yaymak yerine Arap nüfuz ve saltanatını yayma anlayışını yerleştirdince Türklere karşı istilacı bir tutum sergilemişlerdir.

Mücadele dönemi diye adlandırılan Türk- Emevi dönemi ilişkilerinde Türklerin İslamiyet karşısındaki mesafeli tavrına yukarıda bahsi geçen yanlış Emevi politikalarının sebep olduğu bir gerçektir. Yalnız bu durumu Emevilerin yanlış siyasi politikasına bağlamanın uygun olmayacağı gerçeği de savunulmuştur. Nitekim Oktay Berber, Emevilerin baskıcı ve yanlış tutumlarının yanında başka unsurun da Türklerin İslamiyet'e geçişini etkilediğini düşünür ve bu unsurları şu şekilde sıralar: 1- Türklerin İslam anlayışını yerleşik kültür olarak algılayıp bu durumun ordu-millet olarak bilinen Türk sosyal yaşantısına aykırı olacağını düşünmeleri. 2- Türklerin askeri gücünün Emevilerce de bilinip bu güçten çekinmeleri aynı zamanda bu gücü İslam dünyasının faydasına kullanmak isteyip 724-743 yılları arasında halifelik yapan Hişam tarafından Türk hakanına Türkleri İslam'a davet için bir elçi göndermesi fakat Türklerin sosyal yaşantılarını değiştireceği korkusuyla bu davete sıcak bakmamaları. 3- 700'lü yıllarda özellikle Bilge Kağan'ın ölümü ve II. Göktürk Devletinin yıkılmasıyla Çin yönetiminin de tesiriyle Basmıl, Karluk, Uygurların da içinde bulunduğu pek çok Türk boyunun hakimiyet mücadelesi için ayaklandığı son derece karmaşık ve zor bir dönemde Türklerinin başka bir dine geçmesinin ve bu dinin Türkler arasında yaygın bir kabul görmesinin oldukça çetrefilli olduğu gerçeği (Berber, 2017: 7-10). Araştırmacının Türklerin Emeviler döneminde İslam'a geçiş sürecini sekteye uğrattığını söylediği bu unsurların da yapılan çalışmalarda göz ardı edilmemesi gereken öneme haiz olduğu görülmektedir.

Emeviler dönemindeki mücadele eksenli Türk-Arap ilişkilerinin Abbasi iktidarı döneminde biraz daha yumuşayıp dostane bir hal aldığı söylenebilir. Nitekim Türk bölgelerine hücumlar yavaşlamış, bazen de tamamen durmuştur. İlk Abbasi halifesi Ebu'l Abbas, çıkardığı bir emirname ile Müslüman olanlardan asla cizye alınmamasını isteyerek adaletsizliği önlemeyi hedeflemiştir. Artık görevlere

---

Büyük İslâm Tarihi, Komisyon-Heyet, Çağ Yay., İst., ,1986, C. 3, s.336. Abdülaziz DURİ, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, çev.: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İst., 1991, s. 116.

getirmek için de ehliyet ön plana çıkarılmıştır. Böylece bir asırdan beri karşılıklı mücadeleler tarzında devam etmekte olan Türk-Arap ilişkileri yeni bir görünüm kazanır (Yazıcı, 1992: 16).

Türklerin İslamiyet'le tanışmasında önemli bir yapı taşı olarak görülen Talas Savaşı da Türk-Arap ilişkilerinin daha yumuşak bir kılıfa büründüğü bu döneme denk gelir. 751 yılında Çinliler ve Müslüman Araplar arasında cereyan eden bu savaşta Türklerin Arapların safında yer aldığı, Arap galibiyetiyle sonuçlanan savaş sonrasında bir taraftan Çin tehdidi bertaraf edilirken diğer taraftan da Batı Türkistan'da sarsılan Türk nüfuzunun yeniden inkişaf ettiği görülür (Özaydın, 2002: 477). Talas Savaşı hiç şüphesiz Türk, İslam ve dünya tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Yazıcı, bu sonuçları Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecinin hızlanması, Çinlilerin Batı Türkistan üzerinde hâkimiyet kurma isteklerinin önüne geçilmesi, Batı Türkistan'da sarsılmış olan Türk nüfusunun tekrar diriltmesi, savaş sırasında esir alınan Çinliler vasıtasıyla kağıdın başta Semerkant, Türkistan ve İslam dünyasının kağıtla tanışması neticesinde İslam dünyasında ilmî eserlerin artması ve en nihayetinde kağıdın Müslümanlar sayesinde Avrupa'ya geçişi olarak sıralar (Yazıcı, 1992: 18-19).

Türklerin İslamlaşma sürecinde Samani Devletinin rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Samani devlet yönetiminin her ne kadar İran hanedanına mensup olduğu görülse de gerek halk, gerekse ordu ve idare unsurlarının kökenine bakıldığında Samani Devletinin bir Türk devlet yapısı sergilediği de dikkate alınması gereken bir unsurdur. Yine bu dönemde gerçekleştirilen siyasi, iktisadi ve ticari faaliyetlerle Maverâünnehir (Türkistan), İslam medeniyetinin merkezi konumunda olan Mezopotamya ile boy ölçüşecek konuma yükselir. Maverâünnehir pek çok İslam alimine ev sahipliği yapar. Maverâünnehir'i İslam medeniyetinin beşiği olma konuma yükselten etkenlerin başında da Osman Turan'ın da belirttiği gibi İslamiyet'in Türkistan'da yayılması ve göçebe Türk kitlelerinin İslamlaşması gelir (www.tarihtarih.com, 2018). İslamiyet'le müşerref olan ilk Türkler İdil (Volga) Bulgarı'dır. 922 yılında halifenin tebliğine uyup Müslüman olan İdil Bulgarları bir taraftan Müslümanlığın kuzeybatıdaki temsilcisi olurken diğer taraftan da Başkurtlar

gibi batılı Türk boylarının İslamiyet'i kabullerinde önemli bir yer teşkil ettiler (Özaydın, 2002: 256).

Turan'ın görüşünün aksine Karahanlıların ilk Müslüman Türk devleti olduğu genel kabul gören bir bilgidir. Karahanlıların İslamiyat'le tanışması Samanoğulları ile müvadele dönemlerine denk gelir. Samaniler Krahanlıların Tıraz şehrini ele geçirince buradaki kiliseyi mescide dönüştürür, halife adına hutbe okutur, içlerinde Türk hükümdar ailesinden kişilerin de olduğu çok sayıda Türk'ü esir alır. Bunun üzerine Karahanlılar başkentlerini Kaşgar'a taşıdıkları gibi Samaniler'e hücum etmekten geri kalmazlar. Bu esnada bir Samani emirinin Kaşgar yakınlarına sığınmalarına izin verirler. Hem yapılan bu seferler, hem sığınma izni verilen emirle iletişime geçmeleri hem de kendilerine sık sık gönderilen İslam'a davet çağrıları sayesinde Satuk Buğra Han Abdülkerim adını alır ve Müslüman olur. Amcası Oğulcak'ı da bertaraf ederek Karahanlılar Devleti'nin batı bölgesinin resmî dininin İslamiyet olduğunu ilan eder (Ali b. Salih el-Muheyim, 2001: 284-285).

Gazneliler ise Karahanlılar'dan sonra adı zikredilen diğer büyük Türk devletidir ve kurucusu bir Samani kumandanı olan Alptegin'dir. Bu devletin en büyük hükümdarı olan ve İslam'a yaptığı büyük hizmetleriyle tanınan Gazneli Mahmut, Hindistan üzerine pek çok sefer düzenlemiş ve bölgede İslamiyet'in yayılmasına öncülük etmiştir (Özaydın, 2002: 257).

Genel olarak X. yüzyıla bakıldığında Türklerin İslamlaşma sürecinin hız kazandığı görülür. Bu hızlanmada Oğuz illerine gelen tacir, derviş ve şeylerin rolleri büyüktür. Yine bu dönemde Selçuk Bey Oğuz yabgusuyla anlaşamayınca Cend'e göç eder. Cend, İslam ülkeleriyle sınır komşusu durumundadır. Selçuk Bey burada 935 yılında İslamiyet'i kabul eder ve İslamiyet Oğuzlar arasında hızla yayılır. İslamiyet'i kabul eden bu Oğuzlara Türkmen denir ve bu kelime XIII. yüzyıldan sonra Oğuz kelimesinin yerine kullanılır. Selçuklular dönemiyle birlikte de İslam dünyası üzerindeki Türk hakimiyeti açık ve net bir şekilde başlar (Özaydın, 2002: 257-258).

Türklerin İslamiyet'i kabul etme sebeplerine bakıldığında ise şöyle bir manzara karşımıza çıkar. O dönemde İslamiyet'in üstünlüğü ve cazibesi apaçık ortadadır. İslamiyet'teki vahdet inancıyla Türklerin inanç sistemlerinin temeline oturttukları

Göktanrı anlayışı arasındaki paralellik dikkat çekicidir. Göktanrı hâkim yaratıcıdır, bütün kutsal varlıklardan daha önde gelir, semavi bir mahiyet arz eder (Kafesoğlu, 2001: 54-56, 63-64). Bunun yanında ölümden sonraki ebedi hayata olan inanç, iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılacağı düşüncesi, peygamber inancı, aile hayatı, doğruluk ve dürüstlüğe verilen önem de Türklere cazip gelmiş ve Türklerin İslamiyet'i seçmesine vesile olmuş etkenlerdendir (Üzüm, 2008: 16).

İslami inanç sistemi içinde kendini gösteren veli kültü de Türklerin İslamlaşmasında etkili olmuştur. Türklerin eski inanç sisteminde görülen ve büyücü, din adamı, hekim, gaipten haber verme rollerini gerçekleştiren Şamanlar ile İslami anlayış çerçevesindeki keramet sahibi, Allah dostu olarak bilinen evliya, şeyhler arasında da bir benzerlik gören Türkler, bu velilerin yumuşak hal ve ince ruh alemleri sebebiyle İslamiyet'i seçme noktasında hareket ederler (Turan, 1993: 10-11).

Türklerin İslamlaşmasında ve Müslüman Türk kimliğinin vücut bulmasında Sünnilik, Şiilik ve tasavvuf akımlarını da zikretmek gerekir. Ebu Hanife'nin inanan tüm insanları hangi ırktan olursa olsun denk görmesi mevaliler arasında taraftar kazanmasını sağlamış, onun bu eşitlikçi yaklaşımının temsilcisi sınır boylarında irşat faaliyetlerini yürüten Mürcie ekolü olmuş ve bölgede kabul görmeye başlamıştır (Balcıoğlu, 1940: 67-68). Dünyevi zevklerden el etek çekerek nefislerini terbiye edip gönüllere Allah sevgisinin tohumlarını serpmeye gayesiyle diyar diyar dolaşan gezici dervişlerin de Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasındaki katkıları büyüktür. Az önce de değinildiği gibi Türkler kam, baksı, ozan, şaman dedikleri ulu kimselerin rollerini bu pir, evliya, şeyh, veli, derviş dedikleri ulu kişilere yüklemiş ve bu bağlamda bir veli kültü oluşturmuştur. Böylece Türklerin İslamiyet'le tanışmasına vesile olan Aslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata gibi pirlere hep olagelmiştir (Köprülü, 1993: 18-19; Eröz, 1990: 257-286; Ocak, 1992a: 23-24; Ocak, 1992b: 10-12). Hoca Ahmet Yesevi'nin temelini attığı tasavvufi düşünce sistemi de İslamiyet'in Türkler arasında yeşerip gelişmesinde çok önemli bir yer işgal eder. "*Ahmet Yesevi'ye bağlı olan*" anlamına Horasan Erenleri,²¹ XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları devrinde

---

²¹ Horasan Erenleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Âşıkpaşazâde, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İst., 2007; KÖPRÜLÜ, **age.**, Doğan KAYA, "Sivas'ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri", **Halk Bilim Araştırmaları, Kitabevi Yay.**, İst., 2002; Yaşar KALAFAT, "Diyaret İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yarıtları", **I. Prof. Dr. Necat Öner Armağanı**, 1999, s.511-514, Erdal ADAY, "Horasan Erenleri'nin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler", **Türk Dünyası Kültür**

adından sıkça söz ettirmiş -ki içlerinde Bursa'da Geyikli Baba, Abdal Musa; Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş Veli; Konya'da Mevlana; İstanbul'da Karaca Ahmet; Karaman'da Yunus Emre; Kayseri'de Ahi Evran Dede ve daha niceleri vardır- ,bir yandan göç eden Oğuz boylarıyla birlikte Anadolu ve Balkanlar'a yerleşerek bu göçer boyların dergahlar çevresinde yerleşip dağılmalarını engellemiş (Togan, 1981: 245) bir yandan da Anadolu ve Balkanların Türkleşip İslamlaşmasında çok büyük rol oynamışlardır. Nitekim erenlerce gerçekleştirilen bu Anadolu ve Balkanların Müslümanlaştırılması politikası tesadüfi değil bilinçli bir harekettir. Bu erenlerin Anadolu'ya gelmeden önce de Türkistan'daki Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasına hizmet etmeye başladıkları bilinmektedir (Alşan, 2006: 30-31). Bu erenlerin, Türklerin gönlünde taht kurarak Müslüman olmalarını sağlayan en önemli unsurlardan biri de eserlerinde kullandıkları saf ve güzel Türkçedir. Allah, peygamber ve insan sevgisini, İslam hukuk ve felsefesini, bu dünyanın faniliği ve ebedî hayatın güzelliklerini, ilim, bilgi, doğruluk, adalet gibi bir Müslüman'da bulunması gereken özellikleri, nefis terbiyesi ve Allah'a ulaşma yollarını Türklere Türk dili ile anlatmışlardır. Erenlerin Türkçeyi kullanmalarındaki başarı sayesinde ki Türkler İslamiyet'i anlamış ve kabul etmişlerdir. Burada şu hususu belirtmenin de önemli olacağı kanaatindeyiz. XIII. yüzyıl Oğuz Türkçesinin en güzel örneklerini vermiş olan Yunus Emre'nin şiirlerine bakıldığında “Tanrı, Çalap, Yalavaç, Yükünmek” gibi ifadelerle rastlanması Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecinin hemen olmadığı uzun bir zaman diliminde gerçekleştiğini gösterir. Türklerin İslamiyet'le tanışması VI. yüzyıl olarak düşünülürse bu İslamlaşma sürecini XV. yüzyıla kadar taşımak mümkündür. Nitekim Dede Korkut Hikayeleri bu sürecin bakiyeleriyle doludur.

Türklerin fitrî yapıları da İslamiyet'i benimsemelerinde önemli ola bir diğer unsurdur. Türklerin içe kapanık olmayan dışa dönük bir yapıları vardır. Varlıkları boyunca dış dünya ile iletişimlerini hiç kesmemişler, rastladıkları dinleri tanıyıp benimsemekte zorluk çekmemişler ve her yeni kabul ettikleri dini sistem içinde bir önceki dini inançlarına ait motifleri de yaşatmayı bilmişlerdir. Bunu yaparken de

---

Başkenti Ajansı, Eskişehir, 2013, s. 381-383, Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C. 9, s. 133-153; Zafer ERGİNLİ, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C. 9, s. 107-115; GÜNAY-GÜNGÖR, **age.**, s.288.

evrensel olmayı hiç reddetmemişlerdir (Roux, 2002: 298-299; Karatay, 2018: 131-139).

İslamiyet'in bünyesinde barındırdığı hoşgörü anlayışı da Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerine zemin hazırlamıştır. Çünkü dinde zorlama yoktur. Nitekim Peygamberimiz de her işin kolaylaştırılmasını, zorlaştırılmamasını salık vermiştir. Bu nedendir ki Türkler cebir ve şiddetle değil bilakis İslamiyet'in getirdiği hoşgörü anlayışının etkisiyle bizathi Müslüman olmayı seçmiştir.

Daha pek çoğunu sayabileceğimiz bu ve benzeri sebeplerle İslamiyet'i seçen Türkler din, felsefe, tıp, sanat ve daha pek çok alanda önemli aydın ve sanatçılar yetiştirip Orta Çağ İslam kültür ve medeniyetinin kurulup gelişmesinde kilit noktası olma rolünü üstlenmişlerdir.

3.2.7. Şamanizm ve Gök Tanrı Dini

Türklerin en eski dininin ne olduğu konusunda pek çok fikir ortaya atılıp savunulmaya çalışılmıştır. Bu konuya araştırmacılar da net bir yanıt veremeyip farklı görüşleri temsil etmişlerdir. Kökeni tarihin bilinmeyen, karanlık dönemlerine kadar uzanan ve pek çok farklı kültürle iletişim hâlinde olmuş Türk milletinin tabii olarak pek çok farklı din ve inanç sisteminin etkisi altında kalması, her yeni inançlarını bir önceki inançlarına ait izleri katarak yaşaması netice olarak çözülmesi, anlaşılması zor bir inanç dünyası yumağı oluşturmuştur. İşte bu yüzden Türklerin en eski dininin ne olduğu sorusunun cevabı da kolay verilememektedir. Bazı araştırmacılar Türklerin en eski inancı olarak Totemizm,²² Animizm,²³ Natürizm,²⁴ Şamanizm kavramları

---

²² Totemizm: Totemizm bazı sözlük ve kaynaklarda şu şekillerde tarif edilip anlatılır: “*Totem*, ilkel toplumlarda topluluğun ondan türediği sanılan ve kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr gibi herhangi bir tabii nesne, ongun; *totemcilik*, bir toteme inanma üzerine kurulu toplumsal bir birlik, dini uygulama biçimi, ongunculuk.” (Türkçe Sözlük, 1998: 2242). “Arkaik kültürlerle bağlı olup çeşitli aşamaları olan kendine has bir tapınış şekli. Klan ve kabile tipli cemiyet veya toplulukların dinidir. Aynı klandan olanlar, totem olarak kabul edilen hayvanın veya bitkinin soyundan geldikleri fikrini kabul ederler. Yani Totemizme göre, her klanın ayrı bir totemi vardır. O klandan olanlar bu totemi kutsal sayıp, onun soyundan geldiklerine inanırlar.” (Beydili, 2004: 560-561). Beydili, Türklerinin eski dininin totemizm olamayacağı görüşündedir. Buna sebep olarak da totemizmde her klanın ayrı bir totemi olduğu ve o totemin soyundan geldiklerine inandıklarını halbuki Türkler arasında böyle bir durum olmayıp her Türk boyunun birbirine kan bağıyla bağlı olduğunu gösterir. Buna delil olarak da Türklerdeki ‘kurt ata, bozkurt’ inancını gösterir ki bu inanç belli bir Türk boyuna ait olmayıp tüm Türk boyları için geçerlidir (Beydili, 2004: 561-562). “Kültür tarihinin önemli bir merhalesi olan totemizm anaerkil devirden bilinmektedir ve insanın doğa ile karşılıklı ilişkisini içerir. Bütün bir insan grubu - klan, tayfa veya kabile, bazı hayvan veya bitki nevi ile bağlı olan ve onları bu hayvanlara yakınlaştıran yönleri görmeye başlar. Bazı hayvanları veya bitkileri başkalarından koruma hakkında

üzerinde durmuş bu kavramlar içinde Şamanizm'i ön plana çıkarmış; bu görüşe karşı olan bazı araştırmacılar ise Türklerin en eski inancının adının Gök Tanrı dini olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir. Nedir bu Şamanizm ve Gök Tanrı meselesi ve hangi Türk boylarının eski inanç sisteminin temelini oluşturmuştur?

Başlangıçta Abdülkadir İnan ve Fuat Köprülü gibi önemli araştırmacıların Şamanizm'den bahsetmeleri Osman Turan gibi isimlerin de desteklemesi en eski Türk inancının Şamanizm olduğu görüşünü ortaya çıkarmış fakat bu görüşün doğru olmadığı tarihi akış içinde gün yüzüne çıkmıştır. Bu süreçle ilgili bilgi vermeden önce Şamanizm'in ne olduğu konusunda kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

---

fikir oluşur. Öyle ki, insanlar yaratılışlarının kaynağına göre varlıklarını bu hayvanlara borçludurlar. Bu ilkel düşünceler, zaman geçtikçe büyük bir grubun inancına çevrilir. Totem grubu inanır ki, onların nesli adlarını taşıdığı herhangi bir hayvan, bitki veya balık türü ile sırlı bir şekilde alakalıdır.” (Bayat, 2005: 59-60). Bayat da totemizmin hiçbir surette Türk inanç sistemiyle bağdaşmadığını savunur. Totemizmdeki ana-hakanlık, mülkiyet ortaklığı, totem soydaşlığı, totem farklılığı, klandaki her ferdin totemin adını taşıması, öteki dünyaya inanılmaması olgularına karşılık Türkler arasında bu olguların tam tersi –ata hakanlık, özel mülkiyet, kan yoluyla tüm Türklerin soydaşlığı, bozkurt gibi ortak kült, her ailenin ve aileyi oluşturan her bireyin ayrı adlarının olması, ruhun ölümsüzlüğü ve ahiret hayatına inanç- bir mahiyet arz ettiğini söyler (Bayat, 2005: 61). Totemizmle ilgili ayrıca bk.: Murat URAZ, **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yay., İst, 1994, s. 203-204. Yves BONNEFOY, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Çev.: Levent YILMAZ, Dost Kitabevi Yay., Ank., 2000, s. 1092-1093. Ahmet Yaşar OCAK, **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İletişim Yay., 10. Baskı, İstanbul, 2013, s. 57-59/218. M. ERÖZ, “Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım**, İst., 1973, s. 289.

²³ Animizm: “Animizm” sözcüğü, Latince “Anima = ruh” kelimesinden gelmektedir (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 44; James, 2013: 153). “Animizm, bütün varlıkların ruh sahibi olduklarına inanmaktır. Animistlere göre canlı cansız her şeyin bir ruhu vardır. Bu ruhların görevleri ve adları beraber buldukları maddelere göre belirtilmektedir. Ruhlar, maddelerden ayrıldıktan sonra gök ve yeraltı âlemine giderler. Bunların iyileri ve kötülükleri vardır. İyilik ve kötülükleri de insanların görüş ve inanışlarına göredir. Hayvanları tanrılaştırma da bu inanışa dayanmaktadır.” (Uraz, 1994: 215) Edward B. Tylor, Animizmi bir kuram olarak geliştirir ve ilkel topluluklarda görülen puta tapma, sihirbazlık, falcılık, atalar kültü gibi bütün inanç esasların temeline Animizm'i oturtur. Animizm daha sonra fetişizm ve sembolizme doğru evrilir ve böylece tabiat olaylarının her birine bir ruh atfedilir, bu tabii olaylara sebep olarak da sahip oldukları ruhlar gösterilir (Günaltay, 2006: 98-126). Bu farklı ruhlara sahip güç ve tanrıların özellikleri daha sonraları tek tanrıçılık anlayışına dönmüştür. Aslında Animizm genel anlamda evrim teorisinin yaygınlık kazanmasına da hizmet etmiştir. TYLOR'ın kurup geliştirdiği bu kuram günümüzde geçerliliğini çoktan kaybetmiştir (Tümer, 1994: 316; Örnek, 1962: 255-257).

²⁴ Natürizm: Bu sözcüğün kelime anlamı “Toplumsal kuruluşların ve yaşayış biçiminin doğaya dönük olmasını amaç edinen öğretisi.” şeklindedir (Türkçe Sözlük, 1998: 1635). Din olgusunun temelini natürizme dayandıranlar önceleri insanların çeşitli tabiat varlıklarını yüceltmeye ve zamanla onlara tazim etmeye başladıklarını, bu durumun da tarihi akış içerisinde din kurumunu oluşturduğunu savunurlar (Gündüz, 1998: 279). Natürizm teorisini ortaya atıp geliştiren Müller'dir. Müller'e göre ilk insan için tabiat korku, hayret, şaşkınlık, saygı uyandıran sonsuz bir varlıktı. Tabii olaylara bir anlam veremeyip, bu olayların sebebini algılayamayan insan bu tabii olayları dolayısıyla aslında tabiatın kendisini kuvvet ve kudret sahibi olarak kişiselleştirmiş bir bakıma tanrısallaştırmıştır. İşte natürizmin temeli de bu olguya dayanır (Taplamacıoğlu, 1961: 62). Yine Müller, hemen bütün dinlerdeki tanrı isimlerinin tabiat olaylarını ifade ettiğini, tabiat olaylarına birtakım olağanüstülükler atfetme eğiliminin bulunduğu ve zamanla meydana gelen dil yanlısımları sebebi ile de bütün dinlerde var olan kutsal düşünce ve inançların ortaya çıktığını savunur (Aydın, 2004: 34).

Harun Güngör Şamanizm'in tanımıyla ilgili Şu bilgileri vermektedir: Kamçatka yarımadasından başlayarak bütün Kuzey ve Orta Asya, Kuzey Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Kore ve Japonya'yı içine alan geniş bir coğrafyada çok eski çağlardan beri uygulanan çeşitli tekniklerin ortak adı olan Şamanizm'in farklı tanımlamaları yapılmıştır. Genellikle Ural/Altay halklarıyla iliŐkilendirilen Şamanizm evrimci teoriler doğrultusunda bilhassa Rus ve İŐkandinav araŐtırmacıları (S. A. Tokarev, L. P. Potapov, J. Stading, I. Paulson, A. Hultkrantz) tarafından "Animizmin bir sonraki aşaması olan Şamanizm, tabiatın kiŐileŐtirilmesini esas alan, düalist ruh ve dünya görüşüne dayalı bir inanç sistemi." olarak tarif edilmiştir. Özellikle Sibirya Őamanizmi'ne yönelik yeni bir teori geliştiren R. N. Hamayon ise Şamanizm'i av ile avcı ilişkisine atıfla açıklamıştır. Ona göre Şaman ayininin temelinde ruhlardan tarafından canlandırılmıŐ hayvan vücutlarını takdis ederek insanın ava müdahalesini gerçekleştirme vardır. Şamanların ayin sırasında geyikler gibi bağırması, onların çiftleŐme anında yaptıkları gibi sıçraması bu prensiple alakalıdır. Eliade ise Şamanizm'in mistik doğasını ortaya koymak suretiyle onu en eski vecd tekniklerinden biri, Şamanı da bir ruh uzmanı ve vecd ustası diye nitelemiŐtir. Eliade'e göre Arktika, Sibirya ve Orta Asya kültürlerinde birbirinden farklı iki alan mevcuttur. Bunlardan biri Gktarı ekseninde oluşmuş dini alan, diğeri vecd deneyimi ve sihirden oluşan Şamanizm'dir. Őamancılık veya Kamcılık olarak da bilinen Şamanizm (Fr. chamanisme) bir dinden ziyade merkezinde Şamanın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan vecde dayalı bir yöntemdir (Güngör, 2010: 325). oruhlu'ya göre Şamanizm "Milattan nceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve Şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür." (Çoruhlu, 2000: 15). Şamanizm insanlık âleminin en eski inanç unsurlarından biridir. Milattan nceki dönemlerde de Şamanizm'in izlerine rastlanmaktadır.

Yalnız Şamanizm'in ne olduğuyla değil Şaman kelimesinin kökeni ile ilgili de farklı görüşlere rastlanmaktadır. Tunguzcada *sihirbaz*, *kâhin*, *büyücü* anlamlarına gelen Şaman kelimesi, batılı araŐtırmacılarca *ruh avcısı*, *hekim*, *rahip*, *büyücü* Şeklinde anlamlandırılmıŐ olup, XVII. yüzyılda Rusça'da varlığını gösterir (Güngör, 2010: 325).

Şaman kelimesinin karşılığı olarak Altay ve Tatarcada *kam(gam)* kelimesi görülür. Yaşar Kalafat, şaman ile kam kelimesinin aynı anlamı ihtiva etmediklerini, şaman ve kam adı verilen kişilerin işlevlerinin farklı olduğunu savunur. Ona göre şaman kişi oğlu ile ruhlar âlemi arasında irtibat sağlarken kam daha ziyade Tengri buyruğu ile kişiöğlü arasında bir rol üstlenir (Kalafat, 2004; 23).

Örnek ise Kalafat'ın aksine şaman ve kam kelimelerini bir tutar. Şamanizm'i de trans haline geçebilme yeteneğine sahip kişilerin, doğaüstü varlıklarla ilişki kurup bu varlıkların gücüne sahip olmaları ve sahip oldukları bu güçleri toplum menfaatine kullanma adına yaptıkları dinsel büyü, tören ve pratikler olarak nitelendirir (Örnek, 1988: 48).

Herkes Şaman olamaz. Bir kimsenin Şaman olabilmesi için bazı özellikleri bünyesinde toplaması gerekir. Bu özelliklerin başında da irsiyet gelir. Şamanlık kan yoluyla babadan oğula geçer. Şamanlar dalgın ve hastalıklı tiplerdir. Bu durumları çocukluk döneminden itibaren görülür. Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılan şamana bu yeti verileceği zaman kendisinde bir titreme gelir, gözleri döner, olağanüstü bir güç kazanır, deli gibi hareketler sergiler, eline ne geçerse alıp yutar ve yuttuğu nesnelere gerisin geri çıkarır. Bu esrikli hâl bir müddet devam eder ve sonunda yerini sakinliğe bırakır. Artık şaman olgunlaşmıştır, kıyafetlerini giyip davulunu çalarak ayinlerine başlar.²⁵ Zaten şamanlık görevini de kabul etmesi gerekir. Aksi takdirde kendisi ve yakınlarının başına türlü felaketlerin geleceği düşünülür. Nitekim bu durum Manasçılar için de geçerlidir. Manasçı olarak seçilen kişi rüya görür, ona da bir esreme hali gelir, bu görevi kabul etmezse belaya uğrayacağı düşünülür. Manasçılık da şamanlık gibi genel itibarıyla soya dayanır. Zaten Manasçılık, şamanlığın İslamiyet sonrası Kırgızlar arasında aldığı ad olarak da düşünülebilir (Çeribaş, 2012: 267).

Şaman olabilmemenin tek yolu irsi bağ ve tanrı tarafından görevlendirme değildir. Şaman namzedinin dalgınlık, hayal görme, inziva eğilimi, söyleme, asabiyet, zaman zaman bayılma, sara nöbetlerine benzer ve ağızdan köpük gelmesi gibi haller, ağaç

---

²⁵ Şaman'ın bu ve diğer özellikleri için bk.: Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 76; Radlof, **age.**, s. 233; Eliade, M., **age.**, s. 39; Harun Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", **Türkler**, C. III, 2002, s. 261- 282; A. Donuk, "Eski Türk Dini Şamanizm mi idi?", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, III/14, 1988, s. 7-11;

kabuklarıyla beslenme, kendini ateşe veya suya atma, bıçakla yaralama gibi davranışlara da sahip olması gerekir (Güngör, 2010: 267).

Tüm bu yeteneklere sahip olan şaman namzedi bu yolda ilerlemeye karar verdiğinde ihtiyar bir Şaman'ın talebesi olur. Usta-çırak ilişkisi içinde şamanlık ritüel ve geleneklerini öğrenir, teorik bilgileri öğrenir, ustasının nezaretinde toplum önünde sergilediği bir ayinle de şamanlığa kabul edilir.

Belirtilen tüm bu yeteneklere sahip olup özel bir eğitimden geçerek şamanlık statüsüne sahip olan kişilerin pek tabii ki bazı görevleri vardır. Şaman'ın başlıca görevi bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte ruhlar/tanrılar alemiyle irtibat kurarak insanları kötü ruhların elinden korumak ya da kurtarmaktır. Tabiat olayları da ruhlarla ilişkilendirildiği için şaman, bu tabiat olayları karşısında da göğe ok atmak, yıldırım çarpması sonucu ölen kişiler için ayinler düzenlemek, baharda ilk gök gürlemesiyle birlikte dağlara çıkıp dört bir yana süt serpmek, kurban kesmek gibi davranışları sergilerdi. Tüm bunların yanı sıra birtakım zorlukları aşmak, hastaları iyileştirmek, kayıp eşyaları ya da bunları çalanları bulmak, yağmur ve dolu yağdırmak, rüzgâr estirmek, ölü ruhunu öbür dünyaya göndermek, avda şanssızlığı gidermek de şamanın diğer görevleri arasındaydı (Güngör, 2010: 325-326).

Tüm bu görevleri ifa etmekle yükümlü olan Şaman görevlerini yerine getirirken özel kıyafetler ve aksesuarlar kullanırdı. Bu kıyafetlerin Şamanları kötü ruhlardan koruduğu düşünülürdü. Cübbe, kırmızı külah, maske ve davul şamanların kullandıkları başlıca unsurlardı. Cübbelerinde hayvan derisinden yapılmış bir göğüslük, kırmızı külahlarında ise dağ tavuğu tüyü bulunurdu (Radlof, 1994: 234; Güngör, 2010: 267). Şaman kıyafeti bir kült olarak kabul edilir, her yere konulmaz, özellikle kadın ve çocukların ulaşamayacağı yerlere konulurdu (Örnek, 1988: 64-66). Şaman kıyafetleri statülerine göre farklılık gösterirdi. Dünyalar arası geçiş yapmayan sadece hastalıkları iyileştiren acemi şamanlar ustalara göre daha sade elbiseler giyerlerdi. Usta Şamanların kıyafetleri daha teferruatlı ve ağır olurdu.

Yukarıda da değinildiği gibi bir kült kabul edilen Şaman kıyafetleri, Şamanlara zaman ve mekân aşmalarında bir vasita rolü de görürdü. Nitekim kıyafetlerde sıkça rastlanan kuş sembolünün şamana uçma yeteneği sağladığına inanılırdı. Bu kıyafetlerde sıklıkla kullanılan kuzgun, karakuş, kartal, karga, puhu, şahin, atmaca,

doğan, kaz, martı gibi kuşların yanında köpek, at, kurt, geyik, ayı, balık gibi diğer hayvanlara ait figür, tüy, pençe, boynuz, tırnak gibi unsurlara da rastlamak mümkündür ve tüm bu hayvanların şamana farklı güç ve yetenek kazandırdığına inanılırdı.²⁶

Şaman'ın kullandığı davulun da kıyafetleri gibi özel ve önemli bir yeri vardı. Davulda olağanüstü güçlerin olduğuna inanılırdı. Davulun şaman tarafından yer altı ve gökyüzüne yaptığı seyahatlerde bir binek aracı olarak kullanıldığı düşünülürdü. Davul üstündeki merdiven resmi de göğe ulaşma vasıtasıydı. Davulda merdiven resminin dışında "hayat ağacı" nı simgeleyen çeşitli ağaç motifleri, uzak mesafeleri çabucak kat etmesini sağlayan at figürü ve eciş bücüş cin resimleri de bulunurdu. Ayrıca cinlerin bu davulda yaşayıp eğlence tertip ettiklerine de inanılırdı (Örnek, 1988: 64-66).

Kısaca Şamanizm inancının temeline bakılacak olunursa bu inanca göre evren üç bölümden oluşmaktadır:

a) *Gök*: Aydınlık olandır. Orada iyilik, güzellik ve mutluluk vardır. Tam anlamıyla bir cennet demektir. On yedi kattan oluşmaktadır. En büyük Tanrı/ruh olan Ülgen, eşi ve çocukları ile kendisine bağlı iyi ruhlar orada oturur. Ülgen'in evrenin yaratıcı ruhu olduğuna inanılır, fakat Göktenrıdan farklıdır. İlkbahar, yaz ve sonbahar ayinlerinde Ülgen'e bir beyaz kısrak kurban edilir. Ülgen'in yedi oğlu, dokuz kızı ve birtakım yardımcı ruhlarının bulunduğu ve göğün her bir katına oğullarından birinin yerleştirildiğine inanılır. Ülgenin oğulları Altaylar tarafından farklı boyların kurucuları olarak kabul edilir. Yakutlar ise Ürün Aar Toyon'un maiyetinde çeşitli tabiat olaylarını idare eden yedi ilah olduğuna inanır. Bu tanrı veya ruhların sayısı, yerleri, adları ve görevleri topluluklara göre değişmektedir.

b) *Yeryüzü*: İnsanların yaşadıkları yerdir. Gök ve yeraltında olduğu gibi yeryüzünde de ruhlar vardır. Yeryüzündeki bu koruyucu ruhlara Orhun Yazıtları'nda "ıdık yer-sub" adı verilir. Bu koruyucu ruhlara Yakutlarda "iççi", Altaylarda "ezi", Buryatlarda "ejin, izen", Türkistan, Azerbaycan, Anadolu'da ise "yiye, ie, iye" denirdi (Bayat, 2007: 207). Türkler yeryüzü, tabiat ve burada bulunan tüm unsurların canlı olduğuna inanırdı. Onlara bir ruh atfederdi. Bu yüzden dağ, tepe, kaya, ağaç,

²⁶ Şaman kıyafetleriyle ilgili daha geniş bilgi için bk. (Yardımcı, 2017: 461-475).

orman, nehir, su, pınar, yağmur, yıldırım vb. unsurları duyan, düşünen, hisseden, iyilik ve kötülük yapabilen canlılar olarak görmüşler; onların da koruyucu ruhları olduğuna inanmışlardır. İşte tabiat unsurlarında olan bu gizli güçlere karşı saygı, korku, minnettarlık ve kutsiyet içeren davranışlar sergilemişlerdir. Zaman zaman bu unsurlara kurbanlar sunmuş, tören ve ayinler düzenlemiş, yeryüzünün herhangi bir yerinde bir iş yapacakları zaman o yerin sahibinden (iye) izin almışlardır (Ocak, 2002b: 65).

c) *Yeraltı*: Karanlık olandır. On dört kattır. Kötülüklerin, bahtsızlıkların, çirkinliklerin hüküm yeridir. Bu nedenle cehennem demektir. Korkunç bir tanrı/ruh olan Erlik, ailesi ve ona bağlı kötü ruhlar yeraltında bulunurlar. Güngör, Erlik ve diğer kötü ruhlar hakkında şu bilgileri verir: “Erlik’in yedi veya dokuz oğlu ve kızı vardır. Bunlar yer altı ve yer üstündeki bütün kötü ruhları idare eder, yer altına inen şamanı yönlendirmeye çalışır. Erlik’e at kurban edilmez, çocuklarına ise ancak zayıf ve sakat hayvanlar kurban edilebilir. Yer altında yaşayan ruhlardan biri de Altaylılar’ın “üzüt” veya “aza” adını verdikleri ölüm ruhlarıdır. Şamanlardan başkasının göremediği üzüt ölünün kırkı çıkıncaya kadar evlere girmeye çalışır. Bunlar genellikle kasırga içinde bulunur. Altaylılar’ın “körmözler”i de ölü ruhlarıdır. İnsanların ruhlarını çalarak onların hastalanmasına sebep olurlar. Yakutlarda bu ruhlara “abası” veya “yör” adı verilir. Bu ruhlar şaman hastalığı diye adlandırılan “menerik”e de sebep olur. Altaylılar’a göre Erlik yeryüzüne gönderdiği “aldaçılar”la insanların ruhunu alır. Ölüm halinde ruh bir kuş gibi uçup gider. Ölen kimsenin ruhunun bir yıl süreyle evlere tekrar dönebileceği inancı yaygındır.” (Güngör, 2010: 325-326).

Kısaca bu şekilde bilgi verilebilecek olan Şamanizm’in Türklerin en eski dinleri olup olmadığı konusu günümüzde netlik kazanmış bulunmaktadır. Başlangıçta XX. yüzyıl başlarına kadar W. Eberhard, U. Harva gibi araştırmacıların yaptığı Batı’daki çalışmalar Şamanizm’in eski Türk dini olduğu görüşündedir. Bizde ise Ziya Gökalp, Şamanizm’i bir din olarak reddetmez şamanı da bir din adamı olarak niteler (Gökalp, 2005: 34-35).

Fuat Köprülü, eserlerinde Şamanizm'e ait unsurlara değinse de Türklerin eski dinlerinin Şamanizm olduğu görüşünü net bir şekilde yansıtmaz. Şamanizm’in eski Türk dini olduğu görüşünü en açık şekilde savunan Abdülkadir İnan olur. “*Tarihte*

ve *Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*” adlı eserinde bu görüşünü savunur (İnan, 2000). Ne var ki zaman geçtikçe yapılan araştırmalar Şamanist davranışların Türkler dışında dünyanın farklı yerlerindeki ilkel kabilelerde de görülmesi, tek Tanrı sistemine dayanan Gök Tanrı inancının çok tanrılı Şamanizm’e değil de diğer tek tanrılı dilere benzerliğini ortaya koymuş pek çok araştırmacı gibi İnan da fikirlerini değiştirmiştir (Uğurlu, 2012; 327). Osman Turan (Turan, 2005), Cemal Şener (Şener, 2001), Umay Günay (Günay, 1999), Altay Köymen (Köymen, 2017), Özkan İzgi (İzgi, 1976), Zeki Velidi Togan (Togan, 2012), Emel Esin (Esin, 1992) gibi araştırmacılar da Şamanizm’in Türklerin eski dini olduğu görüşünde birleşirler.

Zikredilen araştırmacıların aksine günümüzde de kabul edildiği üzere Şamanizm’in bir din değil de bir büyü, inanç, esrime sistemi olduğunu savunan araştırmacılar da bir hayli fazladır. Bunların başında da P. Wilhelm Schmidt gelir ve daha ziyade Hunlar üzerinde yoğunlaşan araştırmalarında onların çok eskilerden beri Gök Tanrı kültürüne dayanan bir inanç sistemlerinin olduğunu dile getirir (Schmidt, 1976). Eliade de Şamanizm’i bir din şamanı da bir din adamı olarak görmez. Ona göre Şamanizm içinde pek çok unsuru barındıran bir vecd ve esrime tekniği; şaman da vecd ve esrime tekniklerini iyi bilen sıra dışı bir tiptir (Eliade, 1999: 25-26). Jean Paul Roux da Şamanizm’i bir din olmaktan öte bir teknik olarak tanımlar (Roux, 2006: 59). Laszlo Rasonyi de Türklerin Şamanizm gibi çok tanrılı ve karmaşık yapıda bir inanç sisteminin aksine tek Tanrılı bir inanca sahip olduklarını vurgular (Rasonyi, 1993: 30).

Adı geçen bu yabancı araştırmacılar gibi bizde de Şamanizm’in bir din olmadığı görüşünü savunan araştırmacılarımız vardır. Kafesoğlu, bu araştırmacılarından biridir. O Türklerin en kadim dinlerinin Gök Tanrı dini olduğunu söyler. Bu dine göre tek yaratıcı vardır o da Gök Tanrı’dır ve dini sistemin tam merkezinde yer alır (Kafesoğlu, 1992: 111-125, 127-145). Bahaeddin Ögel de aynı görüşe katılmaktadır (Ögel, 1979: 311). Türklerin çok eskilerden beri düzen ve disiplin içeren bir hayat anlayışlarının olduğunu bu nedendir ki tek Tanrı anlayışına tarihin eski dönemlerinde ulaştıklarını ifade eder ki Akpınar da Ögel’in bu düşüncelerini destekler nitelikte görüşlere sahiptir (Akpınar, 1984: 145-149). Saadettin Gömeç ise Şamanizm’i dinden ziyade bir sihir, büyü olarak görür. Bu sihir inancının temelinde

de ruh, peri, ve cinlerle temasa geçip onları yönlendirmek olduğunu söyleyip gelecekte haber verme işlevini de bu temele yerleştirir. Bu inanç sisteminin sadece Asyalı Türkler arasında değil Moğol, Japon, Malezya, Afrika ve daha pek çok kavim ve ülkede de görüldüğünü ifade eder. Hâl böyle olmakla birlikte Şamanist unsurların Sibiryalı halklarının sosyal yaşantısına derinden tesir ettiğini, bu nedenle de bu unsurların kolayca sökülüp atılmasının mümkün olmadığına da önemle işaret eder (Gömeç, 1998: 47). Saadettin Buluç, şamanı bir tür sihirbaz, rahip, hekim, filozof olarak nitelendirirken Türklerin kadim kitabı Divanü Lügati't-Türk'te geçen "*Kam ırkadi*" ifadesiyle de Şaman kavramına karşılık olarak bir de falcıyı ekler (Buluç, 1979: 311-312). Mehmet Eröz, şaman kelimesine karşılık olarak kamı kullanır. Kam ruh hakkında ihtisas sahibidir. Ruhun vasıflarını bir tek bildiği için, ruhu da yalnızca kendisi görür. Ruhla ilgili çok önemli olayların dışında dinî ritüellerin pek çoğunda da bulunmadığını bildirir. Eröz, şu önemli gerçeğe de değinir. Bu gerçek de Sünnilerdeki "*ocak*", Alevi-Bektaşilerdeki "*halifelik, dede-babalık*" kavramlarının kamlıkla ilgili olduğudur (Eröz, 1992: 14). Gerçekten de bu ocak aileleri hastalıkları, yaraları, kaşıntıları, baş ağrıları ve daha pek çok sağlıkla ilgili sorunu iyileştirici tedavi edici güce sahiptir. Bu ve benzeri vasıflar dede-babalarda da vardır. Bunun aksi bir görüşü hiç kimse günümüzde Anadolu halkına kabul ettiremez. Ancak ne var ki bu gibi dini motifleri dinin bizzat kendisi gibi algılamak da mümkün değildir.

Yaşar Kalafat da Şamanizm'i müstakil bir din olarak görmez. Eröz'ün şaman ve kamın aynı olduğu görüşüne karşı çıkararak daha önce de belirttiğimiz gibi kam ve şamanı birbirinden ayırır. Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 25), Ahmet Yaşar Ocak (Ocak, 2013: 70), Ünver Günay ve Harun Güngör (Günay ve Güngör, 2003: 143) gibi önemli araştırmacılar da Şamanizm'i bir din değil de bir sihir, büyü, vecd ve esrime sistemi; bir alt kültür, geleneksel Türk dininin bir dejenerasyonu olarak görürler.

Tüm bu çıkarımlardan yola çıkılacak olunursa Şamanizm bir din değil, temelinde büyü, sihir gibi bazı prensiplere dayanan bir inanç motifidir. Şaman da bir din adamı olmayıp sihir ve büyü yeteneklerini iyi bilen, ruhlar, cinler, yer altı ve yer üstü varlıklarıyla iletişime geçebilen, saç (kurban) ritüelini gerçekleştiren, çeşitli hastalıkları, ruhi sıkıntıları giderip iyileştiren, bunları gerçekleştirirken de vecde gelip bazı aşırılıklar gösteren sıra dışı kimselerdir.

Türklerin eski dinleri Şamanizm değil ise Gök Tanrı dini midir sorusuna genel geçer bir cevap vermek oldukça zordur. Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi Türk milleti tarih sahnesinde boy gösterdikleri çok eski dönemlerden bu yana tek bir dinin değil pek çok dinin etkisi altında kalmıştır. Gittikleri her yeni coğrafyada, karşılaştıkları farklı kültür ve kavimlerde gördükleri farklı dinlerden etkilenmişler. Kabul ettikleri yeni dinlerinin içine eski dinlerine ait inanç ve ritüelleri de eklemeyi ihmal etmemişlerdir. Ancak ne var ki tüm bu karmaşık ve uzun inanç sistemi içinde Gök Tanrı dini kendine çok sağlam bir yer edinmiştir. Eski Türk inançları içinde Gök Tanrı dininin yerini belirlemeye çalışmadan önce bu dinle ilgili genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Türkler dini inanç ve kozmolojilerini tek ve mutlak bir Tanrı etrafında şekillendirmişlerdir. Bu kozmoloji anlayışına göre kâinat iki kısımdır ve Tanrı en üst kısımda bulunur (Esin, 2001: 19-21). Gök kâinatın en üst makamı olduğundan Tanrı'ya da bu makam uygun görülmüş ve Tanrı inancı gökle birlikte anıla gelmiştir. Bu durum sadece Türkler arasında değil yeryüzündeki diğer pek çok kavim ve milletlerin inancında da kendini gösterir.

Gök Tanrı yer ve gök olmak üzere kâinatın her yerine hâkimdir. Kâinat ve onu oluşturan bütün unsurlar Gök Tanrı etrafında şekillenir. Bu nedenle gök, güneş, ay, yer, su, yıldızlar, dağ, taş, ateş ve kâinata ait daha pek çok unsur tanrı değil koruyucu iyeler (ruhlar)dır. Bu iyelere hâkim olan mutlak güç ise Gök Tanrı'dır. Bu unsurlar Gök Tanrı'yı yansıttıkları için onlara bir güç atfedilip kutsal iyeler olarak adlandırılırlar. Gök Tanrı ifadesi ta Hun çağından İslamî döneme kadar "*Bir Tengri*" olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim İslamî düşünce içindeki Allah'ın doğmamış ve doğurmamış olduğu, cinsiyetinin bulunmadığı, ezel ve ebedinin olmadığı, her şeyden münezzeh, her şeyi görüp bildiği, iyilikleri ödüllendirip kötülükleri cezalandırdığı şeklindeki vasıflarını aynı şekilde Göktürk Anıtları'nda da görmek mümkündür. Gök Tanrı'nın mevkisi ruhlar âleminin en üstündedir ve onun yalnız Türklere ait olduğunu ifade etmek için de "*Türk Tanrısı*" ifadesi kullanılır. Gök Tanrı kağanlara kut(devleti yönetme yetkisi) verir ve yine anıtlarda ifade edildiği üzere kağan Gök Tanrı adına aç milletini doyurur, çıplak ise giydirir. Milletini birlik ve beraberlik içinde yönetir. Ülke sınırlarını genişletir, kendi menfaatlerini milletinin

menfaatleri ardına koyar ve böylece de Gök Tanrı'ya borcunu öder (Ergin, 1996: 20). Bu sebeplerle ki kağan, Gök Tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilir.²⁷

Çok eski dönemlerden beri Türklerin ana kültü, inanıp kutsal kabul ettikleri inanç Gök Tanrı inancıydı. Gök Tanrı en yüce hâkim unsur olarak din sisteminin temelinde bulunur ve her şeyi idare ederdi. Çok eski dönemlerde Türklerin her yıl mayıs ayının başında Tamir nehrinin kıyısında toplanıp göğün tanrısına adak adayıp kurban kestikleri Çin kaynaklarında belirtilmektedir (Dalkılıç, 2007: 31). Gök Tanrı inancının Hun Türkleri zamanında daha gelişip köklendiği görülür. Hun hakanları Tanrının izni ve inayetiyle kendilerine yönetim yetkisi verildiğini, Tanrının yardımıyla düşmanlarına üstün geldiklerini bilmekteyiz (Kafesoğlu, 2001: 295). Gök Tanrı inancının en sağlam izlerine Gök Türkler döneminde rastlanmaktadır. Türk adını Tarihte ilk kez kullanan Türk devleti olan Göktürkler, önem verip kutsal saydıkları göğü de isim olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Nitekim diğer milletlerde olduğu gibi Göktürklerde de Tanrının mekânı göktür.

Türklerde Tanrı kavramı ve gök-Tanrı ilişkisi üzerindeki bahsi daha da genişletecek olursak Tanrı kelimesinin Türkler arasında çok eski çağlardan beri kullanılageldiği görülür. Tanrı kelimesinin ilk izlerine de *Tengri* şeklinde Göktürk Kitabeleri'nde şu şekilde rastlanır: "*Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil.*" Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamıyla işit (Ergin, 1996: 18-65); "*Üze Türk tengrisi Türk iduk yiri subı ança itmiş. Türk budun yok bolmazun tiyin, budun bolçun tiyin kangım İltiriş Kağanıg ögüm İlbilqe Katunug tengri töpüsünde tutup yüqerü kötürmiş...Tengri küç birtük için kangım kağan süsi böri teg ermiş, yagısı koyn teg ermiş.*" Yukarıda Türk tanrısı mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır...Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş (Ergin, 1996: 21-68, 69); "*Tengri yarlıkaduk için*

---

²⁷ Kağanın yani yöneticinin Gök Tanrının yeryüzündeki gölgesi olduğu düşüncesine Osmanlı'da da rastlanır. Padişah zillullah (Padişâh-ı ruy-ı zemin zillullah-i fi'l-arz) yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, halifesi, vekili konumundadır. Zillullah için bk.: Ahmet Yaşar OCAK, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", **İslami Araştırmalar**, 1990, C. 4, S. 3, s. 192; Haydar BEKİROĞLU, "İslam Düşünce ve Medeniyetinde Yönetim-Ahlak İlişkisi", **Diyanet İlmî Dergi**, 2017, C. 53, S. 3, s. 112; Ahmet Yaşar OCAK, **Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası**, Timaş Yay., İstanbul., 2010, s.65

illiglig ilsiretmiş, kaganlığıg kagansıratmış, yagıg baz kılmış, tizligig sökürmüş, başlığıg yükündirmiş.” Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlığı kağansızlatmış, düşmanı tabii kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş (Ergin, 1996: 22, 69); *“Türk budunug adı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş Tengri il birigme Tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol Tengri kagan olurtdı erinç.*” Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, İl veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı, kağan oturttu tabii (Ergin, 1996: 25, 71); *“Öd Tengri yaşar. Kişi oğlu köp ölgeli türümiş.*” Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş (Ergin, 1996: 30-75); *“Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan sabım.*” Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm (Ergin, 1996: 33,77); *“Üze Kök Tengri asra yagız yir kılundukda ikin ara kişi oğlu kılınmış.*” Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta ikisi arasında insanoğlu kılınmış (Ergin, 1996: 33, 77); *“Kanın kodup Tabgaçka yana içikdi. Tengri ança timiş erinç: Kan birtim, kanıngın kodup içikding. İçikdik üçün Tengri ölütmüş erinç. Türk budun ölti, alkındı, yok boldı.*” (Türk milleti) Hanını bırakıp Çine tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu (Ergin, 1996: 52-91).

Göktürk Kitabelerinde geçen bu ifadelerden hareketle eski Türklerdeki Tanrı anlayışı şu şekilde tasvir edilebilir: Bu ifadelerde dikkati çeken başlıca husus Türk kozmolojisiyle ilgilidir. Tanrı yukardadır, göktedir. Üstte mavi göğü altta yeryüzünü yaratmıştır. Bu ikisinin arasında da insanı yaratmıştır. Kutsal yeri ve suyu düzenlemiştir. Tanrı her olayı yukarıdan yönetir. Kitabede geçen evrenin yaratılışı ve mahiyetiyle ilgili bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Şamanizm'deki evren anlayışının aslında Gök Tanrı inancının etkisiyle oluştuğu aşikârdır. Daha önce de belirtildiği gibi bu Tanrı, Türklerin Tanrısıdır. Türklerin tarafını tutar. Türk milletinin, adının, sanının yok olmasını istemez, birlik ve beraberlik içinde yaşamasını ister. Bu sebeptendir ki kağanı kendi seçer ve onu yüceltir. Kağana lütfeder, güç verir ve onu destekler. Kağanın askerlerini kurt gibi güçlü, düşmanlarını ise koyun gibi çaresiz kılar. İl verir, yurt verir, her şeyi bahşeder. Türkleri bu şekilde koruyup kollayan aynı Tanrı gazaba da gelir. Bağımsızlığına sahip çıkmayıp, düşmanına teslim olan Türk milletini öldürüp, yok eder. Ölümün insan için olduğu,

Tanrının da ölümsüz ve zaman mekân ötesi olduğu Tanrının vasıflarıyla ilgi önemli ayrıntılardan biridir.

Gök Tanrı dininin Türklerin kadim inancı olduğunu gösteren asıl delillerden biri de bizzat Tanrı kelimesinin ta kendisidir. Öz Türkçe olan bu kelime Türkçenin tüm lehçe ve şivelerinde *tengri*, *tengere*, *tangrı*, *tangara*, *türe* gibi pek çok şekilde yaşadığı gibi Türkçe dışındaki çoğu yabancı dilde de hayat bulmuştur. Gömeç'in belirttiğine göre Tanrı kelimesine yer veren en eski yazılı metne MÖ 3. yüzyılda rastlanmakta olup Çinlilerin MÖ 5. yüzyılda Tanrı anlamında kullandığı *tien* kelimesi Türklerden aldıkları Tanrı kelimesidir (Gömeç, 1998: 49-50). Kafesoğlu da Sümerlerin hem parlaklık hem de Tanrı anlamında kullandığı *dingir* kelimesinin kuvvetle muhtemel Türkçe tanrı kelimesinden geçtiğini ifade eder (Kafesoğlu, 1980: 66).

Orhun Kitabeleri'nin dışında Oğuz Kağan Destanı, Şecere-i Terakime, Dede Korkut gibi önemli kaynaklarda da Tanrı kelimesine rastlanır ve Tanrı kelimesinden kasıt bir ve tek olan, zaman ve mekândan münezze olan Allah'tır. Yunus'un şiirlerindeki, Anadolu halkının dilinde ve dualarındaki Tanrı hiç şüphe yok ki Göktürklerin, kadim Türklerin Tanrısıdır. Kanaatimizce de yukarıda bahsi geçen pek çok araştırmacının da ifade ettikleri gibi Türklerin en eski inancını Tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar kültü ve pek tabii ki Gök-Tanrı inancına dayandırma çok daha yerinde olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HACIBEKTAŞ İLÇESİ ALEVİ-BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içerisinde eski Türk inançlarının izlerine rastlamak, Türklerin eski inançlarına ait ritüellerin yaşıyor olduğunu görmek tesadüf olarak nitelendirilemez. Çalışmanın başında da belirtildiği üzere Türkler gittikleri her coğrafyada, karşılaştıkları farklı dinlerle etkileşim içine girmiş, yüz yıllar içerisinde pek çok farklı dini kabul etmiş ancak bir önceki dinlerini tamamen terk etmeyip eski dinlerine ait inanç ve geleneklerini yeni dini anlayışlarının içinde yaşamaya devam etmişlerdir. Türklerin kadim dinlerinin izlerine günümüzde de rastlamak mümkündür. Sadece Alevi-Bektaşî değil Sünnî inanç sistemi içinde de bu izlere rastlanır.

Eski Türk inançlarının zenginliği, Alevi-Bektaşî geleneğinin geniş kapsamı düşünüldüğünde eski inançların yansımalarını tam anlamıyla araştırıp ifade etmenin zorluğu aşîkârdır. Bu sebeptendir ki çalışma kapsamını daraltarak Hacıbektaş ilçesindeki Alevi-Bektaşî inanç sisteminde yaşayan eski Türk inançlarının tesirlerini şu ana başlıklar altında incelemek uygun görülmüştür: Kült ve kültlere bağlı inançlar, türbe ve yatırlarla ilgili inançlar, hayvanlara bağlı inançlar, insan hayatının safhalarıyla ilgili kültler ve inançlar.

4.1. Kült ve Kültlere Bağlı İnançlar

Fransızca *culte* kelimesinden dilimize geçen kült terimi tapma, tapınma, dinî tören, ibadet, ayin anlamlarını içermektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 1436). Bu saygı, hürmet

gösterme ve tapınma pek tabii ki kutsal ve yüce varlıklara karşı yapılır ve yüce varlıklar olağan üstü özelliklere sahiptir (Bayat, 2012: 80). Kült kavramının ihtiva ettiği anlamlara bu saygı ve tapınma anlamlarının dışında dua, bayram, tören ritüel ve kurban gibi ifadeleri de eklemek gerekir. Toplum kült olarak kabul ettiği bu unsurlara belli zaman ve yerlerde, birtakım törenler tertip eder, dua eder, kültlerin koruyucu özelliği, lütfettiklerine karşı saygı ve gazaplarından da korunmak için de kurban sunarlardı (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 519). Özetlemek gerekirse bir inanç biçiminin kült özelliği kazanabilmesi için şu unsurları barındırması gerekir: Kutsal olarak bilinen varlıkların olması, bu varlıklara saygı gösterme, varlıklara tapınma, dua etme, birtakım özel ritüeller sergileme, bu cemaatin liderlerini içeren inanç ve tapınış, bu inanç biçiminin Ortodoks (temel) dinsel geleneğinden farklılaşan dinsel bir hareket ya da örgüt tipi olması (Öztürk, 2010: 128).

Kült inancına göre yaratılan her varlığın bir ruhu vardır ve bu varlıklar kutsaldır. Kutsal olarak bilinen alanlar, toplantı evleri, tapınaklar, tepeler, mağaralar, nehirler, ateş, su, dağ, gök, gök cisimleri, ağaç, orman, ata ruhları yani tabiatın kendisi bir kült olarak görülür.

Bu bağlamda çok geniş bir kapsama sahip olan kült inancını iye kültü, tabiat kültü, atalar kültü başlıkları altında sınırlamak uygun olacaktır.

4.1.1. İye Kültü

Gök Tanrı inancı bahsinde önemle üzerinde durulduğu gibi Türk inanç sisteminin temelinde Tanrı bulunur ve her şey Tanrı etrafında şekillenir. Yegâne yaratıcı olan Tanrı başta Gök Tanrı olmak üzere zamanla Bay Ülgen, Tengere Kayra Kan, Kayra Kan gibi farklı ad ve unvanlar alsa da bu durun O'nun tek, yegâne ve yarattığı her varlıktan üstün olduğu gerçeğini değiştirmez.

Tanrı'nın yanında O'nun yarattığı koruyucu ve yardımcı iyeler vardır. Bu iyeler evrenin düzenlenip yönetilmesinde Tanrı'ya yardım ederler. Bu açıdan bakıldığında canlı cansız yaratılmış olan her varlığın bir ruhu, koruyucusu yani bir iyesi vardır. Dünyada her şey zıttıyla kaimdir görüşünden hareketle bu iyi/yardımcı iyelerin yanında pek tabii ki kötü/kara iyeler de mevcuttur.

Yaşar Kalafat, Orta Asya ve Sibirya Türklerinin inanç sistemlerinin incelendiğinde Tanrı Ülgen'in oğulları ve kızlarının yanında diğer büyük iyelerin yardımcı iye olarak kabul edildiğini belirtir. Eski Türklerin inancına göre Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğullarının adı Karşıt, Buura Kan, Yaşıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Batı Kan, Er Kan'dır. Kızları ise Ak Kızlar ve Kıyan olarak bilinir. Ülgen'in oğul ve kızlarının yanı sıra Yayık, Suyla, Karlık ve Utkuçü diğer büyük yardımcı iyeler bulunur. Yine Kalafat, bu iyelerin kendilerine göre Tanrı ile insanlar arasında elçilik yapmak, insanları kötü/kara iyelerin şerrinden korumak, sunulan kurbanları Tanrı katına çıkarmak, kurban kesiminde kama yardımcı olmak, ilham vermek gibi görevlerinin olduğunu söyler. İslamiyet'in kabulüyle bu iyelerden bazılarının ya tamamen kaybolduğunu ya da yerlerini meleklerle bıraktığını söyleyerek Yayık'ın elçilik görevini Cebrail'in üstlendiğini ifade eder (Kalafat, 1998: 17-18).

Yörükan, Tanrı Ülgen, Ülgen Ata inancının bazı Alevi topluluklarında yaşadığını belirtir. Bu Alevi topluluklarında Ülgen'i Hz. Ali temsil eder. Hz. Ali'nin oğulları ve 12 imam da Ülgen'in oğulları ve yardımcıları yani iyelerin karşılığıdır. Ülgen'in yardımcısı olan Yayık, ayin esnasında kam gökyüzüne çıkarken kama yardım eder ve bu yönüyle 12 hizmetli içindeki rehber Yayık'ı temsil eder. Ayin esnasında gözcülük yapan Suyla'nın görevini ise hizmetlilerden gözcü devralır. Adından da anlaşılacağı gibi kurbancı ise Tanrı Ülgen'e adanan kurbanları ulaştırıp sunmakla mükellef olan Utkuçü'nun karşılığıdır (Yörükan, 2005: 94). Bunun yanı sıra Yörükan'ın ifade ettiği Hz. Ali'nin Tanrı Ülgen'in karşılığı olduğu yani Hz. Ali'nin Tanrı seviyesinde görüldüğü düşüncesinin de tüm Alevi-Bektaşî toplulukları için geçerli olmadığını ifade etmekte yarar vardır.

Bu koruyucu ve yardımcı iyelerin yanı sıra Erlik, Al Karısı gibi yer altını mekân tutmuş kötü/kara iyeler de vardır ki insanlara hastalık ve ölüm getirmek, ruhlarını çalmak, kötülük yapmak, lohusa kadınlara, atlara, hayvanlara musallat olmak gibi olumsuz işler yaparlar.

4.1.1.1. Koruyucu/Yardımcı/Ak İyeler

4.1.1.1.1. Umay/Umay Ana/Umacı/Ayızıt

Koruyucu dişil iyelerin başında gelen Umay, doğan çocukların koruyucusu olarak bilinir. Bu koruyuculuk vasfını da çocuğun doğum öncesinden ergenliğe ulaşınca kadar gösterir. Umay kavramına rastlanılan en eski metin Gök Türk Kitabeleri'dir. Kitabelerde Umay ile ilgili "*Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı.*" Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı (Ergin, 1996: 25-26, 72); "*Tengri Umay ıdık yer sub basa birti erinç. Neke tezer biz? Öküş tiyin neke korkur biz? Az tiyin ne basınalım? Tegelim tidim.*" Tanrı, Umay ilahe, mukaddes yer su üzerine çöküverdi her halde. Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücüm edelim dedi (Ergin, 1996: 58-98) ifadelerine rastlanır. Bu ifadelerden hareketle Umay bir ilahe olarak görülür, Tanrı'dan sonra gelen en önemli kutsal ruhlardan biridir. Nitekim eşi öldükten sonra devleti yönetme yetkisini eline alan hatun Umay'a benzetilir. Bu benzetmede Umay'ın koruyuculuk, üretkenlik ve kutsallık gibi özelliklerinin hatuna yüklendiğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu ifadelerde dikkat çeken bir diğer husus da Umay'ın Tanrı ile birlikte mukaddes yer-su üzerine çökmesidir. Yani Umay başlangıçta Tanrı kadar önemli iken daha sonra bu önemini kaybetmiş ikinci planda kalarak çocukları koruyan, hamile kadınlara ve doğum sırasında zorlanan kadınlara yardım eden dişil ruh görevlerini üstlenmiştir. Kutsal dişil ve ana tanrıça döneminde ortaya çıktığı tahmin edilen Umay zaman içinde işlev ve rolleri bakımından değişiklikler geçirmiştir.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügatit Türk'ünde "*Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan sondur(eş). Kadınlar Umay ile tefeül ederler, Umay'a taparlarsa oğul olur derlermiş.*" (Bayat, 2007: 64) şeklinde ifade ettiği Umay yani bebeğin ikizi, eşi Şor, Hakas, Buryatlarda olduğu gibi Anadolu'da bir çukur açılarak toprağa gömülür. Sadece insan yavrularını ve bebeklerini değil tüm canlıların yavrularını da koruduğu bilinen (İnan, 1976: 26) Umay'ın Türkler arasında bilinen diğer fonksiyonlarını üç yaşına kadar olan çocukların ruhu (Sagay, Şor, Beltir), bolluk ve bereket timsali (Kırgız), rahim, döl yatağı (Eski ve Orta Çağ Türkleri, Altay-Sayan Türkleri, Moğollar, Buryatlar, Kalmıklar, Tunguzlar), gökyüzündeki Süt Ak Göl'ün sahibi (Sagay), çocukların ruhunun bulunduğu ağacın olduğu gökyüzünün kadın ruhu

(Nanaylar), mağara, yuva, delik, ev (Hakaslar), umacı şeklinde çocukları korkutan ruh (Türkiye), kuş şeklindeki ruh (Yakutlar) olarak tasnif eden Bayat, Umay'ın hem ateş, mağara, dağ, ağaç gibi yerle ilgili unsurlar hem de Süt Ak Göl, kuş gibi gökle ilgili unsurlarla bağlantısına dikkat çekerek bu durumu Umay'ın başlangıçta yer-su kompleksinin içindeyken zamanla gök âlemine kaydığı şeklinde açıklar (Bayat, 2007: 68, 71, 74). Fakat Umay, yer ve dağ kültürleriyle ilişkisini kesmez.

Umay'ın bahsi geçen bu fonksiyonları içinde diğerlerinin aksine olumsuz bir vasıf gösteren çocukları korkutma ve öldürme işlevi dikkat çekicidir. Bazı Türkler Umay'ı Kara Umay olarak nitelendirirler. Şaman, Kara Umay'ın bebeğe ve aileye zarar vermesini engellemek için anneye Kara Umay'ı temsilen bir bebek yaptırır, bu bebek vasıtasıyla annenin doğum hamisiyle irtibata geçeceğine inanılır. Bu arada Şaman tertip ettiği merasimle Kara Umay'ı zarar vermemesi için ikna eder. Ardı sıra çocukları ölen aileler evlerine Kara Umay'ın yerleştiğini düşünerek Şaman'dan yardım isterler. Şaman da gece vakti eve gelir, ocakta yanmakta olan ateşi kazanı ters çevirmek suretiyle söndürür, Kara Umay'ı saklandığı yerden bulup çıkararak davuluna yapıştırır ve bir daha gelmemek üzere ölümler âlemine def eder. Sagaylar ise bebekleri öldüğünde bunun sebebi olarak Kara Umay'ın bebeklerinin ruhunu çalması olarak yorumlayıp bebeğin beşiğinde gizlendiğini düşündükleri Kara Umay'ı suyla akıp gitsin diye ölen bebeğin beşiğini çaya atarlar (Bayat, 2007: 50-51). Umay'ın bu olumsuz özelliğine Anadolu'da da rastlamak mümkündür. Nevşehir'de, çocukken ağlayıp da susmayan, yaramazlık yapan çocuklara onları korkutmak için büyükleri tarafından “*Umacı gelecek, seni umacıya vereceğim, seni umacı kaçırarak.*” gibi sözlerin söylendiği bilinmektedir.

Umay'ın dikkat çeken özelliklerinden birisi de kuş şeklinde tasavvur edilmesidir. Bazı topluluklarda Umay Ana'nın gökten uçarak geldiğine inanılır ve ona Kuş Ana denilir (Bayat, 2007: 58). Yakutlarda *Omo İmi* adı verilen bir çocuk koruyucusu vardır. Bu İmi çocuk doğacağı vakit kuş suretine bürünerek çocuğun başına gelir ve ötmeye başlar. İmi'nin bu ötüşü ise çocuğun soyunun bereketli olacağına dair bir işaret olarak görülür. İnan, İmi'nin Umay olduğu görüşündedir (İnan, 2000: 35). Hakaslar, Umay Ana'yı çocuğa kan ve et veren beyaz bir kuş olarak görürler (Beydili, 2003: 581). Kırgızlara göre de Umay efsanevi bir kuştur ve yuvası havadadır (Yudahin, 1998: 783). Bu arada Umay ile hüma kuşu arasındaki ilişkiye

değınmekte de fayda vardır. Farsça bir kelime olan hüma devlet kuşu, saadet kuşu anlamlarına gelir ve doğu mitolojilerinde ve divan şiirinde üstün özellikleriyle yer alan efsanevi kuş olarak yer alır. Bazı Türk lehçelerinde *kumay*, *kımay*, *humay*, *humay* olarak geçen hümanın Türk inanç sistemindeki Umay ile olan benzerliği dikkat çekicidir. Cennet kuşu olarak da bilinen Hüma kimsenin görüp erişemeyeceği göğün en üst katında yaşar ve mekânına bir sınır çizilemez. Çok yükseklerde yaşayan hüma bazen yeryüzüne o kadar yaklaşır ki gölgesi kimin başına düşer ya da pislerse o kişinin ya hükümdar ya da çok zengin biri olacağına inanılır. Ayrıca hümayı kimse yakalayamaz, yuvasını havada yapıp yavrularını da havada çıkarır, hiçbir kuşa zarar vermez. Hümanın ayakları yoktur ve onu bilerek öldürenin de kırk gün içinde öleceğine inanılır (Kurnaz, 1998: 478). Burada Kırgızların efsanevi kuşu Umay ile hüma arasındaki benzerliğe dikkat çekmek gerekir. Umay ile hümanın aynı varlıklar olduğu görüşü Abdülkadir İnan, Yaşar Kalafat, İbrahim Kafesoğlu gibi pek çok araştırmacı tarafından tasdik edilirken Fuzuli Bayat bu görüşe katılmayıp Altay ve Yakut Türklerinin İran kültürü ile ilişkilerinin bulunmadığından Umay ve hümanın farklı varlıklar olduklarını, Umay'ın kökeninin yine Türk mitolojik sistemi içinde aranması gerektiğini söyler (Bayat, 2007: 59).

Umay kültürünün bir başka dikkat çekici yönü ise ağaçla olan ilişkisidir. Mitolojik sistemde kuşun genelde ağaçla bağlantılı olduğu görülür. Nitekim ağaçlar kuşların mekânıdır. Altaylılarda Umay Ana iki kayın ağacı ile beraber gökten Ülgen tarafından indirilmiştir (İnan, 2000: 35). Yine Yakutların koruyucu ilahesi olan Kübey Hatun da ağaçta yaşar, dünya ağacının içinde oturur. Bu nedendir ki insanlar ağaçlara bir kutsiyet atfedip saygı duyar, dileklerini gerçekleştirme için ağaç dallarına bez parçası bağlarlar. Bu bağlamda ağaçtan türeme, soyun ağaca benzetilmesiyle ilgili olarak soy ağacı, ayrıca doğmamış bebeklerin ruhlarının ağaç dallarına asılı olarak beklemesi, hayat ağacı gibi kavram ve düşünceler Umay Ana'nın görevleriyle yakından ilgilidir. Umay Ana zamanla ağacın soy türetme, koruma ve kollama vasıflarını üzerine almıştır denilebilir.

Yakut Türkleri arasında Umay'ın yerini Ayıısıt/Ayızıt alır. Ayızıt kuğu kuşu olarak tasavvur edilir. Bu yüzden kuğular kutsal sayılır ve onlara dokunulmaz. Kuğu insanlar arasında zarıflık, incelik ve güzelliğiyle bilinen bir kuştur. Ayızıt da güzelliği sembolize ettiğine göre neden kuğuya benzetildiği aşıkârdır. Ayızıt, çocuk

ve canlıları koruyan bir ruh olarak düşünül­düğünden adına törenler düzenlenir ve bu törende yüksek sesle gülen bir kadının gebe kalacağına inanılır (İnan, 2000: 37-38). Ayızıt, anne karnındaki çocuğa kut üfleyerek can verir. Kısır kadınlar çocuk sahibi olmak için Ayızıt'tan medet umar, Ayızıt'ı sembolize eden oyuncak bir bebek yaparak yataklarının altına koyarlar. Hamile kadının evinde doğum olmadan önce temizlik yapılır, anne adayı çocukları ve hayvanları sever, doğum esnasında da Ayızıt güler yüzle karşılanır (Uslu, 2017: 44-45).

Umay kültünün izlerine ilçe Alevi-Bektaşî inançları içerisinde yaşadığı ve bu kültürün varlığını sezdiren unsurların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu unsurların başında Umay Ana kültürünün yerini İslamiyet'in tesiriyle Fatma Ana kültüne bırakmış olması gelir. İlçede gelin kıza kına yakılacağı vakit kınayı yakacak olan kadının kına tepsisini gelin kızın başı üstünde dolaştırırken *“Benim elim değil, Fadime Ana'mızın eli.”* ve *“Fadime Ana'ya yandı bu kına. Allah, Muhammet, Ali.”* demesi (Akkuş, 2010: 100-101), gelin kızın başına örtülen duvağın adının *Fadime Ana duvağı* olması (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆), gelinin doğum yaptığı yatağa *Fadime Ana döşegi* denmesi (Akkuş, 2010: 180), *“Benim elim değil, Fadime Ana'mızın eli.”* ifadesinin nazar değdiği inanan kişilere okunan dualarda da yer alması (KK₂₂, KK₂₃, KK₂₇, KK₃₅) Umay kültürünün izlerini taşır. Kaşgarlı Mahmut'un Umay'ın *“kadın doğurduktan sonra çıkan son”* yani çocuğun eşi anlamına geldiğini belirttiğinden hareketle son/eşe verilen değer ilçede yaşadığı görülmektedir. Doğumdan sonra çıkan son tıpkı eski Türklerin yaptıkları gibi ayak değmedik yerde bir toprağa görülür, köpeklerin eşi yemesine engel olunur (KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₂). Altaylıların eşi toprağa gömerek Umay'a kurban sundukları hatırlanacak olursa ilçe halkı farkında olmadan Umay'a kurban sunma âdetini yerine getirmektedir. Umay'ın ağaç kültü ile ilişkisi bağlamında ilçede çocuğu olmayan kadınların dilek diledikten sonra kutsal gördükleri ağaçlara bez bağlamalarının da Umay kültürüyle ilişkili olduğu söylenebilir (KK₁, KK₂₄, KK₂₇, KK₃₅). İlçede küçük çocuklar yüzlerini yıkamadan sofraya oturlarsa bu durumun pek bir mahsuru görülmez. Küçük çocukların yüzünü meleklerin yıkadığına inanılır (KK₁₂, KK₂₃, KK₃₇, KK₄₅). Bu uygulama Umay'ın çocukları koruyup kolladığı inancının bir tezahürüdür.

Umay'ın eski Türk inançlarında kuş şeklinde tasavvur edildiği bilinmektedir. Hüma kuşunu Umay'la ilişkilendiren araştırmacılar da vardır. İlçede kuşlar kutsal kabul

edilir ve onlara zarar vermekten kaçınılır. Kutsal görülen kuşların başında da güvercin ve turna gelir. Güvercinin eti yenilmez ve hiçbir kuşun yuvası bozulmaz. Ayrıca bir kişinin başına, kıyafetine ya da arabasına kuş pislerse bu durumun kişiye uğur, bolluk, bereket getireceği, o kişinin şansının açılacağına inanılır (KK₁₈, KK₂₄, KK₃₁, KK₃₆, KK₄₃, KK₄₈). İlçedeki kuşlarla ilgili bu inanç ve uygulamaların temelinde de Umay kültü olduğu söylenebilir.

4.1.1.1.2. Ana Maygıl

Ana Maygıl da Umay gibi önemli koruyucu iyelerin başında gelir. Tanrı kainatı yarattıktan sonra başıboş kalmasın diye koruyucu, yardımcı ruhlar yani iyeler yaratmıştır. Her yerin bir sahibi, iyesi vardır. Halkın, yurdun, tüm vatanın koruyucusunun ise Ana Maygıl olduğuna inanılır. Yakutların *Bodun İnli* olarak ifade ettikleri iye Ana Maygıl'ın tam karşılığıdır. Ana Maygıl'ı Umay'la karıştırmamak gerekir. Zira Umay yeni doğan bebek ve diğer canlıları korumakla görevliyken, Ana Maygıl'ın koruyuculuk vasfı daha geniştir. Çünkü o tüm halkı ve vatani korur (Kalafat, 2015: 29-30). Eski Türkler'den günümüze kadar devam eden toprağın, yerin, vatanın kutsiyeti günümüzde de canlılığını korumaktadır. Toprak can verir, üzerinde yaşayan her canlıyı korur, kollar, doyurur. Toprak berekettir, bolluktur, uğurdur. Anne kavramındaki can verme, koruma, kollama, büyütüp, besleme vasıflarını da düşünürsek taprağa toprak ana, anavatan, Anadolu adlarının neden verildiği daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda da toprağın ana sıfatını onu koruyan Ana Maygıl'dan almış olabileceği fikrini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Eski Türk inanç sistemine göre Bodun İnli yani Ana Maygıl'ın mekânı Ötüken'dir. Bu yüzden Ötüken Türklerin ana vatanydı ve ondan vazgeçmek mümkün değildir Göktürk Kitabeleri'nde şu ifadelerle belirtildiği gibi “*Türk kagan Ötüken yış olursar ilte bung yok.*” Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur (Ergin, 1996: 17, 65); “*Ötüken yir olurup arkış tirgiş ısar neng bungug yok. Ötüken yış olursar benggü il tuta olurtaçı sen.*” Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş (Ergin, 2016: 18, 66); “*Idık Ötüken yış budunbardıg. İlgerü barıgma bardıg, kurıgaru barıgma bardıg. Barduk yirde edgüg ol erinç: Kanıng subça yügürtü, süngüküing tagça yatdı. Beglik urı oglung kul boldı, işilik kız oglung küng baoldı. Bilmedük üçün yablakıngın üçün eçim kagan uça bardı.*”

Mukaddes Ötüken ormanının milleti gittin. Doğuya giden gittin. Batıya giden gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti (Ergin, 1996: 24, 70-71) Ötüken kutsaldır. Türk halkının mevcudiyeti Ötüken'e bağlıdır ve Türkler Ötüken'i terk ederlerse öleceklerdir.

Ana Maygıl güneş ve ay ışıkları ile birlikte suyun terkibinden oluşur. Ana Maygıl, gözlerini attan, gagasını kartaldan, kulaklarını eşekten, saçlarını ise yilandan almıştır. Genellikle Karlık Han'la birlikte görülen iki dilli bir ruhtur. Tanrı'nın elçisi olarak da kabul edilen Ana Maygıl'ın tabiat ve halkı korumaktan başka adanan kurbanların ruhunu Ülgen'e ulaştırmak, insanların yaşamlarını denetleyip meydana gelen herhangi bir değişikliği Ülgen'e bildirmek gibi görevleri de vardır.

İslamiyet'te olduğu gibi eski Türk inanç sisteminde de vatan uğruna yapılan bir savaşta şehit olanlar ölü olarak kabul edilmez. Onlara ölü denmezdi, ruhlarının alem değiştirdiğine inanılırdı. Vatanın tekrar savunulması icap ettiğinde bu şehitlerin ruhunun farklı şekillerde bedenlenip savaşa katıldıkları düşünülür. Yeniden bedenlenip savaşa katılan bu ruhlara Ana Maygıl adı da verilir (Kalafat, 2015: 28).

İlçede Ana Maygıl inancının yansımalarını toprakla ilgili inançlarda görmek mümkündür. Toprak kutsal kabul edilir ve vazgeçilmezdir. İlçe halkı topraktan ana, toprak ana diye bahsetmektedir (KK₅, KK₁₀, KK₃₄, KK₃₅, KK₅₁). Toprak bolluk ve bereket sembolüdür. Doğum yapan koyun ya da ineklerin ağız adı verilen ilk sütleri sağılırken ilk olarak birazının toprağa sağılması Ana Maygıl'a sunulan saçı olarak düşünülebilir (KK₉, KK₁₀, KK₂₅, KK₃₇).

4.1.1.1.3. Ak Ene/Ak Ana

Türk, Tatar, Altay, Yakut, Çuvaş mitolojilerinde Deniz Tanrıçası olarak bilinir. Değişik Türk dillerinde Ağ Ana, Ürüng Ene, Şura (Sura, Sor) Ene şeklinde adlandırılır. Moğollar ise Sagan (Sagağan, Saj) Ece adını verirler (Karakurt, 2011: 449).

Ak Ana'nın akla gelen ilk vasfı yaratılış teorisinde Tanrı'ya ilham vermiş olmasıdır. Yani Ak Ana evrenin yaratılışının tetikleyicisidir. Nitekim Altay Türklerinin Yaratılış Destanı'nda onun ilham vericilik görevi şöyle zikredilir:

“Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde,

Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:

— Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,

Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!

De ki hep, ‘Yaptım oldu!’ Başka bir şey söyleme!

Hele yaratır iken, “Yaptım olmadı!” deme!

Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,

Denize dalıp gitti, bilinmez noluverdi.” (Ögel, 2000: 433).

Ögel, Altay destanında geçen bu Ak Ana'nın Yakut Türkleri arasındaki *Ürüng-Ayığsıt (Beyaz Kadın Yaratıcı)* olduğu ihtimali üzerinde durur. Yakutların bu ana tanrıçası Hayat Ağacı'nın köklerinde yaşar ve insanlara can bahşeder (Ögel, 2000: 444).

Ak Ana'nın başında taca benzeyen boynuzları vardır ve bu boynuzlar gücün simgesidir. Sularda yaşadığı için alt kısmı denizkızı gibi çok uzun mavimsi bir balık kuyruğundan oluşmaktadır ve etrafında denizyıldızları dolaşır. Maddesel olmayan ışıktan bir bedeni vardı. Akdeniz'de yaşadığına inanılan Ak Ana, hayatın başlangıcına ait ne varsa onlara ruh verip yaşamsal döngüyü başlatan iyedir. Bazı inanışlara göre denizden çıkan bir geyik olarak da tasvir edilir (Karakurt, 2011: 449).

Kalafat, Ak Ana'nın suda yaşayan bir varlık olarak suyun yansıtıcısı yani bir ayna olabileceği kanısından hareketle Alevi-Bektaşiler arasındaki “Aynaya baktım, Ali'yi gördüm.” ifadesindeki aynanın Ak Ana'yı sembolize edebileceği görüşündedir. Bu görüşle birlikte günümüzde Ak Ana'nın fonksiyonlarını üstlenmiş bir iyenin izlerine İslami çevrede rastlanmadığını da belirtir (Kalafat, 1999: 21).

İlçede Ak Ana inancına ait uygulamalar tespit edilememiştir. Bununla birlikte ilçe halkının geyikleri kutsal olarak görmeleri, geyik boynuzunun uğur getirdiğine

inanmaları (KK₁₉, KK₃₂, KK₃₄, KK₅₀) ve dergâhın mutfağındaki kara kazanın üstünde uzunca boynuzları olan bir geyik kafasının asılı olması Ak Ana inancının bakiyesi olarak yorumlanabilir.

4.1.1.2. Kötü/Kara İyeler

4.1.1.2.1. Erlik

Türk inanç sisteminde şeytan olarak karşımıza çıkan erlik kötü ruhların en büyüğü ve tehlikelidir. Ögel, Erliği Türklere Manihaizm inancı ya da Soğdca konuşan Orta Asyalılarca getirilmiş olan İran mitolojisindeki *Ehrimen* olarak görür. Ona göre Erlik kötülüğü temsil eden kutsal bir semboldür ve daima öyle kalacaktır. Her zaman mizacı gereği kötü şeyleri tercih eder ve kötü işler yapar. İyiliğe, düzen, sulh ve sükuna karşı çıkar. Bilgisizdir, düzensizliği sever, karıştırıcı ve yıkıcıdır. Baştan aşağı kötülükten yaratılmıştır. Diğer tüm şeytanların ve kötü ruhların başıdır. Erlikteki tüm bu özelliklerin Ehrimen’de de olduğunu belirten Ögel, Türk destanlarında Erliğe *körmös/körümes* de dendiğini söyleyerek Mani inancında şeytan anlamında kullanılan *yek* kelimesine Divanı-ı Lügat’it Türk’te de aynı şekilde *yek/yeg* olarak karşılaştığını ekler (Ögel, 2000: 428-430). Çoruhlu, Ögel’in Erliğin İran mitolojisindeki Ehrimen olduğu görüşüne katılmaz (Çoruhlu, 2000, 52).

Anohin, Erlik kelimesinin güçlü, kuvvetli anlamına geldiğini ve Uygur Budist metinlerinde yeraltı dünyasının hâkimi anlamına gelen *Yama* kelimesinin Erliğin karşılığı olduğunu söyler. Sibiryâ Türklerinin bu kelimeyi yanlış bir telaffuzla da olsa Moğollar’dan aldıklarını belirtir (Anohin, 2006: 3). Yakutların Arsan Dolay adını verdikleri Erlik yağız yerle de ilintilidir. Göktürk metinlerinde yağız yerin sıfatıdır. Yağız kara anlamına geldiği gibi güçlü, kuvvetli anlamlarına da gelmektedir. Yağız kelimesinin her iki anlamı da Erlik’in vasıflarını karşılamaktadır. Nitekim Kalafat da Erlik’i *yirliğ/irliğ/erlik* şeklinde yerle ilintilendirir ve onun yerin altında olan, oraya ait olan anlamına geldiğini belirtir (Kalafat, 1999: 21).

Kamlara göre Erlik, yaşlı ve çok uzun boyludur. Gözleri ara sıra ateşle yanar, kaşları kömür gibi simsiyahtır. Sakalı ikiye ayrılıp dizlerine kadar iner, bıyıkları da kulaklarının üstünden geçerek sırtından bacaklarına kadar uzanır. Kurumuş bir kurban derisini andıran dudakları, eski ağaç dalları gibi kıvrıkcık boynuzları vardır ve oraya buraya dağınmıştır (Yuguşeva, 2001: 205-206). Altay metinlerine göre ise

Erlığın göz kapakları bir karış, yüzü kan gibi kıpkırmızı ve saçları dimdiktir. Kara renk ve karanlıkla özdeşleşen Erlığın kırmızı ve kızılıkla da ilgisi vardır. Bu ilgi kanın kırmızı oluşuyla açıklanabilir. Çünkü erlik akciğer kanı içer, kızıl kanlı yiyeceklerle beslenir ve onun yeme içme zamanı da güneşin batmakta olduğu gökyüzünün kızıla boyandığı zamandır (Beydili, 2003: 200).

Erlığın mekânı yer altı dünyasıdır. Yerin altında bir sarayda yaşar. Sarayı kara çamurdan ya da kara demirden yapılmıştır. Bu saray bir rivayete göre insanların gözyaşlarından oluşan dokuz nehrin birleşerek *Toybodım (Doymadım) Nehri*'ni oluşturduğu yerde, başka bir rivayete göre ise korkunç deniz canavarlarıyla dolu olan *Bay Tennis'in (Deniz)* yanındadır. Toybodım Nehri'nin üzerinde ise at kılından yapılmış bir köprü bulunur. Erlığın mekânı ölümlerin ruhlarıyla doludur. Eğer bir ruh Erlik'ten kaçma teşebbüsünde bulunursa at kılından yapılmış köprüden geçemeyip nehre düşer, nehir de ruhu tekrar Erlığın topraklarına ulaştırır (Beydili, 2003: 5).

Altaylar'a göre şeytanlar, cinler ve diğer tüm kötü ruhlar Erlik Han'ın yardımcılardı. Erlik Han onları insanları kandırıp şaşırtmak, fitne ve fesat çıkarmak için görevlendirmişti. Cinler yeryüzünde insanları çarpar, zebaniler de diğer tarafta insanları cezalandırır (Beydili, 2003: 200).

Bütün hastalıkları insanların başına musallat eden Erlik'tir. İnsanlardan da bu hastalılardan kurtulmaları karşılığında kurbanlar ister. Erliğe verilen kurbanlar Ülgen'e verilen kurbanlardan farklılık gösterir. Erliğe boğa, keçi ya da koç kurban edilir. Yalnız kurban edilecek olan bu hayvanların hasta, zayıf, sakat ve kara renkli olmalarına özen gösterilir. Çünkü rivayetlere göre Erlik kendisine böyle hayvanların kurban edilmesinden hoşlanır. Eğer Erlığın istediği kurban ona zamanında verilmezse insanları öldürür ve ruhlarını yakalayarak yeraltı dünyasına götürüp onları kendine köle yapar (Çoruhlu, 2000: 53). Erlik doymak nedir bilmez, çok aç gözlüdür. Halk ona kurban sunmaktan bıkar. Bu sebepten dolayıdır ki kurbanları bazen dikenli çalılara ve otlara asarlar. Çünkü Erlik dikenli çalılardan korkar. Ayrıca yer altı dünyasının yeryüzüne açılan kapısı bir çatlak şeklindedir ve bu kapının batıda olduğu düşünülür. Bu yüzden kurbanların başı batıya çevrilir (Çoban, 2012: 2).

Erlığın bazı rivayetlere göre yedi, bazılarında göre ise dokuz oğlunun olduğu söylenir. Oğullarının adı Karaş, *Mattır, Şingay, Kömür Kan, Badış Biy, Kerey Kan, Temir*

Kan, Yabaş ve Uçar Kan'dır (Kalafat, 1999: 22-23). Oğulları da tıpkı babaları gibi fitne, fesat ve kötülük peşindedir. Kavgacı ve gürültücüdürler. Ölen insanların canlarını paylaşır yerler. Evlerin civarında dolaşır genellikle karanlıkta ortaya çıktıkları için Altaylılar geceleri evlerinin kapılarını açık bırakmazlar, gürültü yapmazlar. Çocuklarına gece yemek yedikten sonra ağızlarını yıkayıp temizlemeden, ateşe üflemeden dışarı çıkmamalarını tembihlerler. Çünkü yemek yedikten sonra ağız ve çevresi temizlenmezse kötü ruhlar bu yemek artıklarını yalar ve dudakta uçuk çıkar. Ayrıca geceleyin tırnak kesilmez. Kesilen tırnak kaybolursa yer altından çıkan kötü ruhlar tırnağın sahibinin ruhunu çalar. Gece tırnak kesilecek olursa tırnaklar özenle toplanıp toprağa gömülür. Yine geceleyin saç kesilmez, çöpe atılmaz. Kesilen ya da dökülen saçlar toplanıp saklanır. Aksi takdirde kötü ruhların kötülüğü dokunur. Bu sebeptendir ki çocukların saçları ilk kes kesildiğinde bu saçlar ömür boyunca saklanır (Yugeşeva, 2001: 206-207).

Erlığın kızları da vardır. Sayıları rivayetlere göre iki ya da dokuzdur. Sekiz Gözlü Kıştey Ana ve Erke Sultan adlı kızları en bilinenleridir ve Altaylılar bu kızları karayılanı benzetir (İnan, 1968: 411). Bu kızların önemli bir işleri yoktur, boş işlerle uğraşırlar. Şamana musallat olurlar. Onu yoldan çıkarmak isterler, ona vazifesini unutturmaya, Şamanın Ülgen'e götürdüğü kurbanı çalmaya çalışırlar (Yugeşeva, 2001: 207). Şaman bu kızların tuzağına düşerse ruhlar tarafından cezalandırılır (İnan, 1976: 29). Yine birinin gözü hastalanıp akarsa bu Kıştey Ana'ya bağlanır. Çünkü onun sekiz gözü vardır ve insanların gözünü alır. Bir diğer kızı olan Erke Sultan/Solton'un görevi de bayram, şenlik yerlerini gezip oradaki insan ve hayvanların ruhlarını çalmaktır (Yugeşeva, 2001: 207).

İlçede Erlik/Şeytan ve kötü ruhlarla ilgili inanç ve uygulamalar yoğun bir şekilde yaşatılmaktadır. İnanışa göre Şeytan'ın bir gözü kördür. Bununla ilgili de ilçede şu hikâye anlatılmaktadır: Kadının biri yufka yapmak için ekmek tahtasının başına oturur. Bir süre sonra yanı başında Şeytan belirir. Kadın "*Benim işim ileri, Şeytan'ın işi geri olsun. Şeytan gözün kör olsun.*" der ve elindeki oklavayla Şeytan'ın gözüne vurur. Şeytan'ın bir gözü bu yüzden kör olmuştur (KK₆). Ekmek yaparken, temizliğe başlarken, bir şeyi alıp kaldırırken, yemeğe başlanırken mutlaka besmele çekilir. Besmele çekilmeden yapılan her işe Şeytan karışır ve o işin beti bereketi olmaz. Besmelesiz yapılan hiçbir işten hayır gelmez. Bu yüzden ilçede bir işe başlanacak

olursa besmele çektikten sonra “*Benim işim ileri, Şeytan’ın işi geri olsun.*” demek âdet olmuştur (KK₅, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₅, KK₂₉, KK₄₃). Gece uykuda Şeytan’ın insanın yüzüne tükürdüğü ya da işediğine inanılmaktadır. Bu yüzden sabah kalkınca yüz yıkanır, yüz yıkamadan sofraya oturulmaz (KK₁₄, KK₁₇, KK₂₃, KK₃₄), yüz yıkanırken Kelime-i Şehadet getirilir (KK₆). Şeytan’ın yemeğini sol eliyle yediğine inanıldığından yemek sol elle yenmez, yenirse yemeğin bereketi olmaz, yiyenin karnı doymaz (KK₂₁, KK₂₂, KK₃₁, KK₃₅). Islık Şeytan’ın türküsüdür. Bu sebeple gece ıslık çalınmaz, çalındığı takdirde Şeytan’ın geleceğine inanılır. Gece tırnak kesilmez, sakız çiğnenmez. Aksi takdirde uğursuzluk gelir (KK₁, KK₇, KK₁₁, KK₃₇, KK₃₈). Gece tırnak kesme ve sakız çiğnemenin günah olduğunu düşünenler de vardır (KK₃₈, KK₄₀). Gece parmak kırılmaz, eklem yerlerinden tıkırdatılmaz. Çünkü parmak kırmak Şeytan’ın tespihidir, gece parmak kırılırsa Şeytan çağırılmış olur (KK₆, KK₁₆). Tuvalette küçük abdest yapılırken “*Destur geri dur, Şeytan geri dur.*” denir (KK₅, KK₁₀, KK₂₄, KK₃₇).

Başta Şeytan ve cin olmak üzere diğer kötü ruhlar hamam, banyo, tuvaletlerde bulunur. Bu sebeple buralardayken konuşulmaz, çabuk çıkılmaya dikkat edilir yoksa cin ya da Şeytan çarpabilir (KK₃, KK₁₃, KK₁₈, KK₂₁). Bu kötü varlıkların lavabo ya da haft içlerinde, bulaşık dökülen yerlerde de olduklarına inanılır. Bu sebeple lavaboya sıcak su dökülecek olursa “*Destur geri dur, Şeytan geri dur.*” demek gerekir. Böyle denmezse lavabo içinde cinlerin yavruları olabileceğinden döken kişi çarpılır (KK₉, KK₁₂). Temizlenmeyen, pis, yerlerde ekmek ufağı olan evlerde cin, Şeytan, peri çok olur. Bulaşık suyu ayakaltına dökülmez. Gece ağzı açık bırakılan su ve yemek kaplarına cin, Şeytan bulaşır. Bu sebeple gece vakti hiçbir kapın ağzı açık bırakılmaz, geceden sabaha pis kap bırakılmaz. Pis kaplar yıkanmazsa bu kapları Şeytan yalar (KK₆, KK₁₁, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₂₅). Soğan ve yumurta kabuklarının cin ve Şeytanların parası olduğuna inanılır. Bu sebeple soğan ve yumurta kabukları ateşte yakılmaz, yakılırsa uğursuzluk getirir (KK₉, KK₁₂).

Kötü ruhların daha çok gece ortaya çıktıkları, yıkık, virane, ıssız, harabe, mağara ağzı gibi tekin olmayan yerlerde yaşadıklarına inanılır. Bu sebeple gece mecbur olmadıkça yalnız başına dışarı çıkılmaz, tekin olmayan yerlere yaklaşılmaz (KK₁₅, KK₁₈, KK₃₁, KK₃₇, KK₄₂). Gece dışarı çamaşır asılmaz, çamaşır toplanmaz, bebek bezi gece dışarı bırakılmaz, gece dışarıda küçük tuvalet yapılmaz, yapılacak olursa

destur çekilir (KK₅, KK₆, KK₉). Gece toprak, yeryüzü mühürlenir o sebeple bir işe başlanmaz (KK₁₂). Merdiven altları, kapı ağızları, eşikler ve çöten altları da tekinsiz, uğursuz yerlerdendir. Merdiven altından geçmek uğursuzluk getirir. Merdiven altından geçen çocuğun boyu uzamaz. Eski Türk inançlarında her yerin bir iyesi, sahibi vardır. Kapı ve eşiklerin de sahibi vardır. Onları gücendirmemek gerekir. Bu sebeple kapı ağzında, eşik üstünde oturulmaz, uyunmaz. Kapı ağzında oturan iftiraya uğrar, bu kişinin ağzı eğilir. Kapı ağzına doğru seccade serilip namaz kılınmaz. Çöten altında uyunmaz, altından geçilmez ve altında küçük aptes yapılmaz (KK₁, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₀, KK₂₄, KK₂₅, KK₃₅, KK₄₁, KK₅₀). Kötü ruhlarda biri olan karabasan yakalandığında ise yakalayan kişinin tüm dileklerinin gerçekleşeceğine inanılır (KK₄₂).

İlçede ayna ile ilgili inanç ve uygulamaların varlığı da dikkat çekicidir. “*Ayna Şeytan işidir.*” inancına rastlanmaktadır. Gece aynaya bakılmaz bakılacak olursa aynada kötü ruhların görüleceğine inanılmaktadır. Bu yüzden gece aynaların üstünün örtüldüğü olur. Ayna kırıldığında bir uğursuzluk geleceğine inanılır. Gençler gece aynaya bakarsa nasipleri kapanır, evde kalıp evlenemez. Ayna yere düşüp kırıldıysa kırılan aynaya çocuklar baktırılmaz. Kırılan aynanın parçaları ters çevrilerek toplanır (KK₁₁, KK₂₇, KK₃₇, KK₃₈). Kaynak kişiler Muharrem ayında tuttukları 12 İmam orucunda da aynaların üzerini örtüp, oruçları bitene kadar aynaya bakmadıklarını ifade etmişlerdir (KK₁, KK₂₁, KK₃₃, KK₃₄). İlçede aynanın uğursuzluk getireceği inancı yaygın olsa da kötü ruhlardan, nazardan korunmada yardımcı olduğu inancına da rastlanmaktadır. Bebeklerin beşiklerinin başına ayna yerleştirildiği takdirde kötü ruhların bebeğe yaklaşamayacağına, bebeğe nazar değmeyeceğine inanılır (KK₁₂, KK₄₉, KK₅₁).

İlçede kötü ruh ve varlıklar etrafında teşekkül eden inanç ve uygulamalar gösteriyor ki Şamanizm, iye kültü, kötü/kara ruh inancı gibi eski Türk inançlarına ait unsurlar aynı ya da İslami unsurların etkisiyle kılıf değiştirerek yaşamaya devam etmektedir.

4.1.1.2.2. Alkarısı

Alkarısı Türk inançlarında daha ziyade ıssız yerlerde, ahırlarda, çay kenarlarında, kayalık yerlerde yaşayan bir peri kızı olarak telakki edilir. *Al*, *Albas*, *Albız*, *Almış*,

Hal Anası gibi isimlerle de anılır (Beydili, 2003: 349. Alkarısı'na *Korkut, Korbustan* adlarının da verildiğini söyleyen Bayat, ünlü araştırmacı Seyidov'un Alkarısı inancının üç yönde geliştiği düşüncesi üzerinde durur. Bu görüşe göre Alkarısı güneş ve su ile ilişkilendirilmiş, hayvan şeklinde (keçi, inek, öküz) tasavvur edilmiş ve antropomorflaştırılarak insan hüviyetine büründürülmüştür (Bayat, 2005: 70).

Al kelimesi Türkçede hile, tuzak, kötülük, oyun, düzen kurmak, şer anlamlarına gelir. Soyut bir kötülüğün ifadesidir. Albastı, alın eziyeti anlamında kullanılır. Nitekim Alkarısı ekseriyetle lohusa kadınlara musallat olur, onlardan sıtma çıkarır, nefessiz bırakır hatta loğusaların ölümlerine dahi sebebiyet verebilir (Boratav, 2012: 52).

Çoruhlu, Alkarısı'nı Umay'la ilişkilendirerek onu Umay'ın ikincil hali olarak görür. Alkarısı'nın Umay'dan türemiş bir ruh, ilahe olduğunu söyleyerek bu yönüyle onu kötü ruhlar taifesine dâhil eder. Al, kırmızı kötülüğün rengidir. Ateş de kızıl renkte olduğundan Alkarısı ile ateş arasındaki bağa da dikkat çeker (Çoruhlu, 2000: 54, 187).

Alkarısı'nın görünüşüyle ilgili farklı tasvirler yapılır. O dev gibi iri cüsselidir, boyu gibi parmakları ve tırnakları da çok uzundur. Çirkin ve bakılamayacak kadar kötü bir siması vardır. Kafası kocamandır. Saçları uzun, simsiyah ve darmadağınaktır. Yağlı bir bedeni vardır. Dişleri at dişi gibi iri ve seyrekken ayakları da terstir. Lohusa ve bebeklerin ciğeri yiyecekleridir. Adı gibi al elbise giyer, mekânları ise subaşları ve ağaçlık yerlerdir (Şimşek, 2017: 101). Alkarısı başka bir tasvirde karşımıza esmer, zenci olarak karşımıza çıkar. Saçları yine dağınık, uzun ve gürdür; ama bu defa saçlarının rengi kıızıdır. Elleri ve parmakları uzun ve demirdendir. Lohusa kadınların ciğerini rahat çıkarabilmek için tırnakları çengel şeklindedir. Hangi evde ne zaman doğum yapılırsa bilir ve eve girip çıkarken kendini kimseye hissettirmez (Araz, 1991: 33). Keçi, tilki, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş, maymun, gelin, kefenli ölü gibi hayvan ve farklı suretlere girdiği de görülmüştür (Acıpayamlı, 1974: 75).

Türk halk inançlarında Alkarısı sarı ve kara olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkar. Kara Alkarısı genellikle atlara musallat olur ve onların yelesini örer. Atlarına Alkarısı'nın musallat olduğunu görenler atın sırtına zift ya da karasakız sürerek onu yakalamaya çalışırlar. Yakalamayı başarırsa Alkarısı'na iğne ya da çuvaldız saplayıp

insan suretine büründürüp kendilerine uşak ederler. Alkarısı yakalanan evlere Alkarısı ocağı denip lohusa kadınları korumak için bu eve getirilermiş (Küçük, 1989: 469). İnsanlara asıl zararı verense Sarı Alkarısı'dır. Doğum yapan kadın ve çocuklarının böbrek, ciğer ve yüreklerini yediği söylenir. Al basan kadında gerinme, şiddetli ağrı, çevredeki eşyayı kırmızı görme, bayılma, sayıklama ve ağız köpürmesi gibi olumsuz durumlar meydana gelir. Eğer bu belirtiler ya da kanama durumu erken fark edilip de Alkarısı kadının ciğerini suya batırmadan ciğer elinden alınırsa kadın kurtulur (Küçük, 1989: 469).

Alkarısı'yla ilgili dikkat çeken başka bir husus ise bu varlığın kadın ve çocuklara zarar verirken erkeklerden korkmasıdır. Zaten Alkarısı'nı yakalayıp iğne saplayarak bir hizmetçi gibi çalıştırma işini erkekler yapabilir. Erkeklerin kıyafetlerinden dahi korktuğu söylenir. Ancak Anadolu'nun bazı yörelerinde erkeklere görünüp musallat olan ve Erdoy adıyla anılan türlerinin olduğu da bilinmektedir.

Alkarısı bazı hastalıkların çaresini bilir. Yakalanıp hizmete başladığında eve bolluk bereket getirir. Bu bereketten diğer hanelerin de faydalanması istendiğinden ev ev gezdirilip eli ambar duvarına sürdürülür. Eğer yakasında iğne çıkıp da kurtulacak olursa kaçmak için kendini en yakındaki çay ya da dereye atar. Fakat bu Alkarısı gerçek anlamda kurtulmuş sayılmaz. Sırlarını ifşa ettiği düşüncesiyle diğer Alkarıları tarafından öldürülür. Öldürüldüğü de atladığı suyun yüzünün kana bulanmasından anlaşılır.

Alkarısı'nın canının topuğunda olduğu düşünülür. İstedığı zaman canını boncuk şeklinde başka bir Alkarısı'na emanet eder. Bu boncukları ele geçirebilenler onlardan kolye yapıp çocukların boynuna takarlar ki onlara bir zararı dokunmasın. Alkarısı'nın ayakları ters olduğu gibi karakteri de terstir. Ne istenirse onun tam tersini yapar. Bu da onun yar altıyla bağlantısını gösterir. Çünkü yer altı yeryüzünün tersidir, zıtlıklar ülkesidir (Bayat, 2007: 331).

Bayat, insanlara yaptığı eziyet ve zulümleriyle tanınan bu varlığın aslında Mitolojik Ana kompleksinden geldiğine ve onun ateş ya da ocak iyisi olduğuna değinir. Adındaki alın da ateşten geldiğini söyler. Başlangıçta Alkarısı su, ateş, hayvan, dağ kültürleriyle ilişkilidir, zamanla bu işlevleri daralır, anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçiş sürecinde erkek egemen yapıdan dolayı demircilik işinin ve demir kültürünün

önem kazanmasıyla Alkarısı ev dışına itilir, gücünü ve önemini kaybeder, erkeklerden korkar olur (Bayat, 2007: 328). Alkarısı'nı erkeklerin yakalamasını ve onun iğne, çivi, çuvaldız, bıçak, makas gibi çelik ve demirden yapılmış eşyalardan korkmasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Koruyup kollayan, bereket sembolü olarak görülen Alkarısı böylece kötü iyeler arasındaki yerini almıştır.

Türk insanı lohusalarını ve bebeklerini Alkarısı'nın kötülüklerinden koruyabilmek için bazı tedbirler alır ve bu tedbirler sayesinde de Alkarısı'nın kötülüklerinin bertaraf edileceğini düşünür. Bu tedbirler sadece Anadolu'da değil tüm Türk dünyasında görülür. Azerbaycan'da al basmasın diye loğusanın odasına soğan ve sarımsak konulur, demir dövülür. Türkmenistan'da, çocuğun yastığının altına bıçak, tuz ve ekmek bırakılır. Ahıska Türkleri cin ve kötü ruhların korkacağı inancıyla kapının önüne demir koyar. Karakalpaklar lohusanın odasında su bulundurmamaya dikkat ederler, ayrıca odaya ateş, bıçak, demir, sarımsak, çivi, Kurani Kerim, tuz, şap bırakırlar. İran'da yaşayan Kaşkayı Türkleri çadırın çevresine dolanan bir beze iğne ya da çuvaldız saplarlar. Bu esnada iki demiri birbirine vurarak ses çıkarır ve "*Burada demir var.*" derler. Çadırın etrafına kömür ile siyah bir çizgi çizerek lohusa kadının yüzünü de kömürle siyaha boyarlar (Kalafat, 2009: 126-128, 146). Tuvalar çocuk doğar doğmaz onu hemen bir kazanın altına saklarlar. Arpa unundan yaptıkları ve *ak eren* adını verdikleri yapma bir bebeği kazanın içine koyarlar. Bu bebeğin üstüne ayin yapan kam bebeğin karnını yarar ve uzak bir yere götürüp gömer. Böylece Alkarısı'nın aldatılacağı düşünülür. Buna benzer bir uygulama Başkurtlar arasında da görülmektedir. Orta Asya'da yapılan başka bir uygulamada ise kam lohusanın ölünü engellemek için Albastı'ya koyun ciğeri vererek onu kandırır (Bayat, 2007: 324, 338). Özbekistan'da hamile kadının saçı doğum yapıncaya kadar kesilmez, doğum öncesi ve sonrasında annesi başında bekler, yanına da soğan, sarımsak, tuz, kamçı, ekmek, üzerlik, biber, bıçak, konulur. Bayır-Bucak Türkmenleri lohusanın yastığına çatal iğne takıp yastığın altına da ekmek ve bıçak koyarlar. Odaya kadın ayakkabısı ve erkek elbisesi bırakıp lohusa başında Kuran okumak da sergiledikleri diğer davranışlardır (Yeşil, 2014: 101-102). Kırgız ve Altay Türkleri kötü ruhları "*Hay, huy*" diye bağırp korkutmak isterler ve havaya ateş ederler (İnan, 2000: 169).

Kültürel devamlılık bağlamında al basmasından korunmak için gerçekleştirilen bu eylemler Anadolu sahasında da kendini gösterir. Sinop, Ankara, Mersin, Eskişehir, Tokat'ta Albastı yakalanırsa etrafı bıçak ile daire içine alınıp etkisiz hale getirilir (Acıpayamlı, 1974: 84). Hakkari ve Manisa'da lohusa kadının yorganına iğne batırılır, yatağının yanına kırkı çıkıncaya kadar süpürge konulur (Kalafat, 1999: 25)). Lohusanın başında Kuranı Kerim bulundurulur, çörek otu yakılır, yatağın altına ya da kapı akasına süpürge konulur, yatağının yanına veya altına bıçak, makas, iğne, ekme ve soğan, sarımsak koyulur loğusa yalnız bırakılmaz, bebeğin beşiğinin etrafı al bir iple sarılır, odaya mavi boncuk asılır (Demren, 2018: 7). Lohusa kadın ve bebeği kırk gün yalnız bırakılmaz, kırk gün dışarıya çıkarılmaz, lohusaya kırmızı kurdele takılır, yeni doğan çocuk aynaya baktırılmaz (Artun, 2008: 251-254). Giresun'da bacaya karaçalı konulur, loğusaya kurşun dökülür (Başal, 2006: 56). Ordu'da çocuğun kırkı çıkmadan eve silah, balık, un, et girmez. Çocuğun beşiğinin altına babasının ceketi, çorabı, mendili konur (Başal, 2006: 59). Erzincan'da çocuğun etrafında ip dolaştırılır. Yatağının başına da urgan, kurşun, sarımsak ve iğne konulur (Başal, 2006: 62). Siirt'te lohusa kümes yanından ve ağaç altından geçmez, ikinci ezanından sonra çamaşır asmaz (Başal, 2006: 63). Tunceli'de ocaktan alınan küller bir torbaya konularak bebeğin beşiğine asılır (Yıldırım, 2010: 23). Bingöl'de çocuğun boynuna yuvarlak, parlak ve gri tonlarında bir boncuk takılır (busbed.bingol.edu.tr, 2019). Sivas'ta lohusa kadın ve bebeği karanlıkta bırakılmaz, akşam sabaha kadar odanın ışığı söndürülmez. Lohusa ahır, samanlık ve karanlık yerlere tek başına gönderilmez. Aynı şekilde cenaze evine ve mezarlığa da gidemez. Lohusa bulunan evden ateş alınmaz ve bu eve ateş verilmez. Odaya köz küreği ya da kazma konur (ekitap.kulturturizm.gov.tr, 2019). Erzurum'da lohusaya yemek yediren kişi ilk lokmayı lohusa yerine kendi yer. Çünkü Alkarısı'nın lohusanın ilk lokmasına sarılarak ağızından içeri girip ciğerini yiyeceği düşünülür (Bolçay, 2011: 592).

Türk dünyası ve Anadolu'da Alkarısı etrafında teşekkül eden bu inanç ve uygulamalara çalışma sahası olan Hacıbaktaş ilçesinde de rastlanmaktadır. Kötü iyeler içerisinde en çok Alkarısı'yla ilgili inançların tespit edildiği söylenebilir. Alkarısı farklı şekillerde tasvir edilmektedir. Alkarısı kimine göre kıl gibidir, görünmez. Alkarısı'nın eve nasıl girdiği bilinmez. Pencereden kıl gibi girer ve lohusanın üstüne oturarak ciğerinin alır. Alkarısı lohusaya çok güzel bir şekilde

görünür. Lohusanın bir yakınının kılığına bürünerek cama tıklar ve lohusayı dışarı çağırır (KK₉). Bu yüzden lohusalar yalnız bırakılmaz.

Eski Türk inançlarında olduğu gibi Alkarısı'nın erkekler tarafından yakalanıp evde hizmetçi gibi çalıştırılması inancı ilçede yaşatılmaktadır. Yaşlı bir adam tarladan dönmektedir. Bir kadının çeşme başında ciğer yıkadığını görür. Hemen bileğinden tutarak yakalar ve döşüne iğne saplar. Alkarısı'nı evine götürüp aylarca çalıştırır. Alkarısı adama kendini serbest bırakması için çok yalvarır. Nihayetinde adam Alkarısı'na yedi göbek ceddine zarar vermeyeceğine yemin ettirerek döşündeki iğneyi çıkarır ve serbest bırakır. Alkarısı çeşme altında biriken suya dalarak kaybolur. Bir müddet sonra çeşmeden akan su kanlı akmaya başlar. Kaçan Alkarısı diğerleri tarafından sırlarını verdiği için öldürülmüştür (KK₁₂).

Lohusanın ağzından kan gelmeye başlarsa Alkarısı'nın lohusanın ciğerini ezdiğine inanılır (KK₁). Loğusada ilk rahatsızlık belirtileri görüldüğünde müdahale edilirse belki kurtulur. Alkarısı lohusanın ciğerini söküp yemeden yakalamak gerekir ama bu çoğu kez mümkün olmaz. Albasan kadın çoğu kez ölür (KK₉). Başka bir anlatıda lohusanın yanına kıl gibi giren Alkarısı evin erkeği tarafından görülerek dağarcığın (tuluk) içine hapsedilir. Erkek dağarcığa vurdukça dağarcık büyür ve şişer. Alkarısı'na vurdukça dağarcık büyür ve son haddini alır. Alkarısı yine serbest kalmak için yalvarır. Sülaledeki hiçbir kimseye zarar vermeyeceğine yemin ettiren adam dağarcığın ağzını açar. Alkarısı da geldiği şekilde kıl gibi gider (KK₉). Bu anlatıda geçmişten bu güne süregelen inançsal uygulamalardaki devamlılık açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim dağarcığa vurulduğunda dağarcığın büyümesi Dede Korkut hikayesindeki Tepegöz'ü hatırlatır. Bir çoban ile peri kızından olan Tepegöz uğursuz bir varlıktır çünkü bir yasaktan meydana gelmiştir. Bu yasak da insanların peri kızlarıyla birlikte olmamasıdır. Peri kızı Tepegöz'ü bir tümsek ya da yığın içine bırakır. Halk merak edip bu yığını tekmeledikçe bu yığın büyür büyür ve büyük bir tepe olur, içinden de Tepegöz çıkar (Gökyay, 1973: 105-106). İki anlatı arasındaki 700-800 yıllık zaman farkına rağmen kötü ruhlara vuruldukça büyümesi motifindeki ortaklık çok dikkat çekicidir. Başka bir anlatı da Alkarısı çok şişmandır, ağzı da çok büyüktür. Lohusanın yanına geldiğinde bir kadın fark eder ve yastıktaki çengelli iğneyi usulca alarak Alkarısı'nın eteğine takar. İğneyi çıkardıklarında kaçıp gider (KK₁). Bu anlatıdaki dikkat çeken husus Alkarısı'nı bir kadının yakalamasıdır.

Erkeklerden korkan ve yalnızca erkekler tarafından yakalanan Alkarısı bu anlatıda bir kadın tarafından yakalanmıştır. Başka bir anlatıda da Alkarısı çok güzel ve genç bir kadın suretindedir. Yine iğne ile yakalanır ve eve yedi yıl boyunca hizmet eder. Yedi yılın sonunda o evin yedi göbek sülalesine zarar vermeyeceğini söyleyerek bırakılması için yalvarır ve üstündeki iğne çıkarılmak suretiyle serbest bırakıldığında suya girer ve orada diğerleri tarafından boğularak öldürülür. Alkarısı'nı yakalayan ev al ocağı olur. Lohusalar için bu ocaktan okunmuş kırmızı, yeşil bez alınıp lohusanın başına bağlanır ya da yatağının başına konur. Albasan kadın da sağaltılması için al ocağına getirilir. İlçede al ocağı olan pek çok evden bahsedilmektedir (KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₃₂, KK₃₅). Alkarısı'nın ahır ve benzeri yerlerde olduğuna inanılır. Bir sözlü kaynak çocukluğunda evlerindeki bir takanın içinde sürekli oturan güzel bir kız gördüğünü, kızın kendisiyle hiç konuşmadığını belirtmiştir (KK₃₅).

İlçede lohusaları Alkarısı'ndan korumak için alınan tedbirler İslamiyet öncesinden günümüze Türk dünyası ve Anadolu'daki uygulamalarla birebir örtüşmektedir.

4.1.2. Tabiat Kültü

Eski Türkler için tabiat ve tabiatı oluşturan bütün unsurlar kutsal kabul edilmiştir. Tabiattaki bütün varlıkların bir ruhu olduğu düşünülür ve bu varlıkların birtakım gizli güçlerinin olduğuna inanılmıştır.

Tabiat unsurlarının başlıcaları göğe ve yere ait olanlardır. Gök, güneş, ay, yıldız göğe ait kültlerken; dağ, taş-kaya, yer, ağaç-orman-bitki, su, ateş-ocak, ev-eşik kültleri ise yere ait kültlerdir. Tabiatı Tanrı yaratmıştır ve kutsaldır. Bu kutsiyet Göktürk Kitabeleri'nde *ıdık yir-sub* (kutsal yer-su) ifadesinde kendini gösterir. Bu nedenle ağaç, su, nehir, pınar, taş, kaya, dağ, ateş, ışık, şimşek, yağmur, toprak, yıldız, güneş, ay, gök vb. tabiata ait her unsura korkuyu da barındıran bir saygıyla duyulur. Belli zamanlarda bu tabiat unsurları için törenler düzenlenir, canlı ve cansız kurbanlar sunulur, bu unsurların gazaplarından kaçınıp fayda ve korumalarından yararlanmak için dua edilir.

4.1.2.1. Gökle İlgili Kültler

4.1.2.1.1. Gök Tanrı/Gök Kültü

Türklerin en eski kozmonolojik düşüncesine göre kâinat birbirini tamamlayan iki unsur olan gök ve yerden oluşmuştur. Bu gök ve yer ikilisine de dikotomi denilir. Dikotomi ikilik anlamındadır ve kaos ile kozmos arasındadır. Kaosta dengesizlik ve belirsizlik mevcuttur; ama bu karmaşaya rağmen kaos kaynak olma özelliği gösterir. Kozmosta ise kaosun aksine denge ve düzen vardır. Bu en eski anlayışta gök ve yer birbirinin zıttı değil bilakis tamamlayıcısıdır (Esin, 2001: 19-21).

Türklerdeki bu dikatomik anlayış zamanla düalist bir anlayışa dönüşür. Bu anlayışa göre gök ve yer birbirinin tamamlayıcısı değil zıttıdır. Gök ve yer birbirine düşman kabul edilir. Gök iyiliğin, aydınlığın sembolü, yer ise kötülük ve karanlığın sembolüdür. Türk kozmonolojisinin özünde var olan bu iki unsurdaki tamamlayıcı özelliğin sonraları birbirinin zıttı bir şekle bürünmesinin sebebi olarak Zerdüş ve Mani dinlerini göstermek mümkündür. Başlangıçta Türkler doğayı tüm unsurlarıyla kutsal sayıyor, gök-yer, aşağı-yukarı, iyi-kötü demeden tüm kâinatı bir görür. Zaten yaşamın sırrı da bu unsurlar arasındaki uyumda gizlidir. Bu iki dinin tesiriyle gök ve yer arasındaki bu uyum yerini zıtlığa bırakır (Esin, 2001: 135).

Türklerin kozmolojik inancındaki değişiklik Şamanizm inancının tesiriyle devam eder. İkili kozmik düşünce üçlü kozmik düşünceye evrilir. Gök ve yerin yanına bir de yer altı unsuru eklenir. Tanrı ve koruyucu ruhlar gökte, insanlar yeryüzünde, kötü varlıklar ve ruhlarda yer altında bulunur. Yer altı kötülük ve karanlıklar ülkesidir. Hal böyle olunca bu üç unsuru sabitlemek için kozmik *hayat ağacı* unsuru ortaya çıkar. Bu ağacın kökleri yer altında, gövdesi yeryüzünde, dalları ise göktedir (Hocaoğlu, 1994: 56-57). Hayat ağacının dışında bu üç kısmı bir arada tutan *kutsal su* da vardır. Bu kutsal su semada başlayıp yeryüzüne kadar devam eder ki Türkler bu suyun *Yenisey ırmağı* olduğunu düşünür. Samoyedlere göre Yenisey ırmağının kaynağı göğün altıncı katında bulunan bir göldür (Yavuzer, 1997: 51).

Tanyu, Türklerin uzay ile göğü birbirinden ayırdığını, uçsuz bucaksız gök kubbenin altında bir de gök boşluğu bulunduğunu, dünyaya değen bu boşluğa Türklerin *hava*, *kalıç* ya da *kalık* dediklerini belirtir. Sonsuzluğa kadar uzanan bu havanın büyük gökle bir ilgisi yoktur ve büyük gök gibi kutsal değildir (Tanyu, 1980: 134).

Türkler göğün katları olduğunu düşünürler; fakat bu katların sayıları Türk boyları arasında farklılık göstermektedir. Tanyu, Batı Türklerinin göğü bir çadır şeklinde ve yedi kat olarak telakki ettiklerini, başlangıçta göğü dokuz kat olarak düşünen Doğu Türklerinin de sonraları Batı Türkleri gibi yedi kat göğü benimsediklerini söyler. Altay Türklerinde ise on iki, on altı, on yedi katlı gök anlayışları görülebilmektedir. Tanrı'nın katı 7. ya da 9. kattır. Şaman en fazla 5. kata kadar ulaşabilir ve Tanrı katının bekçileri çift başlı kartallardır (Tanyu, 1980: 135).

Bu katların sahipleri arasında hiyerarşik bir yapı bulunur. Aydınlık gök âlemini Tanrı Kayra Han yaratmıştır ve en üst kat olan 17. katta evreni idare eder. 16. katta Bay Ülgen vardır ve Altun Dağın tepesinde altından bir tahtta oturur. Savaş tanrısı Kızagan Tengere 9. katta, hâkim Mergen Tengere ile yeri ve göğü aydınlatan Kün Ene (Güneş Ana) 7. katta, Ay Ada (Ay Baba) 6. katta, Kuday Yayıç 5. katta bulunur. 3. kat ise pek çok varlığa ev sahipliği eder. Ülgen'in oğulları May-Eme (Yayık) ile May-Tere bu kattadır. Hayatın kaynağı olarak kabul edilen Süt Akgöl ile Yetti Kuday'ın (Yedi ilah) mekânı olan Süro Dağı da 3. katta bulunur. İyi insanların mutlu bir şekilde yaşadıkları Cennet de yine bu kattadır (Buluç, 1942: 42-48). Yakutlara göre göğün aşağı katlarında hayvanlar bulunur ve bunlar ruhların yiyecekleridir (Yavuzer, 1997: 52).

Esin'in ifade ettiğine göre Göktürkler ve Uygurlar, gök kubbeyi silindir biçimde ve kubbeli bir hükümdar otağına benzetir. Bu benzetişte Çin tesirinden bahsetmek mümkündür. Gök kubbenin yeşil-mavi firuze taşından, yıldızların ise beyaz yeşim taşından oluştuğu düşünülür. Bir Uygur metninde gökyüzünün çok katlı, bu katlarında tanrı ve hükümdarın ikamet ettiği, kule, kapı ve eşikleri bulunan bir yapı olarak betimlendiğini belirten araştırmacı bu betimlemede Çin'in yanında Buda ve Mani dinlerinin etkisi olduğunu ifade eder (Esin, 2001: 40-41).

Türkler *Altın Kazık* ya da *Demirkazık* adını verdikleri Kutup Yıldızı'nı göğün kutbu, merkezi olarak görür. *Yitiken* (Yedi hanlar) dedikleri Büyükayı takımyıldızını ise hükümdarın arabası olarak telakki eder. Bu araba yani Büyükayı takımyıldızı Kutup Yıldızı'nın etrafında ona bağlı olarak dairesel bir hareketle döner. Bu dönüş dayesinde de 12 aydan oluşan 1 yıl meydana gelir. Ayrıca bu arabanın iki tekerleği bulunurdu ki bu tekerlekler güneş ve ayın sembolüdür. Güneş ve ay tanrıları da bu arabayla birlikte deveren eder (Esin, 2001: 41-42). Tüm bunlarla birlikte bir de

yıldızları taşıyan gök çarkı vardır ve bu çarkı bir gök ejderi çevirir. Bu çarkın dönmesiyle de gece ve gündüz oluşur (Esin, 2001: 42-43).

Göğün otağ, çadır olarak düşünüldüğünün yansımalarını Oğuz Kağan Destanı'nda görmek mümkündür. Oğuz'un kağan olup başa geçtiğinde söylediği "...*kün tuğ bolgil, kök kurıkan...*" Güneş bayrağımız, gök çadırımız olsun (Banarlı, 1998: 19) ifadesinde bunu açıkça görmek mümkündür. Ayrıca destanda göğün koruyup kollama, lütuf ve ihsanda bulunma vasıfları da belirgindir. Gök ve ışık arasındaki ilişki de destanda kendini gösterir. Nitekim Oğuz Kağan'ın evlendiği peri kızı bir ışık halinde gökten yere iner. Bu kız Kutup Yıldızı kadar parlak ve güzeldir. Ağlasa gök ağlar, gülse gök güler. Bu kız göğün Oğuz Kağan'a bir hediyesidir (Banarlı, 1998: 18). Ayrıca Oğuz Kağan'ın 6 oğlundan 4'ünün adının gökle (Gök, Gün, Ay, Yıldız) ilgili olması Türklerin göğü yerden daha yeğ tuttuklarının bir ibaresi olabilir. Gök vesilesiyle hamile kalma Hunlara ait Oğuz Kağan destanının dışında Koçkar ve Töles Türklerinin Türeyiş Efsanesi'nde de görülmektedir. Bir kız evlilik öncesi hamile kalır. Kimden hamile kaldığı sorulunca kız gökten sağanak şeklinde bir yağmur boşandığını, yağmurla birlikte yanına bir buz parçasının düştüğünü ve bu buz parçasının içinde iki buğday tanesi olduğunu söyler. Buzu kırıp içindeki buğday tanelerini yutunca karnında iki çocuğun varlığını hissettiğini anlatır (Ögel, 2000: 56). Benzer bir durum Moğollarda da görülür. Temuçin'in annesi gökten inen bir ışık sayesinde hamile kalır (Topça'an, 1995: 8). İne Köroğlu Destanı'nın Özbekistan varyantında Köroğlu kendini göğün elçisi olarak görür ve annesinin rahmine gökten inen bir ışık vesilesiyle düşer (Beydili, 2003: 222).

Göğün Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecinde de kutsiyetini koruduğu bilinmektedir. İbn-i Fadlan Bulgarların yıldırımını Allah'ın bir gazabı olarak gördüklerini, bir çadıra yıldırım düştüğünde içindekilerle birlikte o çadıra terk ettiklerini; Başkurtların 12 ilahının olduğunu, bunlardan en büyüğünün gökte oturduğunu ve bu büyük tanrının diğer tanrılarla uyum içinde kainatı idare ettiğine inandıklarını söyler (Fadlan, 2010: 20). Nitekim İslamiyet'te de gök ve gökle ilgili kavramlara önem verilir, gök Allah'ın Kuran-ı Kerim'de üzerine yemin ettiği varlıklardan biridir. Kuran-ı Kerim'de yer alan "*O, sizin için yeryüzünü bir döşek, gökyüzünü bir bina kıldı...*" (Bakara Suresi, 22. âyet); "*Sizin için yerde olanların tümünü yaratan O'dur. Sonra göğe yönelip (istiva edip) de onları yedi gök olarak düzenleyen O'dur. Ve O, her şeyi*

bilendir.” (Bakara Suresi, 29. âyet); “Ama zulmedenler, kendilerine söylenen sözü bir başkasıyla değiştirdiler. Biz de o zalimlerin yaptıkları bozgunculuğa karşılık, üzerlerine gökten iğrenç bir azap indirdik.” (Bakara Suresi, 59. âyet); “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün art arda gelişinde, insanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah’ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretilip-yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için gerçekten ayetler vardır.” (Bakara Suresi, 164. âyet); “Gerçekten sizin Rabbiniz, altı günde gökleri ve yeri yaratan, sonra arşa istiva eden Allah’tır. Gündüzü, durmaksızın kendisini kovalayan geceyle örten, Güneş’e, Ay’a ve yıldızlara kendi buyruğuyla baş eğdirendir...” (Âraf Suresi, 54. âyet); “Gerçek şu ki, Allah katında ayların sayısı, gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah’ın kitabında on ikidir...” (Tevbe Suresi, 36. âyet); “Allah O’dur ki, gökleri dayanak olmaksızın yükseltti; onları görmektesiniz. Sonra arşa istiva etti ve güneş ile aya boyun eğdirdi, her biri adı konulmuş bir süreye kadar akıp gitmektedirler...” (Ra’d Suresi, 2. âyet); “Gök gürültüsü O’nu hamd ile, melekler de O’na olan korkularından tesbih ederler. O, yıldırımları gönderip bununla dilediğine çarpar...” (Ra’d Suresi, 13. âyet); “And olsun, gökte burçlar kıldık ve onu gözleyenler için süsledik.” (Hicr Suresi, 16. âyet); “Gökyüzünü korunmuş bir tavan kıldık; onlar ise bunun ayetlerinden yüz çeviriyorlar.” (Enbiya Suresi, 32. âyet); “Böylece onları iki gün içinde yedi gök olarak tamamladı ve her bir göğe emrini vahyetti. Biz dünya göğünü de kandillerle süsleyip-donattık ve bir koruma (altına aldık)...” (Fussilet Suresi, 12. âyet); “O sırada gök açılmış ve kapı kapı olmuştur.” (Nebe’ Suresi, 19. âyet) gibi ayetler incelendiğinde Allah’ın gök yüzünü yedi kat olarak yaratması, sonra meleklerin taşıdığı arşa(Gökyüzünün en üst katı) yönelip oraya yerleşmesi, gökyüzünden azap, bela indirmesi, gece ile gündüzü art arda yaratması, gökten rızık ve bereket sebebi olan yağmuru yağdırması, rüzgarı estirmesi, bulutları evirip çevirmesi, güneş, ay ve yıldızlara hükmetmesi, ayların sayısını o iki olarak belirlemesi, yıldırım göndererek dilediğini cezalandırması, gökyüzünü bir tavan yapması İslamiyet öncesi Türkler’deki gök ve Gök Tanrı algısıyla çok büyük benzerlikler göstermektedir. Türkler’in İslamiyet’i benimsemelerinde gök ve Gök Tanrı anlayışındaki benzerlik de önemli bir rol oynamıştır denilebilir.

Tüm bu çıkarımlardan hareketle göğü kutsal olarak gören, ondan af ve yardım dileyen, onu hayatın kaynağı ve Tanrı'nın mekanı yapan, koruyup kollayıcı güç olarak gören, hükümdarlarını tahta çıkararak, evlendiren hatta soylarını devam ettiren gök ve gök unsurlarına karşı Türklerin birtakım inanç, davranış ve ritüeller sergilemeleri de son derece doğaldır. Türk dünyasında Altaylı Şor ve Beltirler yüksek dağ tepelerine çıkıp Gök Tanrı'ya kurban sunarlardı (dergiler.ankara.edu.tr, 2019). Azerbaycan Türkleri'ne göre her insanın gökte bir talih taşı vardır. Yine her insanın hayatı gizli bir iple gök yüzüne bağlanmıştır ki bu ip koptuğunda insanın hayatı da sona erer. Azerilerin birine beddua ederken "*İpin kopsun, ipin kırılsın.*" demeleri de bu sebeptir (Beydili, 2003: 221). Anadolu'da olduğu gibi Azerilerin de "*Yukarıda Allah var, Allah'tan kork.*" demeleri Allah'ın göklerde olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Kalafat, 2009: 98). Türkmenistan'da bebekler için yapılan Beşik Toyu'nda bebek beşiğe koyulmada önce üç kez havaya kaldırılıp indirilir. Kazakistan'da genç kızların başlıkları imkân ölçüsünde yukarı kadar uzatılır. Sibirya Türkleri mezarların kule gibi yüksek yaparlar ve pek çok Türk kesiminde ulu kişilerin mezarlarının göğe yakın olmak amacıyla yüksek tepelere yapıldığı görülür. Kısmetinin açılmasını isteyen Karakoyunlu kızları ayakkabısını havaya fırlatır. Karapapaklar ölülerini defnetmeden önce üç kez havaya kaldırır (Kalafat, 2009: 98).

Türk dünyasındaki bu inanç ve uygulamalara Anadolu sahasında da rastlamak pek mümkündür. Tavuğun su içerken kafasını yukarı kaldırması Allah'a bakıp şükretmesi olarak görülür. Anadolu'nun pek çok yöresinde damat gerdeğe girmeden önce havaya atılır. Güney Anadolu yayla düğünlerinde gelin bir yastığa oturtularak 3 kez havaya kaldırılır. Kastamonu'da gelinin erkek kardeşi gelin kuşağını bağlamadan önce 3 kez kendi başı ve gelinin başı üzerinde havaya kaldırır. Karapapaklar'da görülen cenazenin üç kez havaya kaldırılması örneğine Tunceli, Şanlıurfa, Ankara'da da rastlanır. Kırkı çıkmamış bebekleri başka bir lohusanın, bebeğin, cenaze alayı ve düğün alayının kırkıdan korumak için yukarı kaldırma adetine ise pek çok ilde tesadüf edilir (Kalafat, 2009: 99-100).

Eski Türklerin göğü mukaddes görüp ona kutsiyet atfetmeleri ve gökle ilgili dini uygulamalarının benzerleri çalışma sahasında da tespit edilmiştir. İlçedeki inanışa göre Allah göğü 6 günde yaratmıştır ve gök 7 katlıdır. Her bir katında yaşam vardır.

Göğün direği, demiri, dayanağı yoktur ama öylece yukarıda asılı durur. Bu durum Allah'ın bir hikmetidir (KK₃₁, KK₃₄, KK₃₅). Eski Türklerdeki Gök Tanrı ifadesi ilçede hâlâ yaşamakta ve Gök Tanrı'ya hürmet edildiği vurgulanmaktadır (KK₄₂). İlçe halkının inancına göre Allah her yerdedir ama Allah'ın mekanı göklerdir. Bu yüzden gök kutsaldır. Bir işe şahit koşulacağı zaman “*Yukarda Allah var.*” denir (KK₁₃, KK₁₅, KK₁₉, KK₂₃). Dua edileceği vakit yukarı ya da gökyüzüne bakılır, eller yukarı kaldırılır çünkü rahmet gökyüzünden iner (KK₅, KK₉, KK₂₅). Tavuğun su içerken kafasını yukarı kaldırması Allah'a şükretmesi olarak yorumlanır (KK₃, KK₁₇). İlçedeki gelin kıza kına yakılırken kına tepsisinin dualar okunarak kızın başında dolandırılması (KK₁₀, KK₁₂), gelin kıza kırmızı kuşak bağlanırken üç kez kızın başının üstünde çevrilmesi (KK₅, KK₈, KK₁₆, KK₂₂), yeni doğan bebeğe kırk basmaması için evin yakınlarından düğün ya da cenaze alayı geçerken bebeğin evin içinde yüksekçe bir yere çıkılarak üç kez havaya kaldırılması, yine kırkı çıkmamış bebeğin evinde ölen biri olduğunda ölünün kırkı basmasını diye bebeğin evden dışarı çıkarılarak bir tepeye götürülmesi (KK₁₂, KK₁₆), iki lohusa karşılaştıkları vakit kırkları basmasını diye sarılarak yukarı bakıp sırayla birbirlerini havaya kaldırmaya çalışmaları (KK₁₆, KK₁₉, KK₃₁, KK₄₅, KK₅₁), kırkı çıkmamış iki bebek karşılaştıklarında çocukların havaya kaldırılması (KK₁, KK₂₄, KK₂₇) gibi uygulamaların da Gök Tanrı ve gök kültürünün yansımaları olduğunu düşündürmektedir. Bu inanç ve uygulamalarda halkın göğü koruyucu, kollayıcı, şifa verici olarak görüp onun bu işlevlerinden faydalanmak istediği aşikârdır.

4.1.2.1.1.1. Hava Olaylarına Bağlı İnançlar

Türk inanç sisteminde göğün kendisi dışında gök gürlemesi, yıldırım, yağmur, rüzgâr, gökkuşağı ve diğer hava olaylarıyla ilgili de inançlara rastlanmaktadır.

4.1.2.1.1.1.1. Yıldırım, Şimşek, Gök Gürlemesiyle İlgili İnançlar

Eski Türklerle göre yıldırım ve şimşekğin yönetimi Ülgen'in elindedir. Yıldırım düşen bir ağacın herhangi bir parçası alınıp saklandığında o yere kötü ruhların erişemeyeceğine inanılır. Tuva Türkleri yıldırım ve şimşek çaktığında *saçıl*²⁸ saçarlar.

²⁸ “Kansız kurban (libation) demektir. Tüm Türk boylarında görülen dini bir terimdir. Saçıya saçılga ya da saçılga da denir. Her kavim kendi için önemli gördüğü, emek verip sahip olduğu bir varlığını

Uygurların gök gürlediği zaman bu durumdan hoşlandıkları, bağırıp çağırarak göğök attıkları, ertesi yıl yıldırım düşen yere gelip kurban keserek oraya gömdükleri Çin kaynaklarında ifade edilmektedir. Ayrıca bir yıldırım tanrısı olduğuna inanırlar. Bu yıldırım tanrısı kötü ruhları takip eder ve bu ruhların saklandıkları ağaca yıldırım gönderir. Kazak-Kırgız kadınları ilkbaharda şimşek çakıp gök gürleyince süt, ayran veya kıymız dolu kaplarını çadırlarının etrafında dolaştırıp saç töreni yaparken Müslüman Başkurtlar ise şimşek çakması durumunda süt, ayran gibi beyaz içecek bulunan kapların üstünü örter. Bunun sebebi de bu beyaz içeceklerin yıldırım çekeceği düşüncesidir (İnan, 1986: 60). Gagauzlar kışın gök gürültüsü duyduklarında o yılın bereketli, bol mahsullü, hayvanlarının da sağlıklı olacağına inanırlar. Şimşegi Aziz İlyas'ın şeytana attığı ok olarak tasavvur ederler. Kıştan sonra duydukları ilk gök gürültüsünde de bir demir ya da taş alıp vücutlarının çeşitli yerlerine vurular ki demir ve taş gibi sağlam ve güçlü olsunlar (Kalafat, 1998: 60).

Türklerin eski Türk inanç sistemleri içinde yer alan bu tabii olayların izlerine Anadolu'da rastlamak mümkündür. Şimşek Allah'ın ışığı, yıldırım ise sesi olarak kabul edilir. Yıldırım düşmesi genel olarak Allah'ın gazabı olarak algılansa da inayeti olarak da görülmektedir. Muğla-Yatağan'da yıldırım düşerek ölen insanın Allah'ın gazabını üzerine çektiği düşünülüyor gibi şehit olduğuna da inanılır (Eşmeli, 2014: 203). Adana'da gök gürlediğinde kelime-i şehadet ve salavat getirilir (Akyol, 2006: 23). Adana-Kadirli'de yıldırım düşmesini önlemek için ağaca çivi çakılır (Çeribaş, 2004: 71). Kars-Sarıkamış'ta gök gürültüsünü duyan ilk kişinin dileklerinin kabul edileceği düşüncesiyle dua edilir (Kalafat, 1998: 60). Sivas-Zara'da yıldırım ve gök gürlemesinin kesilmesi için bir balta ağzı yukarı gelecek şekilde yere konulur (Kalafat, 1998: 60).

İlçede yıldırım ve şimşekle ilgili benzer inanç ve uygulamalar tespit edilmiştir. Gök gürleyip şimşek çaktığı zaman bir yere yıldırım düşmesin, kaza bela gelmesin diye dua edilir (KK₁₂, KK₁₆, KK₁₀). Ağaçların özellikle ceviz ağacının yıldırım çekeceğine inanılır. Bu sebeple ceviz ağacı evin yakınlarına dikilmez, yağmur yağarken ağaç altında beklenmez (KK₁). Hayvanlar içinde de yıldırım en çok çeken eşektir. Bu yüzden yağmur yağarken eşeğe binilmez (KK₃₄, KK₃₅). Gök gürlerken

---

saçı olarak sunar. Göçebe kavimlerin saçısı süt, kıymız, yağ; yerleşik kavimlerin saçısı buğday, darı, arpa, şarap; tüccar kavimlerin saçısı da para olabilir.” Abdülkadir İNAN, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, TTK Yay., Ank., 1986, s. 100.

eşiğe basılmaz. Gök gürlemesi uzun sürecek olursa davul çalarak gürültü yapılır, dua edilir (KK₉). Kelime-i şehadet getirilip selavat çekilir (KK₁₂, KK₂₃, KK₂₇, KK₃₇). Şimşek çakarken evin en büyük oğluna demir verilerek dışarıya atılır, bir kenara kürek koyulur (KK₁₂).

4.1.2.1.1.1.2. Yağmurla İlgili İnançlar

Yağmur da önemli gök iyelerinden biridir. Bolluk ve bereket kaynağıdır. Hayatın devamlılığını sağlayan su, kaynağını gökten yani yağmurdan alır. İnsan, bitki ve hayvanlar için vazgeçilmez bir unsurdur yağmur. Yağmurun yağmamasından korkulduğu gibi çok yağması da halk arasında korku sebebidir.

Pek çok kültürde yağmur gök ile yerin birleştiği kutsal bir düğün olarak algılanır. Gök yağmur göndererek yeryüzünü döller ve bunun neticesinde de bitkiler meydana gelir. Gök ile yerin nikahını kıyan ve doğuma hamilik yapan varlığın Karaçay-Balkar inançlarında bulunan *Çoppa* olduğunu söyler. Başta yıldırım ve tufan iyesi olarak bilinen *Çoppa*'nın rolü zamanla yağmur yağdırma işlevine dönüşmüştür. *Çoppa* adına ilkbaharda bayram yapılır ve bu bayramda kesilen keçi *Çoppa*'ya kurban olarak sunulur (Bayat, 2007: 155). Yağmur iyesi bölgelere göre değişiklik gösterir. Türkmenlerin *Burkut*, Kazan Tatarlarının *Börket Baba* adını verdikleri yağmur iyesi kamçısını şakırdatarak bulutları kovalar ve yağmur yağdırır. *Börket* babanın bu görevini Özbekler'de *Moma Kuldurak*, Kazaklarda *Makul* ya da *Makkay* adı verilen dişil varlıklar üstlenir (Bayat, 2007: 154-155). Berketli yağmur damlaları Ülgen'in ağzından akan salya olarak tasavvur edilir (İnan, 1976: 21). Türkler yağmur yağmamasını Tanrı'nın gazabı olarak görür ve yağmur yağdırmak için *yada taşı* kullanır. Altaylıların *yada*, Yakutların *sata*, Kırgızların *cada* veya *cay taş*, Burkatların *zada* olarak adlandırdıkları bu taş hava olaylarını değiştirebilen, yağmur, kar, dolu yağdırabilen, don olayına sebep olup bazen rüzgar da estirebilen sihirli bir güce sahiptir. Bu taşı Tanrı gökyüzünden göndermiştir. Yağmur yağdırmak zamanla şamanın görevlerinden biri olsa da Türklerde *yadacı* denilen ayrı bir grubun varlığı da bilinmektedir. Türkler *yada taşı* yağmur yağdırma dışında koruyucu unsur olarak savaşlarda da kullanmıştır (Bayat, 2007: 156-157). Geyiklerin başında, su kuşlarının kursağında, yılan, öküz ya da koyunların karnında bulunduğu inanılan

yada taşı bu sebeptendir ki canlı kabul edilir. Bu taşın kendine özgü bir sesi ve ısısı vardır. Diğer tüm canlılar gibi şekillenir, canlanır, yaşar ve ölür (Ögel, 2000: 275).

Yağmurla ilgili bu inanç ve uygulamalar. Anadolu sahsında da kendini gösterir. Baharda yağın ilk yağmur şifalı kabul edildiğinden derin bir kapta toplanır. Toplanan bu yağmur suları içilir ve bu suyla yıkanılır (Turan, 2011: 57). Yağmur yağdırmak için yağmur duası yapılır; suya at, koyu ya da insan kafatası atılır, okunmuş taşlar suya daldırılır; suya tabut atılır, kavrulmuş tuz serpilir, koyun ve kuzular ayrılarak onların meleşmeleri sağlanır, yılan yakılır, türbede yapılan yağmur duasından sonra kurban kesilir ve topluca yenilir, çakıl taşı ağza alınır, kıyafetler ters giyilir, yeni evliler suya atılır, kepçecik bebekler hazırlanır (Acıpayamlı, 1964: 224, 228, 233). Yağmur yağdırmayla ilgili bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yağmurun bolluk ve bereket getirdiği algısı Nevşehir'de de geçerli olmak üzere çocuk oyunlarında bile yerini almıştır. Çocuk oyunlarında yer alan “*Yağ yağ yağmur/Teknede hamur/Ver Allah'ım ver/Sulu sulu yağmur*” ya da “*Yağmur yağıyor/Seller akıyor/Arap kızı camdan bakıyor*” gibi ifadeler yağmura atfedilen kutsiyetin yansımalarıdır.

Çalışma sahası olan Hacıbektaş'ta da yağmur bolluk bereket kaynağı olarak görülmektedir. Yağmur rahmettir. Yağmur yağmadığı zaman eski Türklerde olduğu gibi bu durum Allah'ın rahmetinin kesilmesi olarak yorumlanır. Eski Türklerin yaptıkları gibi yağmurun yağması için birtakım ritüeller gerçekleştirirler. Bu ritüellerin başında da tüm Türk dünyası ve Anadolu'da görülen yağmur duasına çıkma inancı gelir. Hocayla birlikte halkın önde gelen sevilen kişileri toplanır. Yüksekçe bir tepeye çıkılır. Ceketler ters giyilir. Yağmur yağması için dua edilir. Dua esnasında eller göğse değil de avuç içleri aşağı gelecek şekilde yere çevrilir. Dua edildikten sonra kurban kesilir ve orda bulunanlar tarafından yenilerek evlere dönülür (KK₁, KK₆, KK₂₄). Yağmur duası esnasında at kafasına ya da hayvan kemiklerinin üstüne dualar yazılarak bu at kafası ya da kemiklerin bir çay veya dere kenarına gömüldüğünü görenler de olmuştur (KK₄). Yağmur yağmadığı zaman ilçenin bereketinin kesildiğine inanılır. Yağmurun tekrar yağması için 7 yol ağzında 7 kurban kesilir (KK₁₂). Bahar yağmurları kutsal kabul edilir. Bu sebeple nisan ayında yağın yağmurlar bir kazanda toplanır ve bu yağmur suyuyla yıkanılır (KK₃₁). Yağmurun yağmaması gibi çok yağmasından da korkulur. Yağmur çok yağıp sele

dönüşeceği düşünülürse kesilmesi için dua edilir. Ayrıca yağmur yağarken edilen duaların kabul edileceğine inanılır (KK₁₂, KK₁₅, KK₁₉, KK₂₀). Yağmurla birlikte dolu yağarsa dolunun hemen kesilmesi için bir dolu alınarak bıçakla kesilir. Evin en büyük erkek çocuğunun ağzına dolu verilerek ısırtılır. Böylece dolunun tez vakitte kesileceğine inanılır (KK₁₁, KK₁₂). Yağmur, kar, dolu çok yağar da kesilmezse dışarı sac ayağı (ocak demiri), kürek atılır, havaya demir fırlatılır, fırlatılırken de “*Ya Allah, ya Muhammet, ya Ali.*” denir (KK₆, KK₉, KK₁₅). İlçede yağmurun kutsal kabul edilmesi, yağmur yağması için dua edilmesi, kurban kesilmesi eski Türk inançlarındaki yağmur iyesi inancının yaşadığının göstergeleridir.

4.1.2.1.1.3. Gökkuşağıyla İlgili İnançlar

Yağmur esnasında ya da sonrasında görülen gökkuşağıyla ilgili inanmalar da Türk inanç sistemi içindeki yerini almıştır. Türk dünyasında gökkuşağına *yay*, *Tanrı'nın kamçısı*, *al kuşak*, *ala kuşak*, *al yeşil kuşak*, *dede kuşağı*, *ebem/ebe kuşağı*, *eleğim sağma*, *ineğim sağma*, *kök cele (gök yele)*, *kündüing kulağı (güneşin kulağı)*, *ak yol*, *Cennet köprüsü*, *selavat/selamet köprüsü* gibi isimler verilir (Ögel, 2000: 227-228). Türkler gökkuşağını Tanrı'nın köprüsü olarak nitelendirir. Şaman göğe doğru yaptığı yolculukta gökkuşağını bir yol, köprü olarak kullanır. Bu sebeple de Şaman davuluna gökkuşağı resmi çizilir. Seyidov'un belirttiğine göre Tanrı'nın kudreti bulut şeklinde Şaman'ın başının üzerine gelir ve gökkuşağı şeklinde bedenine girer (Çoruhlu, 2000: 81). Teleütler, Sayan ve Altaylılar arasındaki bir inanışa göre gökkuşağı Umay Ana'nın köprüsüdür. Umay Ana gökkuşağını kullanarak çocukları kurtarmaya gelir. İslamiyet'in tesiriyle Umay Ana'nın rolü Fatma Ana'ya devredilmiş (Beydili, 2003: 581,585), gökkuşağı Fatma Kadın, Havana isimlerini almıştır. Yine Altaylılar gökkuşağını bir hortum olarak düşünürler. Gökyüzünde yaşayanlar bu hortum sayesinde yerdeki suyu çekerler. Hatta gökkuşağı ile bir kızın göğe çekildiği rivayetini de anlatılır. Gökkuşağı Tanrı Yayık Han'ın dizginidir (Ögel, 2000: 229-230).

Günümüzde de gökkuşağı kutsal kabul edilir ve onunla ilgili davranışlar sergilenir. Tıpkı eski Türk inançlarında olduğu gibi yaratıcıya ulaşmada bir köprü görevi görür. Anadolu'da gökkuşağının altından geçilirse dileklerin gerçekleşeceği, geçenin cinsiyetinin değişeceğine, tüm günahlarının af olunacağına, iki kişi birlikte geçerse

ruhlarının değişeceğine inanılır. Gökkuşağı kız çocuğunun doğacağına işarettir (Kalafat, 2018: 1148).

Gökkuşağıyla ilgili ilçede de benzer inanç ve uygulamalar mevcuttur. Gökkuşağına ebemkuşağı, ebekuşağı, ebemin kuşağı eleğimsağma gibi isimler verilmektedir. Gökkuşağının altından geçenlerin cinsiyet değiştirenine inanılır (KK₆, KK₉, KK₂₄, KK₂₅, KK₃₅). Gökkuşağı görüldüğünde tutulan dilek ve edilen duaların kabul edileceğine inanılır (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆). Dilek dilerken zıplanır (KK₅, KK₆, KK₈). Gökkuşağının dibinde bir hazine olduğuna inanılır. Fakat bu hazineyi gören olmamıştır çünkü gökkuşağına ulaşılamaz (KK₄₃). Gökkuşağının renkleri Allah'ın nuru olarak kabul edilmektedir (KK₃₅). Eskiden ebeler yünden dokunan ve kök baya ile boyanan bellerine doladıkları uzun bir kuşak takarlarmış. Bu kuşakta sarı, kırmızı, yeşil, mavi tüm renklerle bezenmiş motifler bulunurmuş. Bu kuşağı sadece usta ebeler takabilirmiş (KK₁₆, KK₂₄). İlçede gökkuşağına ebekuşağı denmesinin sebebi ebelerin bellerine doladıkları bu kuşak olabilir.

4.1.2.1.1.1.4. Rüzgârla İlgili İnançlar

İye olduğu düşünölen başka bir göksel unsur da rüzgârdır. Rüzgârı *Yel Baba* estirir. *Yel anası* şeklinde dişil hüviyet gösterini de vardır. Yel Baba yalnız rüzgâr estirmekle kalmaz fırtına, kasırğa oluşturur. Yel Baba'ya Çuvaşlar *Sil-Tura*; Türkmen, Kazak ve Özbekler *Haydar Baba*, *Mir Haydar* ya da *Pir Haydar* adını verirler. Özbeklerin bir de *Çal Mama* dedikleri bir rüzgâr iyesi vardır. Bu iye Yel Baba'nın görevini üstlenmiş mitolojik bir kadındır. Rüzgâr iyesi Hakaslar'da kötü bir ruh olarak bilinir ki bu ruhun adı *Çil-aas*'tır. Azerbaycan'da Yel Baba atlı bir ihtiyar olarak tasavvur edilir. Buğday hasadından sonra yığılan buğdayların bir an önce savrulup temizlenmesi gerekir. Bu yüzden Yel Baba'ya ihtiyaç duyulur ve onun adına tören düzenlenip şarkılar eşliğinde Yel Baba çağırılır. Yel Baba harmana gelip atına saman almadan harmandan buğday almak yasaktır. Yasağı bozanların oğlunun öleceğine inanılır (Bayat, 2007: 165-169).

Anadolu'nun pek çok yerinde rüzgâr iyesiyle ilgili inanç ve uygulamalara rastlanmaktadır. Muğla-Yatağan'da rüzgârın hortum şeklinde esmesinden korkulur ve bu durumun uğursuzluk getireceğine inanılır. Arazisinde hortum görölen kişinin çok

büyük bir hastalığa uğrayacağına ya da öleceğine inanılır. Hortum gören kişi “Yomun kuruya.” diyerek bildiği dua ve sureleri okur (Eşmeli, 2014: 203).

İlçede kuvvetli esen rüzgârdan korkulur, kesilmesi için dua edilir (KK₂₁). Rüzgarlar esiş yönüne, zamanına ve şiddetine göre yararlı ve zararlı olarak gruplandırılır. Tarladan alınacak mahsullerin verimi üzerinde esen rüzgarın tesirli olacağı söylenir (KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄). Sabahın ilk vakti esen rüzgara *seher yeli* denir. *Sam yeli* pek sevilmmez çünkü estiğinde bağı bahçeyi yakıp kavurur. Sam yeli insanlara da iyi gelmez, insanın yüzünü saratıp soldurur. Kuzeyden gelen soğuk rüzgara *poyraz*, sert esen rüzgara ise *karayel* denilir. Bir de *talas/talaz* vardır ki yeri göğü, tozu toprağı birbirine katar ve hiç sevilmmez (Akkuş, 2010: 174).

4.1.2.1.2. Güneş ve Ay Kültü

Güneş ve ay Türk inanç sisteminde adları genellikle bir arada geçen ve koruyucu özellikleri bulunan iyelerdendir. Ögel, güneşin Türk düşünce hayatında birinci sırada bulunduğunu söyler. Çünkü Türkler her dönemde güneşli yerlerde yaşamayı yeğlemiştir. Uygurların Mani dinini benimsemesiyle ay önem itibariyle güneşin önüne geçer (Ögel, 2000: 187).

Eski Türkerden Hunların ay ve güneşe ayrı ayrı kurban sundukları, doğunun güneşi batının ise ayı temsil ettiğini, güneşin önünde üç kere diz çökerek ona selam verdikleri bilinmektedir. Törenlerde de çadırın kapısı doğuya doğru açılır (Ögel, 2000: 187).

Bir Türk efsanesine göre ise güneş Türk teşekkülünde etkin rol oynar. İnan’dan öğrendiğimiz bu efsaneye göre ilkçağlarda sel suları Karadağcı adıyla bilinen dağdaki bir mağaraya çamurları önüne katarak getirir ve mağarada bulunan insan suretindeki yarıklara bu çamurlar dolar. Güneş, Saratan burcundadır ve sıcaklığı yakıcıdır. Böylece çamuru pişirir. Mağara ana rahmi vazifesi görür. Rüzgâr da dokuz ay boyunca bu su, toprak, ateşten (güneş) oluşan yığınun üstünde ılımlı bir şekilde eser. Bu dört unsurun birleşmesinde de zamanı gelince bir insan oluşur ki Türkler ilk ataları addettikleri bu kişiye *Ay Atam (Ay Baba)* adını verir. Bir müddet sonra aynı durum bir kez daha gerçekleşir. Fakat bu sefer güneş Sünbüle yıldızında olduğu için yere daha yakın konumdadır ve oluşan insan dişidir. Ona da *Ay Yüzlü* anlamında Ay-

va derler. Ay Atam ve Ay-va evlenir, yarısı erkek yarısı dişi olmak üzere tam kırk çocukları olur ve bunlar da birbirleriyle evlenmek suretiyle neslin devamlılığını sağlarlar (İnan, 1986: 21).

Altaylılara göre güneş ana, ay ise atadır. Yani güneş dişi, ay erkek özellik gösterir. Yakutlara göre milletin kaderinde önemli rollere sahip olan büyük kahramanlar ay ve güneşin koruması altındadır. Onlar iki kardeştir ve ikisi de Tanrı'dır. Bazı kahramanların varlık sebebi de yine ay ve güneştir. Türklerin güneş üstüne ant içtikleri de bilinmektedir. Şamanizm'de ay ve güneş kötü ruhlarla çarpışan yardımcı ruhlardandır. Ay ve güneş tutulması yaşandığında onların kötü ruhlara tutsak oldukları düşünülür. Bunun üzerine Şaman onları kötü ruhların elinden kurtarmak için davul çalar, gürültü çıkarır ve bağırıp çağırır. Yine Şaman'ın kıyafetlerinde bulunan demir ve gümüşten yapılmış halkalar da Güneş Efendi'yi (Kün Toyon) sembolize eder (İnan, 1986: 29).

Ögel'in verdiği bilgilere göre ise Türkistan'da yaşayan Türkler, ayda iki kovasını sırtına takarak taşıyan bir kız olduğuna inanır. Başka bir inanışa göre de yeryüzünde insanları yiyen bir dev (yelbegen) vardır. Güneş, ateşinin insanları yakacağından korkar. Ay ise soğğunun insanlara zarar vermeyeceğini söyler ve yere iner. Yelbegeni üzerinde olduğu ağaç ile birlikte alarak göğe çıkartır. Ayın yüzeyinde görülen ağaç ve dev figürünün sebebi bu yüzdendir. Ayın büyüyüp küçülmesi, değişik şekiller almasına sebep olarak ise ayı, kurt ve yedi başlı devin ayı yemesi, parçalaması gösterilir. Ülgen, Ayın yaralarını sararak onu tedavi eder ve böylece ay eski şeklini alır. Ayın şekliyle ilgili bu döngü devam edip gider (Ögel, 2000: 197-199).

Eski Türkler güneş ve ay tutulmasında yalnız davul veya teneke çalıp gürültü çıkarmanın dışında tutulma bitene kadar evinde ayakta bekleyip dışarı çıkmazlar. Tutulmadan sonra yiyip içip eğlenirler. Tunguzlar sefere çıkmak için dolunay zamanını bekler, hilal görüldüğünde ise geri döner. Asya Türklerinin çeşitli malzemelerden yaptıkları *tork* adlı kolyeleri vardır ki bu kolye yarım ay şeklindedir (Kalafat, 1998: 62-63).

Türk inanç sisteminde hayli öneme sahip olan güneş ve ayla ilgili inanmaların günümüzde de yaşıyor olduğunu görmek kültürel devamlılığın önemli bir

göstergesidir. Muğla'da ay hilal biçimindeyken iki ucu kibleye yani güneye bakarsa o ayın yağmurlu, kuzeye bakarsa kurak geçeceğine inanılır. Evlenecek çiftlerin evliliklerinin uzun, mutlu ve bereketli olması için düğünlerin dolunay zamanında yapılmasına dikkat edilir. Dolunay zamanında doğan çocukların bahtlarının açık olup eve bereket ve mutluluk getireceğine inanılır. Doğan kız çocuğu ise ay gibi parlak ve güzel olacağı inancı hâkimdir. Ay ve güneş tutulduğu vakit uğursuzluk geleceğine, büyük bir deprem olacağına, suların çekileceğine, kıtlık olacağına inanılır. Bu sebeple tutulma zamanı Kelime-i Şehadet getirilir, dua edilip namaz kılınır (Eşmeli, 2014: 197-198, 202). Tunceli Alevileri yeni ay doğduğunda ayakta durarak dua ve ibadet eder. Bu durum güneş için de geçerlidir. Sabah güneşin ilk ışıkları yere düştüğünde güneşe dönülerek dua ve ibadet edilir. Güneş Hz. Ali'nin sembolüdür. Ay ve güneşe dönülerek yapılan ibadet bu varlıkların kendilerine değil, bu varlıklar vasıtasıyla Allah'adır (Kalfat, 1998: 63). Iğdır, Kars ve Erzurum'da güneş batınca yeryüzünün mühürlendiğine inanılır. Bu yüzden gece evden eve tuz, ateş verilmez. Verilirse eve uğursuzluk geleceğine inanılır. Hatta evden hiçbir şeyin çıkarılmayacağına inanılan yöreler de vardır. Görülen rüyalar da güneş battıktan sonra anlatılmaz (Kalafat, 1998: 66). Mardin'de güneş ışıkları Tanrı'nın nuru olarak görülür. Bu yüzden güneş ışıklarının yeryüzüne ilk değdiği yerler, taş ve kayalar kutsal görülüp övülür ve bu yerlere saygı gösterilir (Kalafat, 1999: 33). Erzurum ve Malatya'da güneş üzerine doğmadan kalkmanın bereket getireceğine inanılır ve bu sebeple ev ya da dükkan kapıları ilk ışıkla birlikte açılır. Kars'ta güneşin doğuş ve batış saatlerinde uyunmaz. Uyuyan hastalanır ya da ölür. Kars ve Urfa'da elinde siğil, gözünde arpacık çıkan kişilerin aya bakarak dua ettiklerinde bu dertlerinden kurtulacaklarına inanılır. Adıyaman ve Tunceli'de güneşe ve aya karşı çöp, kül, kirli su dökülmez, işenmez ve tükürülmez (Kalafat, 1999: 33).

Hacıbektaş ilçesi Alevi inançlarına göre gün/güneş Hz. Muhammet, ay Hz. Ali'dir (KK₃, KK₁₂, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₇, KK₃₄, KK₄₄, KK₅₀). Nasıl ki ay güneşten aldığı ışıkla geceleri aydınlatır. Hz. Ali de Hz. Muhammet'ten ışığını alarak insanları aydınlatmaktadır (KK₃₁). Güneş tüm canlıların oluşumunda hayat kaynağı olarak görülmektedir (KK₃₁, KK₄₂, KK₄₄). Sabahları kalkıldığında el yüz yıkanırken “Ay Ali'dir, Gün Muhammet. Yıldızlara ver selavat.” (Akkuş, 2010: 170) denir. Güneş Allah'ın nuru, ışığı olarak görülür. Güneş ışığı yöre halkı tarafından kutsaldır. Bu

yüzden sabah gün doğmadan kalkılır, avlu, hayat süpürülür. Avlu, hayat temiz olsa da gün doğmadan süpürülür. Çünkü avlu ve hayat süpürülürse günahlar da süpürülmüş olunur yani günahlar affedilir (KK₁₇). Evlerin, dükkanların kapısı açılarak güneşin ilk ışıkları eve buyur edilir. Böyle yapıldığı takdirde evin, dükkanın o günkü nasibi, bereketi alınmış olur. Eve nur yağar. Güneş doğduktan sonra kalkan kadın makbul sayılmaz. Güneş doğduktan sonra kalkılırsa evin bereketi kesilir, o gün bereketsiz olur, ev halkı işlerini yetiştiremez ve mutsuz olur. Bu yüzden *göbeğe gün düşürmemek* -güneşin uyurken vücuda değmemesi- gerekir (KK₁, KK₅, KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₄, KK₁₆, KK₃₇, KK₅₁). Yine güneş doğduktan sonra kalkılırsa eve rahmet melekleri girmez, onların yerine Şeytan girer ve eve uğursuzluk gelir (KK₆). Sabahın ilk vakitleri güneş doğmadan hemen çeşmeye gidilir. Çeşmeden akan ilk suyun zemzem olduğuna inanılır ve bu su eve getirilerek mutfığa, kabın kacağın üstüne serpilir. Böylece eve bereket geleceğine inanılır. Güneş batarken kızıl batarsa ertesi gün havanın aydınlık, sıcak, güneşli olacağına inanılır (Akkuş, 2010: 169). “*Gündüzün şerri gecenin hayrından yeğdir.*” sözü ilçede de sık kullanılır. Tüm işler gündüz yapılır, “*Gece yaprak bile kıpırdamaz.*” denir. Güneş battıktan sonra yeryüzünün mühürlendiğine inanılır. Gece dışarıya çamaşır serilmez, kuruyan çamaşırlar güneş batmadan toplanır, gece çocuk bezi dışarıya bırakılmaz, gece evden eve tuz, ateş çıkarılmaz, evde önemli bir iş yapılmaz, gece uğursuz varlıklar dışarıda dolaştıkları için çocuklar dışarı çıkarılmaz (KK₁, KK₇, KK₁₂, KK₁₈, KK₂₁, KK₂₄, KK₃₃). Güneşin batış vaktinde -kerehat vakti- uyumaz. Uyuyan kişi rahatsızlanır (KK₁₂).

Ay tutulması esnasında eski Türklerin ayı kötü ruhların esaretinden kurtarmak için gürültü yapıp ses çıkardıkları gibi ilçe halkı da bu tip davranışlar sergilemektedir. Ay tutulması esnasında silah atılır, teneke ya da davul çalınır, gürültü çıkarılır (KK₃, KK₉, KK₁₂, KK₁₉, KK₂₀). Ay tutulması sırasında camide sela verilmesi de yapılan bir diğer uygulamadır (KK₄). Ayın insanlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğuna inanılmaktadır (KK₄₄). Ayın dolunay hali uğurlu görülür. Dolunay görüldüğü zaman tüm senenin bereketli geçeceğine inanılır. Yine Dolunay görüldüğünde “*Ay gördüm Allah, Amentü billah. Ne günahım varsa, affeyle Allah.*” denir (KK₆). İlçede ay yeni aya geçince elinde siğil olanlar aya karşı oturtulur ve bu

siğillere üç çarşamba üst üste okunursa siğillerin geçeceğine inanılır (Akkuş, 2010: 174).

4.1.2.1.3. Yıldız Kültü

Yıldızlar Türklerin dini, sosyal ve kültürel hayatlarında her zaman önemli bir yer teşkil etmiştir. Ögel, Türklerdeki yıldız anlayışı ve bu anlayışa bağlı uygulamalarla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: Geceleri vakti belirlemede, saati tespit etmede; yer yön bulmada yıldızlar çok önemlidir. Bu yüzden Türkler iyi bir yıldız bilgisine sahiptir. Sıcak ve soğuk havanın da yıldızlarla ilgisi bulunur. Yakutlara göre soğuk havalar gezegen deliklerinden yol bularak yere iner. Ülker'e bakarak gezegenlerin yükselip alçaldıkları görülür ve soğuk havaların geleceği tahmin edilir. Türklerde Ülker gezegen manasına gelir ve göğün deliği olarak anlaşılır. Havaların ısınması da yıldızlara bağlıdır. Havanın ısınması için Yakut Türklerinden bir yiğit soğuk havalardan kurtulmak için avladığı kurtların derileriyle göğün deliklerini kapatır ve böylece hava ısınır. Yine başka bir inanışa göre de Şaman göğe çıkıp baktığında gezegenlerin bir ağaca bağlı olduklarını görür. Bu bağları kesmesiyle gezegenler hızlıca dönmeye başlar ve havalar ısınır. Şaman'ın elinde bulunanları havaya atmasıyla da yıldızlar oluşmuş olur (Ögel, 2000: 205-206).

Ögel, yıldızlar bahsinde Kutadgu Bilig'e de atıfta bulunur. Kutadgu Bilig'den hareketle Türklerin Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Merih (Mars), Utarit (Merkür) yıldızlarını iyi bildiklerini söyler ve bu yıldızlarla ilgili inanmalara değinir. Eserde 12 burç ve bu burçların karakterleriyle ilgili verilen bilgileri de aktarır (Ögel, 2000: 206-207). İnsan, hayvan, bitki, maden kısacası yeryüzünde yaratılmış ne varsa her varlığın yıldızların etkisi altında olduğuna inanılır. Bu yıldızlar insanın hislerini, mizacını, ahlakını ve sağlığını etkiler ve bu yıldızların işaret ettiği renkler de birbirinden farklıdır. Bir insan etkisi altında bulunduğu yıldızın göre iyi ya da kötü, cimri ya da cömert, talihli ya da talihsiz olabilir (Levend, 1984: 197-198).

Yıldızlar içinde Zühre (Venüs) Türkler açısından önemli bir yer teşkil eder. Zühre yıldızının nasıl oluştuğuna dair şu rivayete yer verilir. Kuran-ı Kerim'de adları geçen Harut ve Marut adlı iki meleği Allah yeryüzüne gönderir. Bu iki melek insanlara sihir öğretmekte; fakat sihir yapmanın zarar getireceğini de söylemektedirler. Gündüzleri insanlar arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözen bu iki melek, geceleri

ise ism-i azam duasını okuyarak göğe yükselirler. Bir gün çok güzel bir kadın olan Zühre'yi görür ve ona aşık olurlar. Zühre kocasını öldürürlerse onlarla birlikte olacağını söyler. Harut ve Marut bunu kabul etmez. Bu sefer onlardan kendi yaptığı gibi putlara tapmalarını ister. Bu isteği de reddedilir. Son olarak onlara içki içmelerini söyler. Bu teklifi kabul edip içerler. Hâl böyle olunca içkinin verdiği sarhoşlukla Zühre'nin kocasını öldürüp putlara taparlar. Bu olayların sonucunda Zühre onlarla birlikte olmaz bir de bu yetmezmiş gibi ism-i azam duasını öğrenmek ister ve melekler de öğretir. Zühre amacına ulaşır duayı okuyarak göğe yükselir ancak göğün 3. katına kadar yükselebilir. Çünkü Allah onu cezalandırmıştır. İnsanlara ibret olsun diye Zühre'yi parlak bir yıldızla çevirir ve orada asılı kalır. Melekler ise yaptıklarından pişman olarak Hz. İdris'in yanına gidip şefaath dilerler. Dünya ve kıyamet azabı arasında tercihte bulunmaları istenen melekler daha hafif olacağı düşüncesiyle dünya azabını seçerler. Bunun üzerine Allah bu melekleri Babil'de ayakları bağlı bir şekilde baş aşağı kuyudan sarkıtır. Kıyamete kadar o kuyuda asılı kalacaklardır (Levend, 1984: 223-224).

Zühre yıldızına Türkler arasında *Kervan yıldızı*, *Kervan kıran*, *Tan yıldızı*, *Çoban yıldızı*, *Sarı yıldız*, *Ak yıldız*, *Kanlı yıldız*, *Güney yıldızı*, *Yaruk yıldızı*, *Işık yıldızı* gibi isimler de verilir. Yakutların inancına göre güzel bir kız olan Zühre Ülker'e aşıktır. Bu iki yıldız karşılaştıkları zaman kar fırtınaları kopar. Bu karşılaşma yani fırtınanın zamanı ise 6. aydır. Başka bir inanca göre de Zühre at sürülerinin hamisidir. Gökte kendinin de at sürüsü vardır. Yanında kendine çobanlık yapan iki küçük yıldızla sürüsünü güder, yeryüzünde kısrakların doğumuna yardım eder. Bu nedenle at sürüleri olan eski Türkler Zühre adına kurban keser, etlerin kokusunu ve dumanını Zühre'ye ulaştırır (Ögel, 2000: 213-215). Zühre yıldızına bakmak kalbe sevinç verir. Bu yıldızla mensup olanlar zarif, güzel ve sanatkâr mizaçlıdırlar. Zevk ve sefaya düşkün olurlar (Levend, 1984: 204).

Türkler tarafından kabul gören bir diğer önemli yıldız da Gök Tanrı/Gök Kültü bahsinde kısaca değinilen Kutup yıldızdır. Kutup yıldızı göğün direği olarak düşünülür. Tanrı Dünya ile diğer gezegenleri Kutup yıldızına bağladığından Dünya ve gezegenler Kutup yıldızının etrafında deveran ederler. *Altın Kazık*, *Demir Kazık* olarak da adlandırılan bu kutsal yıldız Türkler kuluçkaya -sürekli yerinde durduğundan-, bakır bir dağa, demirden oluşan bir ağaca benzetmişlerdir. Türklerin

atlarını evlerinin önündeki demir kazığa bağladıkları gibi Tanrı da atını Kutup yıldızına bağlar. Yani Kutup yıldızı Tanrı atının demir kazığıdır. Kutup yıldızı göğün kapısı olarak düşünülür. Şaman göğe yaptığı yolculuk sırasında bu kapıyı geçemez. Göğün kapısı her zaman açılmaz, açıldığında da gökten meteor ve yıldızlar düşer. Buryatların inancında Kutup yıldızı göğün deliğidir. Şaman yolculuğu esnasında bir kartala biner ve bu gök deliğinden geçerek göğe yükselir (Ögel, 2000: 183-185).

Azerbaycan'da batı yıldızını görmenin şans getireceğine inanılır. Kuzey Irak'ta güneşe, aya ve yıldızlara küfredilmez (Kalafat, 1998: 68). Anadolu'da her insanın gökte bir yıldızı olduğuna inanılır. Kars, Maraş ve Sivas'ta bir yıldız kaydığında sahibi olan kişinin öldüğü anlamına gelir. Bu yüzden yıldız kaydığını gören kimse "*Yıldızım yerinde.*" diyerek gökteki yıldızını sağlama alır (Kalafat, 1999: 36). Bu inanış Azeriler ve Gagauzlar arasında da görülür. Muğla-Yatağan'da yıldızlı, parlak gecelerden sonra gelen günlerin bereketli olacağı inancıyla ekim dikim işlerine ağırlık verilirken; yıldızsız, karanlık ve yağışlı gecelerin bereketsizlik getireceğinden ekme ve hasat etme işleri yapılmaz. Yine yaylaya göçme işi kolay ve bereketli olsun diye yıldızlı, parlak gecelerin akabinde gerçekleşir. Yağmurun ardından gelen yıldızlı ve parlak geceler ayaz olur. Yıldızların yanıp sönmesi ölen bir kişinin mezarına göz kırptıkları şeklinde algılanır. Gece kayan yıldız kimin mezarına doğru düşerse o kişinin mezarına nur yağdığı düşünülür ve mezarda yatan kişi kutsal insan vasfına büründürülerek mezarı başında dua edilmeye, mezarın başındaki ağaca çaput bağlanmaya başlanır (Eşmeli, 2014: 201-202).

İlçede yıldızla ilgili tespit edilen inanç ve uygulamalarda da dini ve kültürel devamlılık göze çarpmaktadır. Her insanın gökte bir yıldızı olduğuna inanılır ve yıldız kaydığında bir insanın öldüğü ya da öleceği düşünülür (KK₂, KK₃, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₀, KK₃₄). Gökteki yıldız ve yıldız kümelerine burç denir. Bu burçlar 12 tanedir ve hepsinin ayrı özellikleri vardır. Burçların durumlarına göre insan üzerinde birtakım etkiler bıraktıklarına inanılır (KK₃₁). Yıldız kaydığında dilek tutulursa dileklerin gerçekleşeceği inancı vardır (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆). Kuyruklu yıldız görülürse o yıl savaş olacağına inanılır (KK₁₉). İlçede Zöhre yıldızıyla ilgili bir anlatı mevcuttur ki o da şu şekildedir: Hz. Muhammet oğlu İbrahim vefat ettiğinde çok üzülür. Bunun üzerine Cebrail gelerek Hz. Muhammet'e bir müjde verir. Bu

müjdesinde üzülmemesi gerektiğini, Allah'ın kendisine bir kız evlat vereceğini, adını tan yıldızının da adı olan Zöhre koyacağını, neslinin bu kız çocuğundan devam edeceğini ve bu çocuğun kadınlara ışık olacağını söyler. Hz. Muhammet'in Hz. Hatice'den bir kızı olur ve adını Zöhre (Fatımatü'z Zehra) koyar (Akkuş, 2010: 169). Bu sebeptendir ki ilçe halkı Zühre yıldızını kutsal bilir, gökteki en parlak yıldız odur ve kız çocuklarına Zühre/Zöhre/Zehra ismini koyar (KK₁₂).

4.1.2.2. Yerle İlgili Kültler

4.1.2.2.1. Yer İyesi/Kültü

Türk inanç sisteminde yir/yer yani yeryüzü önemli bir konumdadır. Yer Tanrı'nın yarattığı kişioğlunun mekânıdır. Gökyüzü gibi koruyan, kollayan kutsal bir iyedir. Kalafat, bu kutsallık özelliğinin yeryüzünün geneli için söylenemeyeceğini ıdık(kutsal) yir ve subların bu vasıfları taşıdığını ve iye olma özelliği gösterdiğini belirtir (Kalafat, 1998: 72).

Çobanoğlu, yer-su kültürünün oluşumu, bu kültürün Umay inancı ve Al dini ile ilişkisini dikkate değer bir şekilde açıklamıştır. Çobanoğlu'nun ifadelerine göre Türklerin yeryüzündeki ilk yerleşim yeri olduğu düşünülen Güney Sibiryaya ormanları ve Altay dağları arasında kalan bölgede teşekkül eden Türk inanç sisteminin ilk aşamasının anaerkil bir özellik gösterdiği görülür. Kadınlar doğurganlık ve ay halleri gibi özel durumları sebebiyle üstün cins olarak kabul edilmiş, şamanlık görevini kadınlar icra etmiş ve av dışında erkeklere daima kadın şamanlar eşlik etmiştir. Bu bağlamda erken dönem mitlerinin içinde “kayın/kadın ağacından doğum“ miti erken dönem anaerkil inanç yapısını yansıtan önemli bir delildir. Nitekim kayın ağacı kutsiyetini içinde oturan ve gökten indirilmiş olan Kübey Hatun'dan yani kadından alır. Bu erken dönem kadınlarının etrafında ağaç kültürü, yer-su kültürü, ateş kültürü, mağara kültürü ve ayı kültürü teşekkül eder (Çobanoğlu, 2012: 981-982).

Kadın hâkimiyetinde olan ve avcılık-toplayıcılık özelliği görülen bu topluluklardan ateşe sahip olanlar mağaraları bu ateş vasıtasıyla vahşi hayvanlardan koruyup mağaraya çekilirler. Böylece de küçük tarımsal faaliyetlerin ilk adımı atılır. Tarımsal faaliyetlerle besin sayısı artar ve düzenli hale gelir. Bu durum var olan kadın hakimiyetini pekiştirmekle birlikte “vatan, sıla” kavramlarının ilk tezahürü olan ıdık yir-sub kültürünün de oluşumuna vesile olur. Bu yir-sub kültürü, ay kültürü ile birleşerek

yer ve toprağı yeşil ve ak renklerle temsil eden yaratıcı dişi tanrıça Umay inancı ve dinine dönüşür. Bu dönemde erkeklerin köleleştirildiği dikkat çeker (Çobanoğlu, 2012: 982).

Zamanla Umay inancında bir esneme görülür ve nadir görülen kadın-erkek eşitliğine dayalı Al Dini ve Al Tanrısı ortaya çıkar. Kan, ateş, güneş kültlerini uhdesinde barındıran Al Tanrı hem erkek hem dişi özellik gösteren bir varlık olarak algılanır. Öte dünya ve uçmak kavramlarının Al Dini döneminde oluştuğu düşünülmektedir. Yine Türklerin ilk Cennet tasavvuru sayılan ve tamamen süttten müteşekkil Süt Göl'ün oluşumu da bu döneme temellendirilir. Al Tanrı kadın-erkek, iyi-kötü, ak-kara gibi zıt unsurlar arasındaki dengeyi sağlar. Al Dini'nde turna ve karga önemsenen iki varlıktır. Turnanın insanların birbirleriyle ve Al Tanrı arasındaki ilişkilerinde dilekleri bildirmek gibi bir fonksiyonu olduğu düşünülürken karga ise Al Tanrı'nın isteklerini gerçekleştirmekle yükümlüdür. Al-ton/Al-tun olarak ifade edilen altının Al Tanrı donuna girebildiği düşünülmekte ve paslanmaması, ölmemesi, yaşlanmaması yönleriyle de Al Tanrı'yla özdeşleştiği düşünülmektedir. Bu yüzden Altaylılar altın ve Al Tanrı gibi sonsuz olsun, Süt Gölündeki cennete ulaşabilsin diye altında bir elbise ile gömmüştür (Çobanoğlu, 2012: 982-985).

Türklerin hayvancılığa başlamasıyla birlikte erkek egemenliği kendini göstermiş. Al Dini yerini zamanla erkek egemen özellikler gösteren Gök Tanrı Dini'ne bırakmıştır. Bu dönemde Al Dini'ne inananlar aşağılanmış ve bu dinde yer olan koruyucu ruhlar albız, alkarısı, albastı, alkızı, aldamak gibi kötü ruhlara dönüştürülmüştür (Çobanoğlu, 2012: 985). Yer-su kültürünün oluşumu ve sonraki dönemleri değer bu bilgilerden hareketle Çobanoğlu'nun eski Türk inanç sisteminin gelişim safhalarını açık ve net bir şekilde ortaya koyması da dikkat çekilmesi gereken önemli bir husustur.

İnan, ıdık yir-sub ifadesinin hem koruyucu ruhlar hem de vatan anlamında kullanıldığını söyler, yer-su kültürünü vatan kültürüyle eş tutar. Vatan olarak görülen bu yer-suyun ise Ötüken ve Budun İnli dağları ve ormanlarıdır. Dağ, su, ırmak, göl, pınar, orman, ağaç, taş ve kaya kültürleri yer-su kültürünü oluşturan temel kültürlerdir (İnan, 1986: 48; 1998, 30-31). Ögel de İnan gibi yer kelimesini yurt, vatan anlamına geldiğini belirtir. Yine ifade ettiği üzere Altaylar Rusya'ya "Orus yeri", Çin'e "Kıtay yeri" derken Gök Türkler "Ötügen Yer, Bayurkı yeri, birleşik Türk milletinin yeri,

devleti idare edecek yer” ifadelerini kullandıklarını söyler. Hemşeri ve yurttaş kelimelerininse “yerdeş” kelimesiyle eş anlamlı olduğunu hatırlatır (Ögel, 1995: 255). Kafesoğlu, Türklerdeki bu yer-su anlayışının temelinde tabiat unsurlarına karşı duyulan korku, hayret ve saygının olduğunu, bu duygu ve düşünceleri nedeniyle tabiat unsurlarına kutsiyet atfettiklerini söyler. Türklerin inanç dünyalarında bu tabiat unsurlarının ayrı ayrı görevlere sahip olmalarını ekonomik ve sosyal hayatlarındaki ihtiyaçların önceliği ve çeşitliliğidir (Kafesoğlu, 1980: 42-43). Roux, Türklerde yer kültürünün olduğunu söylerken yerin önem derecesi açısından gökten daha aşağı bir seviyede bulunduğunu da sözlerine ekler (Roux, 2011: 138). Çoruhlu'nun bildirdiğine göre yer-su ruhları dağ eteklerini, nehir kaynaklarını, pınar başlarını, denizleri kendilerine mekân edinmişlerdir ve sayılarının 17 olduğu düşünülmektedir. Sağlık, bereket, hayvanların çoğalması, kötülüklerden koruma gibi insan hayatında önemli yer teşkil eden pek çok ihtiyacı karşılayan bu yer-su ruhlarıdır (Çoruhlu, 2002: 33-34).

Kalafat, yer-su ruhları hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bu ruhlardan en büyüğü *Yo Kan*'dır ve mekanı yerin ortası yani Ötüken Yış'tır. So Kan ve Talay Kan adında iki oğlu bulunur. *Talay Kan* denizlerin hâkimidir ve 17 denizin birleştiği yerde oturarak bütün sulara hükmeder. Aynı zamanda ölülerin de koruyucusudur. Hunların *Merde Kan*'ı Altın Göl'ün doğusunda oturur ve yağmur yağdırdığına inanılır. Altay Türklerinin koruyucusu olan *Altay Kan*'ın mekânı ise Katun dağlarının kaynağında, Altay dağlarının zirvesidir. *Kırgız Han* da Kırgız Türklerinin koruyucusudur ve Yenisey ırmağının kaynağı olan Kemçik'te oturur. Kırgızların bir *Adam Kan*'ları vardır. *Eder Kan*, *Pınçu Kan*, *Otku Kan*, *Perbi Kan*, *Kayra Kan*, *Yabaş Kan*, *Yabır Kan*, *Puysan Kan*, *Mansar Kan* yeryüzünde yaşadığına inanılan diğer koruyucu ruhlardır (Kalafat, 1999: 48). Bu erkek yeryüzü ruhlarının/iyelerinin yanında bir de dişi iye vardır ki adı *Yir/Yer Ana*'dır. Yer Ana bereket ve bolluğun koruyucusu, toprağın iyesi (sahibi), tabiatın başlangıcıdır. Canlıdır, kâinatın ruhu olarak görülür. Kahramanları göğsünün sütüyle emzirip büyütür. Böylece kahraman inanılmaz bir güce kavuşur. Bu kahramanları besleyip büyüttüğü gibi koruyup kollayan da yine Yer Ana'dır. Geçmişini bilen ve gelecekte haber veren Yer Ana doğurganlık görevi de yapar. Mezarlar Yer Ananın rahmi gibidir. Altaylıların Altay Buuçay adlı kahramanları Yer Ana'nın çocuğudur. Köroğlu'nun da mezarda doğduğu

düşünülürse onun da anası Yer Anası'dır. Yakut destanlarına bakıldığında başlangıçta çok çelimsiz, şekilsiz ve çirkin olan kahramanlar toprak kazılarak yere gömülürler. Yer Ana'nın besleyip büyüttüğü bu çocuklar son derece güçlü, yakışıklı, cesur birer efsanevi kahraman olup çıkarlar (Beydili, 2003: 611-613).

Bu yer ruhlarının bulunduğu mekânlar arasında sarp yollar, dağ belleri ve geçitleri de vardır. Yakut Türklerinin *aul iççite (yol iyisi)* ve *attuk iççite (geçit iyisi)* dedikleri bu iyeler dağ ve yol geçitlerini kontrol eder. Yolcular bu yerlerden geçerken iyelerin gönlünü kazanıp onların gazaplarından korunmak için saçı niyetiyle bir taş alıp geçitlere bırakır ve böylece oralarda taş kümecikleri oluşur (Buluç, 1942: 129).

Yerin nasıl oluştuğuyla ilgili inanca ise Altay Türklerinin Yaratılış Destanı'nda rastlamaktayız. Tanrı Karahan suyun dibinden toprak çıkarması için Er Kişi'yi görevlendirir. Aç gözlülük yapan Er Kişi toprağın tamamını Tanrı'ya vermez, bir kısmını ağzında saklar. Bunu bilen Tanrı Er Kişi'nin ağzındaki toprağı büyütmeğe başlar ve Tanrı "Tükür." deyince Er Kişi'nin tükürdüğü topraktan yeryüzü, dağlar, tepeler oluşur (Ögel, 2010: 452-453). Burada bir hususa daha değinmekte fayda var. Türklerin *yağız yir (kara yer)* ile kastettikleri yeryüzü değil Erlik ve diğer kötü ruhların mekânı olan yer altıdır.

Türklerin kutsal sayıp inandıkları, vatan bildikleri, bolluk, bereket ve hayatın başlangıcına sebep olarak gördükleri bu yer iyisine karşı inanç ve uygulamalar sergilemeleri kaçınılmazdır. Gagauzlar sahipli bir yeri kullanmadan önce o yerin iyesinden izin almak, gönlünü razı etmek ve böylece o yerin belasından korunmak için kurban keserler. Irak ve Erbil'de yaşayan Türkmenler ve Kırmançlar ıssız yerleri tekin görmezler, oralardan çekinirler (Kalafat, 1998: 72). Aynı zamanda dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için 7 yol ağzına taş atarlar (Kalafat, 1999: 46). Altaylarda yere bıçak düşmesi eve bir erkek misafir ya da kötü niyetli birinin geleceğine; kaşık düşmesi kadın misafir geleceğine dalalettir (Dilek, 1996: 100). Karakalpaklar bir evi korumak için *edraspan* dedikleri *üzerlik* otuyla tütsü yaparken içine o evin bulunduğu yerin toprağından da bir parça alıp katarlar. Toprağın koruyuculuk vasfı olduğuna inanırlar (Kalafat, 2012: 53-54). Yine Karakalpaklar, Cömert Kasap adıyla bilinen bir toprak yığıntısının üstünden çocuğu olmayan kadınların bu yığıntının üstünden yuvarlandıklarında çocuklarının olacağına inanır ki bu yığıntı oraya her gelen ziyaretçinin attığı toprak saçısından teşekkür etmiştir

(Kalafat, 2012: 54). Uygurlar arasında yeni bir iş yeri açıldığında da ilk kazanç yere atılıp sonra geri alınır. Toprağın her şeyden temiz olduğu inancıyla toprak üstüne bir şey sermeden oturulur. Ekilip biçilen tarlaya pislenmez. Yer ne kadar çok süpürülürse o kadar günahının silineceğine, süpürme işini gebe bir kadın yaparsa doğumunun kolay olacağına inanılır (Altın, 2018: 42). Gurbete çıkacak olan kişi boynuna *gurbet tumarı* denen bir kese takar ki içinde memleket toprağı bulunur (Öger, 2017: 59).

Eski Türklerde yer ile ilgili bu inançların geçmişten günümüze devam ettiği müşahede edilmektedir. Ankara-Gökler'de tarla boy abdesti alınmadan ekilmez, tarlaya işenmez. Yola çıkanların ardından su dökülür (Albayrak ve Çapcıoğlu, 2006: 122, 124). Kütahya'da köstebek hastalığına yakalananların tedavisinde köstebeğin toprağı kullanılır (Baysan, 2016: 130). Bilecik'te kadın doğurgan olabilmek için Nevruz günü tarlada yuvarlanır (Gönüllü, 1997: 73). Ağrı'da yağmur duası sırasında suya şehit mezarından alınan toprak serpilir Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da bebek pişik olmasın diye höllük adı verilen toprağa yatırılır (Kalafat, 1998: 73). Mardin, Hakkari ve Diyarbakır'da ıssız yerde yatmak zorunda kalındığında bir daire çizilerek içinde kalınır, böylece kötülüklerin uzaklaştırılacağı düşünülür. Kars'ta ıssız bir yere girilmek zorunda kalınırsa destur çekilir. Çocukların düştüğü yere su dökülür, “Tuu destur.” denir. Büyük kaza geçirilen yerlere tuz, şeker, para atılarak saçı saçılır. Erzurum, Van, Kars ve Iğdır'da yere haber taşıma fonksiyonu da yüklenmiştir. “*Yerin kulağı var.*” denilerek kimse yokken bile söylenmesi sakıncalı sözlerin söylenmemesi eğilimi vardır. Ölen bir kişi ardından konuşulduğunda ise “*Toprağı haber götürür.*” denir (Kalafat, 1999: 49). Bir yola gidilirken geri dönüp bakmanın uğursuzluk getireceği, ekin ekili tarlada hoş olmayan davranışlar yapıldığında tarlanın bereketinin kesileceği, Hıdrellez günü dikiş dikilmeyeceği, yaş dal kırılıp kesilmeyeceği eğer bunlar yapılırsa anasının karnında olan canlıların Hıdrellez eğrisi olacağı, yolda giderken tükürüldüğünde insanın başına bir iş geleceği, yolda işenirse yağmur yağacağı (Eyuboğlu, 1998: 187-197) ve daha pek çok örnek Anadolu insanının yer, yol ve toprakla ilgili düşünce, inanç ve uygulamalarının Eski Türk inançlarının günümüzdeki yansımaları olduğu dikkat çekicidir. “*Yerin dibine girsin, yere batsın, yedi kat yerin altına girsin.*” gibi ilençlerde kastedilen ise yağız yer dediğimiz yerin altı olsa gerektir.

Hacıbektaş halkı toprağı kutsal görmektedir. Toprak insanın hamurunun mayasıdır. Topraktan geldik, toprağa gideceğiz inancı yöre halkında da mevcuttur (KK₄₃, KK₄₄, KK₄₅). Toprak yaratılışın özüdür, toprak her şeydir (KK₄₂). Bütün nebatat ondan çıkar. Bu yüzden toprak yaşam kaynağıdır. İlçede toprağa *turab* denilir ve Alevilere göre toprağın atası Hz. Ali'dir (KK₃₁). Toprak örtüdür. Her pisliği toprak örter, temizler (KK₁₂, KK₃₁, KK₃₄, KK₃₅). Toprak anadır, bolluk bereket sembolüdür. İnek yavruladığında ağız adı verilen süt ilkin toprağa sağılır (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆). Bu uygulama eski Türklerin toprağa saç, kurban sunma inancının devamı mahiyetindedir. Toprak vatanın ta kendisidir. Şehit toprağı kutsal kabul edilir, toprak/vatan uğruna can verilir (KK₁, KK₃, KK₇, KK₁₀, KK₁₄, KK₁₈, KK₂₀, KK₃₉). Toprak iyileştirir, şifa verir. Kadın doğum yaptığında kendisi ve bebeğı ısıtılmış höllük toprağına yatırılır. Toprak anne ve bebeğini sıcak tutar. Ayrıca annenin kanaması olduğu için toprak kanamaya iyi gelir, pis kanı da örter (KK₁, KK₅, KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₂). Bebeğın eşi yani sonu, düşen göbeğı, düşen ilk süt dişi, kesilen ilk saç ve tırnakları toprağa gömülür (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₂₄, KK₂₅). Bu uygulamalarda da toprağın koruyuculuk vasfı ön plana çıkmaktadır. Bu uygulamalar seki Türk inançlarında da görölmektedir. Kırkbasan çocuk hocaya götürölüp okutulur. Hoca babasının ceketini çiviyle toprağa çakarsa çocuğın iyileşeceğıne inanılır (KK₉). İlçede yaşı gelip de evlenemeyen gençlerin bahtını açmak için 7 yol ağzından toprak alınır. Bu toprak 7 çeşmeden alınan suya atılıp ve bu su ile yıkanıldığında bahtın açılacağına inanılır (KK₆). Baht açmayla ilgili bir diğere uygulama da 4 yol ağzından başlayıp makaradaki ip açılarak eve gelinceye kadar bu uygulama devam eder. Makaradan çözülen ipler gibi gencin bahtı da çözümlür, açılır (KK₁₀). Yağmur yağması için 7 yol ağzında 7 kurban kesilir (KK₁₂). Tarlaya ve mahsullere nazar değmemesi için tarla etrafında bir ağaca koç kafası, kaplumbağa kabuğı, nazar boncuğı, üzerlik asılır. Yine tarlaya nazar değmesin diye cılk/ bozuk yumurta tarlaya gömülür (KK₁₂, KK₁₈). Cuma günleri tarla sürölmez. Tarlayı sürmek için kullanılan öküz, boğa vb. hayvanların belleri cuma günü gevşek olurmuş. Bu sebeple hayvanlara eziyet olmasın diye cuma tarla sürölmez (KK₅). "*Toprak çeker, kan çeker.*" denir. Toprak ve kanın çekmesinden kasıt bir ölümün gerçekleşeceğıdir (KK₁₅). İnanca göre yer gök dua iledir, dua ile durur (KK₃₄). Bir kişi için "*Gözü yere, toprağa bakıyor.*" denirse o kişinin öleceğıne inanılır (KK₃₇). İlçede "*Yere batsın, yerin dibine girsin, gözünü toprak doyursun.*" gibi ilenmeler

yapılır. “*Aman sessiz ol. Yerin kulağı vardır.*” sözü de sık kullanılır (KK₂, KK₂₁, KK₂₆).

4.1.2.2.2. Dağ Kültü

Dağ sadece Türk milleti için yeryüzünde yaşayan tüm uluslar için kutsaldır, yücedir. Türkler için *Tanrı Dağları* ne ise Hintlilerin *Himalaya'sı*, Yunanlıların *Olympos'u*, İbranilerin *Sina'sı*, Müslümanların *Arafat ve Hira'sı* da odur. Tüm semavi dinlerin dağ ile bir ilgisi vardır. Yahudilik'te Hz. Musa Tur-ı Sina'da Allah ile konuşmuş, Allah dağa tecelli etmiştir ve bu inanç Müslümanlık için de geçerlidir. Hristiyanlarca, Hz. İsa *Zeytinlik dağındaki Calvaire (Aramice Golgata)* tepesinde çarmıha gerilmiştir. Aynı zamanda Hz. Âdem'in yaratılıp yine burada defnedildiği sanılan bu tepe dünyanın merkezi olarak kabul edilir (Harman, 1993: 401). İslamiyet'te Hz. Muhammet nübüvvetine yakın zamanlarda sık sık Hira Dağına çıkmış, burada inzivaya çekilmiş ve nihayet bu dağda O'na peygamberlik verilmiş ve İslamiyet doğmuştur. Hem din hem de milletler açısından dağlara bu denli önem atfedilmesinde dağların Tanrı'ya en yakın yer hatta Tanrı'nın mekânı olarak düşünülmesi, Tanrı'nın ululuk, azâmet ve büyüklüğünü simgelemeleri, Tanrı ile temasa geçilen mekân olmaları, dünyanın eksenini (merkezi, kuşağı) olarak görülmesi, ruhlarının olduğuna inanılmaları, ölümsüzlük, güç ve kuvvetin sembolü olmaları, göğün direği yerin kazığı olarak görülmesi, önem arz eden pek çok dinî, siyasi ve tarihi olayın buralarda gerçekleşmesi gibi unsurlar sayılabilir.

Çin kaynaklarına bakıldığında Orta Asya'daki Türklerin Gök Tanrı'ya adadıkları kurbanları yüksek dağ tepelerinde sundukları görülmektedir. Bu davranış şekli Gök Tanrı kültü ile dağ kültü arasındaki ilişkiye örnek gösterilebilir. Bununla birlikte Türkler yüksek dağları Tanrı'nın makamı olarak görmüşlerdir (İnan, 1986: 49). Geçmişten günümüze Türkler nerelerde yaşadysa yaşadıkları her yerde dağ kültürünü de yaşatmışlardır. Dağlara “*mukaddes, büyük ata, büyük kağan*” anlamlarına gelen *Han Tanrı, Buztağ Ata, Bayın Ula* gibi adlarla seslenmişlerdir. Her boyun kendine mahsus kutsal dağları mevcuttur. Hunların her sene *Han-Yoan dağında* Gök Tanrı adına kurban kestikleri, Çinlilerle anlaşma yapınca *Hun dağında* sevinçlerini yaşadıkları, *Tanrı dağlarını* Han Tanrı'nın mekânı olarak gördükleri bilinmektedir (Ocak, 1993: 402).

Göktürklerin kutsal mekânları *Ötüken* dağı ve ormanı ile *Budun İnlî*'dir. Ötüken dağı kutsaldır ve tam merkezde bulunur. Göktürklerin yaşam kaynağı, var oluş vesilesidir. Türklerin burayı terk ettiklerinde yok olacakları önceden de bahsedildiği gibi Göktürk Kitabeleri'nde ifade edilmiştir. Hakanın karargahı Ötüken'dedir ve Türk milleti her yıl hakanlarıyla birlikte ayin yapıp Budun İnlî mağarasında atalarına kurban sunarlar. Budun İnlî mağarası da Ötüken'in batısında yer alan bir dağda bulunmaktadır (İnan, 1998: 32, 37). Göktürklerin Yaratılış Efsanesi'nde de dağ kültü önemli bir yer arz eder. Efsaneye göre Göktürklerin ataları düşman ile savaşır ve düşmana mağlup olur. Düşmanlar Göktürklerin soyu kurusun diye hepsini kılıçtan geçirir. Yalnız bir erkek çocuğuna acırlar. Çocuğun kol ve ayaklarını keserek bataklığa atıp orada ölüme terk ederler. Bir dişi kurt gelir, bu çocuğu iyileştirir, besleyip büyütür. Nihayetinde kurt bu gençten gebe kalır. Düşmanlar gencin yaşadığını öğrenince öldürmek için geri dönerler. İlahi varlık olan kurt bunu anlar ve kaçarlar. Kurdun kaçtığı yer büyükçe bir dağdaki mağaradır. Bu mağaranın içinde çok büyük bir oba bulunmaktadır ki yüksekçe ot ve çayırlarla kaplıdır. Etrafı da aşılması güç, dik dağlarla çevrilidir. Kurt dağdaki bu mağarada 10 erkek çocuk doğurur ki Türk soyu işte bu genç ve dişi kurttan devam eder (Ögel, 2010: 20-24). Bu efsane dağ ve onunla ilişkili olan mağaranın soyun devamına mekân olma ve koruma fonksiyonunu örneklemektedir. Yine Göktürklerin bu obada yaşayıp çoğalarak oraya sığamaz olmaları ile eski yurtlarına dönmek istemeleri, bu yüzden yollarına koca bir engel olarak çıkan demirden dağı yığdıkları odunları yakarak kocaman körükler vasıtasıyla eritmeleri ve eski yurtlarına dönmeleri Ergenekon Destanı'nda anlatılmaktadır (Banaralı, 1983: 25-27). Türklerin dağın yanında ateşe, oduna ve demire hürmet göstermelerinin, eski Türk kağanlarının yılda bir kez yaptıkları ve günümüzde Nevruz Bayramı etkinliklerinde görülen örs üzerinde çekiçle demir dövme âdetinin sebepleri bu destandan hareketle daha iyi anlaşılabilir.

Dağ Uygur Türklerinin mitolojik dünyasında önemli bir yer teşkil eder. Yaratılış ve türeyiş kaynağı olarak dağ kültürünün oynadığı rol dikkat çekicidir. Uygurların atası olarak kabul gören Kao-çı Toleslerinin türeyişi bir dağ üzerinde gerçekleşir. Şöyle ki Kao-çı hanın birbirinden güzel iki kızı vardır. Kağan bu kızlarını insanlara layık görmediğinden Tanrı ile evlendirmek ister ve bu sebeple kızları bir dağın tepesine bırakır. Tanrı bir türlü gelmez ama ihtiyar erkek bir kurt dağın tepesinde dolaşır

durmaktadır. Kızların küçüğü Tanrının bu erkek kurt olduğunu anlar ve aşağı inerek bu kurtla evlenir. İşte Kao-çuların soyu da bu kağan kızı ile kurttan türer (Ögel, 2010: 17-18). Uygur hanı Böğü-Han'ın Tanrı tarafından gönderilen bir kız ile *Ak-Dağ'da* buluşup görüştükleri anlatılır (Ögel, 2010: 87). Uygurların mahvolup göç etmeleri de yine bir dağ sebebiyledir. Yü-lun Tigin zamanında Çinli prenseslerle evlenilir. Bu Çinli prenses "*Hatun'un oturduğu dağ*" anlamına gelen *Pieh-li Po-li Ta* adlı dağda otururdu. Yine bu dağa "*Gök ruhlarının dağı*" anlamında *Koli Ta-ha dağı* da denirdi. Bu dağlarının dışında bir de "*İyi talih ve saadet getiren dağ*" anlamına gelen *Kutlug Dağları* vardır. Uygurları zayıflatıp yok etmenin bu dağı ele geçirmek olduğunu anlayan Çinliler Uygurları kandırırlar. Kutlu Dağ çok büyük olduğu için atışe vererek yakarlar. Yanan taşları ise asitle ufaltmak suretiyle Çin'e götürürler. Kutlu Dağ gittikten sonra Uygurların beti bereketi kalmaz, hayvanlar alışılmadık biçimde bağrışmaya başlar, Yü-lun Tigin ve ondan sonra gelen hanlar kısa sürede ölür. Sonunda da Uygurlar ülkelerini terk etmek zorunda kalırlar (Ögel, 2010: 82). Uygurların bu efsanelerinde dağın bir ulusu ayakta tutup koruma rolü açıkça görülmektedir.

Altay-Sayan Türkleri dağ iyisini sarı saçlı bir kadın olarak betimlemişlerdir. Çıplak ve iri göğüslü olan bu kadın masalarda iri göğüsleriyle külleri süpüren dev karısı ya da dev anasına dönüşür. Altay efsanelerinde bu kadın dağ iyisi avcılarla evlenir, çocukları olur, avcılara bol av verir ve kendiyile evlenmeyen avcılarını deli eder. Diğer iyelerde de görüldüğü gibi başlangıçta dişi özellik gösteren dağ iyisi daha sonra erkek özelliği gösterir. Dağ iyisinin kadın dışında kurt olarak da tasvir edildiği bilinmektedir. Dağlar canlı bir varlık olarak algılandıklarından dağ iyeleri de insanlar gibi doğar, büyür, konuşur, yer değiştirir, şarkı söyler, eğlenir, evlenir, dans eder, kavga edip tartışır. Altayların her boyunun ayrı bir kutsal dağı olmakla birlikte hepsinin ortak kutsal dağı Altay dağlarıdır. Altaylı şamanlar hangi maksatla ayin yaparsa yapsın yaptıkları tüm ayinlerde dua edip yardım dilendikleri yüce varlık Altay dağlarıdır. Bu bağlamda Altay dağlarının yani dağ iyisinin vatan olarak görüldüğünü söylemek de yerinde olacaktır. Altay Türklerinin dağ iyisine bakışlarıyla ilgili bu bilgileri öğrendiğimiz Bayat, Altaylılardaki dağ iyisinin işlevlerini kısaca şöyle özeteler: 1. Dağ iyisinin sosyal işlevleri: a) Bazı soyların atasıdır. b) Bazı soyların koruyucu ruhudur. c) Bazı soyların vatanıdır. 2. Dağ

iyesinin ritüel-mitolojik işlevleri: a) Kozmik modelin eksenidir. b) Kozmik kurban yeridir (Bayat, 2006: 47-59). Altaylıların dağ inançlarıyla ilgili diğer önemli unsur da şamanlara davullarının Abuu Kağan, Adı Gana, Kara Kaya gibi dağ ruhları tarafından verildiğine inanmalarıdır. Dağ ruhları tarafından verilen davullar bağışlanmış, onur davuludur ve bu durum onlar için övünç vesilesi sayılır (Anohin, 2006: 56-57).

Kırgızlar da dağları eskiden beri kutsal kabul etmiş, dağ zirvelerine yerleşmiş ve oralarda ibadet etmişleridir. Dağlar düşmandan koruyan bir siper olarak görülmüştür. Manas Destanı'nda Manas'ın babası Cakıp, Manas doğmadan önce karısına “*Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin. Çocuksuz kadın dul kadın, kısır kadın.*” (İnan, 1992: 5) diye seslenir. Bu mezarlı, yatırlı, kutlu yerler dağlar olsa gerektir. Manas Kalmuk ve Çin hanlarına boyun eğmemeleri gerektiğini söylerken “*Arvahu büyük Ala dağımızı düşmandan kurtaralım.*” der ki Kırgızların *Ala dağı* koruyucu ruh olarak gördükleri aşıkardır (İnan, 1992: 5). Kırgızlar dağ kültürü ile ilgili inançlarını günümüzde Süleyman Dağı'nda yaşatmaktadırlar. Bu dağda Hz. Süleyman'ın yaşadığına inanmaktadırlar. Hacca gitmeden önce bu dağı ziyaret ederler, dağda kurban keserler, Kuran okuyup sadaka dağıtırlar, evlenecek çiftler ve sünnet çocukları törenlerinden önce dağı ziyaret ederler. Sadece Kırgızların değil Ahıska, Özbek ve Kazak Türklerinin de kutsal gördükleri bu dağ ziyaret edildiğinde hastaların iyileşeceği, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olacağı, bolluk ve bereketin artacağı, günahların affolunacağı, büyü ve nazarın sıkıntılarına düşülmeyeceği gibi inançlar mevcuttur. Dağda şifa verdiğine inanılan ve içinde şifalı sular bulunan mağaralar, önemli kişilerin metfun olduğu bir mezarlık, ağırlara iyi geldiği düşünülen Bel-Taşı adlı bir de taş mevcuttur (Polat, 2007: 580-583). Bu bilgilerden hareketle dağ kültürü ile mağara kültürü, taş-kaya kültürü, su kültürü ve atalar kültürü arasında sıkı bir bağ olduğunu da ifade etmek gerekir.

Dağ kültürü ile madenler arasında da bir bağ olduğu bilinmektedir. Altaylıların “*Güneş dolaşmaz çelik dağ*” ve “*Ay dolaşmaz altın dağ*” ları vardır. Bu Altın dağ inancında eski Türk inanç ve geleneklerinin tesiri olduğu gibi, Buda ve diğer yabancı dinlerin tesirinden de söz etmek mümkündür. *Altın dağdan* kasıt Altay dağlarıdır. Gök ile yer arasında bulunan Altın dağın başı güneş ve aya degecek kadar yükseklerdedir.

Etekleri yere değmez havada asılı vaziyettedir ve Tanrı Ülgen bu dağda oturur. Maden dağlar bahsinde *Bakır dağlar* da önem arz eder. *Çes-tag* adı verilen bu dağlarla ilgili bir efsanede bir geyiği kovalayan yiğit geyikle birlikte açılan Bakır dağın içine girer. Geyik dağın içinde kaybolur, yiğidin karşına da 7 Tanrı çıkar. İnanca göre Bakır dağı yer altındaki 9 denizin birleştiği noktadan yeryüzüne ulaşır. Ergenekon Destanı'nda adı geçen *Demir dağ* farklı söylencelerde de yer almaktadır. Ak-han'ın çocukları 40 boynuzlu boğayı öldürmek için Demir dağa giderler. Demir dağ *Ak dağ* ile birlikte dünyanın bittiği yerde yani deniz kenarında yükselir. Bazı efsanelerde *Gümüş dağ* ifadelerine de rastlanmaktadır (Ögel, 1995: 432-435).

Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecine bakıldığında dağlara verilen Tanrılık vasfının ilk dönemlerde devam ettiği görülür. İslami sürecin ilk ve önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut hikayelerinde Kazılık Dağ ruhu olan canlı bir varlıktır ve ona beddua edilir (Bonney, 1981: 147) . “*Akar senün suların Kazılık dağı / Akar iken akmaz olsun / Biter senün otların Kazılık dağı / Biter iken bitmez olsun / Kaçar senün geyiklerin Kazılık dağı / Kaçar iken kaçmaz olsun*” (Gökyay, 1973: 11) şeklinde Kazılık Dağ'a yapılan beddua Dirse Han Oğlu Boğaç Han adlı hikâyede geçer ve oğlu Boğaç Han'ı Kazılık Dağ'da baygın yatarken bulan annesi tarafından yapılır. Bu beddua dağlara insan hüviyeti verildiğinin kanıtıdır. Hikâyeler incelendiğinde dağlarla ilgili “*Göğsü güzel kaba dağlar*” (Gökyay, 1973: 4, 8-9), “*Karşu yatan ala dağ*” (Gökyay, 1973: 10), “*Kışta yazda karı buzu erimeyen Kazılık dağı*” (Gökyay, 1973: 10), “*Yerlü kara dağların yıkılmasun / Gölgelece kaba ağacın kesilmesün / Kamın akan göklü suyun kurumusun*” (Gökyay, 1973: 15), “*Karşu yatan kara dağum yüksegi oğul*” (Gökyay, 1973: 65), “*Altundağı kara aygırı mana vergil yigit*” (Gökyay, 1973: 78), “*Karşu yatan kara dağları / Senden sonra men neylerem / Yaylar olsam menüm gurum olsun*” (Gökyay, 1973: 81), “*Arklu beli ala dağı dünün aştın*” (Gökyay, 1973: 90), “*Kara kara dağlardan haber aşmış*” (Gökyay, 1973: 119) gibi ifadelerle rastlanmaktadır ve bu ifadelerden hareketle dağlara dua edildiği, dağlar üzerlerine yemin edildiği görülmektedir. Eski Türklerde de dağa saygı gösterip dua etme, dağ üzerine ant içme uygulamaları mevcuttur. Dağların sürekli su, ağaç, yayla ile birlikte anılması yer-su kültürünün varlığını gösterir. Dağ geçitlerini aşmak önemlidir bu yüzden dağdan geçit vermesi istenir. Kısacası dağ Dede Korkut

Hikayelerinde de otlakları, yayları, hayvanları, soğuk soğuk suları ile hem yaşayan hem de yaşam kaynağı olan kutsal bir varlıktır.

Türklerin ölen büyüklerini dağ tepelerine gömmeleri, Altay kurganlarının çoğunun yüksek tepelerde görülmesi dağa verilen kutsiyetin ve Tanrı'ya yakın olma isteğinin bir sonucudur. Nitekim bu durum İslamiyet'ten sonra da devam etmiş dağlar pek çok evliya türbesine mekân olmuştur. Anadolu'da bulunan Ak Baba, Hüseyin Gazi, Çoban Dede, Dumlu Baba, Yuşa, Sancaklar Baba, Hasan Baba, Sarı Baba, Parmaksız Sarı Baba gibi pek çok zat adını metfun bulunduğu dağa ve tepeye verir (Kalafat, 1999: 38-39). Bu durum dağ kültü ve ruhunun bu türbe ve yatırlara geçtiği ve atalar kültürünün İslami yaşantıdaki uzantısı şeklinde de yorumlanabilir. Yine eski Türklerde olduğu gibi dağlara baba, ata, dede gibi unvanların verilmesi de dikkat çekicidir.

Günümüzde dağ kültürünün canlı bir şekilde yaşadığı görülmektedir. Batı Anadolu'da Kaz Dağları önemli ve kutsal bir mekândır. Roux, *Kaz Dağları'nın* İslamiyet öncesi Türklerin kutsal dağı olan *İda Dağı'nın* İslami hüviyete bürünmüş hali olduğunu söyler (Roux, 1994: 127). Balıkesir'de bulunan Kaz Dağları'nın sık ziyaret edilen iki tepesi vardır. Bu tepelerden biri *Sarıköz Tepesi*'dir ki efsaneye konu olan Sarıkız'ın burada metfun olduğuna inanılır. Diğeri de Sarıkız'ın babasının makamı olduğuna inanılan *Babatepe*'dir. Yöredeki Tahtacı Alevileri için Sarıkız makamı çok önemlidir ve onların Kabe'si sayılır. Burayı ziyaret ettiklerinde hac görevini yerine getirdiklerine inanır, burada dua eder, dilek diler ve kurban keserler (Duymaz, 2008: 118-119). Ayrıca Sarıkız tepesinin de çıplak ve ağaçtan yoksun oluşu Türklerin kutsal *Ötüken Dağı'nı* hatırlatır. Bu kutsal dağ ve tepelerin çıplak oluş sebepleri de Tanrı makamı olmalarından gelir. Giresun'daki *Halbaba Dağı'nda* bir şehit ya da yatır mezarı bulunmaktadır. Dağın tepesinde pek çok irili ufaklı taşlar bulunur. İki halka şeklindeki taşı halk ocak olarak kabul eder. Dağın tepesine çıkan halk içinde çocuğu olmayanlar çocuk ister, taşları üst üste yığarak dilek diler, taşlara çaput bağlar, elini yüzünü sürer (Özdemir, 2013: 151-154). Tunceli'de bulunan Düzgün Baba Dağı yöre Alevileri ve tüm halk için oldukça önemlidir. Dağa adını veren Düzgün Baba'nın makamı dağın zirvesinde bulunur. Aleviler bu makamın etrafında döner, dua ve niyazda bulunur, dilek dilerler. Dağın eteğindeki büyükçe bir kayada kurbanlarını keserler, kurban boynuzlarını bu kayaya yığarlar, mum, çerağ, ateş yakarlar ve cem yaparlar (Köse, 2019: 18). Dağ kültü ile ilgili inanç ve uygulamalar

Anadolu'nun her yerinde canlılığını korumaktadır. Amasya, Afyon, Erzurum, Gaziantep, Kayseri, İstanbul, Mersin, Sinop, Trabzon, Yozgat ve daha pek çok ilde kutsal olduğuna inanılan dağlar vardır ve bu dağlara hürmet edilir.²⁹

Dağlara kutsiyet atfedilmesi, onların koruyucu olarak görülmesi ve Allah'a en yakın yerler olarak görülmesiyle ilgili inançlar ilçede mevcudiyetini korumaktadır. İlçede dağ denilince akla gelen ilk husus Hünkâr'ın Hırka Dağı ile olan ilgisidir. Rivayete göre bu dağ adını Hünkâr'ın hırkasından alır. Şöyle ki Hünkâr Kayseri'den dönerken Sulusaray'da dinlenir ve orada bir keramet gösterir. Hünkâr'ın büyüklüğünü anlayan yöre halkı kalabalıklar halinde Hünkâr'ın peşine düşer. Hünkâr Hırka Dağı'na doğru yönelir. Peşinden gelen kalabalık çok fazladır. Dağda tek başına duran bir ardıç ağacı Hünkâr kalabalıktan rahatsız olmasın diye onu sarmalayarak saklar. Halk Hünkâr'ı arar, bulamayınca geri döner. Hünkâr bakar ki dağda hiç ağaç yok. Hırkasını çıkarır ve yakar. Hırkasının külleri savrulur ve düştükleri yerde meşe ağacına dönüşür. Halkın inancına göre dağ adını Hünkâr'ın hırkasından alır. Oluşan meşe ağaçları dağın Sulusaray'a bakan tarafındadır. Hünkâr'ı saklayan ve halkın Devcik Ardıcı ya da Hacibektaş Ağacı dediği ağaç ise dağın Hacibektaş'a bakan tarafında bulunmaktadır. Hünkâr'ın bazı zamanlar Hırka Dağı'na çıktığı ve burada riyazete çekildiği anlatılır (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄). Erciyes Dağı'nın başından yaz kış karın eksik olmaması da Hünkâr'ın bir kerameti olarak görülür. Hünkâr bir gün tıraş olmaktadır. Su lazım olur. Elini toprağa vurur ve "Ak pınar!" der. Su hemen gelmez. Hünkâr bekler. Bir müddet sonra su gelir ve Hünkâr suya neden geciktiğini sorar. Su da "Yolda karşıma Erciyes Dağı çıktı. Kaç etrafını dolandıysam yine de çıkamadım. O yüzden geciktim" diye cevap vermesi üzerine Hünkâr, Erciyes'e "Yaz kış boranın, karın eksik olmasın." der. Halkın inancına göre su adını Hünkâr'ın ak pınar demesinden alır. Erciyes Dağı'nın karı da bu yüzden eksik olmaz (KK₂₁, KK₃₀, KK₃₄, KK₃₇).

İlçede yağmur duası yüksek bir tepeye çıkılarak yapılır. Eski Türklerin yaptığı gibi dağ tepelerindeki ağaçların dibinde kurban kesilir. Dağlar yeryüzünün Allah'a en yakın bulunduğu yerlerdir (KK₃, KK₄, KK₁₂, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄, KK₃₅). Dağlar ananın memesi gibidir. Ana nasıl memesiyle yavrusunu besleyip büyütürse dağlar da

²⁹ Eski Türklerde ve Anadolu'da dağ kültürüyle ilgili daha geniş bilgi için bk.: Hikmet TANYU, **Dinler Tarihi Araştırmaları (Türklerde Dağla İlgili İnançlar-Dinler Tarihi Bakımından Türkiye'nin Durumu)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1973.

insanları besler çünkü dağlar su kaynaklarıdır. Dağlar olmasa su da olmaz. Su ovalara dağlardan akarak yayılır. Dağ babadır. Baba gibi koruyucudur. Alevi dedeleri, babaları dağa çıkar. Dağda kurban keserler. Dağ gökyüzüne en yakın olunan yerdir (KK₃₄, KK₃₅, KK₅₂). Dağ atadır, anadır (KK₆, KK₁₇, KK₂₀). Kuran'da da belirtildiği gibi dağlar dünyanın dengesini sağlar, göğün direğidir (KK₃₁). Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki eski Türk inançlarında yer alan dağa kurban kesme, dağı ana-ata olarak görme, Allah'a ve göğe en yakın yerler olarak, hayat kaynağı olarak görme, dağa koruyup kollama vasıflarını yükleme, dağı göğün direği olarak düşünme inancı ilçe Alevi-Bektaşî inançları içinde de oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir.

4.1.2.2.3. Taş/Kaya Kültü

Taş-kaya kültü, dağ kültünün bir parçası olarak görülebilir. Çünkü kutsal sayılıp koruyucu olduğuna inanılan taş ve kayaların pek çoğu dağların bir parçasıdır. Tabii dağlardan uzak yerlerde bulunup izzet ve ikram gören taş ve kayalar da mevcuttur.

Eliade, taş ve kayaların tüm insanlık tarihi boyunca sertlik, sağlamlık, güç ve dayanıklılık açısından kutsal görüldüğünü; taşın her şeyden önce var olduğunu ve baki kalacağını ifade eder. Ona göre kayalar varlığın mutlak sembolüdür. Bu yüzden insanlar taşın renginde, şeklinde, büyüklük ve sağlamlığında yaşadıkları dünyada olmayan başka bir dünyaya ait gizem ve güç olduğuna inanmışlardır (Eliade, 2003: 222). Bu inanç nedeniyledir ki taş ve kayalar doğurganlık, sağlık, bereket ve yağmur kaynağı olarak görülür. Sahip oldukları olağanüstülüklerden dolayı taşlar canlı olarak kabul edilir, koruyucu ruhların mekanıdır. Hatta taşları dişil ve erillikleri vardır. Parlak olan taşlar eril, mat olan taşlar dişil özellik gösterirler (Eliade, 2000: 37).

Taş ve kayalara itibar etme yalnızca Türkler değil dünyadaki tüm uluslar için geçerli bir husustur. Mısır, Sümer, Akkad ve Babilliler taşları fal ve büyü için kullanmış ayrıca muska olarak taşımışlardır. Hurrilerin kutsal *diyorit taşı* Tanrı Kumarbi'nin oğludur. Bu taş çok güçlü ve sağlamdır, diğer tüm Tanrılar bu taştan korkarlar ve taş girdiği tüm savaşları kazanır. Hititlerin kutsal taşları ise *huvaşidir* ki Hititlilerin bu taşta dağ ve pınar diye taptıkları bilinir. Yine Firiglerin Kibele taşı, Yunanlıların *Hermentaş* inancı, Romalıların *Karataş* ve *kutsal çakmak taşı* bulunmaktadır ki bahsi

geçen taşların fal, büyü, sihir, şifa, dua, muska, dilek, bereket, sağlık vb. pek çok inançla ilgili kullanıldığı bilinmektedir (Tanyu, 1968: 7-18).

Türklerin de taşlarla ilgili inançları oldukça kadim ve geniştir. Türklerin taşla ilgili inançlarının ilk izlerine Altay Yaratılış Efsanesi'nde rastlanır. Efsaneye göre Tanrı Kудay ve kişi kaz donuna girip su üstünde uçarken kişi suyu dalgalandırarak Kудay'ın yüzüne su serper ve ululanır. Kendini Tanrı'dan büyük görerek suya dalar. Boğulacağı esnada Tanrı'dan yardım ister. Tanrı "*Yukarı çık.*" der ve kişi kurtulur. Ardından Tanrı "*Sağlam bir taş olsun.*" deyince suyun dibinden bir taş yükselir, Tanrı ve kişi bu taşın üstüne oturur (İnan, 1986: 14). Efsanede taşın sağlamlık ve koruyuculuk vasıflarına vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Türkler için taş ölümsüzlüğün sembolüdür. Bu bağlamda karşımıza *bengü/mengü/ebedi taş* kavramları çıkar. Türkler ölen kağanları ve devlet ileri gelenleri için anıt mezar yapar ve bu mezarların önüne taştan yaptıkları kaplumbağa heykelinin üstünde yükselen taştan yazıtlar dikerlerdi. Bu yazıtlarda ölen kişi, yaptığı işler, döneminin sosyal ve siyasi olaylarını içeren bilgiler yanında o kişinin ağzından aktarılan öğütler bulunurdu. Bu bilgi ve öğütlerin sonsuza dek kalacağına inanırlar ve bu yüzden taşlara da bengü taş derlerdi (Acun, 2011: 143). Bu taşların en güzel örneği hiç kuşku yok ki Göktürk Kitabeleri'dir. Kül Tigin kitabesinin güney yönünde yer alan "*...Türk beyleri budunu işitin. Türk hududunun canlanıp il tutacağını buraya vurdum. Yanlıp öleceğini yine buraya vurdum, ne sözüm varsa ebedi taş vurdum, anı görerek bilin...taş yontturdum, gönüldeki sözümü yazdırtım...*" (Öztürk, 1973: 41) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Göktürkler taşın sonsuz bir koruyucu olduğuna inanıyorlardı.

Daha önce bahsi geçen Uygurların Kut Tag/Kutlu Dağ'ı yalnız Uygurlar değil Oğuzlar kısacası tüm Türkler için kutsaldır. Dokuz Oğuz menkıbesinde Kutlu Dağ'ın teşekkülü şu şekilde anlatılır: Oğuz boyları bir gece gökten bir sütun halinde altın ışığın düştüğünü görürler. Bu altın ışıktan çam ağacı gebe kalır ve 5 şehzade doğurur. Bu şehzadelerin en küçüğü olan Buğu Han yabgu seçilir ve böylece Oğuz ili kurulur. Bu esnada gökten inen nur sütunu taşlaşır ve yeşim taşından bir kayaya dönüşür ki o kaya da Kutlu Dağ'dır. Buğu Han'ın rüyasına giren ak saçlı, ak sakallı ihtiyar Oğuzların bu kayaya (Kutlu Dağ) hürmet gösterdikleri sürece payidar kalacağını haber verir. Bu sebeple Oğuzlar bu taşta saygı göstererek yaşarlar. Ne var ki bu

durum Oğuzlardan 30 göbek sonra gelen torunları Uygurlar zamanında değişir. Çünkü Uygurlar bu kayaya saygısını yitirip kayayı (Kutlu Dağ) Çinlilere verince hâkimiyetleri son bulur (Tanyu, 1968: 35). Uygurların tarihi süreç içerisinde yada taşını yağmur yağdırma başta olmak üzere kar, dolu yağdırma, fırtına ve sis çıkarma, çeşitli hastalıkları tedavi etme gibi amaçlarla kullandıkları bilinmektedir (Öger, 2016: 48).

Yukarıda bahsi geçen *yeşim taşı* Türklerin kutsal kabul ettikleri ve çok önem verdikleri yada taşıdır. Arapların *hacer'ül matar*, Farsların *senk-i yede*, Çağatayların *yeşim taşı*, Yakutların *sata*, Altaylıların *cada*, Kıpçakların *cay* adını verdikleri bu taşta halk arasında *yada taşı*, *cida taşı*, *çurtus*, *yağmur taşı* ve *kaş taşı* gibi adlar da verilmiştir. Yada taşının oluşumu ve Türklerin eline nasıl geçtiğiyle ilgili pek çok efsane anlatılır. İnanışa göre Nuh Peygamber tufandan sonra oğullarının her birini farklı yerlere gönderir. Oğlu Yafes'i Türk ülkesine göndermeden önce ona yada taşını verir. Yafes de taşı oğlu Türk'e bırakır. Oğuz Han'ın yadayı ele geçirmesiyle taş Türklerin olur. Göç Destanı'nda bahsedildiği üzere Buğu Han, gökten ağacın üstüne inen bir ışık sayesinde doğmuştur ki bu ışık yeşim taşına dönüşen yada taşıdır ve Türkler bu taşta saygı gösterir ve taşı bağımsızlıklarının sembolü olarak görürler (Uraz, 1994: 185). Türkler arasında yaşayan eski bir inanca göre ise yada taşı Türklere Türk tanrısının bir armağanıdır. Türkler bu taşı sadece yağmur değil kar, dolu yağdırmak ve fırtına, rüzgâr çıkarmak için kullanır. Bu taş her devirde Türk kamları ve komutanlarının elinde bulunmuştur (İnan, 1992: 160). Kaşgarlı Mahmut Türk dilinin kadim sözlüğü olan Divan-ı Lügati't Türk'te yada/yat taşıyla ilgili şu bilgileri verir: “Bu bir tür Kamlık'tır. Belli başlı taşlarla Yada ile yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Bun ben Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu surette kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü.” (Kaşgarlı, 1985: 3). Yakutların *sata* adını verdikleri bu taş kurt, inek, ayı, at gibi hayvanların karnında bulunur ki en kuvvetlisi de kurdun karnından çıkarılandır. Bu taş insan kafasına benzer, ağzı, gözü, kulakları vardır ve canlıdır. Bir kadın veya yabancınn eli, bakışı değerse canlılığını kaybeder. Bu taşın çok eskiden bir şamana kartal tarafından verildiğine inanılır (İnan, 1992: 162-163).

Türklerin kutsal kabul ettikleri bir diğer taş ise *delikli taş*tır. Bugün Anadolu'da da sıkça kullanılan delikli taşların asıl fonksiyonu doğurganlığın sembolü olmalarıdır. Delikli taştan geçen ve çocuğu olmayan kadınların gebe kalınacağına inanılır. Bunun yanında delikli taşlar öksürük ve boğmacadan kurtulma (Afyon, Ankara, Gaziantep, Sivas), geleceği öğrenme, günahlardan arınma (Ankara, Nevşehir-Hacıbektaş), hastacılık çocukları sağaltma (Bolu, Isparta), yağmurun kesilmesini sağlama (Balıkesir), şehlalığı giderme, konuşamayan çocukları konuşurma (Erzurum), dilek tutma, baht açma, yürüyemeyen çocukları yürütme (Konya), huysuz çocukları sakinleştirme (Manisa) gibi maksatlarla da kullanılmaktadır (Tanyu, 1968: 97, 100, 105, 113, 121, 124, 129, 136, 138, 149, 155).

Anadolu'da taş-kaya kültürünün izlerine bakıldığında taşın şu inançlar üzerinde de etkisi olduğu görülür: Kırkı çıkmamış çocuklara tesir eden *çocuk boncuğu taşı* bebeğin üstüne atıldığında bebek ölür (Ağrı), ölen kişi yıkanırken yatağına taş konur ki ölenin ruhu gelip rahatsızlık vermesin diyedir (Sivas), *çakmak taşı* ile yüzdeki yaralar iyileştirilir (Elazığ) ki eski Türkler çakmak taşının Tanrı Ülgen tarafından gökten indirildiğine ve ilk ateşin bu taşla yakıldığına inanır, yatırların mezar taşlarına dilek tutulup taş yapıştırılır (Irak-Erbil Türkmenleri), kara taş kadınlarca baş ağrısını geçirmek için kullanılır (Gaziantep).

İlçede taş-kaya kültürüne bağlı inanmaların çok zengin olduğu tespit edilmiştir. Taş-kaya kültürüne bağlı bu inanmaların temelinde ise Hünkâr'ın gösterdiği pek çok keramette taş-kaya unsurlarının bulunması ve bu sebeple konuyla ilgili taş ve kayaların ilçe halkı tarafından kutsal kabul edilmesidir. Hünkâr'ın taşlarla ilgili kerametlerinin başında buğday ve mercimeği taş etmesi gelir. İnanışa göre ilçe halkının harman yeri olarak adlandırdığı yerde ekinler toplanmıştır. Harman sahiplerinden bazıları yanlarına yaklaşmakta olan Hünkâr'ı tanımazlar ve dilenci sanarak ekinlerinin üstünü örterler. Hünkâr yaklaşıp "*Örtünün altında ne var?*" diye sorduğunda "*Bu sene ekinden verim alamadık, hep taş.*" cevabını alır. Durumu sezen Hünkâr "*İyi, taş olsun.*" der ve oradan uzaklaşır. Harman sahipleri örtüyü kaldırdıklarında arpa, buğday ve mercimeklerinin taşa dönüşmüş olduğunu görür. Ceplerinde bulunan paralar dahi taş olmuştur. Halk "*Hünkâr'ım ekinleri neden taş ettiniz? İşe yaramazlar ki.*" diye sorunca Hünkâr da "*Benden yadigâr olsun. Hangi kadının çocuğu olmazsa mercimeği yutsun kızı olsun, buğdayı yutsun oğlu olsun.*"

Para bulup saklayanın da parası eksik olmasın.” diye cevap verir (KK₁, KK₇, KK₁₈, KK₂₁, KK₂₂, KK₃₃, KK₃₄, KK₃₅, KK₄₃, KK₅₂). Bu inanç günümüzde geçerliliğini hala korumaktadır. Alevi, Sünni fark etmez çocuğu olmayan hangi kadın bu taşlardan yutsa hamile kalır. Buğday yutanın oğlu, mercimek yutanın kızı olur. Bu taşlaşmış mahsuller ve paralar yalnızca çocuğu olmayanlara çare olmaz. Sağlık, mutluluk, zenginlik, huzur, başarı hangi niyet için saklanırsa kişinin niyeti gerçek olur (bk.: Fotoğraf-9,10). Bu sebeple taşlaşan nesnelere cüzdanda veya evlerin bir köşesinde saklanır (KK₁, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₁, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅, KK₃₉, KK₄₈, KK₅₁).

İlçenin taş-kaya kültürüne dair inançlarının yine önemli bir kısmı da Beş Taşlar mevkiisiyle ilgilidir (bk.: Fotoğraf-11.). Mevki adını Hünkâr’ın kerametinden alır. Bu keramete göre Hünkâr zamanında sürü gütmeyi sıraya koyarlar. Bir gün sürü gütmeye sırası Hünkâr’a gelir. Hünkâr büyükbaş hayvanları toplayıp gütmek için yola çıkarken Sarı İsmail -Sarı İnkâr ya da bir kadın şeklinde de anlatılmakta- iki öküzünü getirip sürüye katmak ister. Hünkâr ise ona kurtların öküzlerini kapacağını, bu yüzden öküzlerini sürüye katmamasını söyler. Sarı İsmail dinlemez ve öküzlerini sürüye katar. Akşam olduğu vakit sürü evlerine dağılır. Sarı İsmail’in öküzleri gelmez. Hünkâr’a öküzlerinin nerde olduğunu sorunca *“Öküzlerini kurtlar yedi.”* cevabını alır. Sarı İsmail Hünkâr’a inanmaz, öküzlerinin kayboluşundan onu sorumlu tutar. Ertesi sabah Sarı İsmail yanında kadı ile birlikte çıkar. Hünkâr durumu kadıya anlatır kadı da Hünkâr’a inanmaz ve *“Şahitlerin var mı?”* der. Hünkâr da var diyerek onları kurtların öküzleri kaptığı yere götürür. Ortalıkta kimseler yoktur. Kadı *“Hani şahitlerin nerede?”* deyince az ötede bulunan koca koca taşlar -dağlar, taşlar şeklinde de anlatılmakta- yuvarlanarak büyük bir gürültüyle gelmeye başlar. Hünkâr *“Hepinize gerek yok. Beşiniz yeter.”* deyince hepsi yerinde durur ve en öndeki beş tane taş öküzleri kurtların kaptığını söyleyerek şahitlik yapar. Yaşanan durumdan çok korkan kadı kaçmaya başlar. Hünkâr kadıya dönerek *“Sen de taş ol.”* der ve kadı olduğu yerde taş kesilir (KK₃, KK₇, KK₁₁, KK₁₃, KK₁₄, KK₁₅, KK₁₉). Günümüzde Çivril köyü yakınlarındaki Beş Taşlar mevkiisi kutsal kabul edilip ziyaret edilmektedir. İlçe halkı buraya gelip her türlü dileğini dilemekte, dua etmektedir. Beş Taşlar bölgesinin az ötesinde bulunan taşın kerametteki taş kesilen kadı olduğuna inanılmaktadır (bk.:Fotoğraf-12). Halk bölgeyi ziyaretinde bu kadı taşını taşlar, taş tutar. Yine halkın belirttiğine göre bu kadı taşı önceleri daha büyükmüş, taşlana

taşlara kırılarak küçülmüş (KK₁₂, KK₁₆, KK₂₁, KK₃₄, KK₃₅). Bölge yalnızca ilçe Alevileri için değil yurt içi ve yurt dışında bulunan tüm Alevilerce kutsal kabul görülüp ziyaret edilmektedir Bölgeye Sünni Müslümanlarca da kutsal görülmektedir. Beş Taşların etrafı bölgeyi korumak amacıyla tellerle çevrilmiştir. Teller tutulan dilekler için bağlanan bez, çaput, ip, naylon parçalarıyla kaplanmıştır. Mevkide ziyaretçilerin mum yakabilmesi için sürekli yanan bir ateş mevcuttur. Beş Taşların hepsinin üstünde ziyaretçiler tarafından konan küçük taş parçaları vardır. İnanca göre dilek tutulduktan sonra alınan bir taş parçası Beş Taşların düz bir kesimine konulduğunda düşmez de oraya yapışır tutulan dilekler kabul olmaktadır. Taşların hemen hepsinin üstüne dilek mumları yakılıp bırakılmıştır. Eriyen mumlar neredeyse taşların rengini değiştirmiş vaziyettedir. Beş Taşların hemen yanında dört beş tane mezar taşı bulunmaktadır. Çok eski olduğu anlaşılan bu mezar taşlarının kimlere ait olduğu bilgisi bulunmamakta ama bölge kutsal görüldüğü için buraya gömüldükleri düşünülmektedir. İnsanlar taşlardan birini deveye bir diğerini de aslana benzetmektedir. Bu mevkiden toplanan küçük taşlar kutsal kabul edilmekte ve bu taşlar bebeklerin kırkının çıkarılması âdetinde, yaşı gelip de konuşamayan çocukların konuşturulmasında kullanılmaktadır. Bu uygulamalardan sonra toplanan taşlar tekrar getirilip yerine bırakılmaktadır (KK₁, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₀, KK₂₄, KK₃₅).

İlçe halkı tarafından Hünkar'ın Atkaya'yı yürütmesi (bk.:Fotoğraf-13), taşı hamur gibi yoğurması, damdan başına atılan büyük bir taşı tutması, Kadıncık Ana'nın evinde namaz kılarken yıkılan duvara sırt vermesi ve vücudunun izinin duvara çıkması, Çilehane duvarına vurduğunda duvarda pencere gibi bir deliğin açılmasıyla ilgili kerametleri de anlatılmakta ve bu kerametlerde adı geçen taş ve kayalar da kutsal görülüp ziyaret edilmektedir.

Çilehane bölgesiyle anlatılan bir keramete göre Hünkâr Çilehane damına gelip halvete çekilmekte, burada ibadet etmektedir. Çilehane damı denilen yer aslında içi oyuk bir mağara, kayadır. Kayanın içine küçük bir girişten girilmektedir. Tahmin edileceği üzere içi çok geniş değildir. Kayada Hünkar'ın yumruğuyla açtığına inanılan bir delik mevcuttur ki bu deliğe halk arasında delikli taş denilir ve Anadolu'nun pek çok yerinde kutsal kabul edilen delikli taşlar gibi bu taş da kutsal kabul edilir (bk.:14,15,16). Sadece ilçe Alevileri değil tüm Alevilerce bu taş kutsal bilinmektedir. İnanca göre kim bu delikli taştan geçebilirse günahları af olunur.

Delikli taştan günahları az olanlar geçebilirken günahları çok olanlar geçemez. Kaynak kişiler delikli taştan doğal olarak zayıf olan insanların geçip, kilolu insanların geçemeyeceği düşüncesinin aksine pek çok zayıf insanın delikli taştan geçemediğini gördüklerini ifade etmişlerdir. Delikli taştan sadece günahlardan arınmak için değil hasta çocuk ve büyükleri iyileştirmek için de faydalanılmaktadır.

Bu bölgede bulunan başka bir önemli taş da Hz. Ali'nin atının ayağının izinin olduğuna inanılan taştır ve Çilehane kapısının solunda bulunmaktadır (bk.:Fotoğraf-17). Taş dikdörtgen bir görünüme sahip olup içi oyuktur ve yerden yüksekliği de oldukça azdır. Taşın kısa kenarında bir delik bulunmaktadır. Bu taşla ilgili ritüeli bilenler sağ kolunu bu delikten geçirmeye çalışıp küçük taş parçaları almakta ve bu taşlarla dileklerini tutmaktadırlar.

Bölgedeki başka bir önemli taş da *sıyrangaç/sıyringaç taşıdır*. Anlatıldığına göre bu taş Hünkar döneminden bu yana sırt ve bel ağrılarının tedavisinde kullanılır. Taşın yüksek olan tarafına çıkılır ve sırt üstü uzanarak taştan aşağı doğru kayılır. Gerçekten de taş kayıla kayıla renk değiştirmiş, taşın kayılan yüzeyinin rengi diğer yerlerine göre açılmış ve taş pürüzsüz hale gelmiştir (bk.:Fotoğraf-18). Sıyrangaç taşı Çilehane damına yaklaşık 500 metre mesafede Yunus Emre'nin Hünkâr'ın yanına buğday istemek için giderken hediye olarak götürdüğü alıçları topladığına inanılan alıç ağaçlarının yanında bulunmaktadır. Buradaki alıç ağaçları da kutsal kabul edildiğinden dallarına bağlanan bez, ip, çaput ve naylon parçalarından ağacı görmek mümkün olmamaktadır.

Halkın kutsal kabul ettiği başka bir taş ise dergâhın içinde, Balım Sultan türbesi giriş kapısının solunda bulunan yaklaşık 150-160 cm civarında olan silindirik mermer taştır. Üstünde ayet yazılı olan bu taşın eskiden toprak damların üstünü düzlemek, bastırmak için kullanılan loğ taşı olduğu söylenmektedir. Balım Sultan'ın kardeşinin ve diğer Bektaşî dervişlerinin kulağına *mengüç* denilen küpeleri takmak için kulaklarının bu taşın üstünde delindiği söylenmektedir. Mengüç küpesi Bektaşilik'te bekarlığın, adanmışlığın sembolüdür. Mürid dünyevi zevkleri bir kenara bırakıp kendini dergâha adar. Bu kişiler de bu adanmışlığın sembolü olarak mengüç takar. Bunun için bir tören düzenlenir, ahali toplanır ve bu taşın üstünde müridin kulağı delinerek mengüç takılır. Mengüç genelde sol kulağa takılır. Mürit olur da sözüne sadık kalmazsa mengüç müridin kulağı yırtılırcasına çekilip alınır. *Kulağı kesik*

tabiri de bu olaydan gelmektedir (KK₅₀). Alevilerce kutsal sayılan bu taşla ilgili bazı inanç ve uygulamalar mevcuttur. Taş kucaklanmak suretiyle üstten alta doğru inilir. Bu esnada taşın çevresinde kavuşan parmaklar birbirinden ayrılmazsa tutulan dilek ve edilen duaların kabul edileceğine inanılır. Taşı kucaklayıp taşın üstünden yere kadar eğilme inancı bir ya da üç kez yapılmaktadır (KK₁₅, KK₃₄, KK₃₅, KK₅₀). Saha çalışmaları esnasında ziyaretçilerin taşın etrafında toplanarak taşa dokunduklarına, dilek dileyip taşın üst tarafına mum yakıp koyduklarına, taşı kucaklayıp ellerini hiç ayırmadan yere doğru inmeye çalıştıklarına şahit olunmuştur. Ayrıca Balım Sultan türbesi girişinin sağ tarafında bulunan duvardaki oyuklara ziyaretçiler tarafından dilek mumlarının yakılarak konulduğunu da gözlemlenmiştir (bk: Fotoğraf-19,20).

Çilehane bölgesiyle ilgili en dikkat çekici hususlardan biri de her yerin üst üste konulmuş beş taşlarla dolu olmasıdır. İnsanlar dilekleri her ne ise tutup dua etmekte, dileklerinin kabul olup olmayacağına anlamak içinde boyutu, rengi, şekli ne olursa olsun beş tane taşı büyükten küçüğe doğru üst üste dizmektedirler. Taşlar devrilmeden üst üste durursa dileklerinin kabul olacağına, devrilirse dileklerinin kabul olmayacağına inanmaktalar. Bölgenin her tarafı üst üste dizilmiş taşlarla dolu olduğu müşahade edilmiştir ve bu yönüyle Çilehane bölgesi eski Türk inançlarından günümüze kadar varlığını korumuş olan taş-kaya kültürünün en önemli mevkilerindedir (bk.: Fotoğraf-21, 22).

4.1.2.2.4. Ağaç/Orman/Bitki Kültü

Ağaç ve ağaçla ilgili olarak orman/bitki kültü diğer kültler gibi Türk inanç sistemi içinde önemli bir yer teşkil eder. İnsan hayatının her safhasında kullanılması, mevsimlere göre değişiklik göstermesi, hayatın başlangıcı olarak görülmesi, şekli, çiçekleri, renk ve meyveleri itibariyle ağaca varlığından da öte bir ruh atfedilmiş, ağaç canlı olarak görülmüş (Tanyu, 1988: 456) ve böylece koruyucu ruhlar arasındaki yerini almıştır. Koruyucu ruh olması vasfı ile de yalnız Türkler arasında değil tüm din ve milletler için ağaç saygı ve hürmet gösterilen bir kült olmuş, onunla ilgili pek çok inanç ve uygulama ortaya çıkmıştır.

Bazı eski dinlerde ağaçların baharda canlanması ölüme karşı gelme inancını doğurmuş ve ağaçlar ruh ve ilahların mekanı olarak görülmüştür. Bazı eski Avustralya kabileleri ağaçlarda kutsal bir ruh olduğuna inanır. Eski Yunan'da

ağaçlarla birlikte doğan, yaşayan ve ölen ağaç perileri vardır. *Firavun inciri* Eski Mısır'da Tanrıların barınağıdır. Romalılar *zeytini* Apollon'a, meşeyi Jüpiter'e ait olarak görür (Tanyu, 1988: 457).

Türk ve dünya mitolojik sistemine bakıldığında ağaca hayatın başlangıcı olma, Tanrı ile iletişime geçme, şeytan ve diğer kötü ruhlardan korunup onları uzaklaştırma, tabiat olaylarını yönlendirme, güneşin batışını engelleme ya da geciktirme, ay tutulmasını engelleme, rüzgâr estirip dindirme, yağmur yağdırma, bolluk ve bereketi artırma, şekil değiştirme gibi pek çok rol verilmiştir (Ergun, 2004: 33-61).

Türk inanç sisteminde ağaç kültürünün ilk izlerine Altaylıların Yaratılış Efsanesi'nde rastlamak mümkündür. Bu efsaneye göre dalsız budaksız bir ağaç biter. Tanrı bu dalsız budaksız ağaca bakmanın güzel olmayacağını düşünerek ağaçtan dokuz dal bitirir. Bu dokuz dalın kökünden dokuz insan ve bu insanlardan da dokuz ulus meydana gelir. Efsanede ağaçtan türeme motifi açıkça görülmektedir (İnan, 1992: 15).

Altaylılarda şaman davulu yapımında *kayın* ve *sedir* ağaçlarına büyük bir önem verilirdi. Davul yapımında kullanılacak olan bu ağaçların temiz, zedelenmemiş, yerleşim yerlerinden uzak, insan eli değmemiş ve yanına evcil hayvan yaklaşmamış olmasına dikkat edilirdi (Anohin, 2006: 58). Davulun *obru* adı verilen tokmağı da körpe kayın ağacından yapılır. Davulun üzerine çizilen resimlerden biri ise *kutsal kayın ağacı* resmidir. Kayın ağacı sembolü davulun üzerinde gökkuşağının hemen altına resmedilir. Kayın ağacı tek başına resmedildiği gibi bazen de bu ağaca bağlı bir kurban ve kurbanın başını tutan bir insanla resmedilebilir. Altaylılar kayın ağacının Tanrı Kудay tarafından gönderildiğine inandıkları için bu ağaca hiçbir zaman yıldırım düşmeyeceğine inanırlar (Anohin, 2006: 64, 68, 69, 70). İnan'ın belirttiğine göre Şor, Televüt, Kaç, Sagay ve diğer Türk boylarında kam yanında kayın ağacı bulundurmada ayin yapamaz. Burada dikkat çeken bir başka husus ise kayın ağacının sadece bir ayin malzemesi olmayıp kutsal olan bir ruh olarak kabul görmesidir. Beltir ve Sagaylar gök ve dağ kurbanı ayini kayın ağacının altında yaptıkları gibi bizzat kayın ağacının kendisine de kurban sunarlar. Kaç şamanının kayın ağacına “*Altın yapraklı mübarek kayın/ Sekiz gölgeli mukaddes kayın/ Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın/ Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı/ Ak kuzu kurban ediyorum.*” şeklindeki hitabı kayın ağacına atfedilen kutsiyetin bir işaretidir

(İnan, 1992: 64). Yine İnan, Evliya Çelebi'nin Kuzey Kafkasya seyahati esnasında “ağaca tapan âdemi kavmi” nden bahsettiğini söyler. Çelebi'nin belirttiğine göre bu kavim her sene kutsal bildikleri bir ağacın etrafında toplanıp ayin yaparlar, ağacın altında balmumundan çıra yakarlar, ağaca bir demir ya da çivi çakarak kendilerine ait bir nişan koyarlar ki ağaç onları unutmasın ve onları cehennem azabından korusun. Bu kavmin inanışına göre ise bu ağaç Tanrı'nın Cebrail vasıtasıyla İskender'e gönderdiği Tuba ağacının dallarından bitmiştir ki bu dalı oraya diken Hızır'dır. Nogay Tatarları ve Dağıstan Müslümanları bu ağacın içine bir mihrap inşa etmişlerdir. İnan, Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu topluluğun şaman inançlarından kopamayan Nogay ve Kaytaklar olabileceğini söyler (İnan, 1992: 65).

Ağaç, Yakut inanç sistemi içinde de önemli bir yere sahiptir. Yakutlara göre ağaç yalnız insanlar için değil tüm canlılar için bir yaşam kaynağıdır. Doğum tanrıçası olan Kübey Hatun kayın ağacının içinde yaşar ki bu ağaçla birlikte yeryüzüne Tanrı tarafından indirilmiştir. Yine Yakutların Er-Sogotoh Efsanesi'nde kutsal hayat ağacına ilişkin önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu efsaneye göre ilk insan nereden geldiğini, nasıl yaratıldığını düşünüp durur. Sonunda “*Beni doğursa doğursa Büyük Ana Kübey Hatun doğurur.*” der çünkü Kübey Hatun'un yaşadığı ağacın göğsünden sütler akar. Bu sebeple ilk insan *Hayat Ağacı'nın* karşısına geçer ve “*Beni doğuran ana sen olmasın.*” diyerek ağaca karşı minnetini sunar (Ögel, 2010: 96-97). Yakutlar Hayat Ağacı'nı şu şekilde betimler: Dünyanın göbeğinde bir ağaç bulunur. Bu ağaç çok büyüktür ve göklere kadar uzanır. Yaprakları da bir o kadar büyüktür ki her bir yaprağı at derisi kadardır. Göğe uzanan dallarıyla birlikte dokuz kollu bir şamdan gibidir. Ağacın her tarafı Tanrı tarafından süslenmiştir. Kabukları ve kütüğü som gümüştedir ve bu ağacın gövdesinden köpük köpük kaynayan altın renkli kutsal su akar. Kimse bu ağacın yanına yaklaşamaz. Yaklaşp da bu sudan içenler Tanrı'dan kut bulup mesut olular. İnsanın ilk atası bu ağacın dibinde yaratılmıştır. Bu ilk insan ağacın suyundan içerek hayata kavuşur (Ögel, 2010: 100).

Ağaçtan türeme motifine Uygurların Türeyiş Efsanesi'nde de rastlanır. Efsaneye göre Tolga ve Selenga ırmaklarının birleştiği yerde bir ağaç bulunur. Bir gün gökten bu ağaca bir ışık düşer. Zamanla bu ağacın gövdesi şişip büyümeye başlar. Bu durumu merak eden halk toplanıp olayları izlemeye başlar. Dokuz ay an gün boyunca ağacın gövdesine ışık inmeye devam eder. Bu sürenin sonunda ağacın gövdesi çatlar

ve içinden beş erkek çocuk çıkar. Bunların en küçüğü olan Böğü Kağan halkını çok iyi idare eder (Ögel, 2010: 81-82). Ağaç kültü kendini Oğuz Kağan Destanı'nda da gösterir. Oğuz Kağan av esnasında adanın ortasında bulunan bir ağacın kovuğunda dünyalar güzeli bir kız görür ve onunla evlenir (Banarlı, 1983: 18). Bu örneklerden hareketle kutsal ağaçtan türeme motifinin pek çok Türk devletinde ortak olduğu söylenebilir.

Kırgızların kutlu ağaç tasavvurları İslam öncesi zamanların izlerini taşır. Manas Destanı'nda Yakup Han çocuğu olmayan karısından “*Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor.*” diyerek şikayet ederken elmalı yerden kastı elma ağacının dibi olmalıdır. Kırgızlarla birlikte Kazaklarda da çocuğu olmayan kadınlar adına bir ağaç dibinde kurban keserek orada gecelenilmesi inancı vardır. Yakutlarda ilk kez baba olacak erkek ormana giderek bir kayın ağacı keser ve bu ağaçtan her biri bir buçuk arşın uzunluğunda üç kazık hazırlar. Çocuğu doğduğunda bir kurban keser ve bu kurbanın kemiklerini bir ağaca asar. Çocuğu olmayan Yakut kadınları ise kutsal bir ağacın altında, ak boz at derisi üzerine oturarak yalvarır, dua eder. Eğer çocuğu olursa bu çocuğun ona yer ve ağaç iyisi tarafından verildiğine inanır (İnan, 1992: 167-168).

Eski Türkler bahsi geçen kayın ve sedir ağaçlarının yanında ardıç, elma, kavak, çam, çınar gibi ağaçlara da saygı duyup bağlanmışlardır (Ögel, 2010: 472-480). Bu ağaçlara duyulan saygı İslamî inanç sistemi içinde de yerini bulur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ağaç kültürünün güçlü izlerine rastlamak mümkündür. Uruz Han'ın “*Ağaç ağaç derisem sana arlanma ağaç/ Mekke ile Medinenün kapısı ağaç/ Musa kelimün asası ağaç/ Büyük büyük suların köprüsü ağaç/ Kara kara denizlerin gemisi ağaç/ Şah-ı Merdan Alinün Düldülünün eyerü ağaç/ Zülfekarun kınıyılan kabzası ağaç/ Şah-ı Hasanıla Hüseyinün beşigi ağaç/ Eger erdür, eger avratdur korhusu ağaç/ Başun ala bakar olsan başsuz ağaç/ Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç*”(Gökyay, 1973: 25-26) şeklindeki ağaçla söyleşmesi İslam'ın ilk dönemlerinde Türk ağaç kültürüne dair önemli ipuçları içerir. Mitolojik ağaç kültürünün Mekke, Medine, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in şahsında İslamî bir hüviyete bürünürken; kökleri yer altında dalları da gökyüzünde olan ve görülmeyen hayat ağacına, yer ve göğün direği olan ağaç olarak varlığını koruduğu görülmektedir.

Ağaca anne, ata sıfatı verilmesi, koruyucu ve kollayıcılık özelliği İslami bir sembol olarak Osmanlı döneminde de kendini hissettirir. Nitekim Osman Gazi'nin rüyasında göbeğinden bir çınar ağacının büyüyerek dallanıp budaklandığı, bu ağacın Türklerin üç kıtada asırlarca sürecek olan hâkimiyet ve gücünü simgelediği şeklindeki anlatı herkesçe malumdur (Banarlı, 1983: 31).

Ağaç kültü günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu canlılık kendini daha ziyade Alevi-Bektaşî inanç sisteminde kendini hissettirir. Ege ve Akdeniz'in yüksek dağ kesimlerinde yaşayan Tahtacı Alevileri -isimlerini odun ve ağaç işleriyle uğraştıklarından almışlardır- ağaca büyük bir hürmet gösterirler. Bir işe başlamadan önce ağaca dua ederler. Muharrem ayında ve salı günleri ağaç kesmezler. En çok ladin, köknar ve ardıç ağacına bağlılıkları vardır. Yörükler ise karadut, katran ve çınar ağacına bağlılık gösterir. Saygı duyulan bu ağaçların ortak yönü ise tabiatta tek başlarına bulunmalarıdır (turkoloji.cu.edu.tr, 2019).

XVI. yüzyıl Alevi-Bektaşî şairlerinden Pir Sultan Abdal'ın bir nefesinde yer alan “*Öt benim sarı tanburam/ Senin aslın ağaçtandır/ Ağaç dersem gönüllenne/ Kırmızı gül ataçtandır/ Nurdandır Kabe eşiği/ Cihanı tuttu ışığı/ Hasan Hüseyin'in beşiği/ O da yine ağaçtandır*” (Banarlı, 1983: 31) dizeleri ağaca duyulan saygı ve hürmeti yansıtırken Dede Korkut Hikâyesi'de geçen ağaçla söyleşmeyi yansıtmakta özellikle her iki söyleyişte yer alan “*Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç*” ifadesi ağaç kültürünün kültürel ve dinî devamlılığını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir.

Türk kültüründe orman kavramı “*yış, tayga, bük, koru*” gibi kelimelerle karşılanır. Ormanlar canlıdır ve ruhları vardır. Aynı zamanda farklı ruhların da mekânıdır. Bu ruhların vasıflarına göre iyi ya da kötü olarak adlandırılır. İyi ruhların yaşadığı ormanlara *aydınlık/ışıklı ormanlar* denir. Buralarda ata ruhları ve kutlu hayvanların ruhlarının yaşadığına inanıldığından sessiz ve saygılı olmak icap eder. Ayrıca bu orman ruhlarını memnun etmek için adak adayıp saçı saçılır. Kötü ruhların yaşadığı ormanlar *karanlık orman* olarak adlandırılır. Buralar lanetli, uğursuz ve tekin olmayan yerlerdir. İnanışa göre cin, peri gibi kötü ruhlar bu karanlık ormanlarda yaşar. En çok gece vakti ortaya çıkıp düğün, dernek yaparlar. Lohusa kadın ve çocuklarına musallat olduğuna inanılan al karısının mekanı da yine bu karanlık ormanlardır (Ergun, 2010: 114-115, 119-120).

Orhun Kitabeleri orman kültürünün bariz örneklerini taşır. Türkler için il tutulacak, oturulacak yer *ıduk Ötüken yış (Kutsal Ötüken ormanı)* tır. Ötüken ormanı terk edildiğinde Türklerin büyük felaketslere uğrayacağı, erkek evlatlarının esir, kız evlatlarının cariye olacağı, kanının sel gibi akıp kemiğinin dağ gibi yığılacağı, kısacası yok olup öleceği açıkça ifade edilirken Türklerin mevcudiyeti, huzur ve mutluluğunun Ötüken ormanına bağlı olduğu gözler önüne serilmektedir.

Orman ruhu Türk toplulukları içinde farklı adlarla anılır. Orman iyisine Yakutlar *tua iççite (tua=tayga “ormansız dağ”)*, Tunguzlar *ure amaka*, Kazanlar *urman öyesi*, Buryatlar *oin ecen* gibi adlar verirler. Yakutların *bayanay* ya da *barallak* da dedikleri bu orman ruhu avcılarının hamisidir. Orman ruhu adına ateşe çay ya da yağ saçılır, kurban adanır, bez parçaları ve kürkler sunulur (Buluç, 1942: 9).

İnan, Şor Türklerinin de orman ruhlarına önem verdiklerini belirtir. Orman ruhu avcılarının hamisi olduğu için onların temiz ve ahlaklı olmasını ister. Bu sebeple avcı avlanacağı gün cinsi münasebette bulunmaz. Av boyunca avcının ailesi de temizliğe riayet eder, oyun oynamaz, şakalaşmaz, gülmez; çünkü orman ruhları bu türlü şeylerden hoşlanmaz. Ayrıca ava çıkılırken bir usta hikâyeye anlatıcısı götürülür ki orman ruhları anlatılan hikâyelerden hoşlanır. Ayrıca avcılar kama ihtiyaç hissetmeksizin orman ruhlarına kurban sunabilir (İnan, 1992: 63).

V. Gordlevski'nin 1916 yılında İran Maku Hanlığı'nda yaşayan Karakoyunlu Alevi Türkmenleri arasında yaptığı çalışmasında orman kültüne yönelik önemli tespitler bulunur. Araştırmacının aktardığı bilgilere göre Karakoyunluların Sofu köyü yakınlarında *Kara Oğlan ormancığı* bulunur. Bu ormana insan eli değmez. Hatta kuruyup yıkılan, çürüyen dallarına bile dokunulmaz. Maku hanlarından Nimet Han, ormanın yolu kapatan ağaçlarının kesilmesini emredince kesim işi için görevlendirilen memurlar orman ruhlarıncı cezalandırılır ve hanın emri yerini bulmaz. Ormanın ağaçlarına bahşişler sunulur. Ağaçlarda canlandırıcı güç olduğuna inanıldığı için bahar zamanı kadınlar ormanın ağaçlarına çiçekler bağlar. Ağaçların altına kurban edilmiş hayvanların kemikleri gömülür, murdar köpekler bu kemikleri yemesi istenmez (Gordlevski, 2011: 95). İnan, Kara Oğlan ormanının adı ile ayı arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Şöyle ki Şaman inancında orman ruhu ayı ile temsil edilir. Ayının adı söylenmez tabudur. Anadolu Türkmenleri ayıya “*Karaoğlan*” derler, eski Kıpçaklar ise “*aba (baba)*”. Bu bilgilerden hareketle araştırmacı

karaoğlan adının ayı kelimesinin tabu olduğu eski dönemlerden kalma bir ifade olduğuna değinir (İnan, 1992: 63).

Anadolu sahasında da ağaç kültünün izlerine rastlamak mümkündür. Sivas-Divriği'de ardıç ağacının meyvesi ve söğüt ağacının yaprağının yenmesi halinde çocuğu olmayan kadınların gebe kalacağına inanılır. Siirt'te Kız Evliya Tepesi'nde ziyaret edilip dilek dilenen, dallarına çaput bağlanan kayın ağacı bulunur. Diyarbakır'da İki kardeşin yattığı ve Sindaş adı verilen türbe civarındaki ağaçlara kesinlikle dokunulmaz. Ağacın dallarını kıran kişinin öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Anadolu'nun pek çok yerinde tek başına bulunan ardıç, meşe gibi ağaçlar kutsal kabul edilir ve onlara zarar verilmez. Malatya'da ağaçların gövdesinden alınan kabukların kanatılıp içildiğinde şifa vereceğine inanılır (Kalafat, 1999: 54-55). Antalya'da ölen kişinin mezarının üstüne ladin dalı bırakılır (Bars, 2014: 387). Ankara-Çubuk'ta çam ağacının gövdesine dilek sembolü olarak çivi veya nal çakılır (Korkmaz, 2006: 108). Yozgat ve Nevşehir'de çocukları nazardan korumak için has iğse dalı ve çekirdeği nazarlıklara. Elazığ'da sancısı olan hayvanların, toprak yiyen ve çelimsiz çocukların, kırk basan çocukların götürölüp ziyaret edildiği ağaçlar da vardır ki eski Türklerde olduğu gibi bu ağaçları kesmeye çalışanların başına bir musibet geleceği inanılır (Kıyak, 2011: 98-101). Servi Anadolu'da ölümsüzlüğün simgesidir ve pek çok mezarın başına servi ağacı dikilmesi, mezar taşlarına bu ağacın resmedilmesi dikkat çekicidir (Alp, 2009: 58).

İlçede ağaç kültünün yaşadığına dair pek çok inanç ve uygulama görölmektedir. Kutsal kabul edilen ağaçların başında Balım Sultan türbesinin önünde bulunan kara dut ağacıdır. Evliya kültüründe ele alınacağı üzere bu ağacın Hünkar'ın hocası Lokman Parende'nin Horasan'dan fırlatıp attığı ucu yanmış köseği olduğu ve bu köseğinin yeşerip büyümesi sonucu oluştuğu düşünölmektedir. Ağacın bir tarafında yanık izlerinin göröldüğu söylenir. Halk bu sebeple kara dut ağacına kutsiyet atfetmiştir. Ağacın dallarına eskiden bez, çaput, ip, saç teli bağlansa da ağacın bir tarafı kuruduğu için bu uygulamaya günümüzde izin verilmemektedir (KK₆, KK₉, KK₁₄, KK₁₆, KK₂₃, KK₂₆, KK₃₅). Ayrıca bundan 20-30 sene öncesine kadar bu ağacın altında kurban kesildiği de söylenmektedir (KK₁₅, KK₁₉, KK₂₀). Dut ağacıyla ilişkili bir başka inanç da halkın ağacın dallarının altına oturarak olgunlaşan dutlardan birinin düşmesini beklemeleridir. Nasiplerinde varsa bir dutun düşmesi için sabahtan gün

batana kadar ağacın altında oturarak bekleyenler olduğu görülmektedir (bk:Fotoğraf-23). Dut bekleyenlerden kimin önüne düşerse onun nasibi olarak görülür. Bu dutun yendiği zaman şifa vereceğine, edilen duaların kabul olacağına inanılmaktadır. Ayrıca dut kimin niyetine beklendiyse o kişiye götürülür. Bu dutlarının Türkiye'nin her yerine hatta yurt dışına bile götürüldükleri ifade edilmektedir. Anlatıldığına göre bir adam dutu yürüyemeyen felçli oğlunun niyetine beklemiştir. Oğlu dutu yedikten sonra iyileşmiş ve yürüyerek türbeyi ziyarete gelmiştir (KK₂₆, KK₃₄, KK₃₅). Ayrıca ağacın meyvesi gibi yapraklarının da şifa verdiğiğine inanılmaktadır (KK₅₀).

İlçe halkı tarafından kutsal kabul edilen bir diğer ağaç da Hırka Dağı'ndaki Devcik Ardıcı'dır. Bu ağaç Hünkâr'ı görmek için peşinden koşup gelen büyük kalabalıktan Hünkâr'ın zerre kadar dahi olsa incinmemesi için onu sarıp saklamış ve âdeta görünmez yapmıştır. Devcik Ardıcı veya Hacı Bektaş Ağacı adı verilen bu ardıç halk tarafından kutsal görülmektedir. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik adına pek çok çalışmaları olan İrene Melikoff dergâhı ziyareti ve saha çalışmaları esnasında bazı vatandaşlardan Hırka Dağı'na giderek ağacın yerinde olup olmadığını kontrol etmelerini rica eder. Vatandaşlar Hırka Dağı'na ulaşırlar ama ağacın yerini tam tespit edemedikleri için yakınlarda bulunan Ahmetli köyündeki ihtiyar bir kadına ağacı sorduklarında yaşlı kadından *“Ha şuradaki Hacı Bektaş ağacını mı soruyorsunuz? Biz her sene o ağacın yanına gidip altında kurban keseriz.”* cevabını alırlar (KK₁₉).

Hünkâr'ın bir kerametinde anlatıldığı üzere Yunus Emre'nin köyü Sivrihisar'da yılın birinde şiddetli bir kıtlık olur. Yunus Hacı Bektaş Veli adlı ulu bir Hünkârın kendisini ziyarete gelenleri boş çevirmediğini iştmiştir. Heybesini öküzüne yükler ve yola düşer. Yolda giderken rastladığı alıç ağaçlarından da bir miktar alıç toplar. Dergâha varır, durumunu arz eder ve alıçlarına karşılık Hünkâr neyi uygun görürse yardım ister. Durum Hünkâr'a iletilir ve Yunus'a her bir alıcı için iki nefes teklif eder. Yunus nefesin karın doyurmayacağını düşünerek buğday ister. Hünkâr da bu sefer her bir alıcı on nefes teklif eder. Yunus'un bu teklifi de kabul etmemesi üzerine Hünkâr müritlerine Yunus'a buğday vermelerini buyurur. Buğdayları alan Yunus dönerken hatasını anlar hemen dergâha döner ve Hünkâr'ın buğdayı alıp teklif ettiği himmetleri vermesini talep eder. Bunun üzerine Hünkâr *“Yunus'un himmeti bizden çıktı, varsın himmetini Taptuk Emre'nin yanında arasın.”* buyurur (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 447-445). İlçe halkının inancına göre Yunus'un alıç topladığı bu

ağaçlar Çilehane bölgesinin biraz ilerisinde, sıyrangaç taşının etrafında bulunan alıç ağaçlarıdır (KK₁₅, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄, KK₃₅). Ağaçlar bu sebeple kutsal kabul edilip ziyaret edilmekte, tutulan dileklere ait bez parçaları bu alıç ağaçlarının dallarına bağlanmaktadır (bk.:Fotoğraf-24). Halk Hünkâr'ın bir kış günü alıç ağacına çıkararak elma topladığının, susam yaprağının üzerinde ve cec/darı yığını üstünde namaz kıldığının anlatıldığı kerametleri de dile getirmektedir. Bu kerametlerde yer alan ağaç ve bitki motifleri de ağaç-bitki kültürünün halk arasında yaşayan tezahürleri olarak kabul edilebilir.

İlçe halkı ağaçları bolluk ve bereket kaynağı olarak görmektedir (KK₄₆). Ağaçları insan gibi tasavvur etmeleri (KK₄₄) tabiat kültürünün temelini oluşturan tabiattaki her varlık canlıdır ve her varlığın bir ruhu vardır anlayışının birebir aynısıdır. Bu durum ise ilçede ağacın bir iye, kült olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Ağaçlar dünyanın akciğerleri olarak görülmekte (KK₄₂), kutsal sayılmakta, bir ağacın yaşaması bir insanın yaşaması, bir ağacın kuruması da bir insanın ölmesi gibi algılanmaktadır (KK₃₁). Yaş ağaç kesmenin, ağacın yaş dallarını kırmanın, yapraklarını koparmanın günah olduğuna inanılmaktadır (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆). Ağaçların göğün direkleri olduğu yönündeki inanç (KK₁₉) da eski Türk inançlarındaki yer ve gök arasında bulunan, kökleri yerin altında dalları ise gök yüzünün en üst taraflarında olup görünmeyen hayat ağacı tasavvurunu yansıtmaktadır. Görülüyor ki ağaç iyesi koruyup kollaması, şifa vermesi, dilekleri gerçekleştirmesi, bereket ve zenginlik vermesi, hayatın kaynağı olması, soyun devamını sağlaması gibi hususiyetlerini günümüzde de Hacıbektaş ilçesinde devam ettirmektedir.

4.1.2.2.5. Su Kültü

Anasır-1 erbaa olarak bilinen toprak, hava, su ateş kavramlarının geçmişten günümüze tüm insanlık âlemi için ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Bayat, su kültürüyle alakalı şu bilgileri verir: Su kozmosun yani yaratılışın başlangıcıdır. Hiçbir şey yokken su vardır ve bütün canlılar sudan yaratılmıştır. Tufan anlatısına göre dünyanın sonunu getiren de su olacaktır. Altay, Sayan ve Sibirya Türkleri suyu öteki âleme açılan bir kapı olarak görürler. Yakutlar *tiag* adını verdikleri kurban töreninde su iyesine sundukları kurbanları suyun üzerine gerdikleri ipe asarlar. Su iyesine *U*

İççite ya da *Ukulaan Toyon* derler ve suyun temizliğine, balıkların bolluğuna sebep olarak bu iyei görürler. Hakaslar suda boğulma olayları arttığında özellikle ilkbaharda suya üç yaşlı öküz kurban ederler. Moğol-Buryatlar su iyesine *Uhun Ecen*, Kırım Tatarları *Su Anası*, Kazan Tatarları *Höbbi* adlarını verip bu iyei çeşme, pınar ve hayvanların koruyucu olarak telaki ederler (Bayat, 2012: 248-253).

Su kültü yerle birlikte anılır ve İnan'ın bildirdiğine göre yer-su kültü VIII. yy. da Göktürklerin resmi kültü olarak yerini almıştır. İrtiş boylarında yaşayan Kimeklerin İrtiş nehrine tapıp secde ettiğini ve "*Su Kimeklerin tanrısıdır.*" dedikleri bilinmektedir. Altaylılara göre yer-su ruhları insanların yaşadığı yerlerde yaşarlar ve evcil hayvanları yaratıp onlara bereket verirler. Harzem Özbeklerinin *Ananklar* olarak ifade ettikleri su iyeleri Amuderya'nın akışını düzenler, Hızır gibi yolda kalanlara yetişip susuzlara su verir. Bu iye kızdırıldığında ise su taşkınlarına sebep olup insanlara kötülük getirir. Kumukların su iyesi uzun sarı saçlı bir kadındır. Bu kadın yılda bir kez nehirden çıkıp bir kayaya oturarak altın tarakla sarı saçlarını tarar ki saçından bir tel alan kişiye kurşun işlemediği gibi onu bıçak da kesemez. Hakaslar'ın *Sug eezi* dedikleri bu kızın altın tarağını bulan kişinin ömrü uzun ve bereketli olur (İnan, 1998a: 491).

Fadlan Seyahatname'sinde Oğuzların suyla temizlenme âdetlerinin olmadığını, kışın ise hiç münasebette bulunmadıklarını söyler. Kendileri yıkanmadıkları gibi yanlarında bulunan tüccar ya da diğer yabancıların da yıkanmalarına izin vermezler. Yabancılar ancak karanlıkta, gizlice yıkanır. Eğer Türklere yakalanacak olurlarsa Türkler onlara kızar ve yıkananları suya bakıp kendilerine büyü yapmakla suçlarlar (Fadlan, 2010: 21-22). Şeşen, bu durumu Türklerin suyu tabu olarak görmesiyle açıklar. Aynı uygulamanın Moğol ve Cücenlerde de olduğunu Türklerin suyu kirletmemek için yıkanmadıklarını, elbiselerini de yıkamadıklarını söyler. Suyla yıkanmak kötü ruhları çekeceğinden şimşek ve yıldırıma sebep olur. Suyu yere dökmek suçtur. Şamanlar elbiselerini yıkamayıp, eskiye kadar giyerler. Suyla yıkanılırsa büyüye, kötülüğe uğrayacaklarını düşünürler (Fadlan, 2010: 89). İnan da Türklerin yıkanmama ve suyu kaidelere göre kullanma anlayışını pis ya da tembel olduklarından değil temiz olan suyu kirletmekten çekinmeleri, su iyesine duydukları saygının neticesi olarak açıklar. İslamiyet'ten sonra yıkanmama ve temizlenmeme anlayışının yaşamasının mümkün olmadığını fakat su kültüründen çekinmenin devam

ettiğini sözlerine ekler. Nitekim Başkurtların bir göl ya da nehirde ilk defa yıkanacakları zaman kuşak ya da elbiselerinden bir iplik koparıp suya attıkları, köye yeni bir gelin geldiğinde *su gösterme merasiminin* yapılıp gelin ve su birbirine gösterildikten sonra “*Babalardan, analardan kalan su.*” diye dua edilip gelinin süslerinden bir gümüş paranın suya atıldığı, Kazaklarda İrtiş ırmağını ilk kez geçen birinin suya mendilini attığı bilinmektedir (İnan, 1998a: 492-495). Suyu mendil, para, iplik atma adetlerinin su kültürüne duyulan saygıyı göstermek adına saçı sunma maksadı taşıdığı söylenebilir. Yine Başkurtlarda suda yaşayan varlıkların yaşlanıp çirkinleşmeyeceği, hastalanmayacağı inancı vardır. Aralarında anlattıkları bir efsaneye göre sular padişahı *Yayak* hiç yaşlanmaz ve çirkinleşmez. Işıktan yaratılmış olan bu padişah sudan hiç çıkmaz çıkarsa insana ait özellikler kazanıp ölümlü olur (Beydili, 2003: 503). Efsanede suyun ab-ı hayat, ölümsüzlük olma özelliği ön plana çıkarılmaktadır. Azerbaycan Türklerindeki *çay ninesi* de su kültürüyle ilgili olup onu yaşlı bir kadın şeklinde tasavvur ederler ve bu kadın çayda yaşar. Çay ninesi köprüden geçerken suya çok bakanlara kızar ve onların başlarını döndürüp çaya düşürür. Sabah suya gelindiğinde su sahibine selam verilir ve onu kızdırmamak için suya pis dökülmez, işenmez ve su kirletilmez. Tobal Tatarlarının su anası kötü ruhlar kapsamındadır ki insanın ayaklarından tutup suya çeker ve onu boğar. İnançlarına göre su anası uzun, dağınık ve beyaz saçlı yaşlı bir kadın görünümündedir (Beydili, 2003: 136). Lohusa kadın ve çocuklara musallat olan albastının da su, pınar ve çeşme kenarlarında yaşayıp, lohusadan söktüğü ciğeri yemeden önce çeşme başında suyla yıkadığı inancı da düşünüldüğünde su iyesinin bazı topluluklarda iyiden kötüye değişim geçirdiği söylenebilir.

Türklerin suyu ant içme, yemin etme ritüellerinde kullandıkları bilinmektedir. Göktürk heykellerinin elinde ant kâsesi bulunur. Kuzey Türkleri ayı kafatasının içinde su içerse yemin etmiş sayılır. Çocuğu olmayan kadınların kutlu pınar, kutlu sular yanında geceleyip bu sulara kurban adadıkları bilindiğinden suyun çocuk bahşetme fonksiyonu da ortaya çıkmaktadır (Bayat, 2012: 329-330).

İslamiyet'in kabulüyle birlikte su kültürünün izlerini en güzel yansıtan edebî eserlerden bir yine hiç şüphesiz Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâyede bir *Uzun pınardan* bahsedilir ki üzerinde peri kızları kanat çırpıp uçmaktadır. Bir çoban bu peri kızlarından birini tutar ve onunla birlikte olur. Bir

zamandan sonra peri kızı çobana “*Gel emanetini al yalnız Oğuz'un başına zeval getirdin.*” der. Çoban pınarın kıyısında bir yığınak görür. Çoban ve halk bu yığınağa vurdukça büyür büyür ve içinden Tepegöz çıkar ve Oğuzların başına musallat olur (Ergin, 1989: 207). Hikâyenin bahsi geçen bölümünde pınar ve pınarı bekleyen perilere saygısızlığın sonucunda bir kötülüğe uğranacağı inancı vurgulanmaktadır. Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı hikâyede Kazan’ın önüne çıkan su ile “*Çağnam çağnam kayalardan çıkan su/ Büyük büyük ağaç gemileri oynadan su/ Hasan ile Hüseyinün hasreti su/ Bağ ve bostanun zineti su/ Ayşe ile Fatmanun nigahı su/ Şahbaz atlar içdüğü su/ Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğu su...*” şeklindeki söylemesi suyun kutsiyeti ve ehemmiyeti ile ilgili önemli ipuçları verirken suyun canlı bir varlık olarak görülüp onunla konuşulması da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir (Gökyay, 1973: 20).

Anadolu sahasına bakıldığında su kültü inancının dün olduğu gibi bugün de canlılığını koruduğu müşahede edilebilir. İnan’ın bildirdiğine göre Ankara-Kızılcahamam civarında bir maden suyu pınarı vardır ve pınarın etrafındaki çalılar bağlanan çaputlardan görünmez hâle gelmiştir. İnan pınar civarında bir veli mezarı olmadığından halkın bu çaputları doğrudan pınar iyesine adadığını söyler (İnan, 1998a: 472). Boratav, Anadolu’da su kültürüyle ilgili önemli bilgiler verir. Örneğin Anadolu’da saygı gösterilen su ve pınarların yanında genellikle bir veli ya da şehit mezarı bulunur. Erzurum’da Fırat nehrinin kaynağı ile ilgili anlatılan menkıbede Horasan erenlerinden Dumlu Sultan’ın Fırat’ın kaynağını görerek buraya yerleştiğine inanılır. Dumlu Sultan Fırat’ın kaynağını nereden aldığını anlamak için boş bir tası havaya kaldırdığında tasın içi su ile dolar ve Fırat’ın suyunun göklerden geldiğine inanan halk bu kaynağı kutsal beller. Zor doğum yapan kadınlara kaynak suyu içirilir, suya abdestsiz girilmez girilirse suyun rengi cerahat rengine döner, hastalığına ve çeşitli dertlerine deva arananlar kaynağın etrafında 7 kere döndürülür, bu kişilerin üzerine kaynağın suyundan serpilir. Bingöl Dağları adını eskiden orada bulunduğu inanan ab-ı hayat suyunun kaynağının parçalanarak 1000 tane göle ayrılmış olmasından alır (Boratav, 1984: 48-50). Malatya-Konak kasabasında bulunan *Horata suyu* adını kaynağının yakınlarında metfun bulunan Horasan Baba’dan alır. Bu sudan içenlerin dileklerinin gerçekleşeceğine, kadınların erkek çocuk doğuracağına, çobanların hasta hayvanlarını getirip sudan içirdikten sonra

türbenin etrafında dolaştırıp oradan geçen kişiye yağ ya da peynir hediye ettiklerinde hasta hayvanlarının iyileşeceğine inanılır (Oymak, 2010: 45). Aydın-Koçarlı'da bir evde hayır için lokma dökülürken su içilmez. İçildiği takdirde tenceredeki yağ kurur ve yapılan işte bir hayır kalmaz. İçinde cin yavrularını barındırdığı için durgun sudan içilmez. Çamaşır, bulaşık suyu ve cenazeden artan ayak altına dökülmez. Kötü ruhların şerrine uğranılacağına inanılır. Suyun sahibi olduğu için su başına besmelesiz varılmaz, sessiz ve saygılı olmak gerekir (Abalı, 2011: 136). Bingöl ve Tunceli'de eve yeni gelin getirilirken gelin mutlaka bir köprü üzerinden geçirilir. Köprü'nün altında bulunan ırmak ya da derenin kuruyup kurumaması önemli değildir. Bu ritüel uygulandığı takdirde gelinin eve bereket getireceği ve tüm kötülüklerden arınacağı inancı vardır. Urfa ve Diyarbakır'da kurumuş ya da kurumaya meyilli bir suyu kuyusu ya da ırmak var ise böyle yerlere kurban kanı akıtılır ki kuruma gerçekleşmesin. Kars'ta bahtının açılmasını isteyen genç kızlar yedi farklı çeşmeden su alarak sabah ezanı sonrasında yıkanır. Elazığ'da bazı suların şifa verici, hastalıkları sağaltıcı özelliklerinin olduğuna inanılır. Sarılık pınarı ve Yel pınarı olarak bilinen pınarların sarılık, romatizma ve felç gibi rahatsızlıklara şifa olduğuna inanılır (Kalafat, 1999: 51-52).

Nevşehir ilinde su kültürünün canlılığına dair pek çok örnek verilebilir. Su besmelesiz ve ayakta içilmez, bitirdikten sonra mutlaka elhamdülillah denir. Bardakta yarım su bırakılmaz, dökülmez. *“Su içene yılan bile dokunmaz. Su küçüğün, söz büyüğün. Su gibi aziz ol. Su getirenlerin çok olsun. Zemzem suyu olsun.”* deyişleri suya duyulan saygının yansımalarıdır. Yolcuların ardından *“Su gibi git, su gibi gel.”* denilerek su dökülür. Banyo suyuna el sokulmaz, suyun kirleneceğine inanılır. Cinlerin sudan korktuklarına ve su üstünden geçemediklerine inanılmaktadır. Suyu tükürülmez, pislik atılmaz, işenmez, üfürülmez. Gözde çıkan itdirseği (arpacık) ocaklarına gidildiğinde ocağın okuduğu ve şifalı olduğuna inanılan su belli ritüellere göre içilir. Sınava girecek çocuklara nefesi kuvvetli kişilerin okuduğu sudan içirilir. Nevşehir-Avanos ilçesinde evde kalan kızların bahtını açmak için 6 Mayıs hıdırellez sabahı güneş doğmadan kalkılır ve Kızılırmak kenarına gidilir. Kız dileğini tutar, ırmağın kenarına taştan ev sembolü yapar, ırmak kumuna ev ve çocuk resmi çizer. Topladığı 7 taşı dileğini tuttuktan sonra ırmağa atar. Eve dönerken ağzına ırmak suyundan alır ve bu suyu yutmadan eve kadar getirir. Eve geldiğinde ağzındaki ırmak suyunu

testilerin üstüne serper. Bu uygulamanın eve bereket getireceğine inanılır (Köse, 2014: 333).

İlçedeki su ile ilgili inanç ve uygulamalar Nevşehir'deki, Anadolu'daki ve Türk kökenli halklar arasındaki suyla ilgili inanç ve uygulamalardan farklı değildir. Hünkârın keramet göstererek çıkardığına inanılan Akpınar ve Çilehane'deki Zemzem³⁰ suyu kutsal kabul edilmektedir (bk: Fotoğraf:25,26). Halk arasında anlatılan rivayete göre Hünkâr bir gün tıraş olmaktadır. Su lazım olur. Elini toprağa vurur ve “*Ak pınar!*” der. Su hemen gelmez. Hünkâr bekler. Bir müddet sonra su gelir ve Hünkâr suya neden geciktiğini sorar. Su da “*Yolda karşıma Erciyes Dağı çıktı. Kaç etrafını dolandıysam yine de çıkamadım. O yüzden geciktim.*” diye cevap vermesi üzerine Hünkâr, Erciyes’e “*Yaz kış boranın, karın eksik olmasın.*” der. Halkın inanişına göre su adını Hünkâr’ın ak pınar demesinden alır. Erciyes Dağı’nın karı da bu yüzden eksik olmaz (KK₂₁, KK₃₀, KK₃₄, KK₃₇). Başka bir rivayette de Hünkâr Çilehane damındaki uzletini tamamladıktan sonra oradan ayrılırken eline yere sürter ve buradan halkın zemzem olarak adlandırdığı su çıkar (KK₄, KK₁₃, KK₂₁, KK₅₂). Kutsal kabul edilen bir başka kutsal su da dergahta bulunan aslanlı çeşmenin suyudur (bk: Fotoğraf-27). Aslında denilebilir ki Hünkâr Hacıbektâş’ta yaşayıp pek çok yerinde bulunduğu için gerek dergâhtaki gerekse çevredeki tüm sular kutsal kabul edilmektedir. Halk tarafından bu suların şifalı olduğuna inanılır. Hangi hasta bu sulardan içerse iyileşir. Su kabının bir kısmı Çilehane’deki zemzem suyuyla bir kısmı da dergâhtaki aslanlı çeşmenin suyuyla doldurulur. Bu su evlere götürülür evin her bir tarafına özellikle mutfığa serpilir ki eve bolluk bereket gelsin, evdeki uğursuzluklar uzaklaştırılsın (KK₁, KK₅, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₄₂, KK₄₄, KK₄₅, KK₄₆). İlçede gençlerin bahtını açmak için yedi çeşmeden su, yedi yol ağzından toprak alınır. Toprak suya atılır. Kısmetinin açılması istenen kimseye bu su ile banyo yaptırılır (KK₆, KK₉). Yaşı gelip de konuşamayan çocuklar için Beş Taş’a gidilip be tane taş toplanır. Bu taşlar yıkanarak su içinde kaynatılır ve bu su çocuğa içirildiğinde çocuğun konuşacağına inanılır (KK₅, KK₈, KK₁₀). Çocuğu kırklamak için alınan su da yine kutsal bilinen çeşmelerden alınır. Sabahın ilk vakitleri güneş doğmadan hemen çeşmeye gidilir. Çeşmeden akan ilk suyun zemzem olduğuna

---

³⁰ İlçedeki Zemzem suyuna dair inanç ve uygulamalar hakkında bk.: Mehmet Ali YOLCU, “Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektâş Zemzem Çeşmesi”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, 2014, C. 3, S. 8, s. 98-100.

inanılır ve bu su eve getirilerek mutfığa, kabın kacağın üstüne serpilir. Böylece eve bereket geleceğine inanılır. Ayrıca arife ve bayram sabahlarında da güneş doğmadan alınan suların zezem suyu olduğuna inanılır. Arife banyosu bu su ile yapılır (KK₁, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₂₂, KK₂₇). Lohusa ve bebeğini Alkarısı'ndan korumak için lohusanın yatağının, bebeğin de beşiğinin altına bir kap içerisinde su konur. Bu su buharlaşacağından kırk gün boyunca azaldıkça yenilenir (KK₉). Alkarısı'nın olduğu gibi diğer kötü ruhların, cinlerin sudan korktuğuna inanılır (KK₃₄, KK₃₅). İlçede tespit edilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere su kültü şifa verme, bolluk bereket getirme, dilekleri gerçekleştirme, kötü ruhlardan koruma, temizleyici olma gibi pek çok vasfını hâlâ korumaktadır.

4.1.2.2.6. Ateş/Od/Ocak Kültü

Farsça “*atiş*”ten gelen ateş kelimesi Türkçe’de *od/ot* kelimeleriyle de karşılık bulmuştur. Bu bağlamda *ocak /od-cak* şeklindeki etimolojik değişimi de hatırlamak yerinde olur. Ateşin teşekkülü ile ilgili anlatılara bakıldığında ateşin yeryüzüne Tanrılar tarafından indirildiği ya da insanlarca Tanrı'dan çalındığı, bizzat kendisinin Tanrı ya da Tanrıça olarak kabul gördüğü, ruhu olduğu, canlı olarak telakki edildiği, tabiat üstü güçlerinin olduğu söylenegilir. Bu nedenledir ki ateş, geçmişten günümüze neredeyse tüm uygarlık ve dini inançlarda önemli bir yere haiz olmuştur. Örneğin Hindistan’da *ateş ilahi Agni* vardır ve bütün ateşler Agni tarafından yönetilir. Ateş şifa verir, korur ve tedavi eder. İran’daki ateş ilahı ise *Atar’dır*. Zerdüşt ilahi ışığın sembolü olan Atar’dan meydana gelmiştir. Eski İran’da içinde kutsal ateşin yandığı *ateşkede* denilen tapınaklar vardır ve bu tapınaklarda yanan kutsal ateşin sönmesine hiç müsaade edilmez. İşte Hz. Muhammet’in doğumu esnasında söndüğü bilinen ateş de Mecusiliğe inanan Sasanilerin o zamana kadar hiç sönmeyen kutsal ateşleridir. Ateş Yunan mitolojisinde karşımıza insanları cezalandırmak için Zeus tarafından onlardan alınan, Prometheus’un da Zeus’tan çalıp tekrar insanlara verdiği kutsal varlık olarak çıkar. Amerika, Afrika, Avustralya halklarının kültüründe de ateş kültürünün izlerine rastlamak mümkündür (Tanyu, 1991: 52-53).

Semavi dinlerden Yahudiliğe bakıldığında ateşi Hz. Adem meydana getirmiştir. Işık bu ilk ateşten yaratılmıştır. Tanrı ne gönderirse ateş içinde gönderir ve Tanrı'nın

kendisi de kaynağını yine kendinden alan bir ateşle çevrili olarak tasvir edilir. Hıristiyanlıkta uhrevi tecellilerin esas unsuru ateştir. Hz. İsa kendinden sonra gelecek olan kudretli kişiyi ateş motifi içinde haber verir. Ebedi ateş, cehennem ateşi, hüküm günü ateşi gibi kavramlar Hıristiyanlık içinde yer alan ateşle ilgili diğer ifadelerdendir. İslami inanç sistemi içinde ise ateş kültünün izlerine rastlanmaz. Kuran-ı Kerim’de ateşin ısı ve ışık kaynağı, hararet ve Cehennem ateşi, bozguncu siyasete atfen harp ateşi manalarına gelecek kullanıldığı müşahede edilmiştir (Tanyu, 1991: 54-55).

İnan'ın ifade ettiği üzere Şamanist Altay Türklerine ateş yakmayı Ülgen öğretmiştir. Gökyüzünden indirdiği ak ve kara iki taşı birbirine vurarak otları tutuşturur. Bu sebeple gerek Altay gerekse Yakut Türkleri çakmak taşıyla yakılan ateşi mukaddes sayar. Altaylılarda yeni evliler gerdeğe girecekleri vakit çakmak taşıyla ateş yakıp üç gün üç gece bu ateşin yanında beklerler. Eski Türklerde ateşe bakıp kehanette bulunma âdeti de vardır. Şamanistler ateşi kötü ruhları kovucu ve temizleyici bir ruh olarak görürler. Başkurtlar ve Kazaklar bir paçavrayı ateşle tutuşturarak hastanın vücudu etrafında gezdirir ve bu ateşle sağaltma yöntemine *alazlama* demişlerdir. Bir Şaman duasında ateşe “*Otuz dişli ateş anam.*” diye seslenilerek ateşin karanlık gecelerde kötü ruhlardan koruduğuna inanıldığı, milletin koruyucusu, sürülerin bekçisi olarak düşünüldüğü, açları doyurduğu, üşüyenleri ısıttığı, aş vermek için kazanları kaynattığı bilinmektedir (İnan, 1998: 41-45) .

Ögel, Türklerin ateşi bir Tanrı değil koruyucu bir ruh olarak gördüklerini söyler. Her ocağın ruhu ve sahibi farklı farklıdır. Ateş hakanların tahta çıkışlarını göğe iletmede bir vekil olarak görülürken, sunulan kurbanların göğe iletilmesi de yine ateş vasıtasıyla olur. Ateşin yandığı ocak da başlı başına koruyucu bir ruhtur ve Yakutlara göre ocak ruhunun yiyeceği kuru odundur. Çok obur olan ocak ruhunu odunla beslemek ihmal edilmemelidir. Aksi takdirde cılızlaşan ocak ruhu bu duruma sinirlenip evin sahibine zarar verebilir. Teleütler ocağın sebepsiz bir şekilde sönmesini başlarına bir kötülük geleceği şeklinde yorumlar ve yine anneler ateşten korkarlar. Nitekim ateş çocuklarının boyun ve başlarında yaraya sebebiyet verebilir ve bu yaraya ateş lekesi derler. Göktürkler ateşin temizleyici gücünden hareketle Bizans elçilerini ülkelerine kabul etmeden önce ateş üzerinden geçirmiştir (Ögel,

1995: 496-518). Peçeneklerde evdeki ocak kültürüne ait uygulamalar ailenin od- teğin (ateş prensi) adını verdiği en küçük oğlu tarafından gerçekleştirilir (Roux, 2011: 41).

Soy, nesil, bir tarikat liderinin adı, belli hastalıkları iyileştirme yeteneğine sahip olup bu işi meslek edinen kişilere verilen ad demek olan ocak kavramı Azerbaycan Türkçesi'nde efsuncu anlamını da karşılar. Kutsal yer, tapınak ve pirlere adı ocak kelimesiyle birlikte anılır. Ocak koruyucu bir ruh olarak görülür, kutsal kabul edilir. Ocakta bir meleğin yaşadığına inanılır, bu yüzden ocağa su dökülmez. Ev nasıl temiz tutulursa evi simgeleyen ocak da o şekilde temiz tutulur. Yemek yemeden önce ocağa bir parça et atılarak "*Doyurduk.*" denir ve ocak iyesinin memnuniyeti sağlanır (Beydili, 2003: 436).

Yakut inanç sisteminde *Okhon, Aal Okhon ve Aal Uot İççite* adlarıyla anılan Tanrı'nın küçük oğlu *ateş ruhu* olarak kabul edilir. Bu ateş ruhunun canlı olduğuna inanılır. Duman nefesi, kum ve odun yiyeceği, kül yorganı olarak kabul edilir ve yatağı dumandan kararmış vaziyettedir. Teleütlerin ateş ruhu parmak kadar küçük sarı bir samurken Yakutlarınki ak sakallı bir ihtiyar suretindedir. Hakas Türklerinin düğün ritüellerinin bir bölümünü ateşe tapma ayini teşkil ederken bu durum arkaik dönem tören ritüellerinin bakiyesi olarak değerlendirilebilir (Beydili, 2003: 438).

Esin'in ifade ettiği üzere Türklerin ateşe ibadet etmeleri ve saygı göstergesi olarak ateşi oluşturup besleyen ağaca da hürmet ettikleri, bu sebeple Türk hakanlarının ağaçtan yapılmış tahta oturmak istemedikleri Çin ve Bizans kaynaklarında anlatılmaktadır. Yine Bizans kaynaklarından öğrenildiğine göre Türkler ateş ayini sırasında tütsü yakıp davul çalarak ateşin etrafında dönerler. Esin ateşin ocak ve otağ ile olan ilişkisine de dikkat çeker. Nitekim Göktürklerin gök rengi keçelerle örtülmüş olan kubbeli otağlarının tepesinde *tügünük* adı verilen duman deliği ve bunun altında da Kaşgari'nin *köçürme oçok* dediği bir mangal olurdu. Tütsülerin yakıldığı bu ocak ateş ibadetinin merkezini teşkil eder (Esin, 1978: 96).

Orta Asya Türklerinin suyun yanında ateşe bakıp konsantre olarak kehanette buldukları bilinmektedir. Manas Destanı'nda Manas'ın babası Cakıp Han'ın ateşe bakarak gelinlerinin geleceğini söylemesi ateşe bakıp kehanette bulunmanın örneklerinden biridir. Şamanların yaptıkları her ayinde ateşi vazgeçilmez bir unsur olarak görmeleri dikkat çekicidir. Oğuz Kağan'ın ağzının ateş rengine olması, bir

Altay efsanesinde anlatıldığı üzere ava giden Ak Han'ın çok sayıda geyik avlamasına karşı çıkan çocuğun ağzından alevler saçarak bulutları tutuşturması ve Ak Han'ın kaçması da dikkat çekicidir. Oğuz Kağan'ın gücü ve kahramanlığının sembolü olarak ateş seçilmiş ve yine ateş küçük bir çocuğun ağzından saçılarak çocuk gibi saflığın ve temizliğin sembolü olarak gösterilmiştir (Candan, 2011: 38-41) .

Türk inanç sisteminde ateş güneşin yeryüzündeki simgesi olarak algılanır. Altay ve Teleütler ateşin ana ve babasının olduğunu düşündüklerinden ateşi insan şeklinde tasavvur ettikleri söylenebilir. Farklı suretlerde tahayyül edilen ataş iyisi bazen sakalı yedi karışken boyu bir karış insan olarak bazen de daha eski dönemlerde kadın olarak düşünülmüştür. Şamanlar Tanrı olarak düşündükleri ana-babalarına ateş ana, ateş baba şeklinde seslenir. Ateşi yaratan ruh da *ateş-ana* denir. Kalmıklara ateş yakmayı bir dağın öğrettiğine inanılır. Bu yönüyle bakıldığında ateş kültürünün dağ kültürüyle de bir bağlantısı vardır. Yine eski Türk inanç sisteminde ateş aileyi, soyu, kabileyi koruduğundan ateş-ana Türklerle birlikte otururdu. Bu sebeptendir ki Türkler ateşi evden çıkarmazlar, başlarına bir kötülük geleceğine inanırlar (Bayat, 2005: 72-75).

Ateş ve ocak kültürüne ait uygulamalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam ettirilmektedir. Anadolu'nun pek çok yerinde ateşe tükürmek, tırnak atmak, sövmek, su dökmek uğursuzluk sebebi sayılır. Eskiden yaylalarda ateş yakmak kolay olsun diye komşular birbirinden kor ya da ucu yanmış odun isterler. Sabahın erken vakti evden ateş vermenin evin bereketini kaçırdığı için ateş verilmez, diğer vakitlerde de kor ya da ucu yanmış odun yerine kibrit ya da çıra verilir. Gece vakti de evden eve ateş verilmez verildiği takdirde ev halkına bir zarar ya da ölüm geleceğine inanılır. Ateş ve ateşin yandığı ocak evin neşesi, bereketi ve canlılığını gösterir. Yeni yapılan bir eve ocak taşı vermek verenin dostluk derecesinin büyüklüğünü gösterir. Yine ev yapılıp da sıra ocak taşı koymaya gelindiğinde dualar edilip kurban kesilir. Birinin ocağına sövmek ya da ocağını kirletmek çok büyük bir suç sayılır. Anadolu'da söylenegelen ve Türkçenin zenginliğini gösteren "*Ateş ateşle söndürülemez, ateş avuçlanmaz, ateş demekle ağız yanmaz, ateş dumansız olmaz, ateş olmayan yerden duman çıkmaz, ateş düştüğü yeri yakar, ateş olsa cürmü kadar yer yakar, Ateşe düşünce göz yummak olmaz, ateşi külden saklarlar, ateşin dostluğu olmaz, ateşin oğlu kül olur, ateşle oyun olmaz, ateşle su bir arada olmaz, ateşle barut yan yana durmaz,*

ateşten korkan tütiünden sakınır.” gibi atasözleriyle “*Ocağın sönsün, ocağın batsın, ocağın kurusun, ocağına incir ağacı dikilsin, ocağın tütmez olsun.*” (Eyuboğlu, 1987: 82-86) gibi ilenmeler Anadolu Türk halk inançları içinde ateş ve ocak kültürünün önemiyle ilgili önemli göstergeler olsa gerektir.

Tunceli'ode cağa karşı ant içilir, yemin edilir. Erzincan'da göz değmesine uğrayan kişiler için gözü değdiğine inanılan kişilerin adları söylenerek ateşe tuz atılır ve bu eylem 7 kez tekrarlanır. Hakkari eve uğursuzluk ve bela getireceğine inanıldığından kül evin herhangi bir yerine gelişi güzel dökülmez. Erzurum'da ocağın üstünde bulunan sacayağı boş bekletilmez aksi takdirde ocağın üstünde ölü suyu kaynatılacağına inanılır (Kalafat, 1999: 62-63).

Türk inanç tarihi boyunca ateşe verilen kutsiyet ilçede hâlâ devam etmektedir. Ateş hava, su ve toprakla birlikte yaşamın en önemli unsurlarından biri olarak görülür (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₁, KK₃₄). Ateş güneşin yeryüzündeki hâlidir. Allah'ın nurudur (Akuş, 2010: 182). Ateş çerağdır, delildir. İnsanın ne işler yaptığının şahididir. Cem ayinlerinde ateş, delil uyandırılır. Delilsiz cem olmaz (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄, KK₃₅). Ateşe su dökülmez, işenmez, tükürülmez, üflenmez. Gece ateşle, közle oynanmaz. Gece evden eve ateş verilmez. Gece dışarı kül atılmaz. Verilirse eve uğursuzluk gelir, evin bereketi kaçar. Ateş suyla söndürülürse günah olur (KK₁, KK₅, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₁, KK₃₄, KK₃₈, KK₄₉). Ateş uludur. Sultan Nevruz Hz. Ali'nin doğum günüdür. Sultan Nevruz'da ateşin üstünden atlanır. Böylece ateş günahları temizler (KK₃, KK₁₃, KK₁₇, KK₂₇). Düğünlerde de ateşin üstünden atlanır. Ateşte yaş ağaç yakılmaz. Yakılacak olursa insanın başına kötülük gelir (KK₁₂). Bir evdeki ocağın ateşi hiç söndürülmez. Ocakta işi biten kadın kor ateşi ocağın içine, küllerin dibine gömer ki ateş sönmesin. Ateşin yanıp ocağın tütmesi ailenin neslinin devamlılığını gösterir. Aile, soy ocaktır. Baba ocağı, ata ocağı lafı buradan gelir (KK₅, KK₂₄, KK₃₃, KK₃₉). Ocağa hürmet edilir, ocağa sırt dönülmez çünkü ocak ailenin, neslin ta kendisidir. İlçede birine beddua edileceği vakit “*Ocağın batsın, ocağın sönsün, ocağın devrilsin.*” denir. Yani soyun sopun kurusun demek istenir (KK₁₀, KK₁₁, KK₁₂, KK₁₆). Lohusanın odasında geceleri ışık, ateş söndürülmez. Böylece kötü ruhların yaklaşması engellenir. Ölünün odasının ışığı söndürülmez. Odasında sabaha kadar bir mum ya da kandil yakılır. Ayrıca yedi gün boyunca ölünün mezarı başında ya da evinin bahçesinde ateş yakıldığı görülmüştür. Böylece o

kişinin öteki tarafta karanlıkta kalmayacağına inanılır (KK₆, KK₉, KK₁₅, KK₂₀, KK₂₆). Ocağın üstüne basılmaz, ocak bozulmaz (KK₅₁). Soğan, sarımsak kabukları ateşte yakılmaz. Çünkü soğan ve sarımsak kabukları cinlerin, kötü ruhların parasıdır. Yumurta kabuğu da ateşte yakılmaz, tandıra atılmaz. Yakılacak olursa tavukların poposunun büzüşüp yumurtlayamayacaklarına inanılır (KK₁₂). Ateş halk hekimliğinde iyileştirici unsur olarak görülür. Tütsüler yakılır, alazlama yapılır. Bir bez parçası yakılarak hastanın vücuduna yavaş yavaş değdirilir (KK₁₁, KK₁₉, KK₂₄). Bebek doğduktan üç gün sonra ateşte kızdırılmış bir tel, iğne ya da demir parçasıyla bebeğin alın, çene, karın ve bacak bölgeleri hafifçe dağlanır. Böylece bebeğin sağlıklı ve sağlam olacağına inanılır (KK₃, KK₉, KK₁₂, KK₂₄, KK₂₅).

4.1.2.2.7. Ev/Eşik Kültü

Türk lehçelerinde *eb*, *ep*, *iv*, *öy*, *öm*, *üw*, *üy*, *dünek*, *tünek* şeklinde kullanılan *ev* kelimesinin barınak, çadır anlamlarının dışında kadın, aile, geceleyecek yer gibi anlamları da karşıladığı görülür (Bozkurt, 1995: 502).

Tabiattaki hemen her varlığın bir ruhu olduğuna inanan Türkler içinde yaşayıp barındıkları, korundukları, aile kurup soylarını devam ettirdikleri çadırları/evlerini de kutsal bellemiş ev-eşik iyelerine hürmet göstermişlerdir. Eski Türkler, ev kurmak istediklerinde Tanrı ile yer iyesinden izin aldıkları bilinir. Çünkü evin yapılacağı yerin bir sahibi vardır. Yakut Türklerinde yeni bir ev/çadır/yurt tutulacağı zaman şaman çağırılır ve ona dua ettirilir (Ögel, 1995: 30). Çadır iyesinin memnuniyetini kazanmak için adına kurban kesip bu kurbanın kanını çadırın direklerine sürme geleneği Yakutlarda görülmektedir (Kalafat, 1999: 56).

Türk mitolojisinde altından, gümüşten, demirden yapılmış farklı ev motiflerine rastlanır ve evin bacası, direği, eşiği, kapısı, penceresi kısacası her bölümü ayrı ayrı kutsal kabul edilir. Oğuz Kağan Destanı'nda duvarları altından, pencereleri gümüşten, çatısı demirden yapılmış çok büyük bir evden bahsedilir ve ev kapalıdır, evin açacağı da yoktur (Banarlı, 1983: 20). Kuzey Türklerine ait Kara Kökül adlı destanda ise demirden bir evden bahsedilir ki bu evin ne bir kapısı ne de penceresi vardır (Ögel, 1995: 27). Yine Kuzey Türklerine ait destanlarda eşik kelimesiyle evin tamamı kastedilir “*Eşik göründü.*” ifadesinde kasıt “*Ev göründü.*”dür. Altın ve

gömüler eşik altında bulunur ev için dua edilirken de “Eşiğin delinmesin.” denir (Ögel, 1995: 27).

Bayat da ev-eşik iyesiyle ilgili geniş bilgiler vermiştir. Bu bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Bayat eve ait iyeleri iki grupta incelemeyi uygun görür. İlki evde bulunup döşeme ya da evin herhangi bir yerini mesken tutan ev iyesi ikincisi de kapı, eşik ya da bahçede yaşayan eşik-yurt iyesidir. Bir de genellikle yılan bazen de insan suretinde görülen ve çok büyük ağızlı olan bir ev iyesi vardır ki Bayat bu iyeyi *damdabaca* olarak adlandırmayı uygun görmüştür. Çünkü bu varlık damın bacasında ya da tavan kirişlerinde yaşar ve adı anıldığında hemen hazır bulunur. Kazan tatarlarının *Öy iyase* ya da *Yort iyase* adını verdikleri ey iyesi sevilip memnun edilirse iyilik; kızdırılıp küstürülürse kötülük yapar, evdekileri korkutur. Yine Kazan Tatarları ve Başkurtların *Biçura*, *Bisura*, *Biysura* adı verdikleri iye başörtülü, küçük boylu bir kadın olarak düşünülür ve her evde bulunmaz. Evin eşyalarını gizleme, uykuda olanları korkutma, gürültü çıkarma gibi kötü davranışların yanında bulunduğu eve zenginlik de getirir. Biysuralar dişil ve eril nitelik gösterebilir ve gece tek başına hamama giren kişiyi yakalayarak evlenmeye zorlar, yakaladığı kişiyi evlenme sözü alıp bırakır, sözünü yerine getirmeyen kişi ölür. Göbekleri olmamasından tanınan biysuraların erkeklerinden iyi koca, kadınlarından iyi eş olur. Azerbaycan ve Anadolu’da eviyesi genellikle yılan donunda görülür. Bu yılan evin bereketidir, öldürülmez, incitilmez. Onu memnun etmek için bir kaba süt konulur. Yılanlı evlere *ocaklı ev* denilip itibar edilir. Çuvaşların ev iyeleri evi koruyan *Kilti tura*, evcil hayvanlarını koruyan *Kartara tura*, kadın kılığındaki *Yereh tura’dır*. Yakutların memnun etmek için her gün bir kaşık yemek sundukları, ak sakallı bir ihtiyar olarak gördükleri *Aan Darhan Toyonlarının* yanında bir de çadırlarını koruyan *Balagan İççite* adlı ev ruhları mevcuttur (Bayat, 2007: 262-268).

Türk mitolojisinde eşik ve eşiğin her yanı kutsaldır. Bir âlemden diğer âleme geçişi sembolize eden eşik kapının altı, üstü ve her iki yanını ifade eder. Eşik bir duraklama yeri değil geçiş yeridir ve bu yerin de koruyucu ruhları, sahipleri vardır. Bu nedenle Türk halklarında eşiğe basılmaz, dar vakitte oturulmaz, eşikte durulup beklenmez. Böyle yapıldığı takdirde geçit durağa dönüştürülüp görülmeyen varlıkların yolu kesilmiş olunacağından bir kötülük ya da felaketle karşılaşılır. Altay Türklerinde eşiğe oturan çocuk ise büyümmez, yaşlı ise karnı ağrır. Ülgen'in *Padış Piy*, *Temir*,

Kerey, Karaş, Pay Mittir adlı oğulları eşik iyesi olarak görülür ve evi dışarıdan gelecek belalara karşı korurlar. Azerbaycan'da diğer Türk topluluklarında rastlanmayan *Kara Çuha* bulunur. Bu varlık bahçede yaşar, sabaha kadar uyumadan bahçeyi ve hayvanları korur. İslamiyet'e geçişle birlikte eşik iyesi *eşik cinine* dönüşür. Ev iyelerine de *ferište* denir. Evin sahibi feriştedir, ailesi ve çocukları vardır, ayaklarının altı tüylü olduğundan sesleri duyulmaz. Çocukları gece vakti evin içinde oynadığından onları ezmek adına hane halkı gerekmedikçe içeri girip çıkmaz. Çocukları ezilecek olursa ferişte siyah bir boğa şeklinde zarar vereni boynuzlayıp sakat bırakır hatta öldürür (Bayat, 2007: 268-271).

Ev-eşik iyesi kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer iye de *takvim iyesidir*. Takvim iyesi inancına göre her günün, haftanın, mevsimin ve yılın koruyucu iyesi vardır. *Bibi Seşenbe, Perşembe karı, Çarşamba karı, Cuma karısı, Pazar ana, Çarşamba babası, Cuma babası* diye adlandırılan bu iyeler korudukları güne saygı duyulmasını isterler. Türkler çarşamba gecesi tabiattaki her şeyin uyuduğuna, yattığına inanır. Bu sebeple Çarşamba karısı çarşamba günü evleri gezerek iş yapan kadınları cezalandırır. Bayram günleri iş yapmak yasak olduğundan Perşembe karı da bayram günleri evleri gezerek iş yapan kadınları kazana atar. Hakaslara ait bir efsanede de haftanın birinci ve üçüncü günleri uğursuz sayıldığından bu günlerde yeni bir işe başlamak, sefere çıkmak uygun görülmez. Takvim mitine göre yeni yılın koruyucusu Hızır'dır ve 6 Mayıs'ta İlyas ile birleşerek Hıdırellez bayramının kutlanmasına vesile olur (Bayat, 2007: 273-276).

Ev-eşik iyelerine yönelik inanç, uygulama ve kaçınmalar geçmişten günümüze bazıları unutulsa da devam etmektedir. Yeni bir ev inşa edilirken evin sahibi durumuna göre evin temelinde kurban kanı akıtır. Kesilen kurbanın etinden yenmez. Ev bitince çatıya bayrak asılır, mevlit okutulur, eve ve ustalara hediye verilir. Gelin eve girerken sağ ayakla girer, ayağının altına koyulan bardağı kırar, eşikte testi kırar, kapıya çivi çakar. Evi cinlerden korumak için kapı arkasına file asılır, süpürge ya da demir konulur. Evi nazardan ve kötülüklerden korumak içinse at kafası, nazar boncuğu, geyik boynuzu takarlar (Sütcü, 2018: 1141-1146). Ankara-Gökler'de lohusa kadın eşikten atlamaz, gelin eve girerken bereket olsun diye üzerin buğday, bozuk para atılır. Gece evden dışarı maya, şeker, ekmek verilirse evin bereketi kaçar. Ev temiz tutulmazsa melekler evi terk eder. Evde çocuklar beş taş oynarlarsa, yere

dökülen ekmek kırıntıları toplanmazsa kıtlık gelir. Evlerde görülen yılanı “*temel yılanı*” denir ve bunlara zarar verilmez. Evden biri gurbete gittiği gün ev süpürülmez (Albayrak ve Çapcıoğlu, 2006: 112, 122). Bayburt, Kars ve Ağrı’da kız evinden gizlice bir eşya alıp evine götüren oğlan evi kız evindeki bereketin kendi evine taşınacağına inanır (Kalafat, 1999: 58). Mardin’de evde bulunan yılanlara dokunulmaz, bu yılanlar öldürülmez (Balıkçı, 2018: 60-61).

İlçede sıkça söylenen “*Eşiğin, beşiğin sahibi vardır.*” (KK₁) sözü ev/eşik iyesine olan inancın en güzel örneklerindendir. Anlatıldığına göre bir kadının üç çocuğu vardır. Hava sıcak olduğu için kadın çocuklarını damda kapı eşiğine yakın bir yere yatırıp uyutmuş. Biraz sonra beyaz elbiseli, saçları yere kadar uzanan yaşlı bir kadın belirmiş ve anneye “*Burası kırklar eşiği. Çocuklarını eşikten al. Dua et çocukların var. Yoksa sana yapacağımı bilirdim.*” demiş. Anne çocuklarını tek tek alıp içeri götürürken son çocuk da içeri girinceye kadar onların başında beklemiş. Damda kimse kalmayınca kaybolup gitmiş (KK₃₄). Eşik bir âlemden diğer âleme geçişin sembolüdür. Eşik kutsaldır. Eşiğe basılmaz, eşik üstünde, kapı önünde oturulmaz. Eşiğe basan yine eşiğe ve kapı ağzına oturan kişinin başına kötü bir iş gelir, o kişi iftiraya uğrar (KK₁, KK₉, KK₁₂, KK₂₃). Gelin kız evinden ayrılmadan önce baba evinin eşiğini öper (KK₁₂). Kapı önüne seccade serilip namaz kılınmaz (KK₂₇). Hünkar’ın dergâhı ziyaret edilirken hiçbir eşiğe basılmaz, kapılar öpülür (KK₁₃, KK₂₆, KK₃₂, KK₄₁, KK₅₀). Hz. Muhammet “*Ben ilmin şehriyim, Ali eşiğidir, kapısıdır. /Ben ilmin kapsıyım, Ali anahtarıdır.*” dediği için kapı, eşik kutsal görülmektedir (KK₁, KK₁₅, KK₂₀, KK₃₄, KK₄₈, KK₅₂). Kız çocukları evlerine bağlı olsun diye bebekken düşen göbekleri eşiğin altına ya da kapı yanına gömülür (KK₆, KK₁₂, KK₂₄, KK₂₅). İlçede yaşatılan inanca göre evin içinde iyi ruhlar, dışarıda ise kötü ruhlar bulunur. Evin eşiğinin sahibi olan melekler bu kötü ruhların eşikten içeri girmesine mani olurlar. Eşik geçiş yeri olduğu için eşiğe oturulduğu vakit geçiş engellenir ve oturan kişiye ruhların kötülüğü dokunur. Eşiğe oturulduğunda melekler küser (KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₁₇, KK₂₅, KK₃₇). İlçedeki Alevi inancına göre kapının üst tarafı Hz. Muhammet’i, sağ ve sol tarafları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i, eşiği ise Hz. Fatma’yı temsil eder. Zalim (Yezit) Fatma Ana’mıza vurur ve Fatma Ana’mızın iki kaburgası kırılır. Eşiğe düşer. O esnada da karnında iki yavrusu vardır

ve ikisi de düşer. Biri Medet, diğeri Mürvet. Allah'a yalvarırken “*El aman medet, mürvet.*” denir. Bu sebeple eşik kutsaldır (KK₁).

İlçe halkı tarafından evin kendisi, her bölümü kutsaldır. Evin de koruyucuları bulunur. Evi kötü ruhlardan, nazardan, kaza ve beladan korumak için evin dışına at nalı, koç boynuzu, kara keven, nazarlık asılır (bk: Fotoğraf-28). Eski Türk inançlarında olduğu gibi Şeytan'ın ve diğer kötü ruhların demirden, çalı ve dikenden korktuğu düşünülür. Yine kötü ruh ve nazardan korunmak amacıyla evin oda duvarlarına nazar boncuğu, örülmüş üzerlik otu (bk: Fotoğraf-39,30), küçük kaplumbağa kabukları, nazar duası, besmele, Ayetü-l Kürsi asılır (KK₂, KK₇, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₉, KK₂₃, KK₂₇). Evin belli başlı yerlerine ısırgan otu konulur (KK₄₀). Dua edilir (KK₃₇). Bir inanca göre de kedi bulunan eve cin, şeytan gelmez (KK₃₉). Eve bereket getirsin diye kapı üstlerine karınca duası asılır. Evin herhangi bir yerinde karınca görülürse karıncanın eve bereket, zenginlik getireceğine inanılır (KK₁₁, KK₁₂, KK₃₄, KK₃₅). Gelin kız evinden alınırken erkek tarafından biri kız evinden habersizce bardak, tabak ne bulursa alır. Böylece kızın kendi evindeki bereketi erkek evine taşıdığına inanılır (KK₁₂). Gelin erkek evine girmeden tatlı dilli olsun diye ağzına kaynanası tarafından bal sürülür. Gelin kapı duvarına yağ ya da bal sürer ki ağızlarının tadı bozulmasın. Yine gelin kız eve girmeden damdan başına şeker, buğday serpilir. Böylece evin bereketinin artacağı düşünülür (KK₅, KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₂₇). Bazı Türk topluluklarında yılanların ev iyisi olarak düşünüldüğü inancı hatırlanacak olursa ilçe halkının yılanla yaklaşımında da benzerlikler görülmektedir. Kaynak kişiler eskiden evlerde yılanların olduğunu, bu yılanların kesinlikle öldürülmediğini, yılan yavruları ya da büyük bir yılan öldürüldüğünde diğer yılanların mutlaka öç alacağına inanıldığını belirtmektedirler. Ayrıca söylendiğine göre yılanları süt çekermiş, yılanlar süt kaplarına gelirmiş. Bu yüzden sütün ağzı açık bırakılmaz (KK₉, KK₁₁, KK₂₀, KK₂₁, KK₃₄, KK₃₅). Yılanın değiştirdiği derinin nazar ve kötülüklerden koruyup uğur getireceğine inanıldığı için yılan deri evlerde sandık içlerinde saklanır (KK₅₁).

İlçe halkının inancına göre evde yapılması tabu olan bazı inanç ve uygulamalar vardır. Bazı davranışlar yapıldığında uğursuzluk geleceği, evin bereketinin kesileceği, ölüm geleceği, kötü ruhların zarar vereceği gibi birtakım inançlar mevcuttur. Örneğin geceleri evde aynaya bakılmaz bakılacak olursa aynada kötü

ruhların görüleceğine inanılmaktadır. Bu yüzden gece aynaların üstünün örtüldüğü olur. Gece aynaya bakıldığı takdirde bakanın kısmeti eksilir. Eğer aynaya bakan çocuksa gözlerinin şaşı olacağına inanılır. Bu sebeple çocuklar gece aynaya baktırılmaz (KK₁₂). Ayna kırıldığında bir uğursuzluk geleceğine inanılır. Gençler gece aynaya bakarsa evde kalıp evlenemez, gençlerin nasipleri kapanır, Ayna yere düşüp kırıldıysa kırılan aynaya çocuklar baktırılmaz. Kırılan aynanın parçaları ters çevrilerek toplanır (KK₁₁, KK₂₇, KK₃₇, KK₃₈). Kaynak kişiler Muharrem ayında tuttıkları 12 İmam orucunda da aynaların üzerini örtüp, oruçları bitene kadar aynaya bakmadıklarını ifade etmişlerdir (KK₁, KK₂₁, KK₃₃, KK₃₄). İlçede aynanın uğursuzluk getireceği inancı yaygın olsa da kötü ruhlardan, nazardan korunmada yardımcı olduğu inancına da rastlanmaktadır. Bebeklerin beşiklerinin başına ayna yerleştirildiği takdirde kötü ruhların bebeğe yaklaşamayacağına, bebeğe nazar değmeyeceğine inanılır (KK₁₂, KK₄₉, KK₅₁).

Gece tırnak kesilmez, sakız çiğnenmez. Aksi takdirde uğursuzluk gelir. Gece vakti sakız çiğneyen ölü eti yemiş gibi olur (KK₁, KK₇, KK₁₁, KK₃₇, KK₃₈). Gece tırnak kesme ve sakız çiğnemenin günah olduğunu düşünenler de vardır (KK₃₈, KK₄₀). Altay Türklerinin de gece evde tırnak kesmedikleri, eğer tırnak kesilirse yeraltındaki kötü ruhların gelerek tırnak kesenin ruhunu çalıp Erlik'e götüreceklerine inandıkları hatırlatılırsa ilçe halkı arasındaki bu inancın kökeni daha rahat anlaşılabilir. Lavabo, haft gibi bulaşık dökülen yerlerde Şeytan, cin ve cinlerin ailesinin olduklarına inanılır. Bu sebeple lavaboya sıcak su dökülecek olursa “*Destur geri dur, Şeytan geri dur.*” demek gerekir. Böyle denmezse lavabo içinde cinlerin yavruları olabileceğinden döken kişi çarpılır (KK₉, KK₁₂). Temizlenmeyen, pis, yerlerde ekmek ufağı olan evlerde cin, Şeytan, peri çok olur. Bulaşık suyu ayak altına dökülmez. Yatarken yastığın altına makas ya da bıçak konulur çünkü kötü ruhlar demirden korkar ve yaklaşamaz (KK₃₂). Gece evde ağzı açık bırakılan su ve yemek kaplarına cin, Şeytan bulaşır. Bu sebeple evlerde gece vakti hiçbir kabın ağzı açık bırakılmaz, geceden sabaha pis kap bırakılmaz. Pis kaplar yıkanmazsa bu kapları Şeytan yalar (KK₆, KK₁₁, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₂₅). Gece vakti evden bir başka eve tuz, ateş verilmez. Tuz evin tadı tuzu, ateşle birlikte bereketidir. Gece tuz ve ateş evden dışarı çıkarılırsa evdekilerin ağızlarının tadı bozulur, evin bereketi kaçar (KK₅, KK₁₅, KK₁₈, KK₂₃). Tuz ve ekmek kutsaldır. Tuz, ekmek hakkı vardır. Evde yere tuz

dökülmemesine dikkat edilir. Yere tuz döküldüğünde saygı gösterip tuz toplanmalıdır aksi takdirde öteki dünyada bu dökülen tuzların tek tek kirpiklerle toplatılacağına inanılır. Ekmek yere düşürülmez. Düşürüldüğü zaman üç kere öpülür ve alna götürülür. Dışarıda ayakaltında ekmek görülürse yine öpülerek ayak değmedik bir yere bırakılır. Ekmek kırıntıları zayi edilmez, tek tek toplanır. Ekmeğe saygı gösterilmeyen, yerde ekmek kırıntıları olan evler cinli perili evlerdir. Bu evlerden kötülük, uğursuzluk eksik olmaz (KK₃, KK₈, KK₁₂, KK₂₀, KK₂₄). Yumurta ele alınıp elde çok tutulmaz, elde oynanmaz. Yumurta ile çok aynanacak olunursa elde dolama çıkar (KK₁₂). Gece ev süpürülmez, iş yapılmaz (KK₁₀, KK₁₂).

İlçede bir evden askere giden olursa askerin gittiği ilk gün ev temizlenmez. Temizlenirse askere giden gencin ayağının evden kesileceği, rızkının evden kesileceğine inanılır (KK₃₂). Askere gönderilen gencin eline kına yakılır. Yolcu edileceği gün evde yemek verilir. Yemeğe akraba, konu komşu gelir. Gelen misafirler gence harçlık, hediye getirir. Askere giden evladının yemek esnasında masada bıraktığı ekmek parçasını kurutup vitrinde sakladığını, oğlu askerden dönünce o ekmeği oğluna yedirdiğini çünkü ekmeğin askerden gelene kadar oğlunu beklediğini söyleyenler vardır (KK₁₀). Evden misafir ayrıldığında üç gün ev süpürülmez. Misafir bereket getirdiği için evin bereketinin gideceğine inanılır (KK₆). Yine bir evden ölü çıkarsa ilk gün ev temizlenip süpürülmez (KK₁₁).

Gece aynaya bakma, sakız çiğneme, tırnak kesme gibi ilçede ev içinde yapılması uygun olmayan ve uğursuzluk getireceğine inanılan başka davranışlar da vardır. Bıçak elden ele verilmez, tezgaha ya da başka bir yere konulur oradan alınır (KK₁₆, KK₃₂). Sökülen kıyafet ya da düğme üste giyilmiş vaziyetteyken dikilmez. Sökük üstte dikilirse diken kişinin kısmetinin de dikileceğine, bağlanacağına inanılır. Söküğünü üstünde dikenin aklı da dikilir (KK₁₂). Olur da sökük üstte dikilmek zorunda kalırsa diken kişi dikme işi bitene kadar saçının bir kısmını ağzına alıp ısırır. Böyle yapılırsa kötülük bertaraf edilmiş olunur (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₂₃). Kıyafetlerin düğmesi ters iliklenmez. Ters iliklenirse insanın işi de ters gider (KK₂₃). Kıyafetlerin düğmesi iliklenmiş vaziyette dolaba kaldırılmaz yoksa uğursuzluk gelir (KK₁). İlçede düğme ilgili olumlu inançlar da tespit edilmiştir. Bir heybe, çanta, yastık ve beze istenilen sayıda düğme dikilir. Düğme dikilirken deliklere yani düğmenin gözlerine iğne batırılması nazarı degen insanların gözlerine iğne batırmak

gibi algılanır. Herhangi bir eşyaya dikilip evin bir köşesine konulan bu düğmelerin evdeki nazarı kıracağına inanılır (KK₁₂). Dökülen saç kılları rastgele bir yere atılmaz, bu kıllar evin duvar oyuğuna koyulur. Ulu orta yere atılırsa kuşların bu saç kıllarını alıp mezar oyuğuna götüreceğine inanılır bu da ölüm getirir (KK₂₃). Evde bir bardak, çanak düşüp de kırılırsa sevinilir. Evdeki nazarın böylece çıktığına inanılır. Bunlar düşüp de kırılmazsa, çatlarsa eve kötülük, ölüm geleceğine inanılır ve düşen her ne ise yere çalınıp kırılır (KK₁₂, KK₁₅, KK₁₉, KK₂₆). Evde dantel, örgü gibi yeni bir el işine başlanacağı sırada üstüne eli ağır, iş beceremeyen biri gelirse ne kadar örülürse örülsün fark etmez örgü sökülür ya da o kişi eve girdikten sonra ev sahibi dışarı çıkar ki eve en son giren kendisi olmuş olsun ve örgüsüne devam edebilsin (KK₁₂, KK₁₆).

Evde yapılmaması gereken diğer davranışlar da Muharrem orucu sürecinde görülür. Muharrem ayında tutulan 12 ya da 13 gün süren Muharrem orucunda evdeki resim, ayna ya da parlak şeylerin üstü örtülür ve oruç bitene kadar açılmaz. Bu uygulamanın sebebi ise yasta oldukları için dikkatlerini dağıtacak dünyevi şeylerden uzak durmak olarak açıklanmıştır. Yine Muharrem orucu boyunca eve et girmez, etli yemek yapılmaz, bıçak kullanılmaz, su kesinlikle içilmez. Susuzluk diğer sulu yiyecek ve içeceklerle zorunlu kalınırsa giderilmeye çalışılır. Soğan başı kesilmez. Top oynanmaz. Süt ürünleri tüketilmez. Tuzlu yiyecekler yenir ki susuz kalmanın zorluğu anlaşılın. Saç, sakal, tırnak kesilmez, banyo yapılmaz, cinsi münasebette bulunulmaz (KK₁, KK₄, KK₁₁, KK₁₇, KK₁₈, KK₂₁, KK₂₆, KK₂₇, KK₃₂, KK₃₃, KK₃₄, KK₃₅). Bu uygulamaların sebebi Kerbela'da Hz. Hüseyin ve diğer ehl-i beyt erkeklerinin Yezit ve adamları tarafından katledilmesidir. Amaç onların çektikleri acıları hissetmek ve yaslarını tutmaktır. Günümüzde banyo yapmama, saç, sakal, tırnak kesmeme gibi uygulamalar çok azalmıştır. Muharrem orucu bittikten sonra en az 12 çeşitten oluşan aşure yapılır ve herkese dağıtılır. Matem kurbanı kesilir, tatlı, helva yapılıp konu komşu hep beraber yenir.

Eski Türk inançlarında yer alan takvim iyesi inancının -her günün koruyucu bir iyesi olduğuna inanmak- izleri Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde hâlâ yaşatılmaktadır. Salı günü bir iş yapılmaz, önemli bir işe başlanmaz, örgü, dantel gibi el işlerine başlanmaz çünkü salı sallanır (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆). Cuma günleri tarla sürmekte kullanılan hayvanların belleri gevşer. Hayvanlara eziyet olmasın diye cuma günü tarla sürülmez (KK₅). Cuma günü ev süpürülmez, süprüntü dışarı atılmaz. Evin

bereketi gider (KK₆). Perşembe günleri kutsaldır. Türbe ziyaretleri genelde perşembe günleri yapılır (KK₂₁, KK₂₉, KK₃₀). Perşembe ve cuma günleri yufka açmak, ekmek yapmak gibi önemli işler yapılmaz. Bu günlerde oturulur, dua edilir (KK₁₂).

Eski Türklerin yeni bir ev ya da çadır kuracakları zaman o yerin iyesinden izin almak için şamanı çağırdığı, şamanın da bir tören yapıp yer iyesine dua ettiği ve yer iyesini memnun etmek için kurban kestikleri bilinmektedir. Bu eski Türk inancı ilçede yaşamaktadır. Yeni bir ev inşa edileceği zaman evin temelini kurban kesilir ve temele kurban kanı akıtılır. Kurban evi yapan ustalarla birlikte yenilir. Ev tamamlandı da içine oturulduğu vakit de durumu olanlar kurban kesip dağıtır. Ev için kurban kesme inşaatın başında yapılırken ev tamamlandıca da yapılabilir. Ev sahibi durumuna göre evinde ziyafet verir, mevlit okutur, tatlı, helva yapıp dağıtır (KK₆, KK₉, KK₁₂). Eve akrep, yılan, tahtakurusu gibi zararlı hayvanların girmesini engellemek için evin çevresine yanmış yağ ve katran dökülür (KK₄₀). Evi böcekler sarmasın diye yalangı otu yakılarak ev tütsülenir (KK₁₁).

4.1.3. Atalar Kültü

Hangi millet ve kültürden olursa olsun insanoğlu soyundan geldiği ecdadına, atasına aradan çok uzun zaman geçmiş olmasına rağmen saygı, sevgi ve bağlılığının devam ettirir. Atalarının bu alemden göçüp gitmelerine rağmen ruhlarının aralarında yaşadığına, kendilerini koruduğuna inanır. Atalar kültürünün temelinde saygı, sevgi ve bağlılıkla birlikte korku duygusu da vardır. Eğer ataların ruhu incitilirse zaman ve mekana bağlı bulunmayan bu ruhların kötülükte bulunacağına inanılır.

Schimmel'in ifade ettiği üzere ölü ruhlarına saygı duyulup kurban sunmak gerekir. Çünkü bu bu dünyadan ayrıldıklarında yaşayanlara zararları dokunabilir. Bu dünyada güçlü ve önemli bir yere sahip olan bir kâhin ya da kabile reisi öbür dünya da güçlü ve önemli olacağından onun koruyucu gücünden yaralanma adına kurbanlar sunulur. Ailenin büyüyüp genişlemesi, gençlerin evlenmesi ecdat ruhları sayesinde olur. Buğdaya bereket verenler yine bu ruhlardır (Schimmel, 1999: 17).

Çinlilerin atalar kültürüyle ilgili uygulamalarına bakıldığında atalarına ait eşyaları özel bir dolapta saklayıp bu yeri tapınak gibi kullandıkları, ata ruhlarına danışıp akıl aldıkları, her temmuz ayının 15'inde ata ruhları adına tören düzenledikleri, bahar

ayında yaptıkları kabir şenliklerinde de kabirleri onarıp temizleyip ata ruhlarına yiyecek sundukları bilinmektedir. Bu uygulamaların benzerlerine Japon kültüründe de rastlanır (Tümer, 1991: 42-43).

Ölümden sonraki hayata ve ruhun ölümsüzlüğüne inanan Türklerde atalar kültürüne saygı ve bağlılığın olması kaçınılmazdır. Anohin'in aktardığı bilgilere göre Şamanist Altaylılarda Atalar kültürünün geniş tezahürünü görmek mümkündür. Altaylıların inancına göre ölümsüz olan ruh diğer âlemde *körmöse* dönüşür. İnsan ruhu bu dünyada sürdüğü hayata göre iyi ya da kötü körmös özelliği gösterir. İyi körmöslere *aruu neme* (*Temiz ruh*) denir. Aru nemeler yeryüzünde insanlarla birlikte yaşamaya devam eder. Tüm Şamanların ruhu da aruu neme grubuna dâhildir. Altaylılar ile aruu nemeler arasında kan ve soy akrabalığına dayanan bir bağ vardır. Aruu nemeler onların daha önce ölmüş alan dede, ağabey, hala, teyze, amca, dayı vb. akrabalarıdır. Bu yüzden Ataylılar anne ve baba tarafından yedi göbek öncesi şeceresini bilir. Kadın ve erkek evlenirken kendi soy körmöslerinin tasvirleri getirerek çadır direğine asar ve aile körmöslerini oluştururlar. Altaylılar ruh körmöslerine "*bitsin kудaylar*" *bizim Tanrılar* derler ve tümör, irinli yara, çiçek hastalığı ile kendi ya da hayvanlarının başına gelen diğer felaketleri körmöslerin gönderdiğine inanırlar; fakat atalarından gelen bu sıkıntılardan dolayı şikayet etmezler. Bu hastalık ve kötü durumlardan kurtulmak için aruu nemelere yani ata ruhlarına kanlı ve kansız kurban sunarlar. El değmemiş taze şarap; ilkbaharda sağılan ilk süt; bir avuç taze çay; ıslatılmış arpa ve kavrulmuş yulaf unundan yapılan *saba* adlı içecek; *potko* denen süt, arpa unu ve süttten yapılan bulamaç saçı (kansız kurban) olarak kabul edilir ve bunlardan tercih edileni ata tasvirlerinin üzerine şaman ya da ailenin reisi tarafından serpilerek ruhların memnuniyeti kazanılmaya çalışılır. Kanlı kurban ise kısırak, koyun, evcil ya da yabani keçiden seçilir. Bu hayvanlar kesilerek değil boğularak adanır. Kurbanın kanı dâhil hiçbir uzvu atılmaz, bağırsaklara doldurulup pişirilerek yenir. Pişen etin bir kısmı şaman tarafından özel bir kâseye konularak ağaçtan bir kepçe ile dualar eşliğinde kurban taşına atılır. Kurbanın kemikleri de kutsal sayıldığından kırılmaz. Toplanan kemikler melez ağacının kabuklarıyla yakılır. Sunulan bu kanlı ve kansız kurbanlar vasıtasıyla hem ata ruhlarına saygı, sevgi bağlılık pekiştirilir hem de onların memnuniyeti sağlanarak kötülüklerinden korunulur. Şunu da ifade etmek gerekir ki ata ruhları sadece kötülük getirmez.

İnsanların huzurunu sağlar, kötü ruhlarla savaşır insanlardan uzaklaştırır. Üç alemin ruhları ile iletişim ata ruhları vasıtasıyla sağlanır. Bu yüzden Altaylılar bir işe başlamadan önce, yola çıkarken hayvanlarına kıran girdiğinde, hastalandıklarında ata ruhlarını anarak onlardan yardım dilerler (Anohin, 2006: 25-37).

Kültlerin birbirleriyle bağlantılı olduğu, bir kültürün başka bir kültürün yerini ve işlevini aldığı ya da kültürün birbirlerini tamamlayıcı vasıflarının olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda atalar kültürünün mağara, ağaç, dağ, ateş; İslamî kültürde de veli kültü gibi kültürlerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Nitekim Türklerin *kutsal ata-mağaraları* olduğu bilinmektedir. Büyük Hun Devleti'nin kutsal ata-mağarasına sadece halk değil Şamanlar ve devlet yönetiminin üst düzey yöneticileri de saygı duyar, yılın belli dönemlerinde hakanın başkanlık ettiği büyük bir tören tertip edilerek mağara ziyaret edilirdi. Göktürklerde de benzer uygulamalar vardır. Göktürk kağanı devletin önde gelenleri ve soylularla birlikte ata-mağarasına gider, kurban keserek ata ruhlarına saygı ve hürmetlerini sunardı (Ögel, 1998: 22). Göktürk dönemine ait mezarlarda kurban kuyularına rastlanması, Kırgızların ruhlara adadıkları kurbanları yere gömmeleri de atalar ruhunun tezahürleridir (Esin, 2001: 168). Tryjarski, keçe parçası, tahta ve tenekeden yapılan ölünün ve koruyucu Tanrı'nın tasvir edildiği *ongon* adı verilen nesnelere atalar kültürünün bir yansıması olduğunu söyler (Tryjarski, 2012: 393-394).

Kazakların başlarına bir kötülük geldiğinde atalarının isimlerini zikrettikleri, güzel bir olayla karşılaştıklarında bu olaya atalarının vesile olduğuna inandıkları, ata ruhlarına dua edip kurban sundukları, çocuğu olmayanların onlardan çocuk istedikleri, barış ve mutluluk içinde yaşamak için onlara dua ettikleri, ruhlara sundukları kurbanlar içinde ise en makbul olanının beyaz at olduğu bilinmektedir. Mezarların başında ant verme, yolculuk yapan bir kişinin mezarlıkta gecelediğinde tüm kötülüklerden korunacağına inanma, mezarlığa yaklaşıldığında saygı gereği attan inilip yaya olarak geçildiği, mezarın başında ayakta durularak dua edildiği, ruhun gazabından korkulduğu için "*Ruh atsın*" (atalarımızın ruhu sana kötülük göndersin) şeklindeki bedduaya uğramaktan korkulması atalar kültürünün Kazak inancındaki diğer yansımalarıdır (Akgün, 2008: 127-128).

Şamanizm inanç sistemi içinde yer alan *ecdat şaman ruhu* anlayışının da atalar kültürüyle ilişkili olduğu söylenebilir. Ecdat şaman ruhu bir şaman öldüğünde Şamanizm mesleği kayıp olmasın diye yeni şaman seçimini yapar ve istediği hayvanın donuna girebilir (Bayat, 2006: 149).

Eski Türk inançlarına göre ataların ruhlarının öbür dünyaya göçtüklerinde rahatsız edilmeden huzur içinde yaşatılması gerekmektedir. Ataların tasvirleri yapıp muhafaza edilir. Nitekim bir rahibin bir Uygur tapınağında gördüğü putların ne anlama geldiklerini sorduğunda bu putların Tanrıları değil de ölen atalarını sembolize ettiği, atalarının hatırasına binaen saklanıp muhafaza edildiklerine dair bilgiler aldığı kaynaklarda ifade edilmektedir (Kafesoğlu, 1980: 47-48). Roux, Türklerin önemli bir işe başlamadan önce eğer hükümdarlarının mezarı gizli değilse o mezarı ziyaret ettiklerini, düşmanların hükümdarlarının mezarını kazarak hükümdarın iskeletini yaktıklarını söyler ve bu durumu iskeletin içinde hâlâ yaşamakta olduğuna inandıkları gücü yok etme isteklerine bağlar. Bu örnekler de atalar kültürünün varlığına işaret eder (Roux, 2011: 37).

Atalar kültürünün asıl amacının toplum üyelerini bir araya getirmek, birliktelik oluşturmak olduğunu ifade eden Bayat, bu kültürün işlevlerini şu üç maddede toplar:

1. *Soya adını veren ilk ata*: Simgeleri ilklilik ve üreticiliktir. Türklerin ilk ataları olarak kabul edilir ve soyun türediği kişilerdir. *Kırgız Ata*, *Oğuz Ata* bu kapsamda değerlendirilir.

2. *Medeni işlevleri olan ve toplumca atalık statüsü verilen kişiler*: Bu kişiler karşımıza bilge ve evliya tipinde çıkar. *Kambar Ata*, *Korkut Ata*, *Baba Dehkan* tipleri örnek verilebilir.

3. *İslam'dan önceki atalar kültürünün İslam'dan sonra vücut bulduğu ve kahramanlık rolünü meslek ve sanat piri kapsamında toplayanlar* (Bayat, 2007: 80-81).

Orta Asya ve Türkmenler arasında geniş kabul gören ve bütün hayvancılığın baş kültürü kabul edilen *Çoban Ata kültürü* Kırgızlarda *Çapan Ata*, Kazaklarda *Şopan Ata*, Kazan Tatarlarında ise *Çupan/Çulpan Ata/Baba* şeklinde anılır. Bozkırdaki hayvanları ilk kez evcilleştirerek onlara çobanlık yaptığına inanılan Çoban Ata'nın medeni kahramanlık işlevi İslamiyet'in kabulüyle birlikte Yesevilik kanalı ile

koyunları koruyan Zengi Baba'ya; tavuk, kaz, ördek gibi kanatlı hayvanların hamisi Hakim Baba ile Enver Baba'ya devredilir. Orta Asya Şaman dualarında rastlanılan *Zengi Babay (koyun çobanı), Çuban Babay (at çobanı), İskender Babay (sığır çobanı)* (Bayat, 2007: 82-83) gibi çoban ata isimlerinin İslamiyet sonrası isimlerle benzerliği dikkat çekicidir.

Hz. Ali'nin seyisi ve hizmetçisi olarak bilinen, dutar çalgısının mucidi ve müzisyenlerin hamisi olan Kambar Ata; bakışların piri olan Âşık Aydın; ölüm ve yaşamın hamisi olup gaipten haber verebilen Burkut Baba; yerleşik yaşam ve çiftçilerin atası olarak kabul edilen Baba Dehkan kopuzun ve türkünün mucidi olup boy boylayan, soy soylayan, hastalara şifa dağıtan, gelecekte haber veren, yaş gelen çocuklara ad veren, ak saçlı aksakalı ihtiyar Türk bilgisi görünümündeki Korkut Ata atalar kültü bağlamında isimleri zikredilmesi gereken mitolojik unsurlardır. Yine eski Türk mitolojisindeki atalar kültürünün İslami kabulle birlikte eren/evliya rolüne büründüğü; Ahilik teşkilatının da etkisiyle bu koruyucu ataların meslek pirlerine dönüştüğü söylenebilir. Fütüvvetnamelerden anlaşıldığına göre binden çok meslek Cebrail tarafında Hz. Adem'e öğretilmiş, Hz. Adem bunlar içinde çiftçilik, demircilik, debbağlık gibi bir kaçını ifa etmiştir. Hz. Muhammet tüccarların, Hz. Musa börekçilerin, Hz. Nuh marangozların, Ahi Evran debbağların, Somuncu baba ekmek ve fırıncıların piri olarak kabul görür (Bayat, 2007: 88-114).

Anadolu atalar kültürünün müşahhas örnekleri ile doludur. Bir işin, isteğin gerçekleştirilmesi istendiğinde "*Atanın başı hakkı için*", "*Atanın ruhu için*" denir. Kars'ta mezarlıklar parmakla gösterilmez, gösteren çarpılır. Erzurum'da saralı hastalar yatırın yanında yatırılırsa iyileşir (Kalafat, 1999: 70-72). Çocuklara ad koyma geleneğine bakıldığında ad olarak ecdat, ata, dede isimleriyle birlikte önemli dini ve tarihi kişilerin isimlerinin tercih edilmesini de atalar kültürünün bir tezahürü olarak algılamak yerinde olacaktır (Yeşildal, 2018: 55-58).

İlçe halkının atalar kültürüne ait inanç ve uygulamaları sürdürdüğü görülmüştür. Bir önceki konuda bahsi geçen türbe, evliya ve yatır ziyaretleri atalara duyulan saygının derin izlerini gösterir. Atasını bilmeyenin geleceğini de bilemeyeceğine inanılır (KK₄₄). Tıpkı eski Türklerin inandığı gibi ilçe halkı da atalarının öldükten sonra bile kendilerini koruduğuna inanmaktadır (KK₃₄). Çocuğun adını evin en yaşlısı koyar.

Çocuğa genellikle ailenin yaşayan ya da ölmüş dedelerinin ebelerinin ismi koyulur. Çocuğuna basının ya da anasının adını koyan bir erkeğin çocuğunu “*Babamın/Anamın adı. Ağzımın tadı.*” diyerek sevmesi atalara bağlılığı gösterir (KK₁, KK₉, KK₃₅, KK₅₁). İlçede çocuklara Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma isimlerinin verilmesi yine atalar kültürünün bir tezahürü olarak görülebilir. Bir kişi rüyasında ölen bir akrabasını görürse ertesi gün ya da yakın bir zamanda ölen kişinin ruhu için sadaka verir, tatlı yapıp dağıtır yemek yedirir. Ölen kişi hayattayken hangi yiyeceği seviyorsa o yapıp dağıtılır. Böylece ölen kişinin ruhunun rahatlayacağına, memnun edileceğine inanılır (KK₂, KK₃, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆). Eve gelen misafir yiyip içtikten sonra ev sahibine “*Geçmişlerinin canına, ruhuna değsin.*” der. Sofraya da Halil İbrahim bereketi diler (KK₈, KK₁₃, KK₁₄, KK₂₆, KK₃₆, KK₃₉, KK₄₁, KK₄₆, KK₄₉, KK₅₁, KK₅₂). Ölen büyüklerin mezarları mutlaka ziyaret edilir. Arife günlerinde büyüklerin mezarını ziyaret etmek bir gelenektir. Mezarın temizliği yapılır, otu çöpü temizlenir, mezar toprağına su dökülür, çiçek ekilir (KK₁₁, KK₁₅, KK₂₁, KK₂₇, KK₃₄). Ölen büyüklerin mezarlarının ziyaret edilmesi atalara saygının göstergesidir. Ölü gömüldükten sonra evde ölü yemeğı verilir. Ölünün 7., 40. ve 52. gecesinde mevlit okutulur, yemek verilir, helva yapıp dağıtılır (KK₆, KK₉, KK₁₄, KK₁₈, KK₂₃). Bu uygulamalarda amaç ataları anmak ve onların ruhlarını memnun etmektir. Ölen atalardan kalan eşya, mal ya da nesnelere değer verilir. Ata yadigarı denen bu eşyalar saklanıp, korunur (KK₁₆, KK₃₀, KK₄₃, KK₅₂). İlçede çeşitli rahatsızlıkları iyileştirdiğine inanılan ocaklar, ocaklı aileler vardır. Rahtsızlığı ya da herhangi bir dileğı olanlar bu ocakları ziyaret eder. Ocaktan alınan su, ekmek, bez, ip, tuz ya da başka bir nesne eve getirilir. Bu nesnelere kutsal olduğuna ve şifa verici gücü olduğuna inanılır çünkü bunlara ocağın nefesi değmiştir. İlçede al ocağı, çocuk dursun ocağı, tıvga ocağı, nazar ocağı, ayna ocağı gibi ocakların olduğu bilinmektedir. Ayna ocağının dışındaki diğer ocaklar çalışmanın ilgili bölümlerinde yer aldığı için üzerinde durulmayacaktır. Ayna ocağının işlevi ise oldukça ilginçtir. Yüz felci olan, ağzı, yüzü, gözü kayan hastalar ayna ocağına gelir. Ocak rahatsızlığı olan kişi için rutin dualarını eder. Ayna ocağının adı evinde bulunan aynadan gelir. Rahatsız kişi gerekli ritüeller tamamlandıktan sonra bu aynaya bakar ve felci düzelir, ağzı, yüzü, gözü normale döner. Rivayete göre bu ayna ocaktan alınıp başka bir eve götürüldüğünde aynanın ocağına tekrar döndüğüne inanılır (KK₂₁). Ocaklara değer verilmesi, ziyaret edilmesini atalar kültürü bağlamında değerlendirmek yerinde olur.

4.1.3.1. Türbe/Yatır/Veli/Evliya Kültü

Atalar kültürünün İslamiyet sonrası tezahürü olarak bilinen veli kültürü ve oluşumuyla ilgili Ocak, şu tespitlerde bulunmuştur: Üstün bir kuvvet ve kudrete sahip olan, Allah'a yakın, O'nun dostu olarak kabul edilen kimselerden herhangi bir konuda, bu kimseler hayatta ya da değilken medet ummak, yardımlarını almak maksadıyla gerçekleştirilen ritüel, inanç ve uygulamalar veli kültürünü oluşturur. Veli kültürünün kaynağında Türklerin İslam öncesi inançlarının izlerini görmek mümkündür. Türkler tarih boyunca Gök Tanrı, tabiat kültürü, atalar kültürü, Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi pek çok din ve inanç sistemini benimsemiş ve farklı kültürlerin tesirinde kalmıştır. Pek tabii ki bir dinden başka bir dine geçiş kesin ve sert çizgilerle olmamış, bir önceki dinin bazı inanç ve uygulamaları kabul edilen yeni dinin içinde kılıf değiştirerek yaşamaya devam etmiştir. Veli kültürünün ilk izlerinin Şamanist dönemde görüldüğü söylenebilir. Gelecekte haber verme, hava olaylarını yönlendirebilme, Tanrı ile iletişime geçebilme, don değiştirme, göğe yükselip uçma, kötülüklerden koruma, su üstünde yürüme, değişik alemlere gitme, ateşte yanmama gibi olağanüstülükleri açısından Türk şaman ve veli tipinin benzerlikleri aşıkardır (Ocak, 1992: 6, 10-11).

Veli kültürünün oluşumunda en güçlü tesiri ise atalar kültürünün gerçekleştirdiği söylenebilir. Ölümünden sonraki hayata inanan Türklerin ataları öldükten sonra onlarla irtibatlarının tamamen kesildiğine inandıkları pek tabii ki mümkün değildir. Ataları ölse bile onlar arasında yaşamaya, isteklerini belirtmek için onlara sıkıntılar vermeye, bununla birlikte koruyuculuk vasıflarına da devam ederler. Bu sebeptendir ki atalara karşı saygı duyar ve onlara korku unsurunu da barındıran hürmet duygusu beslerler (Ocak, 1992: 12) . Adları ne olursa olsun -ata, aziz, dede, baba, kam, baksı, veli, evliya- halk arasında itibar gören bu şahsiyetlerin hayatları, yaşar iken ya da daha sonra haklarında anlatılan menkıbelerle çok daha zengin bir hâl alır. Haklarında anlatılan menkıbelerle öldükten sonra da yaşatılan bu kişilerin yaşadıkları mekân, kullandıkları eşya, metfun buldukları mezarla ilgili pek çok inanç ve uygulama şekillenir (Çetin, 2007: 71).

Atalar kültürünün devamı mahiyetinde olan veli kültürüne ilişkin bu inanç ve uygulamalar günümüzde Müslüman Türk coğrafyasında yaşamaya devam etmektedir. Balkanlardaki Deliorman Alevileri arasında Sarı Saltık kültürü

yaşamaktadır. Pazartesi ya da çarşamba günleri ifa ettikleri cem ayininde Demir Baba ve Kızıl Deli'yle birlikte özellikle Sarı Saltık'ı anmaları veli kültürünün yaşatıldığıının delilidir. Sadece Balkanlarda değil Tokat, Tunceli, Divriği, Sivas Alevileri arasında da Sarı Saltık kültü müşahede edilmektedir ki bazı Alevi dedeleri Sarı Saltık soyu ve ocağından geldiklerini ifade eder (Ocak, 2011: 108). Günümüzde *Kaygusuz Abdal, Abdal Musa, Abdal Murad, Sultan Şucauddin, Abdal Mehmed* gibi Rum Abadallarından olan Kalenderi dervişlerinin türbeleri gerek Alevi gerekse Sünni topluluklarca dilek, hacet ve dua makamı konumlarını sürdürmektedir (Ocak, 1992: 221). Evliya kültü içinde bahsedilmesi gereken başka bir motif ise *kesik baş* motifidir. Anadolu ve Balkanlar da önemli bir yere sahip olan bu kült iki şekilde karşımıza çıkar. Biri kafirle yapılan savaş esnasında düşman kılıcıyla başı kesilen kahramanın başını koltuğunun altına alarak mücadeleye devam etmesi diğeri de dev tarafından gövdesi yenilen kesik başın yuvarlanarak Hz. Muhammet ve Hz. Ali'nin önüne düşmesidir. Kesik baş ağlayarak 51 kez hacca gittiğini, İsm-i Azam duasını bildiği için olağanüstü işler yapabildiğini, bir gün bir devin peyda olup oğlunun ve kendinin gövdelerini yiyip karısını kuyuya kaçırdığını anlatır. Hz. Muhamet'ten kısasa kısas ister ve eğer isteği yerine gelmezse kıyamette şikâyetçi olacağını belirtir. Bunun üzerine Hz. Ali Zülfikar'ı kuşanıp Düldül'e biner ve devin kuyusuna gider. Devi İslam'a davet etmesine rağmen dev bunu kabul etmeyince Zülfikar ile hamle yaparak devin başını gövdesinden ayırır. Bugün Anadolu'nun çoğu yerinde kesik başa ait olduğu varsayılan türbe ve türbenin yanında da deve ait olduğuna inanılan kuyular vardır. Bu türbe ve kuyular halk tarafından kutsal kabul edilip ziyaret edilmekte, çeşitli ihtiyaçlara binaen adaklar adanmaktadır (Ocak, 1989: 14-15). Türkistan coğrafyasına bakıldığında *Ukkaş Ata, Arıtsan Bab, Şaştı Aziz, İsmayıl Evliye, Kurban Ata, Karabura Evliye, Ahmet Bab, Feyzula Bab, Bişkek Bab, Kök Tondı Ata* gibi aziz şahısların türbelerinin dilek dilemek, Hoca Ahmet Yesevi türbesine yapılan ziyaretlerin kabul edilip edilmediğini anlamak, türbe yanındaki kuyudan su çıkarıp abdest almak, *sarpı* adıyla bilinen bir tür hayvan hastalığını iyileştirmek, damar hastalığına çare bulabilmek, merak edilen sorulara cevap bulabilmek gibi sebeplerle ziyaret edildiği bilinmektedir (Çetin, 2007: 72-74).

İslamiyet öncesi atalar kültürünün İslami devirde veli kültürüne dönüşmesine istinaden çocuk istemek, şifa aramak, baht açmak, kayıp eşyaları bulmak, kötü huylardan ve

alışkanlıklardan kurtulmak, askerine sağ salim kavuşmak isteğinde olanlar evliya/yatır/veli/şehit mezarlarına gelerek kurban adar, türbe ya da civarındaki ağaca bez bağlar, şifalı suyundan içer, türbede yatar, secdeye kapanır (Artun, 2008: 36). Ankara'da türbeye gidilip edilen duaların kabul olup olmayacağını hemen anlamak için türbede bulunan mezarı taşına bir taş alarak yapıştırılmaya çalışılır, taş yapışması edilen duaların kabul edileceğine delalettir. Hacı Bayram Veli türbesinde baht açmak, şifa bulmak, muratlarına ulaşmak isteyen kişilerin taş yapıştırma, makara çözme, 7 ya da 41 taş toplama, mendil sallama gibi ritüelleri uyguladıkları bilinir (Tanyu, 1967: 65, 72-74). Atalar kültürünün İslamiyet'in kabulünden sonra türbe, yatır ziyaretlerine tesiri düşünüldüğünde evliyalar yurdu denilebilecek Anadolu'da bu ve benzeri uygulamaların örneği çok fazladır.³¹ Tanyu, adakta bulunma inancının temelinde ecdada ve atalara saygı (evliyaperstlik) kültürüyle birlikte animizm, yer kültürü, ölüm ve ölümler kültürü, ağaç kültürü, su kültürü, dağ kültürü, ateş kültürü, taş/kaya kültürü, kurban kültürü gibi kültürlerle birlikte büyü, fal ve hayvanlara bağlı inanmaların yattığını belirtir (Tanyu, 1967: 301). Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Acısu-Sıraç köyünde atalar kültürünün veli kültürüne dönüşümünü gösteren pek çok dini şahsiyet bulunur. Halkın Horasan Erenleri olarak kabul ettiği *Anşa Bacı*, *Nişan Evliya*, *Kızgın Evliya*, *Kara Dede*, *Küçük Evliya*, *Kıtlım Ana*, *Bakacak Evliya*, *Veli Baba* ve *Narlı Evliya* dedikleri ulu şahsiyetlerin mezarları atalar ve veli kültürünü yaşatan pek çok uygulamaya tabi olur. Çocuğu olmayanlar, işsizler, yağmur duası yapanlar, hastalığına çare arayanlar, yürüyemeyen çocuğunun yürümesini isteyenler, geçim sıkıntısı çekenler muratlarına, dileklerine nail olabilmek maksadıyla bu velileri ziyaret ederler. Dileklerin kabul edilmesi ise bir adak şartına bağlıdır ve bu adak da kanlı kurbandır. Bu adak kurbanlarının ise mutlaka velinin mezarı başında kesilmesi gerekmektedir. Alevi olan Acısı köylüleri türbeye geldiklerinde önce kapıya sonra mezarın ayak taşına üç kere “*Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali*” diyerek niyaz eder ve dileğini belirtir. Mezar toprağı yalandıktan sonra geri vaziyette çıkılır. Kurban üç kez mezarın etrafında döndürüldükten sonra hayvanın kulağı kan akacak şekilde kesilerek bu kandan evliyanın mezar toprağına üç damla damlatılır. Evden getirilen yiyecek ve kesilen kurban evliyanın sayıldığından eve hiçbir surette götürülmez. Kesildiği yerde pişirilerek herkese dağıtılır. Hatta kurban eti ve

---

³¹ Anadolu'da mukaddes yerlere, türbe ve yatırlara adak sunma, saygı ve tazim göstermeyle ilgili geniş bilgi için **bz.:** TANYU, **age.**, s. 59-299.

yiyeceklerden bir parçanın mezar üstüne bırakıldığı olur. Kurban ritüelinin sonunda artan kurban eti, deri, kemik ve diğer parçaları ziyaret yerine gömülür (Selçuk, 2010: 143-144).

Hacıbektaş, tüm Anadolu genelinde evliya kültürünün en zengin haliyle yaşatıldığı yerlerin başında gelir. Bunun sebebi Horasan'dan gelerek Sulucakarahöyük'e yerleşen, dergâhını burada kurarak gönülleri fetheden, yetiştirdiği binlerce öğrencisini dünyanın dört bir tarafına göndererek tüm insanlığa hizmet eden Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin burada bulunmasıdır. Sekiz yüz yıldan daha fazla bir süredir kerametleriyle, düşünceleriyle, eserleriyle, gönlündeki geniş insan sevgisiyle, kadına ve eğitime verdiği değerle kısacası tüm dünya görüşüyle günümüze kadar yaşayan ve yaşayacak olan Hacı Bektaş Veli ile ilgili sayısız eser verilmiş, incelemeler yapılmıştır. Bu bölümde Hünkâr'ı gerek hayattayken gerekse Hakk'a yürüdüktan sonra gösterdiği kerametleri, ilçe halkının bu kerametlerle ilgili inançları, Hünkar'ın türbesini hangi amaçlarla ziyaret ettikleri ve bu ziyaretleri esnasında ne gibi inanç ve uygulamalar sergiledikleri üzerinde durulacaktır.

Velayetname'de Hacı Bektaş Veli hakkında yer alan kerametlerin pek çoğunu ilçe halkı bilmekte ve bu kerametleri rahatlıkla anlatmaktadır. Tabii çok uzun bir süreç içinde nesilden nesle genellikle sözlü olmak üzere aktarıldığından bu kerametlerde kişi, yer, mekân ve olaylarla ilgili bazı farklılıklar görülmektedir. Halk bu kerametleri anlatmakta, gerçekliğine inanmakta ve Hünkâr'ın hala keramet gösterdiğini ifade etmektedir. Derleme yaptığımız sözlü kaynakların en çok anlattığı keramet Hünkâr'ın güvercin donunda Horasan'dan Sulucakarahöyük'e gelmesidir. Hünkâr'ın bu kerameti dışında anlatılan diğer kerametleri şunlardır:

1. Beş Taşlar'ın Hünkâr'a Şahitlik Etmesi (Duran ve Gümüsoğlu, 2010: 299-309): Hünkâr zamanında sürü gütmeyi sıraya koyarlar. Bir gün sürü gütmeye sırası Hünkâr'a gelir. Hünkâr büyükbaş hayvanları toplayıp gütmek için yola çıkarken Sarı İsmail - Sarı İnkâr ya da bir kadın şeklinde de anlatılmakta- iki öküzünü getirip sürüye katmak ister. Hünkâr ise ona kurtların öküzlerini kapacağını, bu yüzden öküzlerini sürüye katmamasını söyler. Sarı İsmail dinlemez ve öküzlerini sürüye katar. Akşam olduğu vakit sürü evlerine dağılır. Sarı İsmail'in öküzleri gelmez. Hünkâr'a öküzlerinin nerde olduğunu sorunca "*Öküzlerini kurtlar yedi.*" cevabını alır. Sarı İsmail Hünkâr'a inanmaz, öküzlerinin kayboluşundan onu sorumlu tutar. Ertesi sabah

Sarı İsmail yanında kadı ile birlikte çıkagelir. Hünkâr durumu kadıya anlatır kadı da Hünkâr'a inanmaz ve “*Şahitlerin var mı?*” der. Hünkâr da var diyerek onları kurtların öküzleri kaptığı yere götürür. Ortalıkta kimseler yoktur. Kadı “*Hani şahitlerin nerede?*” deyince az ötede bulunan koca koca taşlar -dağlar, taşlar şeklinde de anlatılmakta- yuvarlanarak büyük bir gürültüyle gelmeye başlar. Hünkâr “*Hepinize gerek yok. Beşiniz yeter.*” deyince hepsi yerinde durur ve en öndeki beş tane taş öküzleri kurtların kaptığını söyleyerek şahitlik yapar. Yaşanan durumdan çok korkan kadı kaçmaya başlar. Hünkâr kadıya dönerek “*Sen de taş ol.*” der ve kadı olduğu yerde taş kesilir (KK₃, KK₇, KK₁₁, KK₁₃, KK₁₄, KK₁₅, KK₁₉). Velayetname’de kadı ve kadının taş olması yer almamaktadır.

2. *Hünkâr’ın Atkaya’yı Yürütmesi* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 461-467): Akşehir’de bulunan Seyit Mahmut Hayrani Hazretleri müritlerini alarak Hacı Bektaş Veli Hazretlerini ziyaret etmek ister. Bir aslanın üstüne biner, eline de bir yılan alır ve kamçı gibi şaklatarak yola koyulur. Hayrani’nin aslana binerek geldiğini öğrenen Hünkâr “O canlıyı yürütmüş, biz de cansız yürütelim.” der ve Kızılca Halvet bölgesinde bulunan koca bir kayanın üstüne at gibi binerek Hayrani’yi karşılamak üzere yola koyulur. İki zat karşılaştıklarında Hayrani Hünkâr’ın kayaya binip geldiğini görünce “Biz ne yaptık? Biz canlıyı yürütürken, o cansıza binip gelmiş.” diyerek Hünkâr’ın büyüklüğünü anlar, müritleriyle birlikte Hünkâr’ın eline eteğine kapanarak af diler (KK₁, KK₁₇, KK₂₀, KK₂₆, KK₂₈, KK₃₀, KK₃₄, KK₃₉, KK₄₂).

3. *Hünkâr’ın Buğday ve Arpayı Taş Etmesi* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 325-329): Yöre halkının harman yeri olarak adlandırdığı yerde ekinler toplanmıştır. Harman sahiplerinden bazıları yanlarına yaklaşmakta olan Hünkâr’ı tanımazlar ve dilenci sanarak ekinlerinin üstünü örterler. Hünkâr yaklaşır “*Örtünün altında ne var?*” diye sorduğunda “*Bu sene ekinden verim alamadık, hep taş.*” cevabını alır. Durumu sezen hünkâr “*İyi, taş olsun.*” der ve oradan uzaklaşır. Harman sahipleri örtüyü kaldırdıklarında arpa, buğday ve mercimeklerinin taşa dönüşmüş olduğunu görür. Ceplerinde bulunan paralar dahi taş olmuştur. Halk “*Hünkâr’ım ekinleri neden taş ettiniz? İşe yaramazlar ki.*” diye sorunca Hünkâr da “*Benden yadigar olsun. Hangi kadının çocuğu olmazsa mercimeği yutsun kızı olsun, buğdayı yutsun oğlu olsun. Para bulup saklayanın da parası eksik olmasın.*” diye cevap verir (KK₁, KK₇, KK₁₈, KK₂₁, KK₂₂, KK₃₃, KK₃₄, KK₃₅, KK₄₃, KK₅₂).

4. *Hünkâr'ın Akpınar Suyunu Çıkarması* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 385-390): Hünkâr bir gün tıraş olmaktadır. Su lazım olur. Elini toprağa vurur ve “*Ak pınar!*” der. Su hemen gelmez. Hünkâr bekler. Bir müddet sonra su gelir ve Hünkâr suya neden geciktiğini sorar. Su da “*Yolda karşıma Erciyes Dağı çıktı. Kaç etrafını dolandıysam yine de çıkamadım. O yüzden geciktim.*” diye cevap vermesi üzerine Hünkâr, Erciyes’e “*Yaz kış boranın, karın eksik olmasın.*” der. Halkın inanişına göre su adını Hünkâr'ın ak pınar demesinden alır. Erciyes Dağı'nın karı da bu yüzden eksik olmaz (KK₂₁, KK₃₀, KK₃₄, KK₃₇).

5. *Hünkâr'ın Sulusaray'da Gösterdiği Kerametler* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 259-265): Hünkâr Kayseri'den Kadı Burhanettin'i ziyaret etmiş dönmektedir. Sulusaray yakınlarına geldiğinde yorulur ve ırmak kenarında dinlenmek ister. O esnada da kadınlar ırmakta çamaşır yıkamaktadır. Hünkâr kadınlara acıktığını söyler ve yiyecek ister. O yöre halkı da Hünkâr'ı tanımamaktadır. Genç gelinlerden biri eve gider kilere girer bakar ki bir parça ekmek ile küpün dibinde birazcık yağ var. Bunlar da evin akşam yiyeceği. Kaynanasından habersiz yiyecekleri alır ve Hünkâr'a verir. Hünkâr da geline “*Artsın eksilmesini taşsın dökülmesin.*” diye dua eder. İşleri bitip eve gelince gelin kaynanam benden duysun diye son kalan yiyeceği dervişe verdiğini söyler. Kaynanası sinirlenir, kilere girip bakarlar ki küp ağzına kadar dolmuş ama yere de hiç dökülmemiş. Dervişin büyük bir zat olduğunu anlayan halk ona yetişmek için peşinden koşar. Hünkâr kalabalık ona yetişmeden seccadesinin üstüne oturur ve ırmağın üzerinden geçer (KK₁₂, KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₁, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅). Hünkâr'ın “*Artsın eksilmesini taşsın dökülmesin.*” şeklindeki duayı Kadıncık Ana ve Kutlu Melek'e ettiği de söylenmektedir. Yani Hünkâr'a yiyecek getiren kadın halk tarafından farklı kişiler olarak anlatılmaktadır. Velayetname'de Kadıncık Ana ve Kutlu Melek aynı kişilerken ilçedeki rivayetlerde farklı kişiler olarak anlatıldığı tespit edilmiştir.

6. *Hünkâr'ın Yaktığı Hırkasının Küllerinin Ağaca Dönüşmesi* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 339-349): Hünkâr Sulusaray'dan Hırka Dağına doğru yönelir. Peşinden gelen kalabalık çok fazladır. Dağda tek başına duran bir ardıç ağacı Hünkâr kalabalıktan rahatsız olmasın diye onu sarmalayarak saklar. Halk Hünkâr'ı arar bulamayınca geri döner. Hünkâr bakar ki dağda hiç ağaç yok. Hırkasını çıkarır ve yakar. Hırkasının külleri savrulur ve düştükleri yerde meşe ağacına dönüşür. Halkın inancına göre dağ

adını Hünkâr'ın hırkasından alır. Oluşan meşe ağaçları dağın Sulusaray'a bakan tarafındadır. Hünkâr'ı saklayan ve halkın Devcik Ardıcı ya da Hacıbektaş Ağacı dediği ağaç ise dağın Hacıbektaş'a bakan tarafında bulunmaktadır (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄).

7. *Hünkâr'ın Yerden Tuz Çıkarması* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 545-559): Hünkâr Molla Saadeddin'in daveti üzerine Tuzköy'e gider. Halk yemek yapar ve Hünkâr'a ikram eder. Yemekler pek tatsız tuzsuz, lezzetsiz olmuştur. Hünkâr "Şu toprağı eşin. Oradan tuz çıkar. Tuzu yemeklerinize atın da yemekleriniz tatlınsınâ" der. Hünkâr'ın gösterdiği yerden hala tuz çıkmaktadır ve halk bu tuza Nacıbektaş tuzu der (KK₁₅, KK₃₃, KK₃₄).

8. *Kadıncık Ana'nın Hünkâr'ın El Suyundan Hamile Kalması* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 617-625): Hünkâr elini yıkar ve bu suyu Kadıncık Ana'dan dökmesini ister. Kadıncık ana Hünkâr'ın el yıkadığı suyu kutsal kabul ettiği için dökecek bir yer bulamaz ve içer. Bir süre sonra Kadıncık Ana hamile kalır ve halk bu durumdan şüphelenerek Kadıncık Ana hakkında ileri geri konuşmaya başlar. Bunun üzerine Hünkâr halkın gözü önünde Kadıncık Ana'ya dönerek "Nereden girdiysen oradan çık." der ve Kadıncık Ana'nın ağzından bir balgam çıkar. Halk Kadıncık'ın gebeliğinin Hünkâr'ın kerametiyle olduğunu anlar (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₃₄).

9. *Hünkâr'ın Rüzgâra "İlica Es" Demesi*: Hünkâr Erciyes'ten dönerken İlice Köyü ile Hacıbektaş arasındaki Kızıl Tepe'ye çıkar. Orada ki bir ardıç ağacının altında namaza durur. Rüzgâr o kadar hızlı eser ki Hünkâr namazını zor bitirir. Hünkâr rüzgâra "İlica es hey mübarek." diye selenince rüzgâr yumuşar. Oradaki köye adını veren de bu olmuştur. Önceleri İlica olan köyün adı günümüzde İlice'tir (KK₂₀).

10. *Hünkâr'ın Karadeniz'de Batmakta Olan Bir Gemiyi Kurtarması* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 669-677): Hünkâr berberde tıraş olmaktadır. Bir ara kendinden geçer. Hünkâr kendine gelince yanındakiler ne olduğunu sorar. Hünkâr da Karadeniz'de bir geminin batmakta olduğunu, Kara Reis'in "Yetişin ya Erenler!" demesi üzerine gemiyi kurtardığını. Reisin de dergâha 1000 altın nezirde bulunduğunu söyler. Yanındakiler Hünkâr'dan bu anlattıklarına delil göstermesini isteyince Hünkâr sağ kolunu yere doğru indirir ve yeninden üç canlı balık yere düşer (KK₁₅, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₁).

11. *Hünkâr'ın Güvenç Abdal'a Keramet Göstermesi* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 749-765): Güvenç Abdal Hünkâr'a "*Mürşit, mürit, muhip, âşık kimdir.*" diye bir soru yöneltir. Hünkâr da "*Bizim bir kuyumcuda 1000 altın nezirimiz var, onu al getir.*" der. Güvenç Abdal hiç soru sormadan oradan ayrılır ve yola çıkar. Bilmediği bir yere gelir. Oradan geçen birine sorduğunda Hindistan'da olduğunu öğrenir ve bir günde oraya nasıl ulaştığına şaşırır. Kuyumcu Güvenç Abdal'ı Hünkâr'ın gönderdiğini anlar. 1000 altın dergâha, 1000 altın dergâhtaki müritlere, 1000 altın da Güvenç Abdal'a verir. Altınları alan Güvenç Abdal döneceği zaman güzeller güzeli bir kız görür. Zengin bir tüccarın kızı olan bu güzelin adı Dünyalar Güzeli'dir. Güvenç Abdal üç gün bu kızın kapısında bekler. Onun yüzünü tekrar görmek isteyince 3000 bin altın vermesini söylerler. Güvenç Abdal tün altınları vererek kızla konuşur. Tam şeytana uyacaklarken duvar yarılar ve avucunda yeşil bir ben olan el Güvenç Abdal'ı iter. Güvenç Abdal yaptığına pişman olur. Tüm olan biteni kıza anlatır ve o elin de Hünkâr'a ait olduğunu söyler. Bunu duyan kızda Hünkâr'ı görme arzusu uyanır. Altınları Güvenç Abdal'a verir ve uyurlar. Uyandıklarında kendilerini dergâhta bulurlar. Hünkâr Güvenç Abdal'a "*Mürşit benim, mürit sensin, muhip kuyumcu (Hünkâr'ın gemisini kurtardığı Kara Reis), Âşık ise bu kızdır.*" der. Dünya Güzeli, Hünkâr'ın elini eteğini öper ve "*Hazırlıksız geldik. Tam dergâhınıza uygun bir hediyemiz vardı, getiremedik.*" deyince Hünkâr elini mana âlemine uzatır ve çok büyük bir kırk budak şamdan çıkararak "*Hediyeniz bu muydu.*" der (KK₁₅, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅). Bu kırk budak şamdan bu gün dergâhta Balım Sultan ürbesinde bulunmaktadır. Güvenç Abdal ile Dünya Güzeli'nin kabir odaları da dergâhta ziyaret edilen önemli mekanlar arasındadır (bk: Fotoğraf-31,32).

12. *Hünkâr'ın Çilehane Duvarına Vurarak Delik Açması* (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 361-362): Hünkâr Çilehâne'de karanlıkta kalır. O esnada Çilehâne'nin duvarına bir yumruk vurur ve duvarda bir insanın geçebileceği büyüklükte bir delik açılır. Bu suretle Çilehâne'ye ışık girer (KK₃₄). Delikli taşla anlatılan bir başka rivayette de oldukça ilgi çekicidir. Hünkâr düşmanlarından saklanmak için Çilehâne'nin içine girer. Çilehâne'nin kapı tarafına bir örümcek ağ örer. Düşmanlar Çilehâne'ye geldiklerinde örümcek ağını görürler. Bu esnada Hünkâr elini duvara vurarak bir delik açar ve bu delikten çıkarak oradan uzaklaşır (KK₃₄). Bu rivayetteki dikkat çekici özellik ise Peygamber'imizin düşmanlarından korunmak için girdiği

mağaranın ağzına örümceğin ağ örmesi motifinin Hünkâr'a da isnat edilmiş olmasıdır.

Hünkâr'ın bu kerametlerinin dışında *darı üstünde namaz kılması* (KK₃, KK₁₁, KK₁₅, KK₁₉), *susam yaprağı üzerinde namaz kılması* (KK₄, KK₈, KK₁₈), *kayayı hamur gibi yoğurması* (KK₂₁, KK₃₃, KK₃₄), *Çilehane bölgesindeki zezem suyunu çıkarması* (KK₁₂, KK₂₆, KK₂₈, KK₂₉, KK₃₀, KK₃₆, KK₃₉, KK₄₁), *sakalından bir kıl koparıldığı zaman kanının oluk gibi akması* (KK₃₄), *Molla Sait'in damdan başına attığı yuğ/loğ taşını eliyle tutması* (KK₂₁, KK₃₄), *Yunus Emre'nin Hünkâr'dan buğday istemesi ve himmeti kabul etmemesi üzerine Hünkâr tarafından Taptuk Emre'ye gönderilmesi* (KK₃₄, KK₃₅), *Kadıncık Ana'nın evinde namaz kılarken yıkılacak olan duvara sırtını vermesi ve hünkârın vücudunun izinin duvara çıkması* (KK₃₄), *hocası Lokman Parende'nin Hac'da canının pişi çektiğini anlaması, hocasına velayet eliyle pişi sunması ve bunun üzerin hocasından Hacı unvanını alması* (KK₁₅, KK₂₁, KK₃₄), *Boz Atlı Hızır'la görüşmesi* (KK₂₁), *bir kış günü alıç ağacından elma toplaması* (KK₁₂, KK₂₁, KK₃₄) gibi kerametleri de ilçe halkı tarafından anlatılmaktadır.

İlçe halkı Hünkâr'ın Hakk'a yürüdükten sonra hatta günümüzde bile keramet göstermeye devam ettiğini söylemektedir. Halk Hünkâr'ın taş ettiği mercimek ve buğdayın kadınlar tarafından yutulduğunda çocuk sahibi olunmasını, çıkardığı Akpınar ve zezem suyunu içtiklerinde şifa bulmalarını, Lokman Parende'nin Hünkâr'ın Anadolu'da gideceği yeri işaret etmek için attığına inandıkları ucu yanmış dalın yeşermesiyle oluştuğu varsayılan karadut ağacının dudundan yendiği zaman ne muratları varsa gerçekleşmesini, türbede ettikleri duaların kabul edilmesini, Hünkâr'ın rüyalarına girmesini günümüzde gösterdiği kerametler olarak görmektedir. Bunların dışında yakın zamanda gösterdiği kerametler de anlatılmaktadır. Anlatılan bu kerametlerden bazıları şunlardır: Çilehâneyi ziyarete gelen bir genç delikli taştan birkaç kez geçer. Hünkâr'ın ulvi gücünü hissedebilmek için Hünkâr'dan bir keramet göstermesini ister. Birden Çilehâne'nin kapısında bir yılan belirir ve gencin üstüne doğru gelir. Genç bu durumu Hünkâr'ın bir kerameti olarak yorumlar (KK₂₁, KK₂₂, KK₃₄). Adnan Menderes 1960'lı yıllarda idam edilmeden önce Hünkâr'ın türbesini ziyarete gelir. Mevsim kış olduğu için dergâhta bulunan havuzun yanından geçerken ayağı kayıp düşer. Bu olaydan kısa bir süre sonra da idam edilir. Halk Adnan Menderes'in düşmesini Hünkâr'ın idamdan önce

onu uyarması yönündeki bir kerameti olarak görür (KK₂₀). 1949 yılında türbeyi su basar. Kırklar meydanı insan beline ulaşacak şekilde sular altında kalır. Kırklar meydanını su basmasına rağmen Hünkâr'ın kabrine su girmez, su kapısının eşiğini geçmez. Bu olay da Hünkâr'ın bir kerameti olarak görülür (KK₁₅).³²

İlçede evliya kültü kapsamında Hünkâr'ın türbesinin ziyaret edilmesiyle ilgili de pek çok inanç ve uygulama mevcuttur. Türbe genellikle perşembe günleri ziyaret edilmektedir (KK₂₁, KK₂₉, KK₃₀). Özellikle her yılın 12. ayının, 12. gününde ziyarete gelenlerin olduğu bilinmektedir (KK₂₆). Ziyarete her gün gelenler de vardır (KK₂₈). Türbe ziyaretinin uyulması gereken bazı ritüelleri vardır. Bu ritüeller şu şekilde sıralanabilir: Kalben ve bedenen temizlenilir (KK₂₈, KK₂₉, KK₃₁, KK₃₆), kapı girişlerinde eşiklere basılmaz, Hünkâr'ın kapısının eşiği öpülür, kapılar üç yerinden öpülür, Hünkâr'ın ve dergahtaki diğer velilerin huzurundan geri geri çıkılır, huzura girip çıkılırken başlar eğilir, sesiz ve saygılı olunur (KK₈, KK₁₁, KK₁₈, KK₂₂, KK₂₁, KK₃₀, KK₃₉, KK₄₂, KK₄₃). Türbeyi ziyaret edenlerin dış bahçe giriş kapısından başlayarak yerde sürüne sürüne Hünkâr'ın huzuruna çıkanların olduğu da görülmektedir (KK₁₅, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₆). Ziyaretçilerin türbe ziyaretleri esnasında eşiklere basmamak, kapıları öpmek, huzurdan geri geri çıkmak, Hünkâr'ın huzuruna diz üstünde girmek, Hünkâr'ın ve diğer büyüklerin sandukalarının baş ve ayak taraflarını üç kez öpmek, dua ederken Hünkâr'ın sandukasının etrafında 3, 5, 7 ya da kırk kere dolaşmak, sandukanın üstüne özellikle kırmızı ve yeşil olmak üzere renkli yazma örtmek gibi uygulamaları yerine getirdikleri tespit edilmiştir.

İlçe halkı Hünkâr'ın türbesini her türlü dileklerinin kabul edildiği bir merci olarak görüp ziyaret etmektedir. Çocuk sahibi olmak, evlenmek, iş bulmak, ev-araba-paramülk sahibi olmak, şifa bulmak, hastalıklarına çare aramak, günahlarının affını istemek, üniversite kazanmak, sınavlarda başarılı olmak gibi dünya ve ahiret adına ne gibi dilekler için türbe ziyaret edilmektedir. Bu dilekleri sıralayan halk dileklerini Allah'tan istediklerini Hünkâr'ı vesile kılıp onun yüzü suyu hürmetine dediklerini de önemle belirtmektedir. Derleme yaptığımız kaynak kişilerin pek çoğu çocuklarının olduğu, hastalıklarının iyileştiği, bahtlarının açıldığı gibi dileklerinin gerçekleştiğini belirtmiştir. Ziyaretçinin biri felçli, yürüyemeyen oğlu için türbeye geldiğini, dua

³² Türbeyi su basması olayıyla ilgili olarak bk.: Meral Salman YIKMIŞ, "Bireysel Bellekten Kolektif Belleğe: Dergahı Su Basınca...", *folklor/edebiyat*, 2016, C. 22, S. 88, s. 184-190.

ettiğini, karadut ağacının dudundan yiyen oğlunun ayağa kalkıp yürüdüğünü kaynak kişiler anlatmaktadır (KK₂₆, KK₄₁). Eskiden bu karadut ağacına çaput, bez, ip, saç teli bağladıklarını fakat ağacı korumak adına müze müdürlüğü tarafından bu tür uygulamalara izin verilmediği söylenmektedir. Hünkâr'ın Çilehâne'si, Akpınar suyu, Zemzem çeşmesi, Aslanlı çeşme de önemli ziyaret yerleridir ve halk bu suların şifa, bolluk ve bereket verdiğiğine inanır (KK₁, KK₄, KK₆, KK₇, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₁, KK₂₈, KK₂₉, KK₃₉, KK₃₄, KK₃₅). Halk arasındaki başka bir inanca göre hamile bir kadın karnındaki çocuğu canlanmadan türbe ziyaretine gelirse türbedeki evliya çocukta mutlaka bir iz bırakır. Kadının biri çocuğu canlanmadan türbeye ziyarete gelir ve türbedeki suyla abdest alır. Doğan çocuğun boynunda siyah renkte bir besmele olduğu görülür (KK₁). Dergâhın her bölümünün olduğu gibi mutfak bölümü de kutsal kabul edilmektedir. Hünkâr'ın ve diğer velilerin ziyaretinde yapıldığı gibi mutfaktan da geri geri çıkılır. Halk mutfaktaki büyük kara kazanı da kutsal görmektedir. Hünkâr'ın döneminde ve daha sonraki dönemlerde bu kazan Muharrem ayında sadece aşure pişirmek için kullanılır. Bir rivayete göre Cumhuriyet'ten sonra kazan mutfaktan alınıp sergilenmek üzere Kırşehir müzesine götürülmüş ama aynı gece kazan gene mutfaktaki yerinde görülmüş ve halk bunu da bir keramet olarak görmüş (KK₃₅). Her ne kadar koruma altında olsa da mutfağı ziyaret edenler kara kazana dokunmak istemektedirler. Kara kazana dokunulduğunda evlerine, mutfaklarına bereket geleceğine inanmaktadırlar. Ayrıca fırsatını bulanlar mutfaktaki ocağın bulunduğu duvara sırtlarını sürtmektedir. Bu uygulamanın da sırt ağrılarına iyi geldiğine inanılmaktadır (KK₅₀). Kazan ve ocakla ilgili bu uygulamalarda ateş, ocak ve taş kültürünün izleri görülmektedir.

Ziyaretçiler bu dilekleri olduğunda bir adak sözü verirler. Genelde koyun ya da koç keserler. Bu adakları 25-30 sene önce türbedeki karadut ağacının yanında kestiklerini fakat uzun yılladır buna izin verilmediği için kurban kesim yerlerinde adaklık kurbanlarını kestiklerini söylemektedirler (KK₁₅, KK₂₀). Adaklık kurbanlar kesilmeden önce ağız ve burunlarına üçer defa su değdirmek, sırtlarına üç defa su sürmek ve ayaklarını yıkamak suretiyle kurbanlıklara abdest aldırıldığı belirtilmiştir (KK₅₂). Çocuğu olmayanların çocukları olduğu takdirde adaklarına göre çocukları 3, 5, 7 hatta 12 yaşına gelene kadar her sene türbeye kurban kestikleri, çocukları belli bir yaşa geldiğinde onları üç yıl türbenin hizmetine verdikleri de görülmüştür (KK₂₁,

KK₃₅). Bunların dışında dilekleri kabul olanların türbeye gelerek orada bulunan ziyaretçilere şeker, lokum, tatlı, helva gibi yiyecekleri dağıttıkları, fakirlere sadaka verdikleri de olmaktadır (KK₁₅, KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₆). Dileği kabul olup da adağını yerine getirmeyenlerin başına olumsuz şeyler geldiğine dair inançlar da bulunmaktadır. Anlatıldığına oğlu askerde olan bir baba “*Oğlum askerden sağ salim dönerse bir hafta içinde koç keseceğim.*” diyerek adakta bulunur. Oğlu askerden dönen baba durumum yerinde değil diyerek kurbanı geciktirir. Bir gece askerden dönen genç yatarken yatağının üzerine bir koç çıkar, çarşaf ve yoganı kemirir, ayaklarıyla kirletir, pisler, çocuğu perişan eder. Bunu rüya zanneden genç sabah olunca yatağının perişan olduğunu görür. Hemen babasını çağırır yatağını gösterir ve bir koçun gelerek bunları yaptığını söyler. Baba adaklarını yerine getirmedikleri için böyle bir olay yaşadıklarını anlar ve ertesi gün türbeye gidip adağını keser ve kurbanın kanını oğlunun alınına sürer. Kurban kanının alınına sürülmesinin sebebi de bu kanın nazara iyi geleceği, vücuttaki kötülükleri alacağı inancıdır (KK₁).

İlçe halkı Hünkâr’ın türbesinin (bk.: Fotoğraf-32,33) dışında Beştaşlar, Dedebağı, Çilehane, Balım Sultan Türbesi, Güvenç Abdal Türbesi, Kadıncık Ana’nın evi, Atkaya, Akpınar, Bektaş Efendi Türbesi, Kesik Baş Türbesi, Arıcı Baba Türbesi, Cevizli suyu ziyaret edilip kutsal kabul edilen başlıca yerlerdendir.

İlçede yaşatılan önemli kültlerden birinin evliya yani atalar kültü olduğu görülmektedir. Bunu sebebi olarak da Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin Hacıbektaş’ta yaşaması, halkı irşat etmesi, burada kerametler göstermesi ve türbesinin de yine burada bulunmasıdır. Hünkâr’la bir şekilde ilişkisi bulunan kişi, mekân ve nesnelere de kutsal kabul edilmektedir. Hünkâr’ın kerametleri de göz önünde bulundurulduğunda Hacıbektaş ilçesinde evliya kültürünün dağ, taş, kaya, su, ağaç, toprak, hayvan, eşya, bitki, rüzgâr, ateş, ocak gibi daha pek çok kült ile karışarak bir sentez oluşturduğu, adeta bir kültür yumağı meydana getirdiği rahatlıkla söylenebilir.

4.1.4. Hayvanlara Bağlı Kültler ve İnançlar

Eski Türklerin kültür ve yaşam tarzları için kullanılan konar-göçer, atlı-göçebe terimlerinin ifade ettiği üzere tarih boyunca çok geniş bir coğrafyada hüküm süren, pek çok kültür ve inançla yakın teması olan Türklerin inanç sisteminde hayvanlara

bağlı inanmalar önemli bir yer tutar. Geçimlerinin büyük bir bölümünü koyun, keçi, at, öküz, deve sürülerinden sağlayan Türkler yaşamları için hayati önem taşıyan süt, tereyağı, kaymak, yoğurt, kımız, kımran gibi besinleri bu sürülerden sağlardı. Bu hayvanların derilerinden eyer, çizme; pöstekilerinden kürk, kaftan, kalpak; yapağı ve yünlerinden çadır, keçe, elbise yapıp temel ihtiyaçlarını karşıladılar. Göç zamanında ise hayvanların rolü taşımacılıktı. Konar-göçer olarak bilinen Türklerin arazileri sahiplendikleri, kışlaklarında bulunan yerleri değişmez yurtları olarak gördükleri, batıya gittikten sonra bile asıl yurtlarını unutmadıkları bilinmektedir. İli, Tarım, Seyhun, Ceyhun bölgelerinde yaşayan eski Türklerin buğday, arpa, pirinç, darı, mısır yetiştirdikleri; dut, elma, asma fidanlarını dikip meyvecilikle uğraştıkları; bu tarımsal faaliyetleri için de su arkları açtıkları kaynaklarda yer almaktadır (Gökalp, 1991: 287-288). Türklerin ekonomik ve sosyal yapısının büyük bir bölümünün hayvancılığa dayandığı düşünüldüğünde hayvan kültürünün doğum, evlenme, ölüm üçgeninde değerlendirilen geçiş dönemi, halk hekimliği, halk takvimi, uğur ve uğursuzluk telakkisi gibi pek çok inanç ve bu inançlara ait uygulamalarda oynadığı rol daha iyi anlaşılır.

Hayvan kültürü bağlamında totemizm, totem, ongun, töz kelimeleri üzerinde durmak yerinde olacaktır. Çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere bazı klan, topluluk, boyların çeşitli, bitki ya da hayvandan türediklerine inandıkları *totemizm* inancı ve *totem* kavramından edebiyat tarihimizde ilk bahseden Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp'ın verdiği bilgilere göre Türklerin mitolojik anlayışında dörtlü bir sınıflandırma vardır. Bu sınıflandırmada her yönü temsil eden bir totem vardır ve bu totemler hayvandır. Bu mitolojik anlayışa göre göğün oğlunun ilkbaharın üç ayında *koyun*, yazın üç ayında *horoz*, yılın ortasında *öküz*, sonbaharın üç ayında *köpek*, kışın üç ayında *domuz* eti yediğine inan Türkler buldukları mevsime göre Gök Han'a koyun, öküz, köpek, horoz ve domuz kurban eder; bu totemleri kutsal kabul ettiklerinden diğer zamanlarda onlara dokunmazlardı. Bu dörtlü sınıflandırmada her yönün kendine mahsus bir simgesi, mevsimi, rengi ve hakanı vardır. Bu dört yönden kasıt dört Türk oymağıdır ve her oymak totemi olan hayvanın adı ile anılır. Tuhsinler adlarını *tosundan*, Hunlar *koyundan*, Kuşanlar *kuştan*, Baraklar *it baraktan* almıştır. Bahsi geçen konunun daha iyi anlaşılması için Gökalp'ın şematize ettiği şu tabloyu vermek yerinde olacaktır (Gökalp, 1991: 27-33):

YÖNLER	MEVSİMLER	YER-SULAR	ÖGELER	TOTEMLER
Doğu	İlkbahar	Gök Han	Ağaç	Koyun
Güney	Yaz	Kızıl Han	Ateş	Horoz(Tavuk)
Batı	Sonbahar	Ak Han	Demir	Köpek
Kuzey	Kış	Kara Han	Su	Domuz

Ongun kelimesinin eski Oğuzca'da totem anlamına geldiğini söyleyen Gökalp her Oğuz özünün -boydan bir önceki teşkilat yapısı, oymak, aşiret- şahin, kartal, tavşan, sungur, çakır, uç kuş gibi totemlerinin olduğunu, bu totemlerin kutsal kabul edilip, öldürülmediklerini söyler. Tüm bu bilgilerden hareketle dört yön, mevsim, öge ve yer-sunun ortak ongununun olmasını, her ayı simgeleyen hayvan adlarını, il boy ve uruklara hayvan, bitki, cansız varlık, alet ve sanat adlarının verilmesini (*Kazak-kaz, Tuhsin-tosun, Kunlar-koyunlular, Sungurlu, Boz Doğan, Tvşanlı, Develi, Kara Keçili, Ağaçeri, Çavdar, Demirciler, Tahtacılar, Süngücüler, Menteşacılar vb.*), Yakutlarda şamanların *geyik, kurt, tilki, çakal, tay, tavşan* gibi bireysel totemlerinin olup her şamanın bağlı bulunduğu hayvanın ahlakını yansıtmaları gibi unsurların eski Türklerdeki totemizmin kalıntıları olduğunu (Gökalp, 1991: 198-199) söyleyen Gökalp'e karşılık Bayat, Türklerin Totemizm'in tam tersi özellik gösteren ata hakanlık, özel mülkiyet, kan yoluyla tüm Türklerin soydaşlığı, bozkurt gibi ortak kült, her ailenin ve aileyi oluşturan her bireyin ayrı adlarının olması, ruhun ölümsüzlüğü ve ahiret hayatına inanç gibi inançlarından dolayı Totemizm'in Türk inanç sistemiyle bağdaşmadığını belirtir (Bayat, 2005: 61).

Konuyla ilgili olarak İnan, "Ongun ve Töz Kelimeleri Hakkında" başlıklı makalesinde önemli bilgilere yer verir. İnan, Gökalp'ın *ongun* olarak ifade ettiği ve eski Oğuzca dediği kelimenin aslının *ongon* olup Moğolca olduğunu söyler. Moğollarda bulunan ongon kültüne bakıldığında kutsal kabul edilen ongonların insan, kuş ya da hayvan şeklindeki heykeller-putlar olduğu ve her ongonun bir ruhu temsil ettiği bilinmektedir. Koyruyucu ruh özelliği gösteren bu ongonların tabiattaki tüm olayları kontrol ettiğine inanılır. İnan, Moğollardaki ongon kültürünü atalar kültürünün bakiyesi olarak görür (İnan, 1998a: 268-269).

Moğolların ongon kelimesiyle ifade ettikleri bu putlara Yenisey ve Altay Türkleri *töz* ya da *tös*; Tuba, Uranhay Türkleri *eren*; Yakutlar ise *tangara* ya da *emeget* demişlerdir. Altay ve Yenisey Türklerinde yalnızca büyük ölülerin ve şamanların tözü yapılabilir. Her oymağın aru tözü vardır ve bu tözler genellikle ulu ced sayılan dağ, hayvan, kam ya da efsanevi bir kişinin ismiyle anılır. Aru tözlerin yanında kötülük veren kara tözler de vardır. Ülgen aru töz, Erlik ise kara töz olarak kabul edilir. İnan, Türklerdeki töz inancını Moğolların ongonlarında olduğu gibi atalar kültürünün tezahürü olarak kabul edeler (İnan, 1998a: 269-270).

Sibiryalı halkaları kendilerini bir hayvanla özdeşleştirirler. Bu hayvanları asla öldürmezler, onlara rahatsızlık vermezler. Böyle olmadığı takdirde o hayvanın başlarına uğursuzluk getireceğine inanılır. Ruhların kaz, kuğu, özellikle de dalıcı kuşların suretine büründüğüne inanıldığından bu kuşlar kutsal kabul edilip onlara dokunulmaz. Kutsal hayvan ve onlarla ilgili av ritüellerini yerine getirmediklerinde avlarının bereketli olmayacağına inanırlar (Harva, 2014: 329).

Şamanizm inancı ile hayvan kültürü arasında sıkı bir ilişki vardır. Şamanların koruyucu ruhları vardır ve hayvan suretinde olan bu ruhlara “*şaman hayvanları*” denir. Bu şaman hayvanlarının kanını akıtmak yasaklanmıştır. Tunguz Şamanları ayin esnasında çeşitli hayvanlardan destek alır. Şaman çadırın etrafına ve içine tahtadan yonttuğu *gök gürültüsü kuşu*, *martı*, *turna*, *guguk*, *dalgıç kuşu*, *gri alabalık*, *su samuru*, *kurt*, *kurbağa larvası*, *ayı*, *kertenkele* figürlerini yerleştirir. Bu figürleri havaya atıp tartarak ağırlıklarına göre bazı kehanetlerde bulunur. Koruyucu ruhu *geyik*, *kartal*, *ayı*, *boğa*, *aygır* olan şamanlar şanslıdır ve çevrelerinde kudretli şaman olarak kabul görürler. Koruyucu ruhu kurt ya da köpek olan şamanlar şanssız addedilir. Özellikle koruyucusu köpek olan şamanların kalbinin bu köpek tarafından kemirilip rahatsızlık verileceğine inanılır. Şamanların bu koruyucu hayvan ruhları birbiri ile mücadele halindedir. Kavgada ölen ana hayvan ruhunun yakın zamanda sahibi olan şamanın da öleceğine inanılır. Harva, bu hayvan ruhlardan kastın aslında şamanın kendi ruhu olduğunu, ayin sırasında şamanın ruhunun hayvan suretine büründüğünü söyler (Harva, 2014: 383-385). Şamanların ayin esnasında geyik, kuş ve ayı suretinde elbiseler giydikleri de bilinmektedir.

Hayvan kültürü bağlamında Türklerin kullandığı *on iki hayvanlı Türk takvimi* üzerinde durmak gerekir. Nitekim bu takvimde her yılın bir hayvan ile sembolize edilmesi;

Türklerin dini, içtimai, siyasi hayatlarını şekillendiren zaman kavramını dahi hayvan adlarıyla ifade etmeleri Türklerin hayvanları nasıl algıladıklarına dair önemli ipuçları vermektedir. Kaşgarlı Mahmut on iki hayvanlı Türk takviminin teşekkülü, kullanılışı ve Türk inanç sistemine tesiriyle ilgili şu önemli bilgileri aktarır: Rivayete göre Türk hakanlarından biri kendinden önce yapılmış olan bir savaşın yılını merak eder ve savaşın yılını kimse bilemez. Hakan bunun üzerine bir kurultay toplayarak kendilerinin yanıldığı gibi gelecek nesillerin de yanılmaması için göğün on iki burcu ve on iki ayına farklı adlar konulması böylece önemli olayların zamanının unutulmayacağını söyler. Yıllara verilecek adları tespit etmek için bir av töreni tertip edilir. Tüm yabani hayvanlar ırmağa doğru sürülür ve bu ırmağı geçen on iki hayvanın adı geçiş sıralarına göre yıllara verilir. Böylece 1. yıla sıçgan (sıçan, fare), 2. yıla ud (öküz), 3. yıla pars, 4. yıla tavışgan (tavşan), 5. yıla nek (timsah), 6. yıla yılan, 7. yıla yund (at), 8. yıla koy (koyun), 9. yıla biçin (maymun), 10. yıla takagu (tavuk), 11. yıla it (it, köpek), 12. yıla tonguz (domuz) yılı denmiştir. Türkler bu yılların her birinde bir hikmet olduğunu düşünüp yılları uğurlu ya da uğursuz olarak adlandırıp fal tutarlar. Bu inançlarına göre öküz yılında savaş çok olur çünkü öküzler vuruşup, tos yapar. Tavuk yılında yiyeceğin çok olmasına rağmen insanlar arasında kargaşa çıkar. Buna sebep olarak da tavuğun çöpleri, toprağı eşeleyerek besin bulması gösterilir. Timsah suda yaşadığı için timsah yılında bolluk bereket olur, yağmur çok yağar. Domuz yılı kargaşa getirir, kar ve soğuk çok olur (Kaşgarlı, 1985: 344-347).

4.1.4.1. Kurt

Hayvan kültü içinde kurt Türk mitolojik sistemi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Kurt Türklerin millî sembolüdür. Türk destan, efsane, inanç ve söylencelerine bakıldığında kurt soy türetme, koruyup kollama, yön-yol gösterme, akıl danışılıp öğüt verme, yoldaşlık yapma gibi pek çok fonksiyonda karşımıza çıkar ve kurt Türkler için koruyucu bir ruh özelliği gösterir.

Türklerin ata saydıkları kurt adına yılda bir kez dini tören yaptıkları bilinmektedir. Türk kültürünün ilk mahsullerinden olan Oğuz Kağan Destanı'na adını veren kahraman Oğuz'un ayakları öküz ayağına, vücudu kurda, göğsü ayıya benzerdi ve böğürleri kıllı idi. Oğuz Kağan halkının başına geçip ülkesini genişletmek adına

sefere başladığında gökten bir ışık demeti ile boz tüylü, boz yeveli bir erkek kurt iner ve Oğuz Kağan'a yol göstermek istediğini söyler. Oğuz ve ordusu da kurdun ardı sıra gider. Yine Türklerin bayraklarının tepesine altından bir kurt başı diktiklerini, hakanın peykelerine *böri/kurt* dendiğini, kendilerinin kurttan türediklerine inandıklarını belirtecek olursak kurdun Türkler için bir ongun/totem olduğunu ifade eden araştırmacılar vardır. Köprülü de bu görüştedir (Köprülü, 1980: 15, 39, 40, 57, 58). Oğuz Kağan'ın vücudunun kurt, öküz ve ayıya benzetilmesine sebep olarak Türklerin kahramanlarını tabiatta karşılaştıkları çevik, güçlü, korkusuz, iri hayvanların özellikleriyle bağdaştırarak yüceltmek istedikleri söylenebilir. Kurdun gökten bir ışık kanalıyla inmesi Türkler arasında kurdun göksel, semavi bir varlık olarak görüldüğünü işaret eder.

Türkler kendilerinin kurt soyundan geldiklerine ve atalarının kurt olduğuna inanır. Kurttan türeme motifi pek çok anlatıda karşımıza çıkar. Ögel'in kurttan türeme motifiyle ilgili verdiği tafsilatlı bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Bu motifin ilk izlerine Hunlarda rastlanır. Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre Hun hükümdarı Wu-sunların kralını öldürür ve kralın küçük oğlu Ku-mo'yu da çölde kaderine terk eder. Bu küçük çocuğa tepesinde dolaşan bir karganın gagsıyla bir et parçası verdiğini, bir dişi kurdun da çocuğu emzirdiğini gören Hun hükümdarı, onun kutsal olduğunu anlayıp çocuğu himaye eder ve büyüyüp kahramanlıklar sergilediğinde de Wu-sun kralı yaparak babasının devletini ona bağışlar (Ögel, 2010: 14). Çinliler Orta Asya'daki Türk topluluklarının tamamını kapsayacak şekilde *Koa-çı* kelimesini kullanır. *Koa-çı* "Yüksek tekerlekli arabalara sahip olan kavim." (Ögel, 2010: 16) anlamına gelmektedir. Aşina/Asena adlı dişi bir kurttan türediklerine inanan Göktürklerin bayraklarının tepesinde kurt başı bulunur (Ögel, 2010: 18-29). Dişi kurt motifine Hakas Türklerine ait *Altın Arığ Destanı*'nda da rastlanır. *Huu-İney* adlı kudretli yaşlı bir kadın vardır. Halkın bilmediğini bilir, gitmediği yerlere gider. Ay-Han'ın evinin ve ülkenin koruyucusudur. Bu Huu-İney Ana dilediği vakit üç kulaç boyunda bozkurta dönüşür, Altay Dağı'nın tepesinde dolaşır, halkını ve sürülerini korur (Özkan, 1997: 47-49, 83).

Ögel'in konuyla ilgili başka bir tespiti de Türklerin çok önem verdikleri Tanrı ile bütünleştirdikleri kök/gök kelimesini kurt ile birlikte kullanmalarındadır. Türkler kurda Kök-Böri/Gök-Kurt der. Gökten kasıt göğün rengidir, maviliktir. Gök Tanrının

sembolü olarak kabul edilir. Oğuz Kağan'a rehberlik yapan kurt gök tüylü ve gök yelelidir. Ayrıca Türkler kurt sürüsüne liderlik yapan, en önde giden, yaşlı ama bir o kadar da zeki ve korku verici olan kutlara da gök yeleli kurt demiştir. Kırgızlar *Kök Cal (Gök yeleli kurt)* tabirini en güçlü kahramanları için kullanırdı. Ayrıca sürüsünün en önünde giden yaşlı ve ihtiyar tekelere de *gök teke* derlerdi. Orta Asya Türk masallarında sahiplerini kurttan koruyan, sadık köpeklere gök kuyruklu köpek denilmesi de hatırlatılacak olursa Türklerin kurt ve diğer hayvanlara semavi, Tanrısal bir özellik verdikleri söylenebilir (Ögel, 2010: 42). Araştırmacı Ata-Kurt inancının sonraları Ana-Kurt inancına dönüştüğünü, MÖ. II. asırda bile kurdun totem olma vasfını kaybedip Türkler için bir tılsıma, sembole dönüştüğünü, zamanla da kurt unsurunun önemini kaybederek yerini kartal gibi avcı kuşlara bıraktığını söyler (Ögel, 2010: 46-47).

Türk mitolojik sistemine kurt Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisidir. Tanrı yeryüzünde görünmek istediği vakit kurt suretine bürünür. Daha önce değinildiği gibi Uygur yaratılış efsanesinde Tanrı ihtiyar bir erkek kurt suretinde bir dağın tepesine iner ve hakanın küçük kızıyla çiftleşerek Uygur soyunun türemesini sağlar. Türklerin kurdu Tanrı'nın bir tecellisi olarak görmeleri Tanrı'yı somutlaştırma isteklerinin bir tezahürü olarak algılanabilir (Aslan, 2010: 75).

Türklerin İslamiyet'i kabulüyle Tanrısal vasfını yitiren kurt motifi, saygı, korku, korunma, güç, kuvvet, yiğitlik ve kazandığı bazı olumsuz anlamlarla yaşamış; İslami bir kisveye bürünerek varlığını sürdürmüştür. En çok da nazardan koruyucu fonksiyonuyla görülür (Çoruhlu, 2002: 136). Dede Korkut Hikâyeleri'nde daha önce bahsedildiği üzere Kazan Han'ın suyla, Uruz Han'ın ağaçla söyleşmesi ne kadar ilginçse yine Kazan Han'ın kurtla söyleşmesi de bir o kadar dikkat çekicidir. Kazan Han'ın "*Kurt yüzü mübarektir.*" diyip onu muhatap alarak "*Karanu ahşam olanda günü dağan/Kar ile yağanda er gibi duran/Karakoç atlar gördüğünde kişneşdüren/Kızıl develer gördüğünde buzlaşdıran/Ağca koyun gördüğünde kuyruk çapup kamçılayan/Erkecün semizün alup kaçan/Arkasını urup berk ağılun ardın söken/Karmayugeç semizün alup tutan/Kanlı kuyruk yüzüp çap çap yutan/Avazı kaba köpeklere kavga salan/Çakmakluca çobanları dünile yügürden/Mere sırtı yoluk boz kurt...*" (Gökyay, 1973: 20) şeklindeki seslenişinde ehil hayvan sürülerine saldırıp, ağılları basması gibi olumsuz vasıflarının yanında kurdun güçlü bir ere

benzetilmesi, yüzünün mübarek görülmesi ve ona bozkurt olarak seslenilmesi arkaik dönemlerdeki kurt inancının bir izi olsa gerektir.

Türkistan ve Anadolu coğrafyasında kurt kültürüne bağlı inanç ve uygulamalara şu örnekler verilebilir: Kazak ve Kırgızlar kurda *kaşkar* derler ve dişi olanına dokunmazlar. Kaşkırın gözleriyle büyü yapabileceğine inanırlar ki bu büyü kaşkıra inananlara işlemez. Dişi kaşkır yatan bir devenin üzerinden atlarsa bunu bolluk ve bereket vesilesi görürler (Kalafat, 2016: 274). Kurtla ilgili bir başka dikkat çekici uygulama ise kurtağzı bağlama inancıdır. Gece dışarıda savunmasız durumda bulunan, sürüden kaybolan, ağılda bulunamayan koyun, keçi, inek gibi ehli hayvanları kurt saldırısından korumak üzere bıçak ağzı kapatılır, ipe düğüm atılır. Bu uygulamayla kurdun bu hayvanlara zarar vermeyeceği, kaybolan hayvanların ertesi gün bulunacağına inanılır. Bu işlemler esnasında eüzü besmele çekilerek Tin Suresi'nin nefes almaksızın üç kez okunması, Kureş Suresi'nin tersten okunması, duaların edilmesi İslamiyet öncesi Türk halklarında görülen kurt ağzı bağlama inancının İslami bir kisveye büründürülmesi olarak telaki edilebilir. Kurtağzı bağlama inancıyla ağzı bağlanan kurdun ağzı hayvan bulduktan sonra ipe atılan düğüm çözülerek, bıçağın ağzı açılarak tekrar açılır. Kurtağzı bağlama inancının Artvin, Çanakkale, Eğirdir, Isparta, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, İran Türkleri ve Bayır-Bucak Türkmenleri arasında yaşatıldığı tespit edilmiştir (Kalafat, 2016: 276-278). Türkler arasında kurdun kendi gibi izi de kutsal sayılır. Eski Türk destanlarında görülen kurdun yol göstermesi, kurdun izinin takip edilmesine istinaden günümüzde “Kurt izi at izine karıştı.” deyişinden töreye, kurallara aykırı hareket etme anlamı çıkarılabilir. Kurt izine basmak uğur getirir. Aynı kurt izine basanların ise 7 yıl boyunca manevi kardeş olacaklarına inanılır. Yolculuk esnasında kurda rastlanması yol açıklığına yorulur (Kalafat, 2009: 36-37). Kurt dışının nazara iyi geleceğine inanıldığından üstte taşınır. Uygunsuz bir iş yapan kişiye “*Kurt ulusundan gördüğünü işler.*”, soyuna sopuna ihanet edene “*Osurgan kancıktan kurtçul (kurt yakalayabilen) enik doğmaz.*”, birine beddua edileceği zaman ise “*Allah, Bozkurt'unan kıyamete kalasın.*” Denmesi kurda duyulan saygı ve koku duygularını yansıtmaları bakımından manidardır (Güngör ve Köylü, 2014: 51). Kurdun nazara karşı koruduğu inancı Özbeklerde de vardır. Bir avcı kurt vurduğu zaman kurdun dişleri ve tırnakları satın alınarak nazar boncuğu yerine boğaza kolye gibi takılır.

Böyle yapılırsa yalnız nazardan değil kötü rüyalardan da sakınılacağına inanılır. Çocuğu yaşamayıp tez ölen kadınların ölü kurdun altından geçtikleri gibi terk edilmiş kurt yuvasında yatıkları da tespit edilen inançlar arasındadır (Juraev ve Nurmuradova, 2010: 148-149). Safranbolu’da Kurt Dede lakaplı bir evliya türbesi vardır. İnanışa göre Kurt Dede hayatta iken kurtların dilinden anlar, onlarla konuşur, onlara emirler vererek kötü insanları cezalandırır. Kurtlar kurt dedenin sözünden asla çıkmaz ve o ne derse yapar. Kurt Dede ve türbesini mübarek bilen halk burayı ziyaret ederek dilekte bulunur, adak adar (Dağı ve Deniz, 2019: 300-301).

Lohusa kadınları al basmaması için yataklarının altına bir parça kurt derisi konması, kurdun böbrek ve yüreğini yiyen bir kişinin memesi şişen bir koyunun memesine dokunduğunda iyileştirmesi, çocuğu doğduktan sonra yaşamayan kadınların yeni doğan çocuğunu delinmiş kurt derisinden geçirmesi, cesaretli olmak isteyen birisinin kurdun yüreğini pişirerek yemesi, çok uyumaktan muzdarip olanların bu durumdan kurtulmak için cebinde kurt gözü gezdirmesi, kurdun aşık kemiğinin delinip çocuğun beşiğine asıldığı takdirde çocuğa nazar değmeyeceği Anadolu halkının kurtla ilgili diğer inançlarıdır (Uraz, 1994: 144).

İlçede kurtla ilgili motifler Hacı Bektaş Veli'nin bazı kerametlerinde yer almaktadır. Beş taşların oluşumuyla ilgili anlatılan keramette Hünkâr İnkâr Sarı ya da bir kadına -sözlü kaynakların anlatılarında bu kişiler farklılık arz etmektedir- öküzlerini sürüye katmamalarını aksi takdirde kurtların öküzlerini yiyeceğini söyler. Karşıdaki kişi Hünkâr’a inanmaz öküzlerini sürüye katar. Akşam olunca Hünkâr’a inanmayan şahsın öküzleri gelmez. Çünkü Hünkâr’ın buyurduğu üzere öküzleri kurtlar yemiştir (KK₁₉, KK₂₀, KK₂₁, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅). Kurt motifli başka bir keramet ise şöyledir: Molla Said adlı bir ermiş vardır. Müritleriyle birlikte Hünkâr’ı ziyaret için yola çıkarlar. Bu ziyaret Hünkâr’a malum olur. Molla Said yolda bir kurt yavrusu yakalar. Boynuna bir çan bağlayıp yavruyu salar. Molla Said ve müritleri Hünkâr’ın yanına gelirler. Hünkâr: “*Soyunsunlar, dökünsünler, giyinsinler.*” der. Bu sözünden kasıt içlerini, kalplerini temizlesinlerdir. Sonra Hünkâr Hırka Dağına çıkar. Molla Said bir bakar ki dergâhın içinde kadınlar oynatılıp içkiler içilmektedir. Molla Said bu duruma çok kızar. Hünkâr döndüğünde durumu anlatır. Hünkâr da oturduğu postun altından bir çan çıkarır. Bu çan Molla Said’in kurt yavrusuna taktığı çandır. Aslında Molla Said’in gördüğü manzara kendi kalbinin içindekilerdir. Hünkâr bu yüzden

“Soyunsunlar, dökünsünler, giyinsinler.” demiştir (KK₃₄). Anadolu’nun diğer yerlerinde yapıldığı gibi ilçede de kurtağzı bağlama geleneğinin eskiden uygulandığı tespit edilmiştir. Üç İhlas bir Fatıha okunur. Bir keser alınır. Sureler okunurken keserin demir olan kısmına ip götürüp getirilerek bağlanıyormuş gibi yapılır. Böyle yapıldığı takdirde kaybolan koyunun ya da büyük baş hayvanın ertesi gün bulunacağına inanılır (KK₃, KK₄, KK₁₅).

4.1.4.2. Köpek

Ögel, köpek kültürünün Türklerde değil de Proto-Moğol ve Tibet kültüründe olduğunu söyler. Tibetlilerin iki ak köpeğin çiftleşmesinden türeyip çoğaldıklarına dair rivayetler mevcuttur. Tibetliler de köpektan türediklerine inanırlar ve köpek onlar için kutsal bir tabudur. Çinliler Tibetlilere Köpek Tibetliler derken yaşadıkları yerlere de köpek yurdu derlerdi. Proto-Moğollar ölümlerinin yanına atla birlikte köpek de gömerlerdi. Köpeğin ölen kişinin ruhunun Tanrı’ya ulaşmasında kılavuzluk yapacağına inanırlardı. Köpeği aşağı bir hayvan olarak gören Türkler köpek soyundan gelen Tibetlileri hakir görüp remi protokolde onlarla anılmayı istemedi. Çinlilerden Göktürkler de Tibetliler de prenses ister, Çinlilerin Tibetlilere kız vermesi üzerine Bilge Kağan bu duruma sinirlenerek “Tibetliler nihayet köpek neslinden gelir...” diyerek durumu eleştirir (Ögel, 2010: 561-562, 564). Bir Şaman’ın hayvan ruhu köpek ise şansız sayılırdı. Şaman köpeği yeraltına inmek için kullanırdı. Türkler için makbul olan av köpekleridir. Avcılıkta mahir olan Türklerin av kuşları ve köpekleri yanlarından ayırmadıkları yoldaşlarıdır. Türklerin ava çıkmadan önce kendileriyle birlikte köpeklerini de tütsüledikleri bilinmektedir. Manas Destanı’nda kahramanların av kuşlarını ve köpeklerini yanlarından ayırmadığına dair ifadeler yer alır. İyi bir av kuşu ve köpeğine sahip olmak bir Türk için mühim bir gurur kaynağıdır (Ögel, 2010: 563).

Köpek Altaylıların Yaratılış Destanı’nda şeytana uyup Tanrı’ya ihanet eden hayvan olarak karşımıza çıkar. Tanrı yasaklı ağacın meyvelerinden insanlar yemesin diye bir köpekle birlikte yılanı bekçi olarak diker. Bu bekçilerin görevleri şeytan Erlik ve insanları ağaca yaklaştırmamaktır. Erlik köpeğin gözüne görünmez olur, uyuyan yılanın içine girerek onu da kandırır. Böylece bir erkek ve kadın yasaklı meyveyi yiyerek Tanrı’nın buyruğuna karşı gelir (Ögel, 2010: 455-456).

Kırgız efsanelerinde adları *sırttan* ve *kumayık* olan iki köpekten bahsedilir ki bunlar çok azgın ve yırtıcıdır. Ellerinden hiçbir yabancı hayvan kurtulamaz (Uraz, 1994: 152). Köpeğin bir batında 8-10 yavru doğurabildiği bilinmektedir. Bu sayısal bolluktan hareketle günümüzde Kırgızistan’da hamile olan ya da sık düşük yapan kadınlara köpek besletilir, köpeğe elleriyle yemek vermeleri sağlanır (Kalafat ve Yelis, 2012: 177). Hitayların çadırlarının 7 adım ötesinde beyaz köpekler keserek bu köpekleri toprağın dışında kalacak şekilde gömdükleri, yine 7 gün sonra gelip çadırlarını köpekleri gömdükleri yerin tam üzerine kurdukları, köpek kelimesini tabu kabul etikleri için ağızlarına almadıkları bilinmektedir (Baldick, 2011: 44). Kumanların ne zaman Bizanslılarla bir anlaşma yapsalar bir köpeği iki tarafın arasından yürütüp sonra onu kılıçla ikiye keserlerdi. Anlaşmaya uymayanların sonu bu köpek gibi olsun derlerdi (Baldick, 2011: 67).

Dede Korkut Hikâyeleri’nden Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde pek çok varlıkla söylendiği gibi kara köpekle de söyleşme vardır. Kazan Bey’in kara köpeğe “*Karanu ahşam olanda vaf vaf üren/Acı ayran dökülende çab çab içen/Gece hırsuz gelende gavga eden/Gelen hırsuzları korkudan/Korkuduban şamatasıyla ürküden...*” (Gökyay, 1973: 21) şeklindeki seslenişinde köpeğin bekçilik yaptığı, gece evi beklediği ve hırsızlardan koruduğu yönünde köpeğe iyi vasıflar verilmiş ve onun sadakati üzerinde durulmuştur.

Konuyla ilgili olarak *barak/it-baraklar/ barak baba* kavramları ile ilgili kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Kaşgarlı Mahmut’un tanımına göre barak çok tüylü bir köpeğe verilen addır. Türkler arasındaki bir inanışa göre *kerkes kuşu* kocayınca son iki yumurtasını yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Kuluçka devresinden sonra yumurtaların birinden kuşun son yavrusu diğerinden de bir *barak* çıkar ki bu barak köpeklerin en hızlı koşanı ve en iyi avlananıdır. (Kaşgarlı, 1985: 377-378). Ögel, İt-Baraklar hakkında geniş bilgi verir. Oğuz Kağan Destanı’n da İt-Baraklar üzerine yapılan akınlardan bahsedilir. Kara-Hitaylar yani İt-Baraklar, Moğolistan’dan başlayıp Hindistan ve Çin’in güneyinden geçerek okyanusa kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşar. Oğuz Kağan İt-Barak Han üzerine yaptığı birinci akında başarısız olur. İkinci ve üçüncü akınlarında onları dize getirerek kendine tabi kılar. Kıl-Barak da denilen bu kavmin erkeklerinin yüzü köpeğe benzer, kadınları ise çok güzeldir (Ögel, 2010: 188-190). Ögel, barak kelimesini *var-* fiiliyle ilişkilendirir. Barak “*çok*

çabuk yürüyen, koşan, varan” anlamlarına gelir. Yakut Türklerinin masallarında geçen ve çok hızlı yürümesiyle bilinen kişinin adı *Baragçı’dır*. Yakutlar şamanların *Kara Barag Hatun’dan* türediğine inanır. İslamiyet’in kabulünden sonra Türkler barak yerine *burak* kelimesini kullanır olmuştur (Ögel, 2010: 191-192). Sarı Saltuk'un halifelerinden olan *Barak Baba'nın* Tokat’ın bir köyünde doğduğu sanılmaktadır. Ona barak ismini Sarı Saltuk vermiştir. Barak Baba’nın müritlerine Barakıyyun (Baraklılar) denir. Barak Baba ve müritlerinin dış görünüşleri oldukça gariptir. Saç ve sakalları kazınmıştır ama bıyıkları gürdür. Başlarında iki yanında boynuz bulunan keçeleri vardır. Boyunlarına boyalı aşık kemiği ve çanlardan oluşan kolye takarlar. Barak Baba’nın müritlerinin çaldığı davul sesleriyle vecde gelip dans etmesi, garip hayvan sesleri çıkarması ve genel kıyafetleri esas alındığında Şamanist unsurları devam ettirdikleri söylenebilir. Barak Baba kimine göre Şii bir Türkmen babası kimine göre ise Kalenderi-Haydari şeyhidir. Bugün Anadolu’da yer alan pek çok ova, dağ, köy, ilçe ve aşiret adlarında yer alan barak kelimesi Barak Baba ve müritlerinin hatırası olsa gerektir (Ocak, 1992: 61-62).

Anadolu'da köpeğe bağlı inançlar kapsamında değişik uygulamalara rastlanılmaktadır. Sivas'ta kellik hastalığına yakalananlar veya sütü az olan anneler tedavi amaçlı bu hastalıkları gideren ocağa gelirken yanlarında bir parça ekmek ve tuz getirir. Ocak bu ekmek ve tuza okur. Tedavi bittikten sonra tuz ekmeğin arasına konulduktan sonra yemesi için dişi bir köpeğin önüne atılır (Kalafat, 2014: 818). Kayseri'de nazardan korunmak için evin girişine köpek kafası asılır (Özen ve Yüksel, 2014: 24). Elazığ'da köpek tüyü ya da pisliği bir beze sarılarak üstte taşınır (Keskin, 2008: 205). Sivas'ta inanca göre Mekir adı verilen kâfir ruhlu, kötü bir cin vardır. Bu Mekir kadınlara musallat olarak çocuklarının olmaması, düşmesi ya da yaşamayıp ölmesi hastalığına sebep olur. Bu hastalığa *tıbkı/tıbgı/tıbgalı* denir. Zaruk Kadın Ocağı'na giden tıbgalı kadınları ocak okur. Tedavi sonrasında tıbgalı kadın peştamalını yeni doğmuş köpek eniklerinin üzerine silkeler. Köpek enikleri ölürse kadının çocuğunun yaşayacağı anlamına gelir. Çünkü hastalığa sebep olan Mekir köpek eniklerine geçmiştir. Bu Mekir'in süt yoluyla bebeğe geçeceğine inanılır. Bu yüzden anne bebeğini emzirmeden önce ocaktan aldığı okunmuş ekmek parçasını köpeklere atar (Kalafat, 2009: 34). Antalya-Korkuteli'de itdirseğinin adında da anlaşılacağı üzere bir köpeğe dışkılarken bakılmasının sebep olduğuna inanılır.

İtirdiğinin tedavisi ise yine köpeklerde aranır. Köpeğin yemek artığından bir parça alınarak itirdiği çıkan yere sürülür. Hasta yere yatırılır, vücudu bir bezle örtülür yüzü ve kafasına da bir elek geçirilir. Eleğin üstüne itirdiği çıkan gözün üstüne gelmek şartıyla bir ekmek parçası bırakılır ve bu ekmeğin bir köpek tarafından yenmesi sağlanır ki bu uygulamaya *köpeğe ekmek aldırma* denir. Köpeğin kuyruğunun itirdiği çıkan göze sürülmesi ise başka bir sağaltma yöntemidir (Göneneç, 2011: 70-71). Gaziantep'te köpek ısırmasını tedavi etmek için ısırın köpekten kıl alınarak bir bardak suya konur ve hastaya içirilir (Mazıoğlu ve Üstünbaş, 2010: 10). Urfa'da köpek ağzını havaya kaldırıp uzun uzun ulursa bir kişinin öleceğine inanılır (Keskin, 2006: 9).

İlçede köpeklerle ilgili bir takım inanç ve uygulamalar devam etmektedir. İlçede köpek ulumasının uğursuzluk getireceğine dair genel bir inanç vardır. Köpek hangi evin önüne gelir ulursa o evde ölüm olacağı düşünülür (KK₁, KK₇, KK₁₁, KK₁₇, KK₂₁, KK₃₁). Kaynak kişilerden biri köpek ulumasının ölüm getireceği inancına dair müşahedesini şöyle anlatmıştır: “Köyün öbür ucunda oturan koşunun bir köpeği vardı. Bizim mahallenin köpeği değildi. Bu köpek her sabah güneş doğarken gelip kapımızın önünde iki ayağını kaldırarak ulumaya başladı. Köpeği ne yaptysak uzaklaştıramadık. Köpeğin bu hâli günden iki defa olmak üzere devam etti. Anladık ki evimizden ölen biri olacak. Köpek babamın öleceğini hissetmiş. Babam öldü. Öldükten sonrada köpek bir daha gelmedi.” (KK₂₇). Uluyan köpeğe izin verilmez. Getireceği uğursuzluğu gidermek için köpek kovalanır, köpeğe “*Git ulu ulu da başına gör.*” denir. Köpek ulduğunda ulumasını kessin diye “*Kefeykeli, kefeyle...*” sözleriyle başlayan bir dua okunur (KK₁). Köpeğin gece vakti uluması da hayra yorulmaz (KK₁₁). Ayrıca Anadolu'nun pek çok yöresinde görülen tıvgalı kadınların tıvgalarından kurtulmak için ocağa okuttukları şalvarlarını köpek eniklerinin üstüne silkeleme âdeti ilçede de tespit edilmiştir (KK₃₅). Küçük çocuklara nazar değmesin diye omuzlarına köpek dişi nazarlık gibi takılır. Köpek dişi yine nazarı önlemek amacıyla cüzdanda, cepte sarılı vaziyette muhafaza edilir. Eskiden köpek pisliğinin büyü yapımında kullanıldığı da duyulmuştur (KK₁₂). Köpeklerin ezan okurken uludukları pek çok kişi tarafından müşahede edilmiştir. İlçe halkı bu durumu iki şekilde yorumlamaktadır. Birincisi köpeğin hissiyatı güçlü, gözü açıktır. Ölümü de bu yüzden sezer. Ezan okunurken Allah'ın varlığı ve birliğine şahadet

etmek için ulur. İkincisi ise ezan okunurken cin, şeytan gibi kötü varlıklar kaçıtır. Köpek onların kaçıştığını gördüğü için ulur (KK₆, KK₁₃, KK₁₇, KK₂₅, KK₄₀).

4.1.4.3. Ayı

Varlığından korkulan, korkuyla karışık bir saygı duyulan ve kendiyile ilgili inanç, davranış, uygulama gerçekleştirilen böylece de bir kült mesabesine erişen hayvanlardan biri de ayıdır. Ayıyla ilgili gerek olumlu, gerekse olumsuz olmak üzere dünya ve Türk mitolojisinde pek çok inanma mevcuttur.

Ayının içinde kutsal bir varlığın yani Tanrı'nın olduğu düşüncesi vardır. Çoğu toplumda ayı öldürmek korku vericidir. Ayı avı ile ilgili ritüeller uygulanmazsa öldürülen ayının lanetine uğranılacağı düşünülür. Bir ayı öldürüldüğünde içindeki kutsal varlık özgür kılınacağından ayı öldürenlerin bu kutsal varlıkça ödüllendirileceğine inanılır (Örnek, 1995: 98). Yalnız kutsal olarak görülen ayının avlanması sıradan bir iş değildir. Uyuyan ayıya kesinlikle dokunulmaz. Uyandırıldıktan sonra avlanan ayının yanından uzaklaşılır. Tekrar geri dönülür ve ayı tesadüfen görülmüş gibi yapılarak ayıyı öldüren Tunguzlarsa ayıya hitaben “*Seni biz öldürmedik, Yakutlar öldürdü.*” derler. Yakutlar da suçu komşularına atarlar ve ayının öç alacağından korktukları için aynı anda ateş ederler ki ayı kendini kimin öldürdüğünü bilmesin. Ayrıca ayı öldürdükten sonra iş bitmiş, tehlike geçmiş sayılmaz. Avcılar hemen ayının dişlerini ve pençelerini söker ve ayı asıl o zaman ölmüş kabul edilir. Ayının ruhunu uzaklaştırmak için öldürüldüğü yerde ateş yakılır. Ataş ve duman yoluyla ayının ruhunun kaçacağına inanılır. Yine ayı ruhundan korunmak için Tatarların eve dönüş yolunda yön değiştirdikleri, kardaki ayak izlerini örttükleri, ya da ayak izlerinden bir daire çizerek ayı ruhunun bu daire içine hapsedilmesi gibi davranışlar sergiledikleri görülür (Harva, 2014: 341, 343, 345).

Yakutlar ayının her nerede olursa olsun kendiyile ilgili konuşulanları duyacağına, her şeyi hatırlayıp hiçbir şeyi unutmayacağına inanır. Bu yüzden ayı hakkında kötü söz söylenmez. Ayı öldürüleceğini anlarsa avcının evini basıp ocağını dağıtır. Hamile bir kadın yeni yüzülmüş bir ayı postuna oturursa çocuğunun kötü karakterli olacağına inanılır. Altay Tatarlarına göre toprak tüm sesleri ayıya iletir. Bu yüzden ayı avına çıkıldığında hiç konuşulmaz, jest ve mimiklerle anlaşma yoluna gidilir. Sibiryalı halklarınca ayı kelimesi tabudur. Bu kelime yerine *orman efendisi*, *ihtiyar*, *kara*

ihthiyar, *koca adam* gibi tabirleri kullanırlar. Ayının bazı organları çiğ yenildiğinde ayının ruhani gücünün yiyen insana geçeceğine inanılır. Yakut, Şor ve Tunguzlar ayı ayağını nazar ve kötülüklerden korunmak için evin giriş kapısına, çocuğun beşiğine ayı ayağı asarlar (Harva, 330, 332, 338).

Eski Türkler, ayıyı orman ruhu olarak görür. Ayıya *baba* diyen Kıpçaklar ormana girdiklerinde onun adını ağızlarına almazlar. Ayı elbisesi giyen, yardımcı ruhunun ayı olduğunu söyleyen, ellerine demirden ayı pençesi takan şamanların varlığı bilinmektedir. Günümüzde artık pek rastlanmayan ayı oynatma geleneğinin Şamanizm'den kalma unsurlar olduğunu söyleyen araştırmacılar vardır (Hançerlioğlu, 2000: 68). Ayının Türkler arasında orman ruhu olarak kabul edildiğine dair bilgileri Bayat'ta da görmek mümkündür. Şöyle ki Altay-Sayan ve Sibirya Türkleri ayıyı ormanın ruhu, koruyucusu olarak görür. Bu inancın Türk olmayan Sibirya halklarında da görüldüğü düşünülürse ayının ormanın hamisi olarak görülmesi evrensel bir nitelik taşır denilebilir. Şamanların ayı suretine bürünerek düşmanlarıyla mücadele ettikleri bilinmektedir. Ay sadece korku duyulan, saygı beslenen bir hayvan değil aynı zamanda kutsal bilgi ve sırrın kaynağı olarak görülür. Ayı çok hassastır, duymadığı bir şey yoktur. Yakutların ayıya öbüge (dede), tia toyon (dağın efendisi); Altaylıların aba (baba), altın tüktü adağay (altın tüylü dede), taay (dayı), taadak (ana tarafından dede); Tuvalıların ava (ana); Kıpçakların aba (baba) dedikleri düşünülürse ayı ile aralarında soy ve akrabalık ilişkisi tesis etmek istedikleri ve ayıya verdikleri önemin derecesi daha iyi anlaşılabilir (Bayat, 2007: 170-171).

İslamiyet öncesinde Türklerdeki ayı kültürünün seyrini bu şekilde özetledikten sonra bu kültürün İslamiyet sonrası geçirdiği değişim ve dönüşümlere de bakmak gerekir. İslamiyet sonrasında ayıya birtakım olumsuzluklar yüklendiği görülür. Kaba, cahil, görgüsüz insanlara ayı sıfatı yakıştırılır. Ayının kadınlara musallat olduğu ve onları hamile bıraktığına dair pek çok hikâyeye anlatılır. Bazı hikâyelerde bu durumdan memnun olan, kocası olan ayı ve ayıdan olan çocuklarının öldürülmesinden dolayı yas tutan kadınlara da rastlanır (Boratav, 2012: 37).

Günümüzde ayıyla ilgili inanç ve uygulamaların doğum öncesi alınan tedbirlerde yaşadığı görülmektedir. Hamile kadın diğer pek çok hayvana olduğu gibi ayıya da bakmaz. Çocuğun ayıya benzeyeceğine, ayı gibi kıllı olunacağına inanılır (KK₁, KK₅,

KK₆, KK₁₂, KK₃₄, KK₃₅). Kaynak kişilerden biri bu olayla ilgili müşahedesini şöyle anlatmaktadır: “Küçük kardeşim ayı gibi kıllı ve kara doğdu. Vücudunun her yeri kıllarla kaplıydı. Damağı da ayı gibi yarık doğduğundan annemi ememedi ve öldü. Annem kardeşime hamileyken ayıya bakmış. Kardeşim o yüzden ayı gibi doğmuş.” (KK₃₅). İlçede ayıyla ilgili “*Kadının kılısı ayıdan, erkeğin kılısı Ali'den.*” şeklinde bir ifade de kullanılır (Akkuş, 2010: 112).

4.1.4.4. Tavşan

Alevi-Bektaşî inanç sisteminde tavşana dair pek çok inanç ve uygulama görülür. Tavşanla ilgili inançların başında gelen ise onun Alevilerce yenmesinin yasak olmasıdır. Tavşanla ilgili bu ve diğer inançların arka planında da hiç şüphesiz eski Türk inançlarının izleri vardır. O sebeple eski Türk inançlarındaki tavşana bağlı kabul ve uygulamalara değinmek yerinde olacaktır.

Kaşgarlı'nın *tavışgan* (Kaşgarlı, 1985: 513) olarak kaydettiği tavşana Türk dünyasında *dovşan* (Azerbaycan), *toşan* (Türkmenistan), *koyan* (Kazakistan), *koyon* (Kırgızistan), *kuyan* (Başkurdistan), *kuyan* (Tataristan), *kuyân* (Özbekistan), *toşkan* (Uygur Türkleri) benzer isimler verilir (Koraş, 2014: 223). Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Göktürk Kitabelerinin Tonyukuk adına dikilmiş olan kitabesinde yer alan “*Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz. Budun boguzı tok erti. Yagımız tegre oçuk erti, biz isig ertimiz.*” Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin bağızı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik (Ergin, 1996: 53, 92). ifadelerinden hareketle tavşanın Göktürkler döneminde bir tabu olmadığı, av hayvanı olarak görülüp etinin yendiği rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Yakut Türklerinin Yaratılış Efsanesinde yer alan yüce dağın zirvesi beyazlığından dolayı *ak tavşan derisine* benzetilir (Ögel, 2010: 102). Kitan Moğollarının kutsal hayvanı *kara tavşandır* ve onun Tanrının elçisi olduğuna inanılır (Ögel, 2010: 554). Yine Moğollar arasında anlatılan bir efsanede Moğol imparatoriçesi rüyasında bir kara tavşanın koynuna girdiğini görür ve imparatoriçe bu kara tavşandan imparator olacak oğluna hamile kalır. Ögel, kara tavşanın Türkler için kutsiyet içermediğini belirtir (Ögel, 2010: 559).

Silifke Tahtacılarına göre tavşan hem uğurlu hem de mundar kabul edilir. Yolda giderken tavşana rastlandığında bu uğur olarak kabul edilir çünkü tavşanın insanın üstünde bulunan uğursuzlukları alıp götüreceğine inanılır. Tavşan eski Türklerce totem kabul edilir. Fakat tavşan totemi olumsuz özellikleriyle ön plana çıkar. Orta Asya şamanlarının tavşana kozan tavşan tözüne de kozan töz dedikleri bilinmektedir (Eröz, 1992: 129).

Tavşan 12 Hayvanlı Türk takviminde dördüncü ayın simgesidir. Yakutlara göre tavşan kuraklığın habercisidir ve onu avlamaktan çekinmezler. Avladıkları tavşanın derisini yüzerek tahtadan yaptıkları tavşan figürüne giydirirler. Kötü düşüncelerden uzaklaşmak, uğursuzluklardan korunmak için tavşanın kulak ya da kuyruğu çatıya atılır. Tavşanın kafa tası evlerde saklanır, derisi beşiklerin üstüne gerilir. Kazan Tatarlarında tavşan adı tabudur, söylenmez (Roux, 1997: 70-72).

İslami inanç sisteminde tavşanın yenilmemesi gibi bir yasak yoktur. Sünniler arasında tavşan avlanır, eti yenir. Anadolu'nun bazı kırsal bölgelerinde kadınların kadınlar soba ve ocaklarının üstünü tavşan ayağıyla temizler. Pasta ve çöreklerini yağ içinde beklettikleri tavşanın ön ayağıyla yağlayıp yumurtaları bu şekilde sürerler. Tavşan ayağının bolluk ve bereket getireceği inancı bu uygulamayı geliştirir (Ergun, 2011: 298).

Roux, Anadolu Alevilerinin tavşana karşı soğukluk duyduklarını, hayvanların en pisi olarak gördüklerini söyler. Aleviler tavşan eti yemezler, varlığını uğursuzluk sayarlar, ona yakın olmaktan kaçınırlar (Roux, 1997: 66). Araştırmacı bu uygulamaların sebeplerini şöyle izah eder: Hz. Ali tavşan beslediği için ona dokunulmaz. Tavşana Hz. Ali'nin kedisi derler. Hz. Ömer kadın donuna girer. Tekrar erkek donuna girdiğinde tavşanlardan olan iki çocuğu dünyaya gelir. Tavşanın eti yoktur. Kandan derisi bulunur. Hz. Hüseyin'in katili Yezit'in ruhu tavşan donuna girer. Kötü niyetli insanların ruhunun da tavşan donuna gireceğine inanılır. Dişi tavşan kadın gibi ay hâli görür (Roux, 1997: 67). Araştırmacının Alevilerin tavşandan uzak durma, onu kerih görme, bu sebeple etini yememe inançlarını dayandırdığı bu sebeplere Ergun'un şu tespitlerini de ekleyebiliriz: Tavşan geviş getirmez ve çok tırnaklıdır. Bu sebeple mundardır, yenmez. Tavşanın başı kediye, kulakları eşeğe, burnu fareye ve ayakları köpeğe benzediği için eti yenmez. 12

imamların 8. İmam Rıza, tavşan etinin haram olduğunu belirtmiştir. Hızır tavşan donuna girdiği için bu hayvana dokunulmaz (Ergun, 2011: 286-287).

İlçe Alevileri arasında inanç kapsamında en çok adı geçen hayvanların başında tavşan gelmektedir. İlçede hamile kadın tavşana bakmaz. Baktığı takdirde çocuğunun damak özellikle de dudağının yarık olacağına inanılır. Böyle çocuklara *yarık dudaklı* ya da *tavşan dudaklı* denir (KK₁₄, KK₂₁, KK₃₀, KK₃₆, KK₄₃, KK₄₅, KK₄₈). Tavşan eti yenmez çünkü tavşan adet görür (KK₃, KK₁₉, KK₂₁, KK₃₂, KK₃₄). Tavşanın neden âdet gördüğüne ilişkin ise şöyle bir rivayet anlatılmıştır: Hz. Fatma yanındakilerle birlikte yolculuk yapmaktadır. Yalnız başına çalılık bir yerde dururken âdet bezi nasıl olursa yere düşer. Hz. Fatma utanıp ne yapacağını bilemez ve bezi çalılıkların arasına atar. Bez de Hz. Fatma mahcup olmasın diye tavşana dönüşür. Tavşan bu yüzden adet görür (KK₁₆). Yolculuk esnasında yolda tavşan görülürse ya da kişinin önünden geçerse uğursuzluk geleceğine inanılır (KK₁, KK₅, KK₁₃, KK₂₀, KK₂₆, KK₃₁). Tarla ekileceği zaman tarlada tavşan görülürse ekim işi ertelenir, tarla ekilmez (KK₉). Eski Türklerde tavşanın aydan geldiği için kutsal sayılması, tabulaştırılarak ona dokunulmaması unutulmamış, Türklerin kabul ettiği farklı din ve inançların içinde değişik kılıflara bürünerek Alevi-Bektaşî inançlarında da yaşamaya devam etmiştir denilebilir.

4.1.4.5. Güvercin

Divanü Lügat-it Türk'te *kökürçkün* şeklinde yer alan güvercin kelimesine Göktürk Kitabeleri'nde rastlanmazken Uygur metinlerinde *kögürçgün*, *kögüçkan*, *kögürçün* şekillerinde rastlanır (Caferoğlu, 1968: 114).

Ögel, güvercin motifine daha ziyade Güney-kültür dairesinde rastlandığını ama Kuzey-Türk kültür çevresinde de sıklıkla karşılaşılan bir motif olduğunu belirtir. Orta Asya destanlarında "*Aklıma köklü güvercin (kögürçin)*" ifadesinin sıklıkla kullanıldığını söyler (Ögel, 1995: 558).

Altay Türklerine ait Tufan Efsanesi'nde güvercine rastlanır. Bu efsaneye göre tufandan önce yeryüzünün sahibi Tengiz Han'dır ve onun zamanında Nama adlı meşhur bir adam yaşar. Tanrı Ülgen tufandan önce Nama'yı uyarır, bir gemi yapıp insan ve hayvanları kurtarmasını ister. Nama'nın üç oğlu gemi yapımını bitirir. İnsan

ve hayvanlar gemiye alır. Sular yükselir, yağmurlar yağar, tufan kopar ve sular çekildikten sonra gemi bir dağın tepesinde karaya oturur. Nama suyun derinliğini öğrenmeleri için kuzgun, karga ve saksagani gönderir. Bu kuşların geri dönmeleri üzerine Nama bu sefer güvercini gönderir. Gagasında bir dal parçasıyla geri dönen güvercin daha önce gönderilen üç kuşun bir leşin başına konarak gagalayıp durduklarını söyler. Bu duruma sinirlenen Nama kuzgun, karga ve saksagana kıyamete kadar leş ile beslenmeleri için beddua eder (dergiler.ankara.edu.tr, 2019). Efsanede güvercine sadakat ve doğruluk vasıflarının yüklendiği söylenebilir. Sibirya Türk masallarında dişi güvercinin bir erkekle, erkek güvercinin kadınlı olan birlikteliğine rastlanır (Yılmaz, 2012: 20).

Güvercin İslamiyet sonrası Dede Korkut Hikâyeleri'nden Deli Durul Hikâyesi'nde karşımıza çıkar. Bir yiğit gencin ölmesi üzerine Allah'a asi gelip Azrail'e kafa tutan Deli Durul'un gözüne Azrail ilkin tüm heybetiyle görünür. Deli Durul'un kılıcını çekip hamle yapması üzerine Azrail güvercin donuna girip bacadan çıkar. Durul atıyla onu takibe başlar. Giderken de bir iki güvercin öldürür. Azrail atın gözüne görününce at Deli Durul'u yere çalar. Azrail Deli Durul'un göğsünün üstüne oturur ve canını alacağını söyler (Ergin, 1989: 12).

Anadolu'da güvercin kutsal bilinir. Peygamber Efendimiz'in hicretinde örümceğin kapısına ağ ördüğü mağaranın içine yuva kurması sebebiyle masum ve sadık olarak görülmez. Uğrulu bir hayvan olarak kabul edilir, dokunulmaz, avlanmaz. Adana'da güvercin eti yenmez (Akyol, 2006: 34). Türk dünyasında ve Anadolu'da ölen insanın ruhunun güvercin donuna girip uzaklaştığına inanılır. Muğla Dalaman'da güvercinin kutsallığına dair şu avcı hikayeleri anlatılır: Güvercin vurulduğu takdirde havada pervane gibi döner, yere boynu kibleye gelecek vaziyette düşer ve gözlerinden yaş gelir. Güvercinler eşleriyle gezdiklerinden biri vurulursa diğeri de ölür. Güvercin vuranın tüfeği geri teper ve parçalanır, ağızından ve burnundan kan gelir. Çünkü Peygamber Efendimiz tarafından ayağına mektup bağlanan güvercin O'na postacılık yapmıştır. Dalaman çayı kenarında güvercinleri gören bir avcı onları avlamak için tüfeğini doğrulttuğunda güvercinlerin abdest alan yeşil sarıklı insanlara dönüştüğünü görür ve onları avlamaktan vazgeçer. Başka bir avcı ağacın tepesindeki güvercinleri avlamak istediğinde güvercinlerin bir kıza dönüştüğünü görür (Yılmaz, 2012: 39-40).

Sünniler arasında olduğu gibi Alevi-Bektaşî zümrelerince de güvercin kutsal olarak görülür. Bu kutsiyette Hz. Muhammet'in saklandığı mağarada yuva yapmasıyla birlikte Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'e güvercin donunda geldiği inancının da tesiri büyüktür. Hünkâr'ın güvercin donuna girmesi Velayetname'de şöyle anlatılmaktadır: Hz. Hünkâr Anadolu'ya yaklaştığı esnada mânâ âleminden Anadolu erenlerine selam verir. O sırada da elli yedi bin Anadolu ereni kendi aralarında sohbet etmektedir. Hünkâr'ın selamı o erenlerin yemeklerini pişiren Fatma Bacı'ya malum olur ve Hünkâr'ın yönüne dönerek elini göğsüne koyar ve üç kez *"Aleyküme-s selam."* der. Niye böyle yaptığını merak eden erenlere *"Anadolu'ya bir er geldi, size selam verdi. Aldığım onun selamıdır."* demesi üzerine erenler hâkimiyetlerini kaybedecekleri endişesiyle velayet kanatlarını arşa kadar birleştirerek Hünkâr'ın Anadolu'ya girişini önlemek için set çekerler. Bu durumu gören hünkâr *"Bismillah ve billah"* diyerek arşın tavanına sıçrar, orada meleklerce karşılanır ve güzel bir güvercin donuna girerek Sulucakarahöyük'te bir taşın üstüne iner ve taşın ayaklarının izi çıkar. Bunun üzerine Anadolu'nun gözcüsü olan Karaca Ahmet manevi bir seyre çıkar ve Sulucakarahöyük'te kaya başında tek bir güvercin gördüğünü ve korkuya kapıldığını erenlere söyler. Orada bulunan erenlerden Hacı Denizli doğan donuna girip güvercinin üzerine uçar. Tam güvercini yakalayacağı esnada tekrar insana dönen Hünkâr Hacı Denizli'yi doğan suretinde yakalar ve çok kuvvetli bir şekilde sıkarak *"Ey Hacı Denizli er ere böyle yapar mı? Biz size mazlum donunda geldik, eğer güvercinden daha mazlum bir hayvan olsaydı onun suretinde gelirdik."* demesi üzerine Hacı Denizli Hünkâr'ın eline ayağına kapanıp af diledi ve ona biat etti (Duran ve Gümüšoğlu, 2010: 201-211). Bu menakıbın etkisiyle olsa gerek Aleviler güvercini masum, mazlum olarak görür ve ona zarar vermezler.

İlçedeki tüm sözlü kaynaklar Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donuna girdiği kerameti anlatmaktadır. Bu anlatılarda Hünkâr'ı yakalamak üzere gelen kişi Hacı Denizli değil de Karaca Ahmet ya da başka bir zat olmaktadır. Yakalamak için gelen kişi şahin ya da atmaca donunda gelmektedir (KK₇, KK₁₅, KK₂₁, KK₃₀, KK₃₄, KK₄₁, KK₄₈, KK₅₂). Hünkâr'ın da buyurduğu üzere ilçe halkı güvercini masum, mazlum, saf, temiz olarak görürler. Güvercin sevgi ve kardeşliğin sembolüdür. Güvercine dokunmazlar, güvercini avlamazlar, güvercin eti yemezler, güvercinin yuvasını bozmazlar (KK₉, KK₁₅, KK₁₉, KK₂ KK₃₆). İlçe halkının güvercini kutsal etmesinin bir diğer sebebi de

Peygamber Efendimiz'in hicret esnasında saklandığı mağarada güvercinin yuva yapması, yumurtlaması; örümceğin de mağaranın kapısına ağ örerek Peygamber'imizi korumalarıdır (KK₁₁, KK₁₈, KK₂₄, KK₃₅, KK₃₉, KK₄₆, KK₅₀). İlçe halkı arasında güvercinin “*Etimi yiyen doymasın, pisliğime basan onmasın.*” dediği söylenir. Bu yüzden de güvercine dokunulmaz (Akkuş, 2010: 167). Güvercinle ilgili benzer başka bir ifade de güvercinin “*Pisliğime basan onmasın, yüzüme bakan doymasın.*” dediğidir ve bu yüzden güvercinin yüzü çok güzeldir ona bakmalara doyulmaz (KK₁).

4.1.4.6. Baykuş

Kaşgarlı Mahmut, baykuş kelimesiyle eş anlamlı olarak *ügi/ühi, koburga, yapakulak* kelimelerinin kullanıldığını söyler. Türklerin baykuşa genellikle *ügi* dediklerini, *ühi* kelimesinin öz Türkçe olmadığını da belirtir (Kaşgarlı, 1985: 56, 118, 238).

Roux'un belirttiğine göre bir Kazak ailesi baykuş suyundan geldiklerine inanır (Roux, 1994: 150). Ögel, Bayat Türklerinin ongunun *baykuş/ügi* olduğunu belirtir ve Türklerin çeşitli türden baykuşları ifade etmek için farklı kelimeler kullandıklarını söyler. Doğan türünden baykuşa *sarıg-kuş*, normal baykuşa *ükü-yapalak* dendiğini Boyat boyunun ongununun normal baykuş değil de gece doğanı cinsinden baykuş olduğunu ifade eder. Kırgızların baykuşları büyüklüklerine göre sıralayarak puhu kuşuna *ükü*, baykuşa *mıky-ükü*, atmaca baykuşuna ise *kırgıy-ükü* dedikleri bilinmektedir (Bayat, 2007: 357). Şamanların kıyafetlerinde baykuş tüyü kullandıkları tespit edilmiştir. Omuzlarına baykuş, puhu kuşu ya da kartal tüylerinden yapılan ve ülbek iki demet takarlar. Şaman şapkalarının tepesinde de 2, 9 veya 13 adet baykuş tüyü takılır (Anohin, 2006: 51-52, 56). Şaman'ın yardımcı ruhlarından biri de baykuştur (Şener, 2003: 36). Boratav, baykuşla ilgili bir efsane nakledeler. Efsaneye göre baykuş ve guguk kuşu önceleri insandır. Baykuş guguk kuşunun hizmetçisidir ve guguk kuşu sürekli haksızlık yapmaktadır. Bu haksızlıklara dayanamayan baykuş guguk kuşunu terk eder. Sürekli “Hak, hak!” şeklinde ötmesi de hakkını istemesindedir (Boratav, 2012: 101).

Türk dünyası ve Anadolu'da baykuşun genel olarak uğursuzluk getireceğine inanılır. Baykuşun bir evin yakınına ya da damına konup ötmesi o eve büyük bir yıkım geleceğine ya da evden birinin öleceğine delalettir. Baykuş ev yani ocak yıkar, o

ocağı virane hâline getirir ve orada yaşamaya başlar. Zaten baykuş aslı itibariyle ıssız yerlerde, viranelerde, yıkıntılarda, karaağaç tepelerinde yaşar. Baykuşun sesini duyan halk kulaklarını tıkar, okuyup üfler, Allah'a dua eder (Eyuboğlu, 1998: 118). Baykuşun ötmesini uğursuz sayan ve öttüğü eve ölüm getireceğine inanan Doğu Makedonya Türklerince baykuşun öldürüldüğü bile görülür (Yakup, 2016: 195). Gagauz Türkleri de baykuşu uğursuz sayar. Baykuş neşeli öter ve çırpınırsa endişe edilecek bir şey yoktur. Kederli ötüşü ölüm getirir. Evin etrafında dolaşarak uçarsa kahır getirir. Evin penceresine doğru çırpınıp öterse can alacağı anlamına gelir. Baykuş evin üzerinde durması, bir evden diğerine uçuşması, evin saçağına tüneyip ötmesi, bir insanın gözlerine derin derin bakması ölümün gelip çattığının işaretidir (Dinç, 2004: 90). Azerbaycan-Nahçıvan'da baykuş konan evden kötü haber gelir. Bu durumdan sakınmak için baykuşun konduğu yere ekmek ve ayna konulur. Ekmeği yemek isteyen baykuş aynada kendini gördüğünde kalbi patlamak suretiyle ölür (Caferova, 2016: 416).

Baykuş, Alevilerce de uğursuz sayılmakta, baykuşun ölüm, yıkım, felaket, yangın gibi uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Tunceli Alevileri (Yıldırım, 2010: 29), Antalya-Serik Tahtatacıları (Mecek, 2014: 45), Malatya-Kuluncak Alevileri (Gürer, 2008: 94) baykuşu ölüm kuşu olarak algılar.

İlçede baykuş uğursuzluk getirdiğine inanılan hayvanların başında gelmektedir. Baykuş viranelerde öter. Damında ya da yakınında öttüğü evi viraneye çevirir. O evin neslini bitirir. Bir evin damına ya da yakınına baykuş tünerse, konarsa, öterse o evden ölü çıkacağına inanılır (KK₁, KK₄, KK₉, KK₁₃, KK₂₁, KK₂₆, KK₃₂, KK₃₄, KK₃₅, KK₃₇, KK₅₂). Baykuşa baykuş değil de *Murat Baba* demek gerekir. Bu şekilde hitap edildiğinde kişinin muradını verir. Ona baykuş denildiğinde ise "*Bayıl da düş*" der ve uğursuzluk getirir. Baykuş çatıya konup çok öttüğü vakit uğursuzluğu dokunmasın, ev halkından ölen olmasın inancıyla bir soğan dörde bölünerek çatıya atılır ve baykuşa "*Umup umacağın, bizden alacağın bu olsun.*" denir (KK₃₅). Çatıya ayakkabı atıldığı da olur (KK₃₀). Baykuş öterken başına bakılır. Hangi eve bakarak ötüyorsa o evden birinin öleceğine inanılır. Baykuşun ötüşünün bazı durumlarda uğur getireceğine inanılır. Baykuş öterken "*vik vik, vikir vikir*" şeklinde ses çıkarırsa uğursuzluk getirir, "*guk güven, guk güven*" şeklinde ses çıkarırsa uğur getirir denmektedir (KK₁). İlçede baykuşla ilgili başka bir ilginç inanma görülmektedir. Bu

inanca göre baykuşa her gün bir serçe gelip kendini feda eder, kendini ona yem olarak sunar. Bir serçenin gelerek kendini baykuşun ayağına attığını görenler olmuştur (KK₁₉).

4.1.4.7. Turna

Anadolu'daki pek çok Alevi topluluğunda olduğu gibi ilçe Alevileri arasında da *turna* kutsal görülmekte, seilmekte ve ona zarar verilmemektedir (KK₁₂, KK₁₈, KK₂₁). Turna Kerbela, Necef taraflarında konakladığı ve o bölgeden geldiği için kutsal kabul edilir (KK₁₉). İbni Fadlan'ın Seyahatname'sinde Başkurtların bir bölümünün turnaya taptıklarını söylemesi (Fadlan, 2010: 26), Horasan erenlerinin bir toplantıya Ahmet Yesevi'yi çağırmak istemeleri ve görevlendirdikleri yedi erin turna donuna girmeleri (Duran ve Gümüşoğlu, 2010: 169), Alevi-Bektaşî nefeslerinde geçen turnanın sesini Hz. Ali'den alması, turnaların gökyüzünde semah eder gibi uçarken İmam Hüseyin'in yasını tutmaları (Eröz, 1992: 133-135) motifleri dikkate alındığında ilçe halkının turnayı neden kutsal gördükleri daha iyi anlaşılabilir.

4.1.4.8. Diğer Hayvanlar

İlçede yukarıda bahsi geçen hayvanların dışında diğer bazı hayvanlarla ilgili inanç ve uygulamalar şu şekilde tespit edilmiştir: Tilkiye kötü gözle bakılmaz. Tarlada, yolda, yolculuk esnasında bir kişinin önünden *tilki* geçerse uğur getireceğine inanılır (KK₁, KK₃, KK₉, KK₁₉, KK₂₀, KK₅₀). Horoz gündüz ya da gece vakti öterse uğursuzluk getireceğine inanır ve vakitsiz öten horoz beslenmez, kesilir (KK₁₂, KK₂₁, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅). Dilimizde yer alan “Vakitsiz öten horozun başını keserler.” sözünün temelinde de bu inanç yatıyor olmalıdır. İlçede horoza *Cebrail* de denmektedir, *horoz* küçük kurban olarak görülür. Rüyasında ölen bir yakınını gören kişi ölen yakınının ruhu için horoz kesip konu komşusuyla yer (KK₁₉). *Yılan* bazı durumlarda uğurlu bazı durumlarda ise uğursuz olarak addedilmektedir. Yılanın değiştirdiği derisi, havı nazara iyi geldiği düşünüldüğü için evde sandık içlerinde saklanır (Akkuş, 2010: 166). Rüyada görülen yılan düşmandır. Düşmandan bir kötülük geleceğine inanılır. Eskiden evlerde, tavandaki cerek adı verilen ağaçların arasında yılan çok olurmuş. Evde görülen yılan dokunulmaz, zarar verilmez, yılan öldürülmezmiş. Bir yılan ya da yavrusu öldürüldüğü vakit yavrunun anasının veya öldürülen yılanın eşinin

intikam alıp sokacağına inanılmaktadır (KK₄, KK₁₇, KK₂₄, KK₃₈). Olur da bir kişinin önüne yılan çıktığı vakit yılanı “*Şahmeran’ının başı için çekil, git.*” denirse yılanın zarar vermeyeceğine inanılmaktadır (KK₃₅). Yılanların evlerdeki süt dolu kaplara içmek için geldiğine inanılır. İlçede anlatılan bir hikâyeye göre bir evde yuva yapmış olan yılan yavrularından birini bulamaz. Yavrusunu ev halkından birinin öldürdüğünü düşünerek evde bulunan süt dolu kaba zehrini akıtır ki sütü içen ölsün. Bir müddet sonra yavrusunu görüp de yaşadığını anlayınca kimse içmesin diye süt kabını kuyruğuyla devirerek içindeki sütü döker (KK₂₀). Yine anlatıldığına göre kabri türbe içinde bulunana Kara Ahmet’in kızı olan Emine Bacı’nın yılanları sütle besler. Köyden bir genç hastalanır, yemeden içmeden kesilip zayıflamaya başlar. Bu gencin midesi şişer ve uyurken boğazına bir şey gelip boğulacak gibi olur. Aynı zamanda ocaklık yapan Emine Bacı gencin hastalanmasına neyin sebep olduğunu anlar. Büyükçe bir leğene sıcak süt doldurur. Genç ayaklarından başı leğenin üstüne gelecek şekilde tavana asılır. Bir süre sonra gencin ağzından leğendeki sütün içine bir yılan akıp düşer. Meğer genç testinin dibinde kalan suyu dikkatsizce içmiştir. Suyun içine düşmüş olan yılan yavrusunu hissetmemiştir. Yılan midesinde büyüyerek genci hastalandırır. Leğendeki süt kokusunu duyunca da ağzından akıp leğene düşer (Akkuş, 2010: 182). *Örümcek* ilçede kutsal kabul edilip öldürülmeyen bir diğer hayvandır. Kutsiyeti de Peygamber’imizin içinde olduğu mağaranın ağzına ağ öreerek O’nu korumasından gelir (KK₃₄, KK₃₅, KK₃₉, KK₄₃). Eşek hoş görülen bir hayvan değildir. Eşeğin anırması hayra yorulmaz (KK₃₃, KK₄₀, KK₄₃, KK₄₆). Karınca bolluk ve bereket sembolüdür. Kimin evinde görülürse o evin zengin olacağına inanılır. Karınca öldürülmez, çalışkanlığından dolayı sevilir ve onun yuvası bozulmaz (KK₆, KK₁₀, KK₁₁, KK₁₂, KK₁₉, KK₂₀). Yeni doğan kız çocuğunun özellikle koltuk altı ve tüm vücuduna ezilmiş karınca yumurtası sürülür. Böyle yapılıncı kız çocuğunun vücudundan kıl çıkmayacağına inanılır (KK₆). İlçede hamile kadın kediye bakmaz. Bakarsa çocuğunun kedi gibi nankör olacağına inanılır (KK₁₂). *Kara kedi* görmek uğursuzluk getirir. Kara kedi gören kişi üç kere saçını çekerse bu uğursuzluğu bertaraf etmiş olur (KK₆, KK₉). Kedi bir patisiyle yüzünü temizlemesi eve misafir geleceğinin işaretidir. Kedilerin yıldızlara bakarak yolunu bulacağına, nereden düşer veya atlarsa hep dört ayağının üstüne düşeceğine inanılır (Akkuş, 2010: 166) ve “*Kedi dokuz canlıdır.*” denir (KK₂₇, KK₃₃, KK₃₉). *Geyik* kutsal kabul edilen hayvanlardan bir diğeridir. Geyik boynuzu kutsaldır, uğur getirir, nazarı önler

(KK₃₂). Nitekim Hünkâr'ın dergahındaki mutfakta, kara kazanın üstünde duvara asılmış büyük boynuzlu bir geyik kafası vardır (bk.: Fotoğraf-34). Eski Türklerde geyik kutsaldır ve öldürmek yasaktır. Şamanların koruyucu ruhlarında biri de geyiktir, Abdal Musa geyik donuna girer, Geyikli Baba geyiklere binerek gezer (Eröz, 1992: 132-133). Eski Türklerden bu yana geyik kültürüyle bahsi geçen ve daha pek çok örneğe bakıldığında ilçe halkının geyiği kutsal saymalarındaki dini devamlılık daha iyi anlaşılmaktadır. *Kaplumbağanın* nazarı önleyici özelliklerinin olduğuna inanılır. Büyük kaplumbağaların kabuğu evin dış kapı ya da duvarına asılırken, kaplumbağa yavrularının kabukları evde vitrin ya da gözle görülebilen bir yere koyulur (KK₂₅, KK₂₉, KK₄₁). Çocukluğumda vitrinimizin içinde küçük kaplumbağa kabuğu görmüşlüğüm vardır. *Koyun*, *koç*, *keçi* ilçede sevilen, olumlu inanç geliştirilen hayvanlardandır. Yolculuk esnasında koyun ya da keçi sürüsüne rastlanıldığında uğur getireceğine inanılır (KK₁). İlçede kurban olarak inek, tosun değil de koyun, keçi tercih edilir. Büyükbaş hayvanın kurban olarak tercih edilmediği bazı kişilerce ifade edildi. Koyun melek olarak görülmekte ve temiz kabul edilmektedir (KK₁₇, KK₃₄). *Keklik* cinsine göre uğurlu ya da uğursuz sayılmaktadır. Çil keklik uğursuz kabul edilir. Çünkü Hz. Ali düşmanlarından kaçarken “*Ali kavakta, adı savakta.*” diyerek Hz. Ali'nin yerini beli etmiştir (KK₁₁, KK₁₂, KK₃₄, KK₃₅). Kınalı keklik ise kutsal kabul edilir ve ona zarar verilmez. Hacıbektaş Alevilerinin kınalı kekliği kutsal kabul etmelerinin sebebi de kekliğin ağzındaki ve ayaklarındaki kırmızılığı Hz. Hüseyin'in kanından aldığına inanmalarıdır (KK₃₄, KK₃₅).

Tüm bu açıklamaların ışığında Hacıbektaş halkı arasında hayvan kültü inancı tüm canlılığıyla yaşamaktadır. Eski Türk inançlarında kutsal kabul edilen, tabulaştırılan hayvanların bu özelliklerini ilçede korudukları gözlenmektedir. Uğurlu ve uğursuz kabul edilen hayvanlara dair inançlar genel olarak değişmemiştir denilebilir.

4.1.5. İnsan Hayatının Safhalarıyla İlgili Kültler ve İnançlar

İnsan hayatında önemli bir yer teşkil eden geçiş dönemlerini *doğum*, *evlenme* ve *ölüm* şeklinde üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Her biri kendi içinde pek çok alt başlık halinde işlenen bu dönemlerle ilgili inanç, uygulama, töre, tören, âdet ve gelenekler Türk inanç sisteminin önemli bir bölümünü oluşturur. Geçiş

dönemleriyle ilgili bu inanç, adet ve uygulamaların temelinde ise korumak, kutlamak, kutsamak, geçilen yeni safhayı tespit etmektir. Korumakla ilgili kast edilen ise geçiş aşmasında her türlü zarar ve kötülüğe açık olan insanoğlunun bu kötülüklerden bertaraf edilmesidir (Örnek, 2000: 131).

4.1.5.1. Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Doğum insan hayatının ilk eşiği, geçiş döneminin ilk safhasıdır. Ailenin, soyun devamı doğumla gerçekleşeceğinden çocuk sahibi olmak hem günümüzde hem de geçmişte Türk aile ve sosyal yaşantısında oldukça önemli ve saygındır. Çocuk sahibi olamayan ailelerin ve özellikle de kadınların çocuk sahibi olamamanın sıkıntılarını yaşar. Doğum ve çocuk sahibi olma bu derece önemsendiğinden doğum ve doğacak olan çocuk daha ilk aşamalarından son aşamasına kadar büyük bir önem ve titizlik içinde gerçekleştirilir, koruyucu faaliyet, inanç ve uygulamalar tatbik edilir.

4.1.5.1.1. Doğum Öncesi İnanç ve Gelenekleri

4.1.5.1.2. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalma

Türk dünyası ve inanç sisteminde doğum hem aile hem de toplum açısından oldukça önemli olduğundan pek çok önemli ritüelin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Geçiş döneminin ilk ve en önemli safhalarından olan doğum ile ilgili bu ritüel, inanç ve pratikler doğumdan önce ailenin çocuk istemeye başlamasından itibaren uygulanmaya başlanır (Örnek, 2000: 132).

Türklerin doğum ve neslin devamı görevini Umay/Ayızıt'a yüklediklerinden, Umay'ın çocuk doğmadan önce onu korumaya başladığından, rahme düşen çocuğa kut üfleyip onu canlandırdığından, doğumdan sonra belli bir süre onu koruyup kolladığından, kısır kadınların çocuk sahibi olabilmek amacıyla Ayızıt'ı sembolize eden oyuncak bir bebek yapıp yataklarının altında sakladıklarından çalışmanın ilgili yerinde bahsedilmiştir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Umay'ın yerini Fadime Ana/Fatma Ana alır. Neslin devamının ocak kültürüyle de yakından ilgisi olduğu bilinmektedir. Ocak ailevi sembolize eder, ateşinin canlı olmasına dikkat edilir. Çocuğu olmayan aileler toplum tarafından takdir edilmez kadına *kısır, tutuk, faydasız*

(Acıpayamlı, 1974: 13); erkeğe ise *zürriyetsiz, ocağı batmış, ocağı sönmüş, ocağı körelmiş* (Araz, 1991: 93) gibi ifadeler kullanılır.

Yakutlar Tanrı'dan özellikle erkek çocuk ister ve Ak Şaman'a başvururlar. Ak Şaman Ayızıt'a ya da Tanrı'ya dua eder. Çocuk isteme töreninde kanlı kurban sunumu yapılmaz, bir hayvan ıdık niyetiyle serbest bırakılır ve ıdık edilen hayvana kimse dokunamaz. Çocuğu olmayan Yakut kadını kutsal bilinen bir ağacın altına gider, o ağacın altına ak boz at derisi sererek üstüne oturur. Ağlayıp sızlayarak, içten bir şekilde çocuk verdiğine inanılan yer ve ağaç iyesine dua eder (İnan, 1986: 167).

Türklerin çocuk isteme, çocuğa özlem duyma, çocuğu olmayanlara yaklaşımı, kız ve erkek çocuk algısı destan, efsane ve hikâyelerde rahatlıkla tespit edilebilir. Manas Destanı'nda Manas'ın babası Cakıp, Manas doğmadan önce karısına “*Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin. Çocuksuz kadın dul kadın, kısır kadın.*” (İnan, 1992: 5) diye seslenir. Destanda hamile kalmak için başvuru çarelerinden elma motifi dikkat çeker. Elma gebeliğin, bolluk ve bereketin sembolüdür. Pek çok halk hikayesinde Hızır ya da ak sakallı bir ihtiyarın verdiği elmayı yiyerek hamile kalma motifine rastlanır Türklerin çocuksuzluk ve çocukların cinsiyetiyle ilgili algılamalarının en bariz örneğine Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde rastlamak mümkündür. Hanlar Hanı Bayındır Han bir gün çok büyük bir ziyafet vermek ister bir tarafa ak otağ, başka bir tarafa kızıl otağ, diğer bir tarafa da kara otağ kurdurarak “Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı kara otağa alın, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyun yahnisinden getirin. Yerse yesin, yemezse kalksın gitsin. Oğlu kızı olmayana Tanrı Teala gazap etmiştir, biz de ederiz, iyi bilin” der. Hiçbir çocuğu olmadığı için böyle ağır bir uygulamaya maruz kalan Dirse Han eve gelir ve karısına bu üzücü olayı anlatır. Karısı ise bütün Oğuz beyleri için büyük bir ziyafet vermesini, fakirlerin gönlünü almasını, böyle olduğu takdirde Allah'ın kendilerine de bir çocuk vermesini söyler. Gerçekten de dediği gibi olur. Ziyafette tüm Oğuz beyleri el açıp dua eder ve bir ağzı dualının vesilesiyle Dirse Han'ın bir erkek çocuğu olur (Ergin, 1989: 4). Hikâyede erkek çocuğun kız çocuğunda yeğ tutulduğu, çocuğu olmayanların ise Allah'ın gazabına uğradıklarına inanıldığı açıktır. Erkek çocuğun tercih edilmesine Altaylılarda da rastlanmaktadır. Altaylılar erkek çocuk doğduğunda

toy yapıp bu durumu kutlarken kız çocuk doğduğunda toy düzenleyip kutlama yapmaz (Dilek, 1996: 52). Yeri gelmişken ifade etmek gerekir ki Anadolu'da bu erkek çocuk algısı uzunca bir zaman devam etmişken günümüzde çocuklar arasındaki bu cinsiyet algısının önemli ölçüde kırıldığı gözlenmektedir.

Örnek, Türk toplumunda kısırlığı giderme ve gebe kalma ile ilgili inanç ve uygulamaların şu üç bölümde incelenebileceğine belirtmiştir: 1. *Dinsel - Büyüsel Nitelikte Olanlar*: Yatır, türbe ve ziyaret yerlerine gidilerek dua edilir, kurban kesilir, adaklar adanır. 2. *Halk Hekimliği ve Geleneksel Sağaltmayla İlgili Olanlar*: Kadın çeşitli buğulara oturtulur. Kadının beli çekilir, bele yakı vurulur, kasıkları sarılır. Çeşitli ilaç terkipleri hazırlanarak kadının rahmine konur. Kaplıca, içme ve şifalı sulara gidilir. 3. *Bilimsel Nitelikte Olanlar*: Doktora, ebeye, hastanelere gidilir (Örnek, 2000: 132-133).

İnceleme sahası olan Hacıbektaş'ta kısır ya da çocuğunun olmasını isteyen kadınlar için yapılan öncelikli uygulama Hacı Bektaş Veli'nin türbesini ziyaret etmektir. Hünkar'ın türbesi ziyaret edilir, türbede dua edilir ve adak adanır (KK₁, KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₁₆, KK₂₁, KK₂₂, KK₂₃, KK₂₇, KK₃₅, KK₃₉, KK₄₁). Türbede bulunan ve kutsal olduğuna inanılan kara dut ağacına çaput, bez bağlanır (KK₁, KK₂, KK₅, KK₈, KK₁₁, KK₁₂, KK₁₄, KK₂₀, KK₂₆, KK₃₆, KK₄₀, KK₄₃, KK₄₉).³³ Çilehane'deki alıç ağaçlarına, Hırka Dağı'ndaki ardıç ağacına da çocuk niyetiyle bez, çaput, naylon, ip parçaları bağlanmaktadır (KK₈, KK₁₃, KK₂₇). Çocuğu olmayan kadın türbeye satılır bir nevi adanır. Kadının boynuna ip ya da yazma bağlanarak türbe etrafında üç kez dolandırılır ve “*Bu gelini sana sattık.*” denir. Gelinin çocuğu olursa “*Gelin çocuğunu bu türbeden aldı.*” denir (KK₁). Çocuğu olmayan kadınların en çok yaptıkları uygulama ise Hacı Bektaş Veli tarafından taşa döndürülen arpa, buğday ve mercimekten yutmaktadır.³⁴ Arpa, buğday ve mercimeğin taşa döndürülme kerameti yöre halkı tarafından bazı farklılıklarla şöyle anlatılmaktadır: Yöre halkının harman yeri olarak adlandırdığı yerde ekinler toplanmıştır. Harman sahiplerinden bazıları yanlarına yaklaşmakta olan Hünkârı tanımazlar ve dilenci sanarak ekinlerinin üstünü örterler. Hünkâr yaklaşıp “*Örtünün altında ne var?*” diye sorduğunda “*Bu sene*

³³ Balım Sultan'ın türbesinin önünde bulunan bu ağaç koruma altında olduğundan uzunca bir süredir bu duruma izin verilmemektedir. Günümüzde yine de ağaca bez ya da çaput bağlandığı görülmekte, bu bağlanan bezler görevlilerce çözülmektedir. Zaten ağacın bir tarafı kurumuş vaziyettedir. Ağacın gelecek nesiller tarafından da görülmesi adına koruma faaliyetleri yürütülmektedir.

³⁴ Bahsi geçen kerametle ilgili bk.: Duran ve Gümüsoğlu, 2010: 325-333.

ekinden verim alamadık, hep taş.” cevabını alır. Durumu sezen Hünkâr “*İyi, taş olsun.*” der ve oradan uzaklaşır. Harman sahipleri örtüyü kaldırdıklarında arpa, buğday ve mercimeklerinin taşa dönüşmüş olduğunu görür (KK₇, KK₁₈, KK₃₄, KK₃₅, KK₅₂). Başka bir rivayete göre de yılın birinde çok büyük bir kıtlık olur. Aksaray’ın ileri gelenleri toplanarak ödünç arpa buğday, mercimek, para istemek için Hünkâr’ın dergâhına gelirler. Hünkâr hibe mi ödünç mü istediklerini sordurur. Gelenler de “Hibe desek az verirler. En iyisi ödünç diyelim de çok versinler.” diye düşünerek ödünç istediklerini söylerler, yanlarında getirdikleri katır ve eşeklere seklemelere -32 kg. lık taşıma aracı, bir nevi küfe, heybe, denk- istediklerini doldurarak giderler. Aradan üç dört hasat zamanı geçer fakat ödünçlerini geri getirmezler. Bunun üzerine Hünkâr haber salar ve borçlarını ödemelerini ister. Onlar da seklemelerin bir kısmını taşla doldurup üzerini tahılla örterler. Hünkâr bu durumu anlar ve “*Bizim niyetimiz size hibe vermektir, siz ödünç istediniz. Bizim sizin getirdiğinize ihtiyacımız yok hepsini dökün.*” der. Seklemlerin içindekileri yere döktüklerinde hepsinin taşa dönüştüğünü, ceplerindeki paraların da taş olduğunu görürler (KK₁₉, KK₂₀, KK₂₁, KK₅₁). Hünkâr Hacı Bektaş’ın çocuğu olmayan kadınlar için taşlaşmış buğday yutanın oğlu, mercimek yutanın kızı olacağını söylemesi üzerine o zamandan bu zamana bu inanç yöre halkı tarafından uygulanmaktadır. Bu inanç sadece Aleviler arasında değil Sünniler arasında da yaşamaktadır. Çocuk isteyen Sünni kadınların da bu taşları yutup hamile kaldıkları görülmektedir. Derleme yapılan tüm kaynak kişiler Hünkâr’ın bu kerametini anlatmakta ve hemen hepsi günümüzde dahi taşlaşmış buğday ve mercimek yiyen kadınların hamile kaldığına ilişkin gözlem ve tecrübelerini anlatmaktadır. Bu anlatılardan bazıları şu şekildedir: “Annemin yedi sene çocuğu olmamış. Bir gün harman yerinden geçerken yol kenarında ağzına bir buğday bir mercimek alıp yutmuş. Gece annemin rüyasına Hacı Bektaş girmiş. Anneme ‘Çocuğun olacak, yalnız kapımın eşiğine bir halı getirip sereceksin.’ demiş. Annem ertesi gün halı alıp türbenin eşiğine sermiş. Annemin bir kız bir erkek olmak üzere yedi çocuğu oldu. İlk çocuğu benim. Bana hamileyken de sağ kulağımı kaşımış. Buradan da et beni şeklinde bir mercimek bir buğday çıkmış.” (KK₃₅).³⁵ Hünkâr’ın türbesini ziyarete Kırşehir’den Sünni bir kadın gelir. Bir sohbetle Alevi dedesiyle

³⁵ Kaynak kişi kulağını gösterdi kulağındaki mercimek ve buğday şeklindeki et parçası bariz şekilde görülmekte. Kaynak kişilerin inanıp belirttiği üzere annesi buğday ve mercimek yutarak doğan çocukların vücutlarının herhangi bir yerinde mutlaka buğday, mercimek ya da başka bir şekilde işaret çıkar.

otururlar. Çocuğu olmadığından bahis açılınca dede Hünkâr'a yürekte bağlanmasını ve buğday yuttuğunda çocuğunun olacağını söyler. Kadın dedenin dediklerini yapar ve bir süre sonra hamile vaziyette tekrar ziyarete gelir. Dede bu sefer iki oğlu olacağını, birinin adını Hasan diğerininkini Hüseyin koymasını söyler. Kadın çocuklarını doğurur, adlarını Hasan ve Hüseyin koyar. Her iki çocuğun göbeğinin altında Zülfikar'ın şekli kafalarının arka kısmında da ay-yıldız bulunmaktadır. Kadının kocası Hasan ve Hüseyin adlarına razı olmadığından kadını boşar. Kadının annesi de bu durumu önceden rüyasında görür. Hz. Ali, yaşlı kadının rüyasına girer. Kadının torunlarından Hasan bir elinde Hüseyin diğer elindedir. Hz. Ali "Bu çocuklar sana emanet." diyerek kadının kucağına bırakır (KK₃₅).³⁶ Yine çocuğu olmayan Sünni bir kadın gelir, yaşlı bir Alevi ninesiyle türbeye gider, orada dua eder, temizlenip yıkanan, okunup üflenen buğdaydan yutar ve beline de türbeden aldığı yeşil bezi bağlar. Kadın hamile kalır, iki oğlu olur. Hünkâr'a gelip çocuk isteyen kadınlardan biri de duasında "*Bana bir çocuk ve ama senin vasıtanla olduğu belli olsun.*" der. Çocuk sırtında ele benzeyen, açık sarı renkte, dokunulduğunda yumuşak olduğu anlaşılan bir izle doğar (KK₂₁, KK₂₂, KK₃₅). Çocuğu olmayıp da türbeye gelen, Hacı Bektaş Veli'ye, dua eden, mercimek ya da buğday yutup çocuk sahibi olan kadınlar türbeye kurban adar. Çocukları 4-5 bazen de 7 yaşına gelinceye kadar her sene türbeye kurban keser (KK₂₁, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅).

Çocuk isteyen kadınların başvurdukları bir diğer yöntem de beşik şeklindeki taşla ilgilidir. Hacıbektaş'ın Çivril köyünün merkezinde kutsal kabul edilen dört köşe bir yığma taş ve bu taşın giriş kısmında da beşik şeklinde bir taş vardır (bk.: Fotoğraf-35,36). Çocuk isteyen kadınlar beşiğin içine oyuncak bebek koyup sallar, dua eder (KK₂₁).³⁷ Hünkâr'ın çile damının üzerinde bulunan ve beşik denilen taşın kadınlar tarafından çocuk sayısı az isteniyorsa az sallandığı, çocuk sayısı çok isteniyorsa çok sallandığı söylenmektedir. Günümüzde bu taşın da akıbeti bilinmemektedir (Akkuş, 2010: 117). Ayrıca evlenip bir araya gelemeyen, birlikte olamayan bu yüzden çocukları olmayan karı kocaların ruhuna cin, peri girdiğine inanılır. Onları bu

---

³⁶ Kaynak kişinin belirttiğine göre bu çocuklar şu an 4-5 yaşındalar ve anneleri her sene türbeyi ziyaret edip çocukları adına kurban kesmekte. Anlattıklarının gerçekliğini teyit etmek için de "Anne ve çocukları geldiğinde çağırayım, çocuklardaki işaretleri siz de görün." demektedir.

³⁷ Bahsedilen yerle ilgili yapılan saha araştırmasında ziyaret yeri girişinde adı geçen taş beşiğin orada bulunmadığını tespit edildi. Ne zaman, kimler tarafından, nasıl alındığı bilinmemekte. Müze çalışanlarıyla yapılan görüşmede uhdelerinde böyle bir beşiğin bulunmadığını, konuyla ilgili bilgilerinin olmadığını belirttiler.

durumdan kurtarmak için sabah gün doğmadan önce mahallelerde bulunan dibek taşlarının etrafında üç kez dolaştırıldıklarında bu durumdan kurtulup, bir araya gelip, çocuklarının olacağına inanılır (KK₁).

İlçede hamile kalmak isteyen kadınlar için yapılan başka uygulama ve inançlar da mevcuttur. Hacı Bektaş Veli türbesinin dışında çocuk dursun ocağı vardır. O ocağa gidilip dua edilir (KK₉). Çocuğu olup da düşen, yaşamayan kadınlara ocaktan ip alınır. Okunan ip kadının karnına bağlanır, ipe düğüm atılır. Kadın hamile kalıp da karnı büyüdükçe ip genişletilir. Doğum anı geldiğinde ise ipin düğümü çözülüp ip çıkarılır. İp bağlama işini kim yaptıysa çözmeyi de o yapar. Kadına okutulmuş atlet giydirilir, muska takılır (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₄, KK₂₅, KK₄₅). Kadının beli çektirilir, beline yakı yapıştırılır. Kasıkları sıcak tutulur. Katran bir beze sarılarak kadının rahmine konulur. Bu bez orada üç gün durur ve iltihap varsa sökeceğine inanılır. Pis kanı çeksin diye kadının rahim ağzına sülük yapıştırılır (KK₆, KK₉). Ebegümece otu suda kaynatılır. Çocuğu olmayan kadın bu otun sıcak buğusuna oturtulur. Toprak kızdırılarak kadının toprağa oturması sağlanır (Akkuş, 2010: 179).

Yörede çocuğu olup da yaşamayan, ölen kadınlar için tıbıga/tıvıga/tıvgalı terimleri kullanılır. Aynı zamanda az da olsa bu tabirlerin erkekler içinde kullanıldığı görülür. Tıvgalı kadınlar uğursuz sayılır yeni doğum yapmış loğusa ve bebeklerinin yanına yaklaştırılmazlar. Tıvgalı kadınlar tıvga ocağına gider okunup üflenir. Ocak kadının kıyafetlerinden birini okur bu kıyafet kedi köpek eniklerinin üzerine silkelendiğinde kadındaki tıvganın, uğursuzluğun bu hayvanlara geçeceğine inanılır. Tıvgalı kadının üzerindeki bu uğursuzluğu bebeklerin üstüne de silkeleyebileceği korkusundan bebeklere, küçük çocuklara yaklaştırılmazlar (KK₁₆, KK₂₂, KK₂₄, KK₃₅). Hacıbektaş'ın Kütükçü köyünde on iki çocuğu olup da çocuklarının hiçbirisinin yaşamadığı bir adam vardır. Bu adam balçıkların içinden çıyanları toplar, çıyanların dış derilerini soyarak pis kanlarını akıtmak suretiyle bu çıyanları vücudunun her yerine sürer ve ondan sonra adamın doğan çocukları yaşamaya başlar (Akkuş, 2010: 179). Bu tıvgadan kasıt muhtemelen kötü iyelerdir. Kadın ya da erkeğe musallat olmuştur. Eski Türk inançlarında çocuklara ya da kadınlara musallat olan al ruhunun bir tezahürü olarak açıklanabilir.

İlçede kısırlığı giderme, çocuğun düşmesini önleme ve genel olarak gebe kalma ile ilgili inanç ve uygulamalara bakıldığında Alevi-Bektaşî inanç sisteminde atalar

kültünün yoğun olarak yaşatıldığı görülmektedir. Hamile kalmada kullanılan en önemli unsurların başında türbe ziyareti gelmektedir ki bu durum atalar kültürünün en önemli yansımasıdır. Ocağa gidilmesi de atalara, ecdada saygıyı gösterir. Bir diğer önemli unsur da taşlaşmış buğday ve mercimeklerdir. Bu buğday ve mercimekler taş-kaya kültürünün yaşatıldığını gösterir. Ayrıca daha önce bahsi geçen Türkler ait eski bir yaratılış efsanesinde genç bir kızın gökten düşen bir buz parçasının içinde bulunduğu iki buğday tanesini yutarak hamile kalma motifinin Alevi-Bektaşî Türkleri arasında ardan geçen onca asra rağmen hâlâ yaşıyor olması dikkate şayan bir durumdur. Taş beşik inancı da taş-kaya kültürünün mevcudiyetini gösteren başka bir diğer unsurdur. Bu uygulamalarda taşın koruyucu, şifa ve güç verici fonksiyonlarından faydalanma amacı güdülmektedir. Yüksek dağ ve tepelere çıkılıp dua edilmesi, ağaçlara bağlama yapılması dağ, ağaç ve tabiat kültürlerinin varlığını koruduğunun işaretleridir.

4.1.5.1.3. Hamilelik Dönemi İnanç ve Uygulamaları

Türk inanç sisteminde hamile kalmak kadar hamilelik dönemi de oldukça önemlidir. Bu sebeple hamileliğin anlaşılması, çocuğun cinsiyetinin tespiti, çocuk ve anneyi bu dönemde beleyen tehlikelere karşı koruma bağlamında pek çok inanç ve uygulamayla karşılaşılır. Bu inanç ve uygulamalarda da eski Türk inançlarının izlerine rastlamak kaçınılmazdır.

Ülkemizde ve ilçede kadının hamile kaldığının en önemli belirtisi âdet görmesinin kesilmesidir. Kadının midesinin bulanması, kokulara karşı aşırı hassas olması, hoşlanmadığı kokuları alınca istifra etmesi, gündüz vakti uykusunun sık gelmesi, dudak, göğüs ve kalçasının dolgunlaşması, karnının belirmeye başlamasıdır.

Hamilelik dönemiyle ilgili bir başka önemli durum ise hamile kadının bazı yiyecek ve içeceklerden tiksinerken uzak durması; bazı yiyecek ve içeceklere karşı ise aşırı istek duyması olarak tanımlanabilen *aşerme* durumudur. Aşerme genellikle hamillğin üçüncü ayından sonra ortaya çıkar. Aşerme, *aşyerme* olarak da bilinir. Kelimedeki *yermek*, “beğenmemek, kötülemek” anlamındadır. “Kötü yiyeceklerden tiksirmek, kaçınmak” anlamındaki kelime zamanla anlam iyileşmesine uğramış ve “Canı çekilen yiyecekten uzak durmamak, mutlaka tatmak zorunda olmak” gibi olumlu bir anlam kazanmıştır (Örnek, 2000: 134). Ülkemizde aşerme ve genel olarak

hamilelik kelimesiyle ilgili *aşeriyor, aşyeriyor, aşeren, aşveren, aşyeren, aşçalıyor, yerikliyor, yerikli, yerik yeriyor, yergin, yerikleme, başı kel, başı döngün, başı bozuk, göğnü kötü* (Örnek, 2000: 135), *gebe, hamile, yüklü, karnı burnunda, iki canlı, ağrıyor, gövdeli* (Acıpayamlı, 1974: 25) gibi pek çok tabir kullanılır. İlçede ise hamile kadınlar için en çok hamile, gebe, yüklü, ikicanlı kelimeleri kullanılır (KK₅, KK₁₄, KK₂₂, KK₃₇, KK₄₁). İlçede hamilelik için kullanılan aynı kelimeler Nevşehir merkezde de kullanılmaktadır.

Kadının hamile olduğu anlaşıldığında herkes tarafından merak edilen çocuğun cinsiyetinin belirlenmesidir. Bu amaçla yöre halkı arasında bazı uygulamalar yapılır. Hamile kadının aşerdiği yiyeceklere, karnı ve vücudunun aldığı şekle, yüzünün rengi ve güzelleşip güzelleşmediğine, gördüğü rüyaya göre yorumlar yapılır. Bazı uygulamalarda hamilenin haberi olurken bazılarında olmaz. Hamile farkında olmadan yapılır. Hamile kadının kalçası ve karnı genişse kızının, karnı sivri ise oğlunun olacağına inanılır. Hamilenin yüzü çillenip sisli bir görünüm alırsa kız, güzelleşirse erkek olur. Göbek deliğinin altındaki çizgi eğri ise kız, düz ise erkek çocuk doğacağına; ekşi yiyeceklere aşerilirse kız, tatlı yiyeceklere aşerilirse erkek çocuk doğacağına inanılır (KK₅, KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₄, KK₂₂, KK₂₅, KK₃₅, KK₄₅, KK₄₈). Hamile kadın ebeye götürülür. Ebe, hamileyi kontrol eder kontrol eder. Hamilenin sağ kasık tarafı şişse oğlan, sol kasık tarafı şişse kız doğuracağı söylenir (Akkuş, 2010: 108).

Yörede çocuğun cinsiyetini anlamak için hamileden habersiz uygulamalar da yapılır. Odada bir minder altına bıçak, diğer bir minder altına makas konulur. Hamile kadın odaya girdiğinde altında bıçak olan mindere oturursa oğlu, makas olan mindere oturursa kızı olacağına inanılır. Hamile kadının tepesinden haberi olmadan tuz serpilir. Hamile vücudunun üst kısımlarını kaşırsa oğlu, alt kısımlarını kaşırsa kızı olur (KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₄₉).

Türk inanç sisteminde canlı cansız bütün varlıkların bir ruhu olduğuna inanılır. Bu ruhlar iyi ve kötü olarak adlandırılır. İyi ruhlu varlıklar insanlara yardım edip, onları korurken kötü ruhlu varlıklar ise zarar verir. Bu bağlamda hamile kadının hamilelik süresince bazı nesne, kişi veya hayvanların fiziki veya ruhsal teması neticesinde çocuğun fiziki ve ruhsal özellikleri, değişebilir inancı mevcuttur. Bu sebeple anne adayı doğacak çocuğunun ruhi ve fiziki özellikleri açısından olumsuzluk

oluşturacağına inandığı bazı yiyecek, eşya, hayvan ve kişilere bakmaz, onlarla fiziksel temas içinde bulunmaz. Tam tersi çocuğun ruhi ve fiziki özelliklerine olumlu katkıda bulunacağına inandığı yiyecek, eşya ve kişilere karşı herhangi bir kaçınmada da bulunmaz.

Doğacak çocuğun güzel olması için aynaya, güzel kadınlara ve yakışıklı erkeklere bakılır. Sevilen, yakışıklı ve güzel görülen film artistlerinin fotoğraflarına bakılır. Hünkar Hacı Bektaş'a benzesin diye resimlerine bakılır. Kadın çocuğunun kocasına benzemesini istiyorsa kocasına bakar (KK4, KK7, KK9, KK11, KK12, KK15, KK16, KK27, KK37). Çocuğun gamzeli olması isteniyorsa ayva (KK6), güzel olması isteniyorsa elma yenilir (KK12, KK16).

Çocuğa fiziki olarak zarar vereceğine inanılan bitki ve yiyeceklerden uzak durulur. Gül koklanmaz, güle dokunulmaz. Eğer anne güle dokunup bir yerine kaşırsa çocuk güllü (lekeli) doğar (KK39, KK48). Anne dalak, ciğer, çilek yemez, canı ister de yerse elini yıkamadan vücudunun hiçbir tarafına dokunamaz. Dokunursa çocuğun vücudunda yediklerinin biçim ve renginde lekeler olur (KK7, KK13, KK18, KK22, KK25, KK29). Zeytin yendiğinde el hemen yıkanmazsa çocuk kara doğar (KK6). Yörede tespit edilen bu inanç ve uygulamalar, her varlığın bir ruhu vardır ve ruhlar insana iyi ya da kötü tesirde bulunur inancının hâlâ yaşadığının göstergeleridir.

İlçede çocuğun fiziki özelliklerini olumsuz etkileyeceğine inanıldığından hamilelik sırasında hayvanlarla ilgili kaçınmalar oldukça dikkat çekicidir. Kaçınılan hayvanlar içerisinde ise tavşan neredeyse ilk sırada yer alır. Hamile kadın tavşana bakmaz. Baktığı takdirde çocuğunun damak özellikle de dudağının yarık olacağına inanılır. Böyle çocuklara *yarık dudaklı* ya da *tavşan dudaklı* denir (KK14, KK21, KK30, KK36, KK43, KK45, KK48). Hamilelik süresince bakılmayan hayvanlardan biri de ayıdır. Ayıya bakanın çocuğu ayı gibi kıllı olur (KK1, KK5, KK12, KK34, KK35). Kaynak kişilerden biri bu olayla ilgili müşahedesini şöyle anlatmaktadır: “Küçük kardeşim ayı gibi kıllı ve kara doğdu. Vücudunun her yeri kıllarla kaplıydı. Damağı da ayı gibi yarık doğduğundan annemi ememedi ve öldü. Annem kardeşime hamileyken ayıya bakmış. Kardeşim o yüzden ayı gibi doğmuş.” (KK35). Hamile kadın kaza bakmaz. Bakarsa çocuğun el ve ayakları kazın ayağı gibi perdeli olur (KK6). Kediye bakılırsa çocuk kedi gibi nankör olur (KK6). Fare, yılan, maymun ve diğer tüm çirkin hayvanlara da annenin bakmaması gerekir. Bakılırsa çocuk bu hayvanlara benzer ya

da ucube doğar. Gebe olur da kazara ya da farkında olamadan bu hayvanlara bakacak olursa “Karnımdaki aklımda.” der (KK₁₀, KK₁₆, KK₂₃). Nevşehir merkezde de hayvanlara bakan gebe bu cümleyi söyler. Hayvanlarla ilgili kaçınmalar içinde tavşan ve ayı dikkat çekmektedir. Tavşan ve ayının eski Türk inançlarında tabu olduğu bilinmektedir. Özellikle Alevilik’te tavşan eti yenmez, tavşan uğursuz sayılır. Diğer hayvanlar da düşünüldüğünde hayvan kültürüne ait inançların hamilelik süreci Alevi-Bektaşî uygulamalarında yaşatıldığı görülmektedir.

Hamile kadınların bazı insanlarla ilgili de kaçınmaları vardır. Çok çirkin ve fiziki arazi çok olan insanlara bakılmaz (KK₂₄, KK₂₅, KK₂₉). Tıvgalı kadınlardan uzak durulur. Bu kadınların tıvgalarını eve bulaştıracağına inanılır (KK₁₀, KK₁₅, KK₄₈, KK₅₁). Nazar değdiği inanan kişilerle bir arada çok durulmaz, durulacak olursa gözlerine bakmamaya dikkat edilir (KK₂₂, KK₂₇). Hamilelik süreciyle ilgili yiyecek, eşya, hayvan ve diğer unsurlarla ilgili uygulamaların pek çoğunun Nevşehir merkezde de uygulandığını söylemek gerekir.

4.1.5.1.4. Doğum Sırası İnanç ve Uygulamaları

Doğumun yaklaşması ve doğum anı geçmişten bugüne Türklerin sosyal, kültürel ve dini hayatlarında oldukça önemlidir. Çünkü aileye yeni bir birey katılacak, ailenin temeli sağlanacak, neslin devamlılığı sağlanacaktır. Bu sebeple doğum öncesi süreçte anne ve çocuğuyla ilgili yaklaşma ve kaçınmalara nasıl dikkat ediliyorsa doğum sırasında da bazı inanç ve uygulamalara dikkat etmek de son derece önemlidir.

Eski Türk inançlarına bakıldığında Türklerin doğumla ilgili inanç ve uygulamalarının çeşitliliği dikkat çeker. Yakutlar çocuğun doğumunu oldukça önemser. Çocuğun doğumu yaklaştığında baba ormana giderek bir kayın ağacı keser ve bu ağaçtan üç kazık hazırlar. Ev, kiler ve sandıklar açık bırakılır, ateşe yağ atılıp Ayızıt'a sunulur ve yemesi istenir, yolunun açık olması için dua edilir. Çocuk doğduğu anda yağlı bir yemek yerler, kanlı kurban sunarlar. Kurbanın kafasını kırmadan pişirir, kemiklerini bir kaba koyarak ormana götürür ve bir ağaca asarlar. Çocuk doğduktan üç gün sonra ise Ayızıt Hatun çıkarma ayini gerçekleştirirler (İnan, 1986: 168).

Altaylılara göre kut dedikleri insan ruhu gökte bulunur. Çocuğun doğmasına izin veren Bay Ülgen'dir. Bay Ülgen çocuğun doğması için Yayık'a emir verir. Yayık da bu emri Yayucu'ya iletir. Emri alan Yayucu gökte bulunan Süt Ak Göl'den ruhu, canı olarak doğumu gerçekleştirir (Güngör ve Köylü, 2014).

Altaylılar ve Kırgızlar doğum esnasında çadırın tam orta yerine bir direk dikip ona urgan bağlarlar. Bu urganın diğer ucunu da sağlam bir yere bağladıktan sonra gebe kadının kollarını bu urgandan geçirirler. Kadının kollarının altından urgan geçirilmesinin sebebi doğumun kolay olmasını sağlamak olsa gerektir. Çadıra ebe vazifesini gören kadın alınır ve doğum başlar. Eğer doğum zor olursa al karısı ya da albastının kadına musallat olduğuna inanılarak çadırın dışında yüksek sesle bağırılır, gürültü çıkarılır, havaya ateş edilir. Kötü ruhları korkutarak uzaklaştırılacağına inanılan bu davranışlara doğum sonlanıncaya kadar devam edilir (Güngör ve Köylü, 2014: 168-169).

Çocuğu doğup da yaşamayan aileler, çocuk sahibi olabilmek için yaptıkları uygulamalar gibi eğer çocukları olursa çocuğu yaşatmak için da bazı inanç ve uygulamalara başvurur. Bu durumun en eski uygulamaları yine İslamiyet öncesi Türklerin inançlarında görülebilir. Yakutlar doğan çocuklarının yaşaması için çocuklarına musallat olan ölüm ruhunu kandırmaya çalışırlar ve çocuğu komşularına satarlar. Tubalar çocuk doğar doğmaz onu kazanın altına saklarlar ve kazana ak eren ongunu ile hamurdan yapılmış bir bebek koyarlar. Kam bu hamurdan bebek üstüne ayin yapmaya başlar, bebeğin karnını yarar ve ölen bebeği gömer. Böylece bebeğin öldüğünü sanan kötü ruh evi terk eder. Ölüm ruhunu kandırma ritüeline Müslüman Başkutlarda da görülür. Çocuk doğar doğmaz ebe onu alarak dışarı çıkarır, ev ev dolaştırır. Bir süre sonra çocuğu getirerek camdan seslenir ve yabancı bir çocuk getirdiğini almak isteyen olup olmadığını sorar. Baba da çocuğu ağırlığınca demir vererek satın alır ve çocuğa Satıpdı, Satılmış anlamına gelen bir ad konulur (Güngör ve Köylü, 2014: 174).

Türk mitolojisinde doğumla ilgili dikkat çekici motifler vardır. Önemli motiflerinden biri *on iki ayda doğma* bir diğeri de *olağanüstü doğum* motifidir. Bu iki doğum motifi büyük kahramanlar için geçerlidir. Bu kahraman veya kutsal kişiler annelerinin karnında dokuz aydan fazla kalırlar. Bu kişiler normal insanlardan farklı görüldükleri için anne karnında olgunlaşma süreleri de saha uzundur (Ögel, 2010:

302). Bu kahramanların doğumları da olağanüstülük arz eder. Oğuz Kağan ve Manas'ın doğumu olağanüstülüklerle doludur. Oğuz Kağan'ın annesi Ay Kağan'ın gözü parlar çünkü sancıları başlamıştır. Bir erkek çocuk doğurur. Bu çocuğun yüzü gök gibi, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları ve kaşları karadır. Perilerden daha güzel olan bu ocuk annesinin sütünü bir emer bir daha emmez. Çiğ et, çorba ve şarap ister. Kırk günlükken yürür, koşar ve dile gelir. Bu çocuğun ayakları öküz ayağına, beli kurt beline, omuzları samura, göğsü de ayıya benzer. Çocuğun vücudu tamamen tüylerle kaplıdır (Bang ve Arat, 1936: 11). Manas doğduğunda beyaz eti pamuk gibi, kemikleri de bakır gibidir. Manas yar kenarında kundaklanır, alaca beşiğe yatırılır, koruyucusu ise Hızır'dır. Daha bebekken beşikte gülüp konuşmaya başlayan Manas, babasına Müslümanların kurtarıcısı olacağını, kafirlerin mallarını dağıtarak kafirleri sürüp çıkaracağını ve Müslümanların yolunu açacağını söyler (Radloff, 1995: 18) .

Anadolu'da doğum sırasında gerek doğumun kolay olması gerekse zor doğum durumunda anne ve bebeğin kurtarılması için gerçekleştirilen inanç ve uygulamalar çeşitlilik ve zenginlik arz eder. Gebe sancısı tuttuğunda odada gezdirilir (Ankara, Adana, Antep, Sinop, Eskişehir); gebe süpürge (Mersin), eşik (Balıkesir), su (Sinop) üstünden atlatılır; gebenin örgülü saçları, kemeri, düğümlü eşyaları açılır (Antep, Balıkesir) (Acıpayamlı, 1974: 39-40). Doğum esnasında tıbikalı kadınlar odaya alınmaz, kadının beli ovulup aşağıya doğru sıvazlanır, kadının karnı ve rahim ağzı yumuşayıp genişlesin diye zeytinyağı ile ovulur (Osmaniye) (Teke, 2005: 64-65). Doğum sancısı gelen gebeye elma dişlettirilir, bütün kümes hayvanları kümeden çıkarılır (Bursa) (Başal, 2006: 50). Ebe kadın doğum kolay olsun diye gebenin karnını “*El benim elim değil, Eşe Fatma Ana'nın eli.*” diyerek ovalar (Selçuk, 2014: 167). Gebeye merdiven indirilip çıkartılır, doğum kolay olsun diye şerbet, tereyağı, pekmez içirtirilip, yağlı ekmek yedirilir, hocaya okutulan kuşak gebenin beline bağlanır, tuzlu su içirilip gebenin öğürmesi sağlanır (Karaman) (Yalçın, 2012: 24). Doğum zorlaşırsa baba caminin minaresine çıkarak ezan okur (Erzurum) (Bolçay, 2006: 591).

Hacıbektaş Alevileri arasında da doğum esnasında yukarıda bahsi geçen inanç ve uygulamalara rastlanmaktadır. Doğumu yaklaşan gebeye *ayağı ağırlaştı* denir. Ayak değmedik yerden höllük toprağı getirilir, elenir, çakıldan, taşından arındırılıp inceltirilir (KK₂₂). Doğum yaklaştığı vakit ebe çağırılır. Sıcak su hazırlanır. Ebe

ellerini sıcak su ve sabunla bir güzel yıkar (KK₁₂, KK₁₆, KK₂₄, KK₂₅, KK₃₇, KK₄₅). Doğum zorlaşırsa ebe gebenin belini ve karnını ovalar, gebe leğene oturtulur (KK₁₂, KK₁₆, KK₄₈). Gebenin başında dua edilir (KK₆, KK₉). Gebelerin yüzünde gebelik boyunca leke, is oluşur. Gebe doğum sancısı çekerken ve doğum esnasında terledikçe saçıyla yüzündeki terler silinir. Böylece yüzündeki islerin geçeceğine inanılır. Doğum esnasında bebek baş yerine koldan gelecek olursa ebe kadın kaynatılıp soğutulmuş su ve sabunla ellerini bir güzel yıkar. Zeytinyağı ile ellerini ve kollarını yarıya kadar iyice yağlar. Ellerini kadının alt tarafından karnına sokar ve çocuğu çevirerek başını rahim yoluna sokar (Akkuş, 2010: 38).

İlçede doğum sırasında gerçekleşen inanç ve uygulamalarda su ve toprak kültürünün izleri açıkça görülmektedir. Eski Türk inançlarında arınma, temizleme unsuru olarak görülen su ve toprak ilçedeki doğum sırası inançlarında da aynı fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Anadolu ve ilçede zeytinyağı ve çeşitli otlarla yapılan iyileştirici uygulamalar ise tabiat kültürünün bir yansıması olarak görülebilir.

4.1.5.1.5. Doğum Sonrası İnanç ve Uygulamaları

Doğum sonrası anne ve bebek için oldukça önemlidir. Doğumdan önce ve doğum sırasında anne ve bebeğini bekleyen tehlikeler daha da artar denilebilir. Çünkü doğumdan itibaren geçecek olan 40 günlük süre lohusalık dönemi olarak adlandırılır ve bu dönemde anne ve bebek daha çok korunmaya çalışılır. Korumaya yönelik inanç ve uygulamalar eskiden olduğu gibi günümüzde de uygulanmaya devam edilmektedir. Anne ve bebeği korumaya yönelik uygulamaların yanında sevinç ve kutlamaya yönelik uygulamalar yapılır. Beklenen doğum gerçekleşmiş ve aileye yeni bir birey katılmıştır. Bu uygulamalar bebeğin cinsiyetine göre değişiklik gösterebilir. Çalışma sahası olan Hacıbektaş'taki doğum sonrası uygulamalara değinmeden önce bu uygulamaların eski Türk inançlarında nasıl cereyan ettiğine bakmakta fayda vardır.

Eski Türkler arasında doğum gerçekleştikten sonra çocuğun babası ebeye araga adı verilen bir içki sunar, orada toplanmış bulunanlara ziyafet verir. Ebe buğday unundan bir ekme yapar. Kadınlar da yemek yedikten sonra bebeğin eşi (plasenta), ziyafet yemeğinden ayrılan bir parça, bir kap ve kaşıkla birlikte toprağa gömülür. Bu

uygulama aslında Yakutlarda Ayızıt'a, Altaylılarda Umay Ana'ya bir nevi kurban sunmadır (İnan, 1986: 173).

Yakutların komşusu olan Dolganların inancında dalları gökyüzünün en tepesine kadar ulaşan bir ağaç vardır. Büyük Tanrı Ayı-Toyon ve eşinin çocukları bu ağacın dallarında yaşar ve oynarlar. Bir çocuk doğduğu zaman Şaman gökyüzüne çıkar ve bu ağacın dalları arasından bir ruh getirerek yeni doğan çocuğa bu ruhu verir. Göklerde uçup duran bu insan ruhları küçük kuşlara benzer (Ögel, 2010: 598).

Ögel, Oğuzların şeceresi hakkında bilgi verirken Erki Han'ın oğlu Tuman'ın doğumuyla ilgili şu rivayeti aktarır: Erki Han, oğlunun doğum haberini ilk müjdeleyen kişiye hediye verir. Oğlunun doğumunu kutlamak için büyük bir davet tertip eder ve emri altındaki tüm Oğuz beylerini bu davete çağırır. Davete gelenler yanlarında kendi güçleri ölçüsünde hediye ve kurban getirirler. Davette 400 at ve 4000 koyun kesilir. Erki Han derilerden havuzlar diktirir. Havuzun birini kımızla diğerini ayranla doldurtur. Bu eğlence gece gündüz aralıksız bir ay sürer. Bir ayın sonunda havuzlardaki kımız ve ayran hala bitmediği için -göl suyu gibi çok olması- davette bulunan Oğuz beyleri Erki'ye Köl-Erki Han derler (Ögel, 2010: 234-136).

Uygurlarda çocuk doğar doğmaz aile büyüklerinden yaşlıca bir kadın ceviz ve kaymağı ezerek çocuğun ağzına verir ki bu uygulamaya *ağızlandırma* denir. Sebebi de çocuğun koyun gibi sessiz sakin olacağına inanılmasıdır. Doğan çocuğun göbeği dibinden bağlanarak geri kalan kısmı çocuğun beline dolanır. Birkaç gün sonra göbek düşer ve buna kindik düştü denir. Çocuğun sıcak ve soğuğa karşı dayanıklı olması için keçi kılından dokunmuş bir kilimin tozu ile düşen göbeğin üstüne basılır. Bu göbek ya bir ağacın dalına ya da bir çubuğa bağlanarak evin bir köşesine asılır (Güngör ve Köylü, 2014: 82).

Altaylılarda doğumdan sonra evde toplananlar aileye "*Çocuk gerekli mi, gereksiz mi?*" diye sorarlar. Çocuk erkekse gerekli, kızsız gereksiz cevabı verilir. Toy sadece erkek çocuk doğunca yapılır. Çocuğun göbeği kesilir ve bir süre sonra düşen göbeğe *kulca* denir. Kulca bir torbanın içine konularak ak ve mavi renkli bezlerle beşiğin üstüne bağlanır. Baba yeni doğum yapan karısı ve çocuğunun daha iyi beslenebilmesi için ava çıkar. Yeni doğan çocuk beşiğine konmadan önce ev kutsal ağaçlarla tütsülenir ve eve süt saçılır. Bunlar çocuğun koruyucusu Umay Ana için

sunulan saçılardır. Çocuğu kötü ruhlardan korumak için bazı oyunlar oynanır. Çocuk güya ailesinin haberi yokken kaçırlır ve beşiğe oyuncak bebek bırakılır. Anne ve baba çocuğumuz öldü diye ağlayıp üzülenek sahte bebek gömülür. Körmös ve diğer kötü ruhları uzaklaştırmak için alınan bir diğer önlem de çocuğa kötü adlar vermektir. Çocuk beşiğe konduktan sonra kırmızı bir bez bağlanır. Kötü ruhlara karşı çocuğun savunmasız olmadığını göstermek amacıyla beşiğin yanına ok, yay, kamçı konulur (Dilek, 1996: 51-52).

Doğum sonrası anne ve çocuğu bekleyen bir başka tehlike ise kırk basmasıdır. Kırk basması ile al basması aynı şeyler değildir. Kırk basması anne ve çocuğun doğumdan sonraki kırk gün içinde hastalanmasıdır. Kırk basmasının sebepleri ise aydaş çocukların karşılaşması, iki lohusanın karşılaşması, ay hali gören kadınların kırk gün çıkmadan anne ve bebeği görmesidir. Ayrıca cenaze ve düğün alaylarının hatta hayvanların dahi kırk basmasına sebep olduğuna inanılır. Aydaş çocuklar karşılaştığında büyüğün küçüğe, kızın erkeğe kırkının basacağına inanılır. Kırk basmasına uğrayan loğusa ve çocuğu zayıflar, çocuk gelişemez, sakat kalır ya da ölür. Kırk basmasından korunmak için anne ve çocuk kırkı çıkana kadar evden dışarı çıkmaz (Genel olarak Anadolu). Olur da dışarı çıkılacak olunursa anne ve çocuğun üzerinde demir, makas, iğne bulundurulur (Eskişehir), ekmek (Kastamonu) bulundurulur. Lohusa eşiği geçmeden önce besmele çeker (Elazığ). Kırkı çıkmamış çocuğun evinde ölüm olursa çocuk evden uzaklaştırılır (İstanbul). Çocuğun bulunduğu eve yakın bir yerden cenaze ya da düğün alayı geçerse çocuk dışarı çıkarılarak yüksekçe bir yere götürülür, havaya kaldırılır. Dışarı çıkarılması mümkün değilse ev içinde yüksek bir yere çıkılarak çocuk havaya kaldırılır (Anadolu) (Acıpayamlı, 1974: 85-92). Samsun'da iki loğusa karşılaşacak olursa birbirlerine sarılarak havaya kaldırmaya çalışırlar (Kalafat, 1999: 99). Nevşehir'in Ağıllı köyünde yapılan bir çalışmada kadınların büyük bir çoğunluğu kırk basmasına adetli ve abdestsiz kadınların sebep olduğu, bu yüzden adetli kadınlarla loğusa ve bebeğinin karşılaşmaması gerektiğine inandıkları tespit edilmiştir. Olur da kırk basması yaşanırca yedi çeşmeden alınan su ile yıkanmak gerektiğine inanılmaktadır (Çakırer ve Çalışkan, 2010: 346).

Araştırma sahası olan ilçede doğan çocuk erkek ise çocuğun babası daha önceden hazırladığı, ceviz, söğüt ya da kavak ağacını yüksekçe bir yerden aşağı yuvarlar.

Ailenin önceden kız çocuğu olsa dahi erkek çocuk doğduğunda anneye “*Temeli şimdi attın.*” denir. Bebek erkekse helva, loğusa şerbeti yapılır. Kız doğarsa bir şey yapılmaz. Doğum odasına giren erkek karısına “*Avrat, paşa gibi mi yatıyon? Yoksa kedi mi yatıyon?*” diye sorar. Kadın “*Paşa gibi yatıyom.*” derse oğlu, “*Kedi gibi yatıyom.*” derse kızı olmuş demektir. Kayınbaba erkek çocuk doğuran gelinine ceviz fidanı vererek çocuğun adına bağa, bahçeye dikmesini söyler (Akkuş, 2010: 111, 113). Lohusa bebeği önceden hazırlanan ve ayak değmeden yerden alınan höllük toprağına yatırılır (bk.: Fotoğraf-37). Yatırma işlemi yapılmadan önce toprak sacda ısıtılır (KK₂₇, KK₃₀, KK₃₃, KK₃₉, KK₄₁, KK₄₃, KK₄₉). Toprağına yatırma işlemi anne ve bebeğini sıcak tutmak, onların sancılarını gidermek için yapılır. Ayrıca annenin kanaması olduğundan toprak temizleyici ve iyileştirici bir unsur olarak da görülmüş olabilir. Doğumdan sonra kadından çıkan son yani eş önemsenir. Çöpe atılmaz, köpeklerin yemesi istenmez. Eş ayak değmedik bir yerde toprağına gömülür (KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₂). Doğan çocuğun göbeğini ebe ya da bu işi bile yaşlı bir kadın keser. Göbek kordonu kısa kesilmez. Kısa kesilirse çocuğun yaşamayacağına inanılır. Göbek paslı bıçakla kesilmez, jilette kesilir (KK₆). Birkaç gün sonra çocuğun göbeği düşer. Düşen göbeğin yerine yakılan bir pamuklu bezin külü serpilir. Temiz bir bezden bir parça alınarak yuvarlak bir şekil verilir ve göbeğin üstüne konularak göbek bağı ile bağlanır. Böyle yapıldığı takdirde bebek ağladığı zaman göbeğinin yerinden çıkıp fitik olmasının engelleneceğine inanılır (Akkuş, 2010: 116). Düşen göbek kutsal kabul edilir (KK₂₄). Beri benzer yere atılmaz. Erkek çocuğun düşen göbeği çocuğun dindar, imam olması isteniyorsa cami bahçesine, asker olması isteniyorsa askeriye, okuyup yüksek mevkide olması isteniyorsa okul bahçesine gömülür. Kız çocuklarının göbeği genellikle evin bahçesine ya da eşige yakın bir yere gömülür ki evine bağlı olsun (KK₁₂, KK₁₆, KK₂₅, KK₃₇, KK₄₈).

Yörede çocuk doğduktan sonra yapılan bir diğer işlem de tuzlamadır. İnanişaya göre bebek doğduktan hemen sonra özellikle koltuk altları ve tüm vücudu tuzla ovulursa çocuğun teri ömrü boyunca kokmaz, çocuk sağlıklı olur. Bu işlem için Hünkar’ın kaya tuzu iyice ezilip öğütülür. Çocuğun koltuk altı ve vücudu bu tuzla iyice ovulur ve akabinde çocuk yıkanır. Bu tuzlama işlemi kırkı çıkana kadar her gün yapıldığı gibi (KK₆), bir kere yapıldığında da yeterli olacağı söylenmektedir (KK₁, KK₅, KK₈, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₀, KK₂₂, KK₂₆).

Dağlama adı verilen işlem de çocuk doğduktan sonra yapılan uygulamalardandır. Bir demir parçası, tel ya da iğne ateşte ısıtılır çocuğun çenesi, döşü, sırtı, kol, bacak ve baldırlarına ısıtılan demirle çarpı işareti atılır. Bu işlem çocuğun canını yakmayacak veya vücudunda iz bırakmayacak şekilde yapılmaya çalışılır. Dağlama işlemi yapıldığında çocuğun erkenden ölmeyeceği, hastalanmayacağı, turp gibi sağlam ve sağlıklı olacağına inanılmaktadır (KK₄, KK₉, KK₁₁, KK₁₅, KK₁₈, KK₂₄, KK₂₅, KK₃₁, KK₄₀). Bu dağlama işleminin çocuğun canını yaktığından çok ağladığı ve vücudunda izler kaldığı da söylenmiştir (KK₃).

İlçedeki inanca göre bebek kendini ilk yerden alana değil, ağzına ilk tükürüne benzer. İlçede halkına göre ağza tükürme inancı Hz. Muhammet ve Hz. Ali ile ilgilidir. Şöyle ki annesi Hz. Ali'ye hamiledir. Hamileliğinin son zamanlarında annesi Kabe'yi tavaf etmektedir. Birden doğum sancıları başlar. Kabe'nin duvarı yarılr ve melekler annesini Kabe'nin içine alarak doğuma yardımcı olur ve Hz. Ali doğar. Annesi Hz. Ali'yi alarak eve getirir fakat bir türlü annesini emmemektedir. Hz. Muhammet gelir Hz. Ali'yi kucağına alarak dilini diline değdirir yani mühür verir. Ondan sonra Hz. Ali emmeye başlar. Ağza tükürme inancının temelinde bu olay vardır (KK₁). Kaynak kişi Kabe ziyaretinde Kabe duvarında Hz. Ali doğarken açılan yarığı gördüğünü, o zamandan bu güne yarığı kapatmak istediklerinde yarığın tekrar oluştuğunu, tamir edilemediğini de belirtmektedir. Bu sebeple bebeğin ağzına sıradan ya da huyu, ahlakı kötü olan biri tüküremez. Erkekse dedesi, amcası, dayısı; kız ise ebesi, teyzesi, halası tükürür. Bu kişilerin içlerinden de hangisinin huyu daha iyi ve hangisi daha yiğitse o tükürür. Eşi ölmüş ya da boşanmış bir kadının çocuğun ağzına tükürmesine müsaade edilmez (Akkuş, 2010: 114). Bebeğin ağzına tükürecek kişinin akrabadan olma zorunluluğu yoktur. Çocuğunun doktor olmasını isteyen kaynak kişi çocuğunun ağzına doktorun tükürmesini istemiştir (KK₆). Çocuğun ağzına tükürmek ilçede bir üstünlük olarak değerlendirilir. Bu yüzden ailenin haberi ve rızası olmadan çocuğun ağzına tükürenler de olmaktadır. Çocuğun ağzına tüküren gerek akraba içinden gerek dışarıdan olsun istenmeyen biriye çocuk büyüdüğü zaman huyu kötü olursa “*Ağzına tükürdüğüne çekti.*” şeklinde hoşnutsuzluk ifadeleri söylenir (KK₃₃). Ağza tükürme uygulamasını genellikle çocuğu doğduktan sonra ilk kucağına alan yapar. Çocuk ilk olarak ailenin en büyüğünün dedenin, ebenin kucağına verilir. Bu kişi çocuğa altın ya da para takar. Tülbent, havlu, çorap, patik gibi hediyeler verir (KK₁₂, KK₁₆, KK₃₇).

Bebeğin annesi tarafından ilk kez emzirilmesine “ağzını açmak” denir. Annenin sütü bol olsun, çocuk kendini çabuk toparlasın diye anneye tatlı şerbet içirilir ve bu şerbete *loğusa şerbeti* denir. Şerbetten gelen misafirlere de ikram edilir. Komşu ve akrabaların getirdiği taze süt, yoğurt, çorba lohusaya yedirilir (Akkuş, 2010: 115). Annenin sütü olsun diye tereyağı kızdırılır, üstüne pekmez gezdirilir ve anneye içirilir (KK₉). Annenin doğum sancısı kesilsin diye ısıtılmış tereyağı, un çorbası, süt içirilir; tereyağında kavrulmuş un muhallebisi, haşlanmış şeker pancarı yedirilir (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₂₁). Annenin sütü azalırsa anneye bol yeşillik yedirilir, sütlü, yoğurtlu çorba içirilir (KK₂₅, KK₂₉, KK₃₇). Sütü artsın, çok olsun diye muska yazdırılır (KK₆). Yumurta, helva, soğan ve hoşaf da süt artıracığına inanılan diğer yiyeceklerdir (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆).

İlçe halkının inancına göre bebeğin beşiğine de ihtimam gösterilir. Çünkü beşiğin de bir sahibi, iyisi vardır (KK₁). Beşik çam ya da kavak ağacından yapılır. Yeşil ya da kırmızı bezler üzerine nazar boncuğu, gök boncuk, has iğde dalı, uyku boncuğu ve küçük bir torbanın içine konulan üzerlik dikilir ve bu bezler beşiğe bağlanır (bk.: Fotoğraf-38). Yün ipten yapıp kök boya ile boyanan ve beşiğe bağlanan beşik bağları yeşil, sarı, kırmızı renkte olur. Bebeğin kundağı da al renktedir. Beşiğin baş tarafına ayna yerleştirildiği de olur (Akkuş, 2010: 116). Bu uygulamalar çocuğa nazar değmesini önlemek için yapılır ve adı geçen nazarlıklar çocuğun omzuna, kıyafetlerine de takılır. İğde çekirdeği, hurma çekirdeği ve köpek dişi de nazarlık olarak kullanılır (KK₂, KK₇, KK₁₂, KK₁₃, KK₁₇, KK₁₈, KK₂₆, KK₃₁, KK₄₃). Bazen bebek ya da küçük çocuğun omzuna takılı olan nazar boncuğunun çatladığı görülür. Bu durum nazar boncuğunun kötü nazarları çektiğinden çatladığına yorulur (KK₁₂, KK₁₆). Bebeklere başına pazenden şapka dikilir, şapkanın bebeğin alnına gelecek kısmına da nazar boncuğu dikilir ki bebeğe bakanların gözü ilk boncuğa kaysın ve boncuk bakışlardaki kötü nazarı alsın (KK₁₁). Bazı kişilerin gözlerinin kötü nazarı çok olur. Nazarının çok olduğunu bilen bazı kadınlar çocuklu bir eve gittiklerinde “Benim nazarım pek değer.” diyerek kıyafetinden ip ya da küçük bir parça verir. Ev halkı da kadının verdiklerini üzerliğin üstüne atarak tütsü yapar. Böyle diyen kadına da az rastlanır, bakışı kötü olanların çoğu kıskançlıklarından bile isteye nazar değer (KK₁₀, KK₁₂). Nazarı değip de söylemeyen kişilerin haberi yokken kıyafetlerinden bir parça alınır ya da ayakkabılarının altından küçük bir parça kesilir. Bu parçalar da

üzerliğin üstüne atılıp yakılarak çocuk tütsülenir (KK₁₀, KK₁₂). Çocuk ve anne nazarı değen kişilerden uzak durdurulur. İlçede “*Nazar adamı yıkar, öldürür.*” derler.³⁸ Olur da çocuk ya da anneye nazar degecek olursa nazar edenin kıyafetinden bir parça haberi olmadan kesilir yakılarak tütsüsü çocuk üstünde gezdirilir (KK₁, KK₁₁, KK₁₉, KK₂₁, KK₃₁, KK₃₃, KK₃₉, KK₄₃, KK₅₂). Nazar değen çocuk havale geçirir ve havale geçiren çocuklara “*Oğlancık oldu.*” denir. Orada bulunan kadının şalvarı çocuğun üzerine örtülür ve dört tarafından çivi ile çakılırsa çocuğun iyileşeceğine inanılır (Akkuş, 2010: 118). Üzerlik yakılarak tütsüsü yapılır, tuz okunarak ocağa atılır. Üzerlik tütsüsü çocuğun üstünde gezdirilirken “*Üzerlik üzerlik, kırk bin nazarlık. Altmış yetmiş, dağlara taşlara gitmiş. (Nazar değdiğine inanılan kişinin adı söylenerek) ...nın arkasına gitmiş.*” denir (KK₅, KK₆, KK₉). Tütsü yapılırken söylenen bir başka deyiş de “*Bismir birsin, nazar gitsin. Dağlara taşlara gitsin. Göz edenin gözü çıksın.*” şeklindedir (Akkuş, 2010: 114). İlçedeki inanca göre üzerlik otunun nazara iyi geldiği inancı da bebeklerin ağzına tükürme inancının olduğu gibi Hz. Ali'ye dayanır. Hz. Ali atıyla bir yerden geçerken nazardan ölen çocukları görür. “*Bir ot da mı yoktu, bu çocuklara kıydınız.*” der. Etrafındakiler hangi ot olduğunu sorunca Hz. Ali atının ayağının dibindeki üzerlik otunu işaret ederek “*Bu ot her derde deva. Yakılıp tütsüsü yapılırsa her derde iyi gelir.*” der (KK₁). Nazar dağlara taşlara yüklendiği gibi çocuğun karnındaki sancı da dağlara taşlara gönderilir. Karnında gazı olup sancılanan çocuğa kaynatılmış birkaç damla anason verilir ve bebeğin karnı ovalanarak “*Urguç urguç gel çocuğumun karnından çık. Yer alan beylere, yerli kayalara, uğruş uğruş dağlara taşlara çık git.*” denir (Akkuş, 2010: 115). Kız çocuğunun özellikle koltuk altı ve tüm vücuduna ezilmiş karınca yumurtası

---

³⁸ Bu inanca Nevşehir merkezde de rastlamak mümkündür. Bu konuda anlatılan çokça hikayelerden birinde bakışı kuvvetli, nazarı çok değen bir adam vardır. Bu adam “*Benim bakıp da yıkamayacağım hiçbir insan, hayvan yoktur.*” der ve etraftakilerle oradan o anda geçen yüklü bir deveyi yıkacağına dair iddiaya girer. Adam deveye bakar, deve tökezler ama yıkılmaz. Bunun üzerine adam “*Gidin o devenin yüküne bakın. Deve zeğ taşıyor, ondan yıkamadım.*” der. Devenin yükünü açıp baktıklarında içinden zeğ çıkar. Nevşehir’de zeğ/seğ olarak adlandırılan taş şap taşıdır. Türkçe Sözlük’te “*Kızıldeniz’den çıkarılan, beyaza çalan renkte, pek çok dalı olan mercan türü.*” (bk: **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ank., 1998, C. II., s. 2074.) olarak tanımlanan şap taşının nazara iyi geldiğine inanılır. İl ve ilçede nazara uğrayanlar nazar ocağına gider. Nazar ocağına çevreden, mahalleden büyük küçük, genç yaşlı kendine nazar değdiğine inanan kim varsa gelir. Ocak başta Nas, Felak, Fatıha, İhlas, Ayetel Kürsi olmak üzere bildiği tüm sureleri okur, okurken de hastanın başını, omuzlarını ovalar. Bu okuma esnasında hastadaki nazarı üzerine çeken ocak geçirmeye başlar, esner ve gözlerinden yaş döker. Okuma işleminin sonunda ocak “*Benim elim değil, Fatma Ana’mızın eli. Benim değil, Ayşe Ana’mızın eli, Hatice Ana’mızın eli. El benden, şifa Allah’tan.*” diyerek duasını bitirir. Okunan kişiye de bir parça zeğ verirdi. O kişi de bu taşı üzerinde taşırdı. Nazar inancının Hacıbektaş halkı arasında da oldukça kuvvetlidir.

sürülür. Böyle yapılıncı kız çocuğunun vücudundan kıl çıkmayacağına inanılır (KK₆). Bu uygulamayı yapıp da sonuç aldığıını söyleyen kaynak kişiler oldu. Nevşehir merkezde de bu inanç ve uygulamanın yapıldığını duymuşluğum vardır. Kız çocuğunun yüzü güzel olsun, kıllı olmasın diye anne sütüyle silinirken erkek çocuğunki silinmez. Askere gideceği için erkek çocuğunun başı örtülmez. Bebeklerin gözünden it dirseği çıkmasın ve gözleri sürmeli olsun diye eritilip bir beze sarılan kuyruk yağı ile sürme çekilir. Bebeğin kulağı ağrırsa kulağına birkaç damla anne sütü damlatılır. Bu uygulama kulağı ağrıyan büyükler için de geçerlidir. Bebek kabız olursa makatına küçük bir sabun parçası konur, ağzına badem yağı damlatılır. Erkek bebekler *kızıl yörük* olup kızarıp şişerse ilgili ocağı götürölüp okutulur (Akkuş, 2010: 118). Korkan bebeğın damağında *kurbağacık* çıkar. Bebek kurbağacık ocağına götürölür. Ocak elini yıkar, okuyup üfleyerek kesme şeker ile bebeğın damağınını ovduğunda şişlik, kurbağacık geçer. Ocaktan okunmuş ekmek ve su alınır eve getirilir (KK₉).

İlçede kırk gün boyunca lohusanın mezarının açık olacağı inancı vardır. Bu sebeple lohusanın kefeni, sabunu bir tarafta hazır bekletilir (KK₂₄, KK₂₅, KK₃₅). Anne ve çocuğı kırk basmasın diye ikisi de kırk gün boyunca dışarı çıkarılmaz (KK₁₈, KK₂₂, KK₃₀, KK₃₇), gece evden dışarı tuz, ateş, demir, bıçak, makas verilmez (KK₁₂, KK₁₆, KK₃₇). Lohusa olan eve et girmez. Olur da eve et girdirilecek olursa lohusa ve bebeğı dışarı çıkarılır, et eve alınır, lohusa ve bebek eve girdirilir. Anne ve bebek etin üstüne eve girdiğinden kırk basması yaşanmaz. Aydaş ya da gündeş çocuklar aynı evde bulundurulmaz. Bu çocuklar bir araya gelecek olurlarsa havaya kaldırılırlar (KK₈, KK₂₀). İki lohusa bir araya gelmez, gelirlerse loğusa kırkı basar. Lohusa dışarı çıkacağı zaman yakasına ya da döşüne iğne takar. İki lohusa karşılaştıklarında kırk basmasın diye iğnelerini değıştirirler, yanlarında taşıdıkları iplikleri, çaput parçalarını birbirlerine verirler ya da gökyüzüne bakarak birbirlerini havaya kaldırmaya çalışırlar (KK₁₆, KK₁₉, KK₃₁, KK₄₅, KK₅₁). Lohusa olan evin yakınından cenaze ya da düğün alayı geçerse çocuk evin içinde yüksekçe bir yere çıkarılarak üç kez havaya kaldırılır. İnanca göre kırklı bir bebek düğün alayının davulu çalarken havaya kaldırılmamış ve sakat olmuş (KK₁₆). Eğer çocuğı kırk basar zayıf kalır, gelişemez. Zamanı geldiğinde yürüyüp konuşamaz. Çocuğın öldüğü de olur. Kırk basmasına uğrayan çocuğı iyileştirmek için çocuk ağırlıgınca tezекle tartılır. Tartılan

tezek suya atılır. Tezek suda dağılırken “*Bizim çocuğumuz da böyle kabarıp, büyüsün.*” denir. Çocuk hocaya götürülüp okutulur. Babasının ceketi toprağa çivi ile çakılırsa çocuğun düzeleceğine inanılır (KK₉). Gece çocuğun bezi dışarıya bırakılmaz. Çocuğun çamaşırlarının yıkandığı su rastgele bir yere değil de duvar dibine, ağaç, dibine, ayak basmadık yerlere dökülür. Aksi takdirde kötü ruhlar bebeğe musallat olur (KK₆). Lohusaya el öptürülmez (KK₁).

İlçede lohusa ve bebeğe büyük zararlar verebileceğine inanılan al basması ve al karısı ile ilgili inanç ve uygulamalar da yaşatılmaktadır. Alkarısı'nın anne ve çocuğa musallat olmaması için kırk gün boyunca anne ve çocuğu evde kesinlikle yalnız bırakılmaz, yanlarında mutlaka birileri olur (KK₁, KK₅, KK₁₁, KK₁₂, KK₂₁, KK₂₃, KK₂₇). Eve tıbıklı, loğusa ve adetli kadınlar alınmaz (KK₁₆, KK₂₉). Lohusanın başına kırmızı tülbent örtülür, kırmızı kurdele bağlanır (bk.: Fotoğraf-39). Alkarısı'nın kırmızı renkten korktuğuna inanılır (KK₂₀, KK₂₄, KK₃₂, KK₃₆, KK₄₃). Çocuğa sarı albastı musallat olmasın, çocuk sarılık olmasın diye çocuğun yüzüne ya da beşiğine sarı yazma örtülür (KK₁₆, KK₂). Alkarısı pencereden girmesin diye bir demirin ucuna soğan saplanarak pencereye asılır (KK₉). Alkarısı'nın erkeklerden korktuğuna inanıldığı için kadının kocasının ceketi yatağının üstüne serilir, kocasının ayakkabısı odanın içinde tutulur (KK₅, KK₁₂, KK₂₃, KK₃₇, KK₄₈). Al ocağından alınan kırmızı bez loğusa ve bebeğin yatağının başına bağlanır. Al ocağından su, tuz, ekme getirilir beşiğin altına konulur. Lohusanın yatağının altına da su konur. Su uçup gedeceğinden azaldıkça yenilenir ve bu işlem kırk gün boyunca uygulanır (KK₆, KK₉). Kapının arkasına ya da odanın bir köşesine süpürge, kürek, demir konulur çünkü al karısı demirden korkar. Yatağa yakın yere sarımsak konulur (KK₁₉, KK₂₆, KK₂₉, KK₃₅, KK₃₇, KK₄₂, KK₄₈). Lohusanın yastık ya da yorganına iğne takılır (KK₁₂, KK₁₆, KK₂₂). Odanın ışığı kırk gün boyunca akşamdan sabaha kadar söndürülmez. Lohusa ve bebek karanlıkta bırakılmaz (KK₆). Al basan loğusanın gözleri kararır, nefes alamaz olur, hastalanır ve çoğu zaman ölür (KK₉).

Doğumdan kırk gün geçtikten sonra *kırklama* yapılır. İlçede buna *kırk çıkarma* da denir. Beş Taşlar mevkisine gidilerek oradan kırk tane taş toplanır. Bu taşlar çocuğun banyo suyunun içine atılır. Banyo suyunun içine bozuk para, yüzük, çaput, iğne, makas da atılır. Kırklama işlemini evin saygı duyulan yaşlı ebesi, nenesi yapar. Çocuğun sağlıklı büyümesi için dua edilerek başından kırk tas su dökülür. Su dökme

işlemi kolay olsun diye su çocuğun başına kevgirden geçirilerek de dökülebilir (KK₁, KK₅, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₂, KK₂₃, KK₂₇, KK₃₅). Kırklamada kullanılacak olan taşlar çörtlenlerin -damda ya da çatıda bulunup biriken suların akmasını sağlayan oluk- altında da toplanabilir. Beş Taşlar'dan ya da çörtlen altından toplanan taşlar kırklama işlemi bittikten sonra mutlaka alındıkları yere bırakılır (KK₃₅, KK₃₇). Bal mumu ve üzerliliğin de kırk suyuna konulduğu olur (KK₆). Kırk çıkarma işleminde yalnız bebeğe değil aynı sudan anneye de banyo yaptırılır. Yirmi günde anne ve bebeği banyo yaptırılarak *yarı kırk* yapılır (Akkuş, 2010: 112). Kırklama ile ilgili kaynak kişiler benzer uygulamaların yapıldığını söylese de kırk gün boyunca, kırkı çıkıncaya kadar çocuğa banyo yaptırılmadığının söylenildiği de olmuştur (KK₉). Kırklama işlemi bittikten sonra anne ve çocuk ilerleyen günlerde dışarı çıkarılır buna *lohusa ayağı açma* ya da kırk uçurma denir. Çocuk ve annesi Hacı Bektaş Veli'nin türbesine götürülür, dua edilir. Aile büyüklerinin ziyaretine götürülür. Burada ailenin büyüklerinden biri anne ve çocuğu için dua eder, çocuğa nazar değmesin diye üzerlik yakılıp çocuk tütsülenir. Çocuk ilk gittiği evden boş çıkarılmaz. Gittiği evin durumuna göre altın, para, patik, çorap, bardak, tabak hediye edilir (KK₁₅, KK₂₂, KK₂₅, KK₃₄, KK₄₈). Çocuğun koynuna yumurta, ekmek (KK₅₁), makas, Kuran konulur (KK₉). Bebeğin kırkı çıktıktan sonra konu komşu, eş dost, akrabaya haber salınarak *beşik kaldırma* ya da *beşik yemeği* yapılır. Duruma göre koyun kesilir. Yahni, ayran aşısı, ağ pakla (beyaz fasulye), etli dolma, yaprak sarması, mantı, saç arası çörek, tavuğun ateşte döndürülerek kızartılmasıyla yapılan germeç, un helvası gibi yiyecekler yapılarak gelen misafirlerle hep birlikte yenilir. Gelen eli boş gelmez. Anne tarafı çocuğa çeyiz olsun niyetiyle eki ve kıymetli kapacak getirir. Durumları yerindeyse koyun, keçi getirdikleri de olur. Diğer misafirler ise peşkir, altın, örgü yelek, kazak, çorap, kıyafet getirirler. Bu âdete ise bebek görme adı verilir (Akkuş, 2010: 114). Ayrıca kırkı çıkan bebeğin babaannesi istediği kişileri hamama çağırır, onlara sabun, havlu dağıtarak yıkanmalarını sağlar bir nevi hamam sefası yapılır. Kırk helvası yapıp konu komşuya dağıtılır. Kırkı çıkan lohusa ayriyeten hamama götürülür. Hamamda dövülmüş kaya tuzu, yumurta ve bal karıştırılarak lohusanın tüm vücuduna sürülür ve terlemesi sağlanır. Yıkandıktan sonra gelin lohusalık tehlikelerinden arınıp kurtulur (KK₁).

İlçede çocuğun ilk dişleri görünmeye başladığında sevinç duyulur. Bu sevinç eş dost, akraba ve komşularla *diş hediği* kaynatılarak paylaşılır. Diş hediğine *diş bulguru*, *diş buğdayı* da denir. Diş hediğinin ana malzemesi buğdaydır. Buğday kaynatılır ve şekerle karıştırılır. Diş hediğine gelenler yanlarında bebek için giysi, çorap, mendil, patik, örgü yelek, kazak gibi hediyeler getirirler. Çocuk için dua edilir (KK₄, KK₈, KK₁₇, KK₂₂, KK₂₇). Bir tepsinin içine makas, kumaş, kalem, tarak gibi eşyalar konulur ve tepsi odanın ortasına yerleştirilir. Tepsiye yaklaştırılan bebek ilk hangi eşyayı alırsa bebeğin ileride o eşyayla ilgili bir mesleği olacağına inanılır. Tarağı seçerse berber, kalemi seçerse memur, kumaşı ya da makası seçerse terzi olacağı düşünülür (Akkuş, 2010: 123). Çocuğun dişinin çıktığını gören ilk kişiye ufak tefek bir hediye verilir çünkü müjdeli bir haber vermiştir (KK₃₅, KK₄₅). Genellikle yedi sekiz yaşlarında çocuğun süt dişleri dökülmeye yerine kalıcı dişleri çıkmaya başlar. Süt dişlerinin dökülmesine *dişeme* denir. Çocuğun düşen ilk süt dişi evde saklanır, yüksek adam olsun diye dama atılır (KK₆, KK₉). Diş dama atılırken de “*Al sana it dişi, ver bana mercan dişi.*” denir (KK₁₂, KK₃₅). Düşen ilk süt dişini çatıya atmak, ineğin altına atmak, okul, cami, ya da bahçe toprağına gömmek yapılan diğer uygulamalardır (KK₇, KK₁₁, KK₁₈, KK₂₄, KK₄₉). Çocuğunun göbeğinin olduğu gibi dişinin de bu yerlere gömülmesinin sebebi eve bağlı olsun, dinine düşkün olsun, okuyup büyük adam olsun düşüncesidir.

Zamanı gelip de konuşması ve yürümesi geciken çocuklar için de bazı inanç ve uygulamalar söz konusudur. Konuşamayan çocuklar için Beş Taş’a gidilip beş tane taş toplanır. Bu taşlar yıkanarak su içinde kaynatılır ve bu su çocuğa içirildiğinde çocuğun konuşacağına inanılır. Bu pratik gerçekleştirildikten sonra taşlar alındığı yere götürülerek bırakılır (KK₅, KK₈, KK₁₀, KK₁₅, KK₂₁, KK₃₀, KK₃₄, KK₃₅). Koyunun kafası ve ayakları kaynatılarak paça çorbası yapılır. Bu çorbadan çocuğa on gün boyunca içirilir ve çocuğun konuşacağına inanılır (KK₉). Yedi farklı kurbandan et alınır, bu etler pişirilerek çocuğa yedirilir (KK₁₂). Nevşehir merkezde çocuk bülbül gibi şakıyıp konuşsun diye bülbülün su içtiği kaptan su alınarak okunur ve bu su çocuğa içirilir. Yürümesi geciken çocuk için *kösseğ/ kösse/ köstek kesme* yapılır. Çocuğun ayak baş parmaklarına ip bağlanır ve önüne çerez konur. Çocuk çereze ulaşmak için adım attığında parmaklarına bağlı olan ip kesilir. Orada toplananlardan çerezi ilk kim alıp kaçarsa çerez onun hakkı olur. Bu uygulama ile yürümesi

gecikmiş çocuğun yürüyeceğine inanılır (KK₃, KK₁₂, KK₂₄, KK₂₇, KK₃₁, KK₃₉). Çocuğun tırnağı kırkı çıktıktan sonra kesilir. Tırnak kesilmeden önce çocuğun eli babasının cebine sokulur ve para alması saplanır. Böyle yapıldığı takdirde çocuğun büyüyünce elini harama uzatmayacağına, hırsızlık yapmayacağına inanılır. Kesilen tırnak toprağa, duvar dibine gömülür ya da bir şeye sarılarak duvar deliğine sokulur (KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₃₅, KK₃₇). Kız çocuğunun saçı kırkı çıkınca ya da bir yaşından sonra kesilir (KK₁₂, KK₁₆). Erkek çocuğunun saçı eğer çok nazar çeken bir çocuksa kesilmez, uzatılır. Yine nazar değmesin diye yedi sene boyunca çocuğa kötü, eski kıyafetler giydirilir (KK₆). Çocuğun ilk kesilen saçı duvar oyuğuna sokulur, ayak değmeyen uzak bir yere gömülür ya da evlerin direğine yerleştirilir (KK₆, KK₁₂, KK₂₇).

İlçede gerçekleştirilen doğum sonrası inanç ve uygulamalar incelendiğinde eski Türk inançlarında yer alan kült anlayışının hala devam ettiği rahatlıkla görülebilir. Doğum sonrası dönemde yaşatılan eski Türk inançlarına ait uygulamalar şu şekilde incelenebilir: Eski Türklerde ebeye saygı duyulur, doğumdan sonra ona hediye verilir. İlçe de ebeye sevilip sayılır, ona hediyeler verilir. Ebeye duyulan saygı *atalar kültünün* devamı olarak görülebilir. Ayrıca çocuğun ilk doğduğunda ailenin en büyüğünün kucağına verilmesi, aile büyüğünün çocuğun ağzına tükürmesi, hastalanan çocukları türbeye ve ilgili ocaklara götürülmesi de atalar kültünün tezahürüdür. Çocuğun eşini toprağa gömme âdeti hâlâ devam etmektedir. Bu durum *yer-su, toprak kültlerine* duyulan saygının ve toprağın temizleyici olduğu inancının bir göstergesidir. Eski Türklerde çocuk doğduktan sonra verilen toy, ziyafet bebek görme âdetine dönüşmüş, hane halkı maddi imkanları ölçüsünde yemek âdetini devam ettirmektedir. Çocuğun düşen göbeği eskiden olduğu gibi günümüzde de kutsal sayılmaktadır. Erkek çocuğuna önem verilmesi, Altaylı babanın “*Gerekli mi, gereksiz mi?*” sorusunun Hacıbektaş Alevileri arasında “*Arslan gibi mi, kedi gibi mi yatıyorsun?*” şeklinde yaşıyor olması oldukça dikkat çekicidir. Altaylıların erkek çocuğa toy yapıp kız çocuğa yapmaması ilçede erkek çocuğa helva, şerbet yapıp kıza yapılmamasına benzer. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki erkek kız çocuk ayrımı ilçede biraz daha eski yıllara ait bir inanç olarak görülmektedir. Kaynak kişiler bu inanç ve uygulamaları söylerken kendi erkek çocuklarını kız çocuklarından üstün gördüklerini, en azından çocukları doğdukları esnada bu ayrımı yaptıklarını

ima eden ifadelerde bulunmamışlardır. Kız çocuklarına da loğusa şerbeti yaptıklarını, beşik kaldırma ve beşik yemeği adetlerini uyguladıklarını söylemişlerdir. Çalışma için de esas önemli olan bu uygulamaların yakın zamana kadar yapılmış olmasıdır. Eski Türklerde doğan çocuk için ağaç dikme âdeti ilçede de görülmekte, ağacın çocukla birlikte yaşayacağına inanılmaktadır. Bu uygulamada ağaca duyulan saygı ve *ağaç kültürünün* izleri vardır. Altaylıların bebek doğduğunda kutsal ağaçlar yakarak evi tütsülemesi ilçede üzerlik yakılarak tütsüleme şeklinde devam etmektedir. Bebeği kötü ruhlardan korumak için beşiğinin yanına konulan ok, yay, kamçının yerini nazar boncuğu, has iğde, nazarlık, muskaya bıraktığı görülmektedir. İlçede beşiğe bu nesnelerin bırakılmasının sebebi geçmişte olduğu gibi bugün de çocuğu *nazar ve kötü ruhlardan, al karısından* korumaktır. Eski Türklerin de inandığı gibi kötü ruhlar aynadan korkar. Hacıbektaş'ta beşiklerin üzerine ayna yerleştirilmesi de bu inancın bir tezahürüdür. Aynalı beşik Anadolu ve Türk coğrafyasının ortak motifidir denilebilir. Nazardan korunmak için ateşe tuz serpilmesi hiç değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Çocuğun sağlam ve güçlü olması için doğduktan birkaç gün sonra dağlanması *ateş kültürünün*, dağlama işleminin demirle yapılması da *demir kültürünün* yansımasıdır. Ateş eski Türk inançlarında olduğu gibi Hacıbektaş Alevi-Bektaşî inancında da kutsaldır, evin bereketi, koruyucusudur. Güç ve kuvvet sembolü olarak algılanan demir kötü ruhların korktuğu başlıca unsur olarak görülmeye devam etmektedir. *Tuzun kutsal kabul edilmesi* inancı ateşe tuz serpilmesi, lohusa evinden gece dışarı tuz verilmemesi, çocukların ter kokmaması için tuzlanması uygulamalarında yaşatılmaktadır. *Dağ/taş/kaya kültürü* nazar değen çocuğa okunan dualarda kendini gösterir. Taş kültürünün yaşatıldığı en bariz örneği ise kırıklama ve geç konuşan çocuğun konuşturulması uygulamalarının kutsal bilinen yerlerden toplanan taşlarla yapılmasıdır. Bu taşların kaynatıldığı su ile çocuğun banyo yaptırılması, bu suyun çocuğa içirilmesi ise *su kültürünün* göstergesidir. Eski Türk inançlarında olduğu gibi Alevi-Bektaşî inancında da su kutsaldır, azizdir, koruyucudur, bolluk ve berekettir, şifa verir. Çocuktaki nazarın çıkararak dağlara, taşlara, kayalara gitmesi istenir. Çünkü dağ, taş ve kayalar eskiden olduğu gibi bugün de güç, kuvvet, dayanıklılık sembolü olarak görülmektedir. Onlar insanları koruyup kollama, dilekleri gerçekleştirme ve şifa verme gibi daha pek çok özelliklerini devam ettirmektedir. Beşiğe, anne ve bebeğe kırmızı ip ya da örtü bağlanıp örtülmesi al inancının işaretidir. Kötü ruhlardan korunmak için lohusanın yanına konulan iğne,

kürek, demir, su, süpürge, erkek ceketi ve diğer tüm nesnelere eski Türk inançlarının tezahürüdür. Ayrıca kırk basar endişesiyle çocuğun havaya kaldırılması, yüksek yere çıkarılması, lohusalar karşılaştınca göğe bakarak birbirlerini kaldırmaya çalışmaları *gök kültünün*, göğe duyulan saygının göstergesi olarak kabul edilebilir. Erkek çocuğuna nazar değmesin diye saçının uzatılıp kız gibi görünmesinin istenmesi, yedi yıl boyunca kötü ve eski kıyafetler giydirilmesi eski Türklerin yaptıkları kötü ruhları kandırma inancının devamı gibi görülmektedir.

4.1.5.1.6. Ad Verme

Doğan çocuğa ad verilmesi geçmişten günümüze tüm Türk topluluklarında önemsenmiştir. Çünkü doğan çocuğun adıyla yaşayacağı, adını aldığı şahıs ya da varlığın özelliklerini taşıyacağına inanılır. Ad verme sıradan bir iş değildir. Ad verme geleneği eski Türklerden günümüze kadar uygulanarak devam etmiştir. Ad verme geleneğinde Türk inançlarının yansımaları görülür.

Çok zengin, teferruatlı ve derin olan Türklerde ad verme geleneğiyle ilgili günümüze değin pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri konu üzerinde uzun yıllar çalışan, konuyu derinlemesine inceleyen Macar Türkolog Laszlo Rasonyi tarafından hazırlanan Tarihte Türklük adlı eserdir. Eserden hareketle Türklerin ad verme gelenekleri ve ad koyarken hangi inançları dikkate aldıkları üzerinde durulacaktır. Türkler çocuklarına ad verirken tabiat kuvvetlerinin, kötü ruhların, cinlerin çocuğun hayatına müdahil olabileceklerini de hesaba katar, adları bu minvalde seçerdi. Türklerde totemizm inancı olmayıp totemizmin var olan tesirlerinin diğer kültürlerden geçmiş olabileceğini söyleyen araştırmacı çocuklara verilen Bozkurt, Kök Böri, Uku (Baykuş), Yılan, Ayu, Tugan (Doğan), Bogday (Buğday), Arpa gibi isimlerin totemizmin tesiriyle verildiğini belirtir Rasonyi, 1993: 22). Bu bilgiyi verdikten sonra Türklerin hangi inanç ve amaçlar doğrultusunda, hangi adları seçtiklerini şöyle gruplandırır: 1. Anne ve babanın dileklerini yansıtanlar (Uzun ömür, farklı cinsiyet): *Toktasın, Dursun, Kız-yeter, Oğul-gerek, İltut, Baybolsun vb.* 2. Koruyucu adlar: Bu adlar kötü ruhları korkutmak, kandırmak maksatlı konulur. *Kolbas, Börüberdi, Barak, İtködön, Bolmaz, Satılmış, Tengri-Berdi, Kuday-Berdi* gibi adlar bu maksatla konulur. 3. Çocuklar için iyi niyet anlamı içeren adlar: *Bekbol, Şahbula, Yüzyaşar, Elmas, Selvi, Elif vb.* 4. Tesadüf aleminden

ilham alınarak verilen adlar: Bu adlar çocuğun fiziki bir özelliği, doğum sonrası göze çarpan bitki ya da hayvan, ilk duyulan söz, doğum sırasındaki önemli bir olay gibi bazı tesadüflerden ilham alınarak tercih edilir. *Mengli, Kızıl, Karga, Alma, Tepremez, Yarman, Yağmur, Duman, Toy-boldu* gibi isimler bu bağlamda tercih edilenlerdendir. 5. Kişilere bağlı adlar (Ata, akraba, meşhur şahsiyetler): *Ögedey, Kübilay, Baybars vb.* 6. Rütbe ve unvan adları: *Yula, Tarhan, Sultanbey, Özbek, Nogay, Kesik, Ağaçeri vb.* (Rasonyi, 1993: 22-25).

Türk destan, efsane ve anlatıları incelendiğinde çocuklara ad verme geleneğinin olduğu, ad verme işleminin rastgele yapılmadığı, kahramanların kendileri gibi adlarının da olağanüstü bir şekilde ya da kahramana yakışır bir şekilde konulduğu, yaşı gelmeyen, kahramanlık sergilemeyen bir evlada ad konulmadığı, çocuğa bu kahramanlığı gösterene kadar geçici bir ad verildiği, kahramanlık gösteremediği takdirde ömrünün sonuna dek bu geçici adla yaşadığı bilgilerine rastlanılmaktadır.

Yakutların destanlarına bakıldığında çocuğa ilk olarak geçici bir ad verildiği, gerçek adını ise yay kullanıp ok atmaya başladığında aldığı görülür (İnan, 1998b: 241). Oğuz Kağan'ın ilk üç oğluna *Gün, Ay, Yıldız*; sonraki oğullarına ise *Gök, Dağ, Deniz* isimlerini vermesi elbette ki tesadüf değildir. Tabiatla iç içe yaşayan, tabiat unsurlarında koruyucu güçler olduğuna inanan Oğuz Kağan ve pek tabii ki diğer Türklerin tabiatla kült olarak kabul ettikleri varlıkların isimlerini çocuklarına vermeleri gayet doğaldır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Türklerin ad verme gelenekleriyle ilgili sağlam bilgilere ulaşılabılır. Hikayelerde anlatıldığına göre bir erkek çocuk düşman üstüne yürümedikçe baş kesip kan dökmedikçe ona ad verilmez (Ergin, 1989: 289). Bir erkek çocuk savaşta, avda bir başarı sağlarsa ya da başka türlü bir kahramanlık sergilerse o zaman ad almayı hak eder. Dede Korkut'a haber yollanır, büyük bir toy düzenlenir ve Dede Korkut dualar ederek çocuğa en uygun ismi koyar. Dirse Han'ın oğlu on beş yaşındadır ve henüz bir adı yoktur. Bir gün arkadaşlarıyla birlikte aşık oyunu³⁹ oynarken Bayındır Han'ın boğasıyla karşı karşıya kalır ve kaçamaz. Çocuk boğayla mücadele eder ve onu öldürür. Bu olay üzerine Dede Korkut çocuğa *Buğaç/Boğaç* adını verir ve "*Adını ben verdim, yaşını Allah*

³⁹ Aşık, küçükbaş hayvanların arka bacaklarındaki diz eklemlerinden çıkarılan dört köşeli kemiğe verilen addır. Bu kemiklerin biriktirilerek oynadığı oyuna da aşık oyunu denir. Çocuklar tarafından farklı şekillerde oynanan aşık oyunu Türk dünyasının milli oyunlarından. Eskisi kadar olmasa da bu oyun hala oynanmaktadır.

versin.” der (Ergin, 1989: 81-83). Bay Büre'nin bir oğlu olur. Bu çocuk on beş yaşına gelir ve ava çıkar. O esnada da oradan geçen Müslüman tüccarlara kafirler saldırır ve onların mallarını yağmalar. Tüccarlar çocuktan yardım ister çocuk da kafirleri öldürüp malları kurtarır. Bu olay duyulunca Dede Korkut baş kesip kan döktüğü için çocuğa *Bamsı Beyrek* adını koyar (Ergin, 1989: 116-120). Manas'ın ad alması da oldukça dikkat çekicidir. Cakıp Han oğlunun adını dört ulu peygambere *Manas* olarak koydurur. Peygamberler Manas'ı kucaklar ve sınar. Manas'ın oğlu *Semetey'in* adını ise Hızır koyar (Naskali, 1995: 18, 207).

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da ad koyma geleneğine devam edilir. Peygamber'imizin tavsiyesi üzerine çocuklara kulluğu hatırlatan isimler, peygamber isimleri, haram ve mekruh olmayan adlar konulmuştur. Türk halkı Peygamber'imize saygısızlık olmaması için O'nun adını direk koymaktan sakınmış ve çocuklarına Mehmet, Ahmet, Mustafa, Mahmut gibi isimler koymayı uygun görmüşlerdir (Aras, 1988: 333). İslamiyet'in etkisiyle Türkçe adların yerini Arapça ve Farsça adlar almaya başlamıştır.

Anadolu'da çocuğa adını babası (Bursa, Balıkesir), dedesi (Aksaray, Samsun), baba tarafı (Samsun), ailenin okumuş bir üyesi (Gaziantep), yaşlı erkek ve kadınlar koyar (Acıpayamlı, 1992: 5). Çocuğa ölen ya da yaşayan dede, babaanne ya da akrabalarının, Peygamber'imiz ve diğer peygamberlerin, ehl-i beytin, dört halifenin, tarikat önderlerinin, önemli din âlimlerinin, okumuş kimselerin, kendisi ya da sesi güzel olan kimselerin isimleri verilir. Çocuğa ad koyacak kişi -genellikle hoca- çocuğu sağ kolunu üzerinde kucağına alır. Çocuğun başını kibleye çevirerek ezan okur ve sağ kulağına üç kere ismini söyler (Acıpayamlı, 1992: 7). Ad koyma geleneğinde Türk dünyasında da buna benzer uygulamaların yapıldığını tespit eden araştırmacı, uygulamaların kökenini Orta Asya Türk inançlarıyla ilişkilendirir (Acıpayamlı, 1992: 7). İnan da Türklerin ad verme geleneğinde Şamanizm ve eski Türk inançlarının tesirine dikkat çeker (Acıpayamlı, 1992: 13).

İlçede çocuğun adını genellikle dedesi ya da daha öncesinde pek çok çocuğa ad koymuş olan sayılan, sevilen bir büyük koyar. Bebek doğduğunda hemen bir göbek adı verilir ki kız çocuklarına Hz. Fatma'ya izafeten göbek adı olarak Fatma, Fadime konulur. Çocuğa gerçek isim olarak ise aile büyüklerinin, peygamberlerin, halk kahramanlarının, topluma mal olmuş kişilerin adları verilir. Kız çocuğa annesinin

ismini veren baba kızını “*Anamın adı, ağzımın tadı.*” diyerek sever.⁴⁰ Ad koyacak kişi çocuğu kucağına alır, çocuğun kulağına ezan okuduktan sonra “*Bu çocuk iyi huylu, yasaklananları yapmaktan çekinen, içi dışı tertemiz bir insan olsun. Rızkı bol olsun. Şeriat-ı Muhammediye üzerinden yolumuza hizmetlerde bulunsun. Ya Rabbi, bu isteğimizi sevgili kulun Hz. Muhammed hakkına ve Fatiha suresi hürmetine kabul et.*” şeklindeki isim duasını söyler. Fatiha suresini okur, on iki imamların isimlerini zikreder ve bebeğin kulağına eğilerek üç defa ismini söyler (Akkuş, 2010: 111-112). İlçedeki isimlere bakıldığında Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma, Muharrem, Adem, Zehra, Zeynep gibi isimler dikkat çekmektedir. Alevi dedelerine hürmet gösterildiğinden onların istedikleri isimler konulur. Sünni kadının biri Alevi dedesinin isteği üzerine çocuklarına Hasan ve Hüseyin ismini koymuştur (KK₃₅). Kaynak kişilerin ifade ettiğine göre çocuğu olmayan kadınlar ya da yakınları genellikle rüyalarında Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli ya da başka bir mübarek zatı görür. Bu mübarek zat çocuğu olacağını, çocuğun cinsiyetini söyler ve çocuğun adını koyar (KK₁, KK₈, KK₁₁). Hacı Bektaş’ı rüyasında gören kadınlar Hünkâr’ın çocuk doğduktan sonra kurban kesilmesini (KK₁, KK₂₇), türbeye halı getirilip serilmesini istediğini (KK₃₅) söylemiştir. Geçmişten günümüze kadar ad verme geleneğinde değişiklikler olsa da bu gelenek ilçede hala yaşatılmaktadır. Çocuklara aile büyüklerinin, Peygamber ve din büyüklerinin adlarının verilmesi atalara duyulan saygı ve *atalar kültürünün* yansımalarıdır. Çocuğa ad verilirken kulağına ezan okunması, dua edilmesi eski Türk inançlarındaki ad verme geleneğinin İslami inanç çerçevesinde kazandığı unsurlardır.

4.1.5.2.Evlilikle İlgili İnanç ve Uygulamalar

4.1.5.2.1. Türklerde Evlilik ve Aile Sistemiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar

İnsan hayatındaki geçiş dönemlerinin ikinci safhası evliliğdir. Kız ve erkek evlenerek hayatlarında yeni bir safhaya geçecek, bir eşik daha geçecek, başka bir sosyal ve kültürel ortama girecek, yeni bir kimlik ve statü kazanacaktır. Bu yüzden evlenme, aile kurma hem eski Türklerde hem de günümüzde oldukça önemli bir husustur. Bu

---

⁴⁰ Çocuklara aile büyüklerinin adının konulması Nevşehir merkez de vardır ve günümüzde bu uygulama hala devam etmektedir. Çocuklara ebe ve delerinin isimlerinin verilmesi ve severken bunun ifade edilmesi atalar kültürünün il ve ilçedeki bir tezahürü olsa gerek. Eski Türklerde çocuğa verilen ismin onun kişiliği ve kaderi üzerinde etkili olacağı inancı günümüzde de yaşamaktadır. “Adı Fatma olan çok çeker.” şeklindeki ifade bu inancın bir göstergesidir.

yüzdendir ki geçmişten günümüze evlilikle ilgili pek çok inanç ve uygulamaya rastlanır.

Eski kaynaklar incelendiğinde Türk aile yapısının genel olarak çekirdek aile özelliği taşıdığı görülür. Kadın ve erkek aile içinde eşit haklara sahiptir ve tek eşlilik görülür. Çok eşli evlilik nadir görülmektedir. Evlilik zor ve cebirle değil velayet yani eş, dost akraba vasıtasıyla tavsiye üzerine yapılır. Ailede baba hukuku geçerlidir. Erkek evlat evlendiği zaman payına düşeni alır ve ailesini kurmak üzere evden ayrılır. Günümüzde kullanılan *süt hakkı*, *ana hakkı*, *sağdıçlık*, *elçi* gibi evlilikle ilgili terimler eski Türk evlilik adetlerinin bakiyesidir. Günümüzde çok azalmış olmakla birlikte başlık (kalın), kız kaçırma, yüz görümlüğü (mehir), levirat evlilik (ölen ağabeyin eşiyle, yengeyle evlilik) gibi âdetlerin de eski Türk evlilik uygulamaları içinde olduğu bilinmektedir (Erkul, 2002: 101).

Çin kaynaklarında Türklerin kadı erkek, çoluk çocuk bir arada çalıştıkları; düğün, toy ve yaslarda hep beraber oldukları görülmektedir (Eröz ve Güler, 1998: 24). Günümüzde seyrek karşılaşılan kız evine verilen başlık parası eski Türk boyları arasında da vardır ve adına *kalın* denir. Kalının Doğu Türkistan Türkleri arasındaki adı *toyluktur* ve verilmesi mecburi değildir. Kadın hayatın her safhasında erkeğin yanındadır. Hatta ticaret yapılırken pazarlığı kadınlar yapar. Kadın ile erkek arasında mal ayrılığı esası vardır. Ayrılma durumunda kadın babasının evinden getirdiği eşyaları aldığı gibi kocasının eşyaları üzerinde de hak iddia edebilir. Erkek karısının rızasını almadan ikinci bir evlilik yapamaz, olsa bile böylesi durumlar seyrek görülür (Eröz ve Güler, 1998: 4-5).

Eski Türklere ait sosyal, siyasi, kültürel ve dini hayatın izlerin rahatlıkla görebildiğimiz Dede Korkut Hikâyeleri Türk evlilik ve aile hayatıyla ilgili de oldukça önemli bilgileri barındırmaktadır. İnan, hikâyelerde yer alan evlilik ve düğün adetleriyle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Evlilik âdetlerinde dikkat çeken önemli hususlardan bir egzogami yasasıdır. Evlenilecek kız aile ya da akraba içinden seçilmez. Bu durum hikayelerde “*yad kızı helalim*” ifadesiyle belirtilir. Dışarıdan evlilik Altay, Yakut ve Başkurt Türklerinde de uygulanan bir kaide olmuştur. Dede Korkut, bir yiğide kız isteyeceği vakit “*Karşı yatan dağına aşmaya gelmişim, akınlı suyunu geçmeğe gelmişim, dar eteğine, sığın gelmişim, Tanrı buyruğu ile, peygamber kavliyle kızını almağa gelmişim.*” der (Gökyay, 1973: 37-38). Evlilikle

ilgili hikâyelerde rastlanan bir diğere adet ise ok atma geleneğidir. Oğuz yiğitleri evlenecekleri zaman ok atarlar, ok nereye düşerse gerdeği oraya dikerlerdi (Gökyay, 1973: 40). Ok atma geleneği Başkurt masallarında da görülmektedir. Bamsı Beyrek hikâyesinde görülen gelin kızın damada kırmızı kaftan giydirmesi geleneğine Kazak Türklerinin Er-Sayın Destanı'nda da rastlanır.

Dede Korkut Hikâyeleri Türk aile sistemi içinde ana ve babaya saygı, eşlerin birbirine gösterdiği sevgi, çocuklara gösterilen sevgi ve ihtimamın en güzel örnekleriyle doludur. Dirse Han'ın karısına *“Beri gel başımın bahtı, evimin tahtı/ Evden çıkıp yürüdüğünde selvi boylum/ Kara saçı topuğuna sarmaşanı/ Kurulu yaya benzer çatma kaşım/ Koşa badem sığmayan dar ağızlım...”* (Gökyay, 1973: 5) şeklindeki hitabında, Azrail'in kocasının canını alacağını öğrendiğinde karısının Deli Durul'a hitaben *“Göz açıp gördüğüm/ Gönül verip sevdiğim/ Koç yiğidim, şah yiğidim/... Karşıda yatan kara dağları/ Senden sonra ben neyerim/ Yaylar olsam benim mezarım olsun/ Soğuk soğuk suların/ İçer olsam benim kanım olsun/ ... Yer tanık olsun, gök tanık olsun/ Benim canım senin canına kurban olsun!”* (Gökyay, 1973: 81) diyerek canını vermek istemesinde, Kazan Bey'in oğlu Uruz için *“ Oğul, oğul, ey oğul/ Karşıda yatan kara dağımın yükseği oğul/ Kararmış gözlerimin aydını oğul/ Alaca tanla yerimden kalktığım senin için/ Al atımı yorultmuşum senin için/ Benim başım kurban olsun canım oğul senin için.”* (Gökyay, 1973: 80) şeklindeki yakarışında, Uruz'un düşman üzerine yürümesini istemeyen babasına hitaben *“A bey baba, işitirin ne dersin/ Amma, Arafat'ta erkek kuzu kurban için/ Baba oğul kazanır, ad için/ Oğul da kılıç kuşanır, baba gayreti için/ Benim de başım kurban olsun senin için.”* demesinde Türk aile yapısı içinde yer alan birlik, beraberlik, sevgi, saygı, fedakarlık gibi daha pek çok bağlayıcı unsurun yansımalarını rahatlıkla görülebilir.

4.1.5.2.2. İlçede Evlilikle İlgili İnanç ve Uygulamalar

İlçede evlenme çağına gelip de evlenemeyen kız ve erkekler için baht/kismet açmayla ilgili inanç ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamaların en çok evlenemeyen kızlar için yapıldığı görülür. Yedi çeşmeden su, yedi yol ağzından toprak alınır. Toprak suya atılır. Kismetinin açılması istenen kimseye bu su ile banyo yaptırılır (KK₆, KK₉). Bir ipe kırk düğüm atılır kismetini kapalı olan kız ya da erkek ipteki kırk düğümü çözerse kismetinin açılacağına inanılır (KK₁₂, KK₂₀, KK₂₃, KK₃₄).

Kısmeti kapalı olanlar hocaya götürölüp okutulur (KK₄₁). Kısmet açmak için ilçe halkının en çok yaptığı uygulamalardan biri de Hacı Bektaş'ın türbesine gidip niyaz etmektir. Türbeye gidilir, Hünkâr'ın huzuruna çıkılır, evlenemeyen kız ve erkeğin bahtının açılması için dua edilir, dilek tutulur, mum yakılır ve adak adanır (KK₃, KK₁₀, KK₁₇, KK₂₂, KK₃₇, KK₄₃, KK₄₈). Hocaya okutulan kapalı kilit eve getirilir. Eve gelince kilit dua ile açılır ve o şekilde saklanır. Kilit açılınca bahtın da açılacağına inanılır (KK₁₆, KK₂₄). Balım Sultan türbesinin önündeki kara dut ağacına, çilehane bölgesindeki alıç ağaçlarına çaput bağlanır (KK₁₅, KK₁₈, KK₂₂, KK₂₅). Cuma günü sabah ezanı okunup gün ağarmaya başlayınca dört yol ağzına gidilir. Dört yol ağzında evden getirilen makara ip açılarak eve kadar bu şekilde gelinir. Eve geldiğinde ip gül dalına dolanır ama bağlanmaz. İp bağlanırsa kısmet bağlı kalır (KK₁₀). Kızın çeyizi hazırlanırken çeyize ya da çeyizin konulduğu bohçaya iğne takılmaz. Takılırsa kızın kısmeti kapanır (KK₁₂).

4.1.5.2.2.1. Kız Görme ve Kız İsteme (Dünürçülük)

İlçede eskiden daha sık olmakla birlikte görücülük âdeti vardır. Oğlu evlenme yaşına gelen aileler uygun bir gelin adayı aramaya başlar. Bu esnada eş dost, hısım akrabaya danışılır. Onların fikri alınır. Uygun görülen kızın evine öncelikle kadınlar gider. Kızın eline yüzüne, oturup kalkışına, hizmet edişine bakılır. Eğer kız beğenilirse kalkılarak ilerleyen bir zamanda dünürcü gelmek için hazırlıklara başlanır (KK₁, KK₆, KK₁₆, KK₂₀, KK₂₄, KK₃₅).

Kız istemeye dünürcü gitme denir. Erkek tarafı dünürcü giderken yanlarında aile büyükleriyle birlikte köyün hatırı sayılan, yaşlı kimselerini de götürür. Hal hatır sorulur, sohbet edilir. En nihayetinde erkek tarafının sözcüsü *“Biz Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile kızınızı oğlumıza istiyoruz. Biz münasip gördük, siz de uygun görürseniz bu hayırlı işi tatlıya bağlayalım.”* der. Kız tarafının sözcüsü de *“Biz emmisine, dayısına, büyüklerine bir soralım. Allah yazdıysa ne diyelim.”* der (KK₄, KK₁₁, KK₃₇, KK₄₅, KK₅₀, KK₅₁). Kız ilk gidişte hemen verilmez. Kız ve ailesinin gönlü yoksa yakınlardan biriyle erkek tarafına haber yollanır, bu işin olmayacağı söylenir (KK₂₅, KK₃₁). Olumsuz bir haber gelmezse erkek tarafı birkaç kez daha gider. En son gidişte kız tarafına şeker, lokum götürölür. Kız tarafı *“Allah hayırlı, gudümlü etsin. Bir yastıkta kocasınlar.”* dedikten sonra erkek tarafının getirdiği

lokum ve şeker dağıtılır. Bu şeker ve lokuma *tontu*, bunların yenmesine ise *tontu yenmek* denir. Tontu yendikten sonra söz kesilir (Akkuş, 2010: 78).

4.1.5.2.2.2. Nişan

Belirlenen tarihte nişan yapmak için söz kesildikten sonra nişan hazırlıklarına başlanır. Nişan hazırlıkları erkek tarafının maddi durumuna göre değişir (KK₅, KK₂₇, KK₃₇). Nişan için alışverişe çıkılır ki buna *asuvata* denir. Gelin kıza enterelik, işlik, ayakkabı, fes, yazma, yüzük, bilezik, küpe, gümüş ya da dökme kemer alınır (Akkuş, 2010: 78). Bu alışveriş esnasında gelin kızın ve yakınlarının tavrına çok dikkat edilir. Gelin kız görgülü mü, aç gözlümü, kanaatkâr mı anlaşılmaya çalışılır. Sırf bu alışverişler esnasında gelin kız ve akrabalarının tavrından dolayı nişan atıldığı çok görülür (KK₁₈, KK₂₃, KK₂₉, KK₄₀). Erkek evinin durumu varsa koç alır. Alınan koç akşamdan süslenir, kınalanır, boynuzlarına kurdele, yazma bağlanır ve sabah olunca kız evine gidilir. Bu adete de *asbap görme* denir (Akkuş, 2010: 79).

Nişan yapıldıktan bir hafta sonra damat kızı görmeye gider. Buna *nişanlı görme* denir. Giderken de eli boş gitmez. Nişanlısına çorap, giysi, elbiselik, kumaş, yüzük gibi hediyeler alır. Ev halkı içi de lokum götürülür. Ailenin nezaretinde nişanlılar görüştürülür (KK₃₄, KK₃₅, KK₄₂, KK₅₀). Nişanlı olma süresi duruma göre değişir. Damat askere gitmediyse bu sürede askerliğini yapar. Erkek tarafının durumu iyi değilse harmanların kalkması beklenir (KK₂, KK₃, KK₉, KK₁₉, KK₄₉). Nişanlılık sürecinde araya Kurban Bayramı girerse erkek tarafı bir koç alır. Koçu kınalar, süsler ve kız evine götürür. Hıdırellez'e denk gelirse oğlan tarafı kıza yeni giysiler alır. Kız ve arkadaşları Hıdırellez şenliklerine eğlenceye götürülür.

4.1.5.2.2.3. Düğün Hazırlıkları/ Nikah/ Düğün

İki aile kendi arasında anlaşarak düğün tarihine karar verirler. Düğün için genelde ekinlerin kaldırılıp satıldığı, işlerin nispeten daha hafiflediği son bahar zamanı tercih edilir. Ailelerin durumuna göre düğün istenilen herhangi bir vakitte de yapılabilir. Bunun bir kuralı yoktur. Düğün tarihi kararlaştırıldıktan sonra her iki tarafta da düğün hazırlıkları başlar. Erkek tarafı düğünden yaklaşık bir ay önce alışverişe çıkar. Buna *asuvataya çıkmak* denir (Akkuş, 2010: 90). Asuvatada gelin kıza yeldirme, iç donluk, işlik, entarilik, kadife ceketlik kumaş, altın ve düğün okuntusu alınır. Fındık,

fıstık, leblebi, üzüm, iğde, şekere *düğün okuntusu* denir. Düğünü haber vermek için *okuntu salma* adeti vardır. Köyün bekçisi, çobanı ya da ailenin yanında çalışan biri okuyucu olarak tutulur. Okuyucu düğün okuntusu olan çerezleri heybesine doldurarak at ya da eşekle ilçe pazarına gider. Orada bulunan hısım akrabaya çerezleri dağıtarak onları düğüne davet eder. Okuyucu civar köyleri de dolaşır. Okuyucuya bahşiş verme âdeti de vardır (Akkuş, 2010: 90). Bu adetler günümüzde şekil değiştirse de devam etmektedir. Erkek evi gelin kız için alışveriş yapar. Eskiden gelinlik giyilmediğinden üç etek, şalvar, entarilik alınırken günümüzde bu tarz kıyafetler olmadığından kız ne isterse o alınır. Okuntu salma âdetinin yerini de davetiye, mesaj ve telefonlaşma almıştır (KK₉, KK₂₃, KK₂₇, KK₃₅, KK₃₇). Düğün alışverişinde döşek, yorgan, yatak yüzü için kumaşlar da alınır. Baharda kırkılan koyun yünlerinden damat yatağı hazırlanır. Alışverişte alınan ne varsa kız evine gönderilir. Kızın yakın akrabalarına da içinde çorap, atlet, havlu, tespih vb. hediyeler olan bohçalar hazırlanır. Bunlara ise *yolluk* denir (KK₂₅, KK₄₅).

Düğünden önce erkek tarafı kız ve yakın akrabalarını çağırarak onlara kına yakar. Buna *kız kınası* denir ve üç dört gün sürer. Son gün kıza annesi tarafından yakılan kınaya ise *ana kınası* denir. Düğün perşembe öğleden sonra bayrak kaldırmayla başlar. Abdallar davul, zurna, tef ve diğer müzik aletlerini çalarak düğünü şenlendirir. Köçekler oynar. Oyunlar oynanır, halaylar çekilir. Tura, Arap oyunu gibi köy seyirlik oyunları oynanır. Erkekler kadın kılığına girerler, yüzleri boyayıp Arap olurlar. Bir sopanın tepesine post geçirerek deve yaparlar. Civar köylerden gelen güreşçiler düğünde güreş tutar. Köyün dışında at yarışları düzenlenir, cirit oyunu oynanır (Akkuş, 2010: 91-92, 95-96). Sözlü kaynaklar at yarışı, cirit atma, köçek oynatma ve diğer pek çok âdetin günümüzde yapılmadığını belirtmektedir.

Erkek tarafı gelen misafirlere ikram edilecek yemekleri yapması için aşçı kadın tutar. Bu aşçıya eskiden *keyveni* denir. Aşçı güvendiği, bildiği kadınlardan kendine yardımcı seçer. Erkek tarafı durumuna göre tosun, inek, koyun keser. Buna *etlik kesme* denir. Bulgur çorbası, yoğurt çorbası, et yahnisi, sulu köfte, bamya, kuru fasulye, dolma mantı, yaprak sarması, salata, pilav, bocuk mantı, helva, sütlaç, kayısı ve üzüm hoşafı başlıca düğün yemekleridir. Bu yemeklerin dağıtılması aşçının sorumluluğundadır. Erkek ve kadınlara ayrı sofralar kurulur. Çıkan bulaşıkların yıkanması için de bulaşıkçılar tutulur (KK₁, KK₅, KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₂₃, KK₃₅, KK₅₁).

Düğünün son gününde kıza asıl kınası yakılır. Bu yüzden kına alayı ve kına sinisi hazırlanır. Kına sinisini erkek tarafı hazırlar. Kına sinisinin içine altın küpe, bilezik, yüzük, kına çerezi, kına, kibrit, kına kıyafetleri, al yeşil kına bezi, al yeşil duvak, kına karma kabı, su kabı konur. Böylece kına sinisi bağlanmış olur. Bir de koca bir tepsi baklava yapılır. Kına alayının en önünde bayrak tutulur. Gençler sinileri, tepsileri başlarında taşır. İkinci vakti yola çıkılır. Kına alayı kız evine vardığında karşılanır ve yemek ikram edilir. Kına zamanı gelene kadar kadınlar kendi arasında eğlenir. Erkek kılığına girip oyunlar oynanır, tef çalınır, türkü söylenir oynanır. Kına zamanı geldiğinde kız anasının hazırladığı *çıkgitlik* elbisesini giyiner. Üç duvar yastığı üst üste konur. Kız yüzü kibleye gelecek şekilde oturtulur. Kızın başına süslü, pullu al yeşil duvak örtülür. Kınayı yakacak olan kişi üç kere kızın duvağını açıp kapatırken aynı zamanda “*Allah, Muhammed, Ali*” der. Erkek tarafından getirilen altınlar takan kişinin adı söylenerek gelin kıza takılır. Altın takmaya *saçı çağırma* denir. Takı işi bitince gelin kızın övüldüğü mani ve şarkılar söylenir ki bu adet de *gelin başı övme* adını alır. Kına yakıcı kadın “*Benim elim değil, Fadime Ana'nın eli.*” diyerek kına tepsisini eline alır. Kızın başının üstünde tepsiyi döndürürken de üç kez “*Fadime Ana'ya yandı bu kına. Allah, Muhammed, Ali*” diyerek üç İhlas, bir Fatıha okur. Kına türküleri söylenerek kız ve anası ağlatılır (Akkuş, 2010: 99-100). Kızın eline kına yakılacağı zaman kız elini açmaz. Kına yakıcı “*Annesi kızın eli açılmıyor.*” der. Kayın valide kızın avucunu açar ve içine çeyrek altın koyar. Kına ilk önce sağ sonra sol ele yakılır. Orada bulunanlar da kına yaktıktan sonra kalan kına erkek evine gönderilir. Erkek evinde de bu esnada eğlence vardır. Damada kendi evinde kına yakılır (KK₁₅, KK₁₈, KK₂₅, KK₃₇, KK₄₅, KK₄₈). Günümüzde kına merasiminde kız ve erkek bir araya gelmekte, erkek de merasimin bir bölümünde bulunmaktadır (KK₆, KK₁₂, KK₂₄).

Kına gecesinin sabahı erkek tarafı kız tarafına gelin almaya gelir. Kız tarafı kapıyı açamaz, çeyiz sandığını vermez, sandığın üstüne oturur. Bahşiş alındıktan sonra kapı açılır (KK₅, KK₁₀, KK₂₀, KK₂₆, KK₂₉, KK₃₄). Kız evden çıkmadan babası koluna bilezik takar. Erkek kardeşi gelinin beline üç kere bağlayıp çözmek suretiyle kırmızı kuşak bağlar. Gelinin erkek kardeşi yoksa kuşağı babası, amcası da bağlayabilir. Kız anası, babası, kardeşleri, akrabalarıyla helalleşir, ağlaşır. Gelin evden çıkarken baba evinin eşliğini öper (KK₉, KK₁₆, KK₂₂). Gelin çıkarılırken erkek tarafı kız tarafının

haberi olmadan kız evinden bardak, tabak, çanak alır. Böyle yapıldığı takdirde kızın bereketiyle birlikte geleceğine inanılır (KK₁₀). Gelin oğlan evine vardığında hemen içeri girmez. Dışarıda bazı ritüeller gerçekleştirilir. Evin damından gelinin başına şeker, bozuk para, buğday, arpa saçılır ki gelin bolluk bereket getirsin. Kayın valide içinde şeker, buğday, para olan testiye gelinin ayağının dibinde yere çalıp kırar. Bu şekilde gelinin kayın validesinden ve görümcesinden korkacağı, onların sözünü dinleyeceğine inanılır. Kapı kapatılarak geline tepik atılır. Gelin üç kere kapıya tepik atar. Gelin kapıyı tekmeleyip açarsa güçlü olduğunu gösterir. Gelin güçlü kuvvetli sağlam olsun diye dışarıda odun kütüğü kırılır. Kapının önüne süpürge atılır. Gelin süpürgeyi kaldırıp bir kenara koyarsa temiz tertipli olduğunu gösterir. Süpürge üstünden geçerse erkek tarafı bu durumdan hoşnut olmaz “*Gelin pis olacak.*” diye düşünür (KK₅, KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₃, KK₂₇). Kayın valide ağzı tatlı olsun diye parmağı ile bal yaladır. Aynı şekilde gelin de kayın baba, kaynana, görümce, kayın ev halkından kim varsa parmağı ile bal yaladır. Gelin kapı duvarına eliyle bal ya da yağ sürer. Gelin içeri girdiğinde eğilerek kayın babasının ayağını öper. Bu esnada da kayın baba diğer ayağıyla hafifçe gelinin beline basar ki beli kuvvetli olsun, sağlam çocuk doğursun (KK₁₂). Oğlu olsun diye gelinin kucağına erkek çocuğu verirler, yatağına erkek çocuk yuvarlarlar (KK₁₀, KK₁₆, KK₃₇, KK₄₅, KK₄₈).

İmam nikahı genelde resmi nikahtan önce kıyılır. Eğer kıyılmadıysa dede gelin damat ve iki aile büyüğünü yanına alarak nikahı kıyar. Gençlere rızalarının olup olmadığını sorar. Evet cevabı alındıktan sonra kapak ya da başka bir nesne kapatılarak damat bağlanmış olur. Böyle yapılmazsa zıfafa problem çıkacağına inanılır. Akkuş, Alevi dedesinin ettiği nikah duasını şu şekilde kaydetmiştir: “*Allah, Alah. Allah, Muhammed, Ali. Pirimiz Hüncar Hacı Bektaş Veli, erenler meydanında, Muhammed-Ali yolunda, kıydığımız bu nikahı kutlu eylesin. Nikahı kıyılan bu canlarımızın ömürlerine bereket, vücutlarına sağlık, rızıklarına bolluk versin. Dünya ve ahirette mutlu olsunlar. Varlıkta, yoklukta; hastalıkta, sağlıkta; tasada ve kıvançta birbirlerini en içten sevgiyle destekleme gücü versin. Yuvaları mutlu, ağızları tatlı olsun. İmam Hüseyin katarından, didarından, yolundan ayırmasın. Aralarında Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasındaki sevgi oldun. Soylarından gelecek çocukları kendilerine, toplumumuza ve bütün insanlığa hizmet etsin. Hayırlı uğurlu olsunlar. Üçler, beşler,*

yediler, on iki imamlar, gerçek erenler her zaman yardımcıları olsun. Bozatlı Hızır yoldaşları olsun. Görünür görünmez kazalardan, balalardan saklasın, beklesin. Ulu Tanrı gönüllerindeki dilekleri versin. Bu canlarımızın ağız tatları bozulmasın. Burada bulunan siz canlarımızı da her iki cihanda mutlu eylesin. Hazreti Pir, ulu divanda utandırmasın. Dualarımızı da kabul eylesin. Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, Pirimiz Hüınkar Hacı Bektaş Veli, Kerem-i evliya, gerçekler demine huu mümine Ya Ali.” (Akkuş, 2010: 106). Duadan sonra gelinle damat büyüklerin ellerini öper. Dede nikah şerbetinden bir bardak alarak yarısını geline yarısını damada sunar. Oradakiler de nikah şerbetinden içer (Akkuş, 2010: 106).

Eğlence bir müddet daha devam eder. Yenilir, içilir ve eğlenilir. Misafirler dağılnca gelin ve damat zifaf odasına çekilir. Bu esnada büyükçe bir sahanda tereyağlı yumurta pişirilir. Gelin ve damada yemeleri için verilir. Yumurta yediklerinde çocuklarının çok olacağına inanılır (KK₁₂). Ayrıca gelin kızın çeyiz sandığında getirdiği tavuk, bir kutu helva ya da günümüzde baklava, çerezler de çıkartılarak gelin ve damatça yenir. Zifaf gerçekleşikten sonra damat gelinin kız olduğunu haber vermek için silah sıkır. Zifaf çarşafı, bekleyenlere verilir (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆).⁴¹

Zifaf gecesinin sabahında *duvak açma* âdeti gerçekleştirilir. Tüm kadınlar erkek evinde toplanır. Gelin kıza kıyafeti ya da gelinliği tekrar giydirilir. Duvağı başına örtülür. Gelin kalabalığa çıkarılır. Duvağı elle değil de oklava ya da bir değnekle açılır. Oklavayla açmanın uğur, bereket getireceğine inanılır. Sonra gelinin ağzı yaşmakla örtülür. Buna gelinin ağzını bağlama denir. Maksat gelin az konuşsun, olur olmaz her şeye ağzını açmasıdır. Zifaf çarşafı bir kalburun içine konularak kadınlar arasında gezdirilir ve orada bulunanlar hayırlı uğurlu olsun niyetleriyle kalburun içine bahşış atar (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆). Günümüzde duvak açma âdeti ve adet içindeki ritüeller gerçekleştirilmemektedir.

Bu aşamalardan sonra kırk gün gelinlik yapma faslı başlar. Gelinlik yapma âdetini hem Nevşehir’de hem de ilçede duymuşluğum var. Gelin kayınbabasından sesini saklar, onunla aynı sofraya oturamaz. Sabah kayınbabasından önce kalkar. Kapısının önünde elinde havlu bekler, abdest suyunu hazırlar. Abdest aldırır, üzerini giydirir. Gelin kendinden yaşça çok küçük olsa da görünmce ve kayınlarına abla, ağabey der.

⁴¹ Sözlü kaynaklar çarşaf bekleme âdetinin uzun zamandır uygulanmadığını belirtmişlerdir.

Onların ellerini öper. Gelin ve damat birbirlerine adlarıyla hitap edemez, birbirleriyle konuşamaz. Sözlü kaynaklar gelinlik yapma ile ilgili bu adetleri duyduklarını ama hiç yaşamadıklarını ifade ettiler. Yalnız kırk gün dışarı çıkmadıklarını, çeşmeye su doldurmaya gitmediklerini belirttiler (KK₁₂). Kırk gün geçtikten sonra gelin baba evine götürülür. Bu âdete *gelin ayağı açma* denir. Kız evi yemek ve ikramlıklar hazırlar. Bundan sonra gelin kayın validesiyle birlikte akraba ve komşuları ziyarete gider. Bu uygulama ise *gelin gezdirme* adını alır (KK₁, KK₂₂, KK₂₇, KK₃₇, KK₄₉).

Tüm bu bilgilerin ışığında Hacıbektaş'taki evlilikle ilgili inanç ve uygulamalara bakıldığında eski Türk inançlarına ait unsurların izlerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Kızın velayet, tanidik vasıtasıyla görülüp istenmesi, isteme işinin bir büyük vasıtasıyla gerçekleştirilmesi, dünürcü gidilmesi, Dede Korkut'tan bu yana isteme sırasında Allah emri ve peygamber kavlinin gözetilmesi, kız kaçırarak evlenmenin çok tercih edilmemesi, tek eşli evliliğin yapılması, boşanmanın kötü görülmesi,⁴² düğün yemeği verilmesi gibi adetler eski Türklerden yadigardır. Baht açmak için yapılan uygulamalar ise eski Türk inançlarını birebir yansıtır. Yedi ya da dört yol ağzından toprak alınması *yer-yol*, *toprak kültürünün*, yedi çeşmeden alınan su ile yıkanılması *su kültürünün*, ağaca çaput bağlanması *ağaç kültürünün*, türbeye gidilmesi *atalar ve evliya kültürünün*, ipe atılan kırk düğümün çözülmesi, çeyize iğne takılmaması *kötü iyelere* olan inancın yaşadığını göstermektedir. Evlilik sürecinin

---

⁴² Günümüzde Hacı Bektaş Dergâhı postnişini olan Veliyettin Ulusoy'un annesi Arife Ulusoy'un evinde karşılaşılan Yozgat, Tokat, İstanbul gibi Türkiye'nin pek çok ilinden gelen Alevi topluluklarını konuyla ilgili şu bilgileri nakletmişlerdir: "Biz eşimizin üstüne ikinci bir eş almayız. Çok zorda, darda kalmadıkça kesinlikle boşanmayız. Boşanırsak düşkün kabul edilirdik ve cem ayinine giremeyiz.". Alevi aile yapısı ve toplumunda kadına verilen değer ilçede net bir şekilde görülmektedir. Kaynak kişiler kız-erkek evlat ayırmadıklarını, kadına çok değer verdiklerini ifade etmişler hatta "Meleklerle ilgili inancınız nedir?" sorusunu "Bizde melek kadındır." şeklinde cevaplayanlar olmuştur. Arife Ulusoy'un şu ifadeleri de Alevi toplumunda kadına verilen değerın büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir: "Hünkar 3000 tane öğrenci yetiştirmiş. Öğrencilerinin her biri dünyanın dört bir tarafına dağılmış. Amerika'dan biri babaları Hakk'a yürüdüğünden dolayı posta oturmak için bizden icazet almaya geldi. Oğlum yanımda olmadığı için eşim Cemalettin Ulusoy'un mührünü vurarak icazeti ben yazıp verdim. Bir gün yanımdakilerle birlikte Şam'a ziyarete gittim ve orada posta oturdum. Ürdün'den geldiğimi duyanlar beş arabayla gelerek beni Ürdün'e götürdüler ve bir çadırda ağırladılar. Hacıbektaş'tan Hünkâr'ı temsilen gittiğim için o kadar çok kurban kesildi ki sayısını bilemem.". Arife Ana gelen ziyaretçileri uğurlarken Hz. Hüseyin'in darına durmalarını istedi. Sağ ayaklarıyla sol ayaklarının başparmağını kapatan ziyaretçiler başlarını eğerek sağ el sol elin üstünde olmak suretiyle ellerini göğüslerinde birleştirdi. Arife Ana uzunca bir dua ettikten sonra dara duran erkekler ananın ayağının dibine eğilerek yeri öper gibi ellerinin üstünü öptüler. Erkeklerin yaşlı bir kadına Hünkâr'ı temsilen gösterdikleri bu hürmet dikkat çekiciydi. Arife Ana "Hz. Hüseyin'in darı nedir?" sorusuna ise şu cevabı verdi: "Peygamber'imiz Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin küçüklerken onlardan su ister. İkisi birden dedeme ben su vereyim diye koştururken Hz. Hüseyin sol ayağını taşa çarpar ve başparmağı kanar. Dedem bunu görüp üzülmesin diye sağ ayağıyla sol ayağının başparmağını kapar. Hz. Hüseyin'in darına durmak bu olaydan gelir."

her safhasında edilen dualarda *üçler, beşler, yediler, kırklar* ifadelerine sıkça yer verilmesi eski Türklerdeki *sayı inancı ve atalar kültürünün* İslamiyet sonrasındaki tezahürü olan *evliya kültürünü* yansıtmaktadır. Erkek evinin kız evine değişik amaçlarla getirdikleri koçların kınalanması, süslenmesi Türklerin *Şamanist* ve daha sonraki inançlarında kurbanı atfettikleri değeri hatırlatır. Gelin duvağı ve kına bezinin al-yeşil renkte olması *al inancının*, nikah esnasında bir kabın ters çevrilmesi kötü ruhları uzaklaştırma düşüncesinin, kına yakıcının dua ederken “Benim elim değil, Fadime Ana’mızın eli.” ifadesinde *Umay kültürünün*, gelinin baba evinden çıkarken eşik öpmesi *ev-eşik kültürünün* devamı mahiyetindedir. Ayrıca gelin eve girerken damdan başına buğday, şeker, arpa, şeker atılması eski Türklerde de görülmekte olup *saçı* uygulamasının bir devamıdır.

4.1.5.3. Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar

4.1.5.3.1. Eski Türklerde Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar

Ölüm geçiş dönemi sürecinin son basamağı, insan hayatının bu dünyadaki son safhasıdır. Doğum ve evlilik insan hayatı için ne kadar önemliyse bir son olarak görülse de ölüm de bir o kadar önemlidir. Ölüm sürecine kutsiyet atfetme hangi din, milliyet ve kültürden olursa olsun tüm insanlık âlemi için söz konusudur. Bu sebeptendir ki insanlık tarihi incelendiğinde ölümden önce, ölüm esnasında ve sonrasında gerçekleştirilen sayısız inanç ve uygulamalar tespit edilmiştir.

Geçmişten günümüze bakıldığında ölüm, ölüm şekli, ölüm merasimleri ve öldükten sonraki hayatla ilgili inanç ve uygulamalar Türkler için kabul ettikleri, inandıkları her dini sistemde çok önemli bir yer teşkil etmiştir. Ölüm ve ölümler kültü hakkında bilgi vermeden önce Türklerin ruh, can tasavvurları üzerinde durmakta fayda vardır. İnan, bahsi geçen kavramlarla ilgili bize şu bilgileri aktarır: Eski Türkler ruh ve can kavramlarını ifade etmek için genellikle nefes anlamına gelen *tın* kelimesini kullanmışlardır. Şamanist Yakutlar bu iki kavram için *tın* kelimesinin dışında *kut* ve *sür* kelimelerini de kullanır. *Tın* bedenden ayrılırsa ölüm olur, *kut* çıkarsa ölüm olmaz, *sür* ise bedenden ayrılıp bağımsızca dolaşabilir. Altaylılarda konu ile ilgili kavram zenginliğine *süne* kelimesi de katılır. Altaylılara göre *tın* insanlarda bulunmaz. İnsan ruhu *sünedir*, *süne* yalnız insanda bulunur. *Tın* canlı varlıklarda, *kut* ise insan ile birlikte tüm cansız varlıklarda bulunur. *Kut* her yerde ve her cansız

nesnede bulunur. Bulunduğu her şeye kutsiyet atfeder. Konuyla ilgili Altaylılara ait bir de *yula* kavramı vardır ki insanın bir diğer eşidir. Uyurken bedenden ayrılabilir, rüyaları da yula görür. Şamanizm inancına göre can kanda ya da yürekte bulunur (İnan, 1986: 176-177).

Roux, Türklerin ölüm karşısındaki çaresizliği ve ölümün kaçınılmaz olduğu gerçeğini varlıklarının başlangıcıyla birlikte en erken dönemlerinde idrak ettiklerini belirtir ve bu ifadelerini örneklerle destekler. Kültigin Kitabesi'ndeki "*Kararı zaman Tanrısı verir, tüm insanoğlu ölümlü olarak doğar.*"; Divanı Lügatit Türk'teki "*Zaman, insan farkına varmadan akıp gider, insanoğlu ebediyen yaşamaz.*" ifadeleriyle bu algıyı somutlaştırır. Altay Türkleri ölüm karşısında kayıtsız kalarak Tanrının buyruğuna razı olduklarını ifade ederken Eski Türkçede öldü kelimesinin karşılıyan *kergek buldi (gerekenle kavuştu)* ifadesi kullanılır (Roux, 1999: 65).

Türkler ölümden korkmazlar, ölümlle ilgili bir endişeleri yoktur. Türkleri asıl endişelendiren savaş meydanında kahramanca değil de bir hastalık ya da yaşlılıktan dolayı yatakta ölmektir. Böyle bir ölüm Türkler için utanç verici bir durumdur. Bu inancın en eski örneği Yakut Türklerinde görülür. Bir Yakut Türkü çok yaşlanıp da elden ayaktan düştüğü zaman en yakınlarından kendini öldürmelerini ister. Yakınları bu isteği kabul eder, tüm komşulara haber verilir, büyük yağlı bir sığır kesilir, üç gün eğlence düzenlenir, yaşlı kişiye en güzel kıyafetleri giydirilir, eti en güzel yeri verilir ve üçüncü gün açılan mezara itilerek canlı canlı gömülür. Onunla birlikte atları, sığırları, silahları, karısı ve hizmetçilerinin de diri diri gömüldüğü olurdu. Eğer bir genç anne ya da babasının bu dileğini gerçekleştirmezse onları kötü ruhlara yem olarak atmakla suçlanırdı (Tryjarski, 2012: 93-94).

Bir Yakut Türkü ölünün yaklaştığını hissettiği vakit bunu yakınlarına söyler. Gömülmek istediği yeri, ölü aşında hangi yemeklerin yapılmasını istediğini söyler yani vasiyetini açıklar. Ölümü yaklaşan bir kadınsa öldükten sonra hangi kıyafetlerini giymek istediği sorulur. Çuvaşlar hastanın ölümü yaklaştığında akraba ve komşularını çağırarak duaları kimlerin edeceği, mezarı kimlerin kazacağı, tabutu kimin hazırlayacağı gibi defin törenine ilişkin görev taksimi yaparlar. Ölüm sırasında ölecek kişinin yakınına ya da pencere kenarına bir bardak su konulur. Bu uygulamadaki amaç ruhun öteki dünyaya gitmeden öce bu suda yıkanıp temizlenmesidir. Ölüm gerçekleştikten sonra ölünün bedenine bu su dökülür. Ölüm

anında odada bulunan kap kacak ve diğer eşyaları dışarı çıkarmak da yapılan başka bir uygulamadır. Ölüm meleği geldiğinde hastanın tüm eklem yerlerini keser ve her tarafa bu görünmez kan saçılır. Kan eşyalara sıçramasın diye böyle bir uygulama gerçekleştirilir. Ölen bir genç ise bu duruma çok üzülünür ve onun ölümünden kötü ruhlar sorumlu tutulur. Bu kötü ruhlar gencin ruhunu kaçırmış ya da yemişlerdir (Tryjarski, 2012: 95-100).

Altaylılara göre can ölümsüzdür ve tüm canlar ölümden sonra öteki âlemde körmöse dönüşür. Körmösler iyi ya da kötü olarak sınıflandırılır. İnsan ölmeden önce iyi yaşamışsa canı, ruhu iyi körmöse dönüşür ve yeryüzünün tüm nimetlerinden faydalanmaya devam eder. Ölmeden önce günahkâr olan insanın ruhu kötü körmöse dönüşür ve onun yeri yer altı dünyasıdır. Erlik'in hizmetçisi olarak insanlara kötülük yapar, hastalık bulaştırır hatta akrabalarının ruhunu çalarak Erlik'e götürmeye çalışır (Anohin, 2006: 24). Kötü ruhlardan sayılan ölü ruhları bu dünyayı hemen terk etmezler, torunlarının obaları etrafında dolaşırlar. Çok hilekâr ve açgözlü olan bu ruhlar komşu obalara da saldırır, kapı bulamazlarsa mutlaka bir delikten girip yemek için insanları yakalarlar. Ölen çocukların sünesi 7 gün, büyüklerin sünesi ise 40 gün çadır ya da evin etrafında dolaşır. Ev halkı bunu bildikleri için çok korkar ve bazı tabular geliştirirler. Ölü evine şaman girmez. Evden dışarıya bir eşya çıkarılmadığı gibi dışarıdan da eve bir eşya girdirilmez. 40 gün sonra ölünün yakınları *ruhlar bayramı (üzüt payramı)* düzenler. Kurban kesilir, kalabalık bir sofrada yenir, evde adaçayı yakılarak tütsü yapılır ve şaman ruhun evi terk etmesi, ruhun Erlik tarafından yakalanması için dua eder. Böylece ölünün ruhu uzaklaştırılmış olur. Bu törene şamanın katılması mecburi değildir, ruh kovmayı ev sahibi kendi de yapabilir (İnan, 1998a: 410, 422).

Türkler ölülerin değişken ve huysuz mizaçlı olduklarını düşünür. Ölüler sebepsizce öfkelenip etrafındakilere zarar verebilir. Bu yüzden ölü gömülmeden önce onu kızdırmamaya dikkat edilir. Teleütler ölünün etrafında olan her şeyi duyup anladığına inandıklarından ondan övgüyle söz ederler. Ölünün gözlerini kürk balık derisi ve keten bir bezle kapatırlar ki etrafta olan bitenleri görmesin. Çuvaşlar ölünün gözlerini bir şeyle örttükleri gibi kulaklarını ve ağzını da kırmızı, ipekli bir kumaşla tıkarlar. Pek çok Türk topluluğu ölüyü çadırın kapısından değil de bir duvarından ya da penceresinden çıkarırlar. Bunun sebebi ölünün ruhunun geri döndüğünde çadırın

kapısını bulamamasıdır. Hatta bazen Tunguzların ölüyü çıkarttıktan sonra çadırın yerini değiştirdikleri, Yakutların ise ölüyü içeride bırakarak çadırı geri dönmek üzere terk ettikleri de bilinmektedir. Yine ölünün gazabından korunmak için ölü evinde ateş yakılır, ateşin sönmemesine dikkat edilir. Teletler ölü evden çıkartılır çıkartılmaz ölünün yattığı yeri keten otu ile tütsüleyip oraya bir taş bırakırlar ve 7 gün sonra bu taşı ölünün mezarına koyarlar. Bu uygulamanın sebebi ise ölünün ruhunun ateş ve taştan kokmasıdır (Harva, 2014: 232-233).

Ligeti'nin bildirdiğine göre Tangutlar ölülerini gömmek için acele etmezler. Ölüyü gömecekleri en doğru zamanı öğrenmek için bir münecim çağırıp ölünün ne zaman doğduğuna dair tam bilgileri vererek yıldız falına baktırırlar. İçinde buldukları zaman dilimi ölülerini gömmek için uygun değilse ölüyü bir hafta bazen de altı ay evde beklettikleri olur. Tabii bu esnada çürüyen cesetten gelen kokuları önlemek adına ölüyü ek kısımları zift ve bal karışımı bir macunla sıvayan tabuta koyup içine de koku giderici bitkiler bırakırlar. Daha sonra tabutu boyayarak ipekli bir örtüyle sararlar. Ölü gömülünceye kadar evde yapılan yamaklara dikkat edilir. Ölünün uçan ruhunu doyurmak adına güzel yemekler hazırlanır. Defin zamanı geldiğinde tabutu kapıdan değil de çadırın başka bir tarafından çıkarırlar. Cenaze alayının geçeceği yolda önceden yapılmış ve süslenmiş barakalar vardır ve barakaların içlerinde yiyecek içecek bulunur. Tabut yol boyunca bu barakalara girdirilir ki ölünün ruhu bir şeyler yiyip güç toplasın. Nihayetinde ölü yakılır. Onunla birlikte öteki dünyada işine yarayacağı düşünülen üzerine kadın, erkek, para, deve, et, elbise resimleri çizilmiş kağıtlar da yakılır (Ligeti, 1986: 327-328). Araştırmacının bildirdiğine göre ölü yakma adeti Kök Türklerde de görülmektedir. Kök Türkler ölüyü yakarken onunla birlikte atı ve değerli eşyalarını da ateşe atarlar. Eğer ölen önemli bir kişi ise -Kül Tigin'in gömülüşünde olduğu gibi- mezarının üstüne bir tapınak yapıp bu tapınağa ölen kişiyi ve onun kahramanlıklarını resmederler. Ayriyeten kişi adına taştan bir kitabe dikerek kahramanlıklarını anlatıp ölen kişiyi adeta ölümsüzleştirirler (Ligeti, 1986: 330). Kırgızlar ölülerini gömerler fakat bu gömme âdeti sıradan değildir. Ölüyü yıkayıp kefenledikten sonra bir mezar yeri açarlar. Mezar yerinin dibinden yana doğru bir cep, küçük bir oda açarak ölüyü yüzü doğuya gelecek şekilde oturtur vaziyette gömerler. Odacığın ağzını kapattıktan sonra boş kalan mezar yerini doldururlar ki böyle yapmalarındaki amaç ölünün gömüldüğü yerin kolay

bulunmamasıdır (Ligeti, 1986: 331). Kıpçaklarda sıradan bir kişinin mezarı üzerine bir kurgan yapılarak ölü adına yüzü doğuya dönük vaziyette bir heykel dikilir. Zengin Kıpçakların mezarının üstüne sivri tepeli bir türbe ya da taştan bir ev yapılarak mezarın dört bir tarafına sırik dikilirdi. Her bir sıriğin üzerine de dörder tane olmak üzere on altı tane at derisi asılarak mezarın yanına da kıymız ve et konurdu (İnan, 1998a: 364-365). Sarı Uygurların defin âdetleri farklılık gösterir. Sarı Uygurlar ölülerini bozkıra bırakır, toprağa gömer ya da yakarak defneder. Ölü yakılarak defnedilecekse bu işlem gece yapılır. Ölü, başı güneye gelecek şekilde yakılır. Ateşin en harlı olduğu zaman ateşe içki ve ekmek atılır. Bir süre sonra ölüünün kalıntıları bir torbaya doldurularak gömülür ve üzerine bir tümsek yapılır (Harva, 2014: 243). Buryatların bir bölümü ölen şamanın tabutunu ormanlık bir alanda dört direk üzerine kurulmuş bir kerevetin üstüne bırakıp şamanın delinmiş davulunu ve diğer eşyalarını tabutun yakınındaki ağaç dallarına asarlar (Harva, 2014: 243-244). Yakutlar cenazeyi defnettikten sonra defin merasiminde kullandıkları kızak, yük arabası, kürek, kazma, ölü yemeğinin pişirildiği kazan gibi tüm eşyaları kırarak mezarlıkta bırakırlar. Dönüşte eve getirmezler. Benzer uygulamalara Teleütlerde de rastlanır. Böyle yapılmasının sebebi bu araçların ölüyle bütünleşmesi, ona ait olması ve bu eşyaların kullanılmasının uğursuzluk getireceği inancıdır (Harva, 2014: 236).

Göktürkler döneminde ortaya çıkan *balbal* kavramı da Türk ölü gömme âdetlerinde önemli bir yer teşkil eder. Balbalın mahiyeti tam olarak bilinmemekle birlikte araştırmacılar bu konuda bazı bilgiler aktarmaktadırlar. İnan, balbal karşılığı olarak Veselovskiy'nin kullandığı *taşnine* kelimesini tercih eder. Balbal kelimesine ilk defa Orhun Anıtları'nda rastlandığını, bu heykellerin ölülerin hatırasını canlı tutmak için mezar bölgesine dikildiklerini, bu heykellerin önceleri ölü hayattayken öldürdüğü düşmanları sembolize ettiği daha sonra ise erkek heykelleriyle birlikte kadın heykellerine de rastlandığından dikiliş amaçlarının değişmiş olabileceğini ifade eder ve XIII. yüzyıldan sonra Türk dünyasında balbal dikme geleneğinin sona erdiğini de sözlerine ekler (İnan, 1998a: 362-363). Çoruhlu da İnan gibi balbal kelimesinin mahiyetinin ne olduğu, balbalların dikiliş amaçlarının tam olarak bilinmediğini belirtir. Ölen kişinin hayattayken öldürdüğü düşmanlarının balbal olarak dikilmesinin sebebi öteki dünyada bu balbalların yani düşmanların ölen kişinin hizmetkârı olacağı

inancı olabilir. Ölen her kişiye balbal dikilmeyeceği gibi öldürülen her düşmanın da balbalı dikilmez. Türklerin önemli kişileri, kahramanları için dikilen balballar öldürdükleri önemli kişileri temsil eder. Balbaları dikilen düşmanlar da ait oldukları toplumun büyük hükümdar ya da kahramanlarıdır. Bu büyük düşmanların balbalları dikildiğinde yalnız kendileri değil temsil ettikleri topluluk da mezarı başına dikildikleri ünlü Türk hükümdarı ve dolayısıyla onun milletine de köle olmuş, mahiyetlerine girmiş olur (Çoruhlu, 204: 249-252).

Radloff Göktürklerin ölü defnetme merasimleriyle ilgili önemli bilgiler verir. Bu bilgilere göre Göktürklerde ölü hemen defnedilmez. Ölü bir süre çadırın içinde bekletilir. Ölünün yakınları tarafından kesilen at ve koyun kurbanları çadırın önüne serilerek ölüm ruhlarına sunulur. Bu esnada erkekler at üzerinde 7 kez çadırın etrafında dolaşır sonra kapının önüne gelerek yüzlerin bıçakla kesip kanlı göz yaşı akıtır, yüksek sesle ağlar. Belirli bir günde ölünün cesedini eşyaları ve atıyla birlikte yakarak külünü bir kapta toplarlar ve zamanı gelince arta kalanları gömerler. İlbahar ya da yazın ölenler sonbaharda; sonbaharda ölenler ilkbaharda gömülür. Ölü gömülürken de ölünün yakınları yüzlerini kesip ağlar, tırnaklarını yüzlerine geçirir ve kurban keserler. Mezarın üzerine hayattayken öldürdüğü düşman sayısınca heykel dikilir. At ve koyun kurbanlarının kafaları da sııklara geçirilerek mezar yakınına dikilir (Radloff, 1994: 124-125).

Fadlan'ın Oğuzların ölü gömme âdetleri hakkında verdiği bilgilere bakılacak olursa Göktürklerin ölü gömme adetleriyle benzer uygulamalar içerdiği görülür. Oğuzlar hürmet ettikleri bir adam öldüğünde onun için bir çukur kazarlar. Ölüye gömleğini giydirip, kemerini takıp, yayını kuşandırdıktan sonra ölünün eline ağaçtan oydukları ve içinde şarap olan bir kadeh verirler. Açtıkları çukura önce ölünün bütün eşyalarını koyarlar. Sonra bu eşyaların üstüne ölüyü oturur vaziyette koyarak çukuru çamurla kapatıp tümsek yaparlar. Defin uygulamasının akabinde hayvanlarının yanına gelerek bu hayvanlardan 100, 200 bazen de 1 adet olmak üzere kurban keserler. Bu kurbanların başları, ayakları, derisi ve kuyrukları dışında tüm etlerini yiyip yenmeyen kısımları sııklara geçirerek mezarın yanına asarlar. Ölünün Cennet'e bu hayvanlara binerek gideceğine inanırlar. Bu önemli kişi hayattayken düşmanlarını öldürdüyse öldürdüğü düşman sayısı kadar insan suretinde ağaç yontup mezarının başına dikerler ki Cennet'te onun hizmetçileri olsunlar (Fadlan, 2010: 23-24).

Türklerde defin esnasında olduğu gibi defin sonrasında da dikkat edilmesi gereken inanç ve uygulamalar mevcuttur. Kazak Kırgızları defin işleminden sonra eve dönerken atlarını o kadar hızlı sürerler ki bazen düşerler. Tunguzlar arkalarında bıraktıkları izleri kışın karla, yazın çalı çırpıyla yok ederler. Yakutlar dönüş esnasında rüzgâr eserse sevinir ve bunu ölünün bütün izlerinin silineceğine yorarlar. Bütün Sibiry halkları dönüş yolunda başlarını çevirip arkalarına bakmazlar. Her kim arkasına bakarsa ruhunun ölenin ruhu tarafından çalınacağına inanılır. Teleütler yolda gözlerine çarpa taş, dal gibi herhangi bir nesneyi yerden alıp omuzlarının üstünden geriye fırlatırlar ki ölünün ruhu korkup kendilerini takip etmesin. Tatarlar ise ölünün ruhu eve gelmesin diye yol üstünde bir hafta boyunca nöbet tutarlar (Harva, 2014: 233-234).

Eve gelindiğinde arınma ritüelleri yerine getirilir. Beltirlerde kadınlar definden dönen erkeklerin yıkanması için kapı önüne bir kova su koyarlar. Erkekler bu suyla yıkandıktan sonra kova bir daha kullanılmamak üzere çukura atılır. Sarı Uygurlar katı lapadan yaptıkları küçük bir insan tasvirini yeni yapılmış bir tuğlanın üzerine koyarlar ve kiremidin üstünde ellerini yıkarlar. Bu esnada suyla temas eden figür dağılır, kiremit de ölünün yakıldığı ateşe atılır. Böylece cenazeye katılanlar tüm kötülüklerden arınmış olur. Arınma işleminde kullanılan en önemli unsurlardan biri de ateştir. Ateş temizleyici, arındırıcıdır. Bu sebeple Yakutlar dönüş yolunda ateş yakıp ateşin üzerinden atırlar ki ölünün ruhu onları takip edemesin. Ölünün temas ettiği tahta, hasır ne varsa yakılır. Ölünün kıyafetleri, koşum hayvanları ve yakınları iki ateş arasından geçirilerek arındırılıp temizlenir (Harva, 2014: 234).

Türkler için gerek defin esnasında gerekse defin sonrasında önemli ritüellerden biri de yas adetleridir. Türkler ölümlerin ardından tuttıkları yas, matem merasimleri sırasında birtakım davranışlardan kaçınırlar ve yas tutmayla ilgili kalıplaşmış davranışlar sergilerler. Ölüm anı ve defin merasimi ne kadar önemliyse Türkler için yas merasimleri de bir o kadar önemlidir. Çin kaynaklarında Türklerin yas töreni bağırıp çağırarak ağladıkları; tırnaklarını yüzlerine geçirip, yüzlerini bıçakla kestikleri belirtilmektedir. Göktürklerin yas tutarken saç ve kulaklarını kestikleri, feryat figan ettikleri bilinmektedir. Teleütler ölen yakınlarının ardından *yas* adını verdikleri ağıtlar söyler. Ölenin ardından ağıt yakılmadığı takdirde öteki dünyada ölünün sağır olacağına inanılır. Atilla'nın ölümünde Hunların saçlarının bir

bölümünü keserek, yüzlerin bıçakla kanattıkları, onun gibi büyük bir hükümdarın yasının kadınların gözyaşlarıyla değil de erkeklerin kanlarıyla tutulması gerektiğine inandıkları kaynaklarda yer almaktadır. Kırgız erkekleri ölen yakınlarının ardından 40 gün boyunca tıraş olmazken, kadınları ise bu süre zarfında küpe, bilezik gibi takılarını takmazlar. Gürcistan'daki bazı kabilelerde ölen kişi erkekse karısının saç örgüleri ölünün göğsüne bırakılır (Harva, 2014: 239-240). Kaşgarlı Mahmut sözlüğünde ulışdı kelimesini açıklarken Alp-er Tunga Sagu'sundan örnek vermiştir. Alp-er Tunga Sagu'su Türklerin ölen kahramanları arkasından tuttıkları yasin bir portresi gibidir. Halk ölen kahramanlarının ardından kurtlar gibi uluşmakta, bağırıp çağırmakta, yakalarını yırtmakta, ırlayıcının sesi gibi ses çıkarmakta ve gözyaşlarından gözleri kapanıncaya kadar ağlamaktadır (Kaşgarlı, 1985: 189).

Türklerin yas merasimlerinde görülen başka bir uygulama da saç örgülerinin çözülmesi ve saçların kesilmesidir. Beltirlerde ölen bir adam defnedilirken aileden olmayan yaşlı bir kadın ölen adamın evinde karısının saç örgülerini çözer ve saçı tam ortadan keser. Kadının saçları 7 gün sonra çözen kadın tarafından tekrar örülür. Aynı uygulama Kazak Kırgızlarında da görülmektedir. Ölen kişinin kızlarının saç örgüleri de çözülür. Saç örgülerinin çözülmesinde maksat ölenin bu dünya ile olan tüm bağlarının koparılması ve ölen kişinin yakınlarını perişan bir vaziyette görmesinin ölüyü mutlu edeceği düşüncesi olabilir (Harva, 2014: 239-240).

Türklerdeki başka bir yas alameti de ölünün atının kuyruğunun kesilmesidir. Altaylarda bulunan Pazırık mezar kazısı sırasında gömülen atlarının kuyruklarının kesilmiş olması bu geleneğin göstergelerindedir. Kazaklarda ölünün atının kuyruğunun kesilmesi tullamak (dul yapmak) olarak ifade edilir. Kırgızlar ise ölünün atının kestikleri kuyruğunu bir sırığa bağlayarak sırığı mezarın tepesine diker. Bu uygulamanın atın kuyruğunun örülüp yelesinin kesilmesi suretiyle de yapıldığı görülür. Türklerin İslamiyet'in kabulünden sonra da bu uygulamayı devam ettirdikleri bilinmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Beyrek'in ölümü halinde Akboz atının kuyruğunun kesilmesinin istediği görülür (İnan, 1986: 198-199). Yine aynı hikayede Beyrek'in öldüğünü düşünen ailesinin sergiledikleri şu davranışlar Oğuzların yas anlayışlarının en çarpıcı tasvirlerindedir: *"Beyregün babası kaba saruk götürüp yere çaldı, tartdı yakasın yırttı, oğul oğul deyüben böğürdü zârlık kıldı. Ağ bürçeklü anası buldur buldur ağladı, gözünün yaşın dökdi, acı tırnak ağ*

yüzine çaldı, al yanağın tartdı, kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayubanı ivine geldi. Pay Püre Begün dünlüğü ban altun ban ivine şiven girdi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. Yedi kız kardaşı ağ çıkardılar kara tonlar geydiler, vay bigüm kardaş muradına maksudına irmeyen yalnız kardaş diyüp ağlaştılar böğrişdiler. Beyregün yavuklusuna haber oldu, Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanını çıkardı, güz alması gibi al yanağını tartdı yırttı.”(Gökyay, 1973: 41).

Elbiselerin ters giyilmesi başka bir yas alametidir. Kazak kadınları ölü evinde ağıtlarını söylerken ters oturur ve elbiselerini tersten giyer. Ayrıca yas tutarken başın açıkta bırakılması, açılması da başka bir yas âdetidir (İnan, 1986: 199).

Türklerin ölen kişinin ardından verdikleri yoğ aşı/özü aşı da ölüm ritüelleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Ölü yemeği eskiden olduğu gibi günümüzde de Türk dünyası ve Anadolu’da geçerliliğini korumaktadır. Tabii ki her inanç ve uygulamada olduğu gibi ölü yemeği uygulaması da geçmişten bugüne değişim ve dönüşüm geçirerek gelebilmiştir. Anadolu’da ölü yemeği için “*Kı*” (Çubuk-Ankara), “*Kırk ekmeği*” (Çanakkale, Erzurum), “*Kazma takırtısı*” (Divriği, Güney Yörükleri, İçel Köyleri), “*Ölünün kırkı*” (Divriği), “*Kırk yemeği*” (Tunceli), “*Can aşı*” (Tunceli, Şebinkarahisar, Alacahöyük), “*Zikkım yemeği*” (Kayseri), “*Can helvası*” (İçel), “*Hayır*” (Karasu), “*Ölü ekmeği*” (Doğanköyü / Erzurum), “*Kazma kürek helvası*” (Urfa ve Siverek), “*Hayrat yemeği*” (Gaziantep), “*Ölü aşı*” (Burdur), “*Hayırlı vermek*” (Tahtacılar) gibi kelime ve tamlamaların kullanılması yoğ aşı geleneğinin geçmişten günümüze uzanan yansımalarıdır (Örnek, 1971: 88-89).

Ölü aşının verilmesindeki amaç ölünün bu dünya ile vedalaşmasını ve onun hayrına düzenlene bir yemekte tüm kalabalık tarafından anılmasını sağlamaktır. Bazı Türk topluluklarında yemeğe katılacak tüm kişilerin yemekten önce temizlenmeleri zaruridir. Yemekler ölü yakınları tarafından ya da komşularca hazırlanır. Hazırlanan yemeklerde titiz davranılır çünkü bu yemekler ölü ruhlarını memnun etmek için hazırlanır. Ölü yemeği mezar başında, ölü evinde bazen de her iki yerde birden verilebilir. Eski ve geç dönem Türklerle ilgili kaynaklar incelendiğinde anma törenlerinin ölümü takip eden 3, 7, 9, 12, 22, 40, 49, 52. günü ve 1. yılında yapıldığı görülür (Tryjarski, 2012: 348-349).

Yoğ terimine ilk defa Orhun Kitabeleri'nde rastlanır. Kaşgarlı Mahmut *yoğ* kelimesini “-*matem, yas; ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek.*” (Kaşgarlı, 1985: 143) izah eder. *Yoğladı* ise “*Ölü için aş verdi.*” (Kaşgarlı, 1985: 309) demektir.

Beltirler ölü aşını bir kez değil farklı zamanlarda tekrar ederek gerçekleştirirler. İlk ölü aş definden 3 gün sonra verilir ve yemeğe yakın akrabalar katılır. Hazırlanan yemek ve içkilerin yarısı ölünün ruhunu memnun etmek için ateşe atılır. Definin 7. gününde mezara gidilerek mezarın sağ yamacında büyük bir ateş yakılır. Yemekler ve içkilerin bir kısmı ateşe serpilir, bir kısmı mezarın üzerine bırakılır bir kısmı da toplanan oba halkı tarafından yenilir. Mezarın üstüne yemek konulurken ölüye “Ye, iç. Bunlar yukarıdan sana tayin edildi.” diye seslenilir. Törenin sonunda mezar üstündeki yiyecek ve içecekler alınarak ateşe atılır ve eve dönülür. Definin 20. ve 40. günleriyle 6. ayında da ölü yemeği verilerek benzer uygulamalar sergilenir. Asıl büyük *yoğ* aş ise ölümden bir yıl sonra yapılanıdır. Mezara gidilir, yenilir, içilir yine ateşe ve mezara yiyecek içecek serpilir. Bu töreni önemli kılan ise artık ölen kişinin karısı ya da kocasıyla bağının koparılmasıdır. Kadın ya da erkek mezarın etrafında güneşin seyri yönünde üç kez dönerek “Ben seni bırakıyorum.” der ve bundan sonra başkalarıyla evlenebilir. Şamanist Altay ve Yeniseylerde de *yoğ* aş bu minval üzere gerçekleştirilir (İnan, 1986: 189-190).

4.1.5.3.2. İlçede Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar

4.1.5.3.2.1. Ölüm Öncesi İnanç ve Uygulamaları

Hasan Yavuzer “Alevi-Bektaşilikte Ölüm Ritüeli” adlı çalışmasının üçüncü bölümünü Hacıbektaş ilçesi ölüm ritüellerine ayırmış ve ilçe halkının ölüm konusunda hiçbir tereddüt göstermediklerini, ölümün zengin-fakir, genç-yaşlı, kadın-erkek her insanın başına mutlaka geleceğini belirttiklerini, yeri her geldiğinde ölümden kaçışın mümkün olmadığını hatırlattıklarını ifade etmiştir. İlçede ölen kişi için “*öldü, vefat etti, rahmetli oldu, Hakk'ın rahmetine kavuştu, dünyasını değiştirdi, kaybettik*” gibi ifadelerin kullanıldığını da belirtmiştir (Yavuzer, 2015: 134, 137-138). Yaptığımız derleme çalışmaları sırasında kaynak kişilerden bazıları öldü kelimesini hoş bulmayıp Hakk'a yürüdü dediklerini belirtmişlerdir (KK₁, KK₁₉, KK₂₀,

KK₃₂, KK₃₄). Tıpkı kurban kesmek yerine tıglamak kelimesini kullandıkları gibi ölmek kelimesini de incitici, kaba görmektedirler (KK₁₇).

İlçede ölümü düşündüren bazı ön belirtilerin olduğuna inanılmaktadır. Bazı hayvanların davranışlarının, nesnelerin, gök cisimlerinin, rüyaların, hastanın fiziki durumu ve davranışlarının ölümün gerçekleşeceğine dair ipuçları verdiği düşünülmektedir. Ölümü düşündüren ön belirtilerin başında bazı hayvanların durum ve davranışları gelmektedir. Hayvan kültü başlığında da değerlendirildiği gibi hayvanların sezgilerinin insanlara göre daha fazla olduğu, bu sebeple ölüm, tabii afet gibi olayları önceden hissedebilecekleri ve bunu davranışlarıyla gösterebileceklerine inanılır. Ayrıca hayvanların uğurlu ya da uğursuz olarak algılandığı düşünülürse uğursuz olarak görülen bazı hayvanların haneye ölüm getireceği inancı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İlçede ölüm getireceğine inanılan hayvanların başında baykuş gelmektedir. Baykuş viranelerde öter. Damında ya da yakınında öttüğü evi viraneye çevirir. O evin neslini bitirir. Bir evin damına ya da yakınına baykuş tünerse, konarsa, öterse o evden ölü çıkacağına inanılır (KK₁, KK₄, KK₉, KK₁₃, KK₂₁, KK₂₆, KK₃₂, KK₃₄, KK₃₅, KK₃₇, KK₅₂). Baykuşa baykuş değil de *Murat Baba* demek gerekir. Bu şekilde hitap edildiğinde kişinin muradını verir. Ona baykuş denildiğinde ise “*Bayıl da düş.*” der ve uğursuzluk getirir. Baykuş çatıya konup çok öttüğü vakit uğursuzluğu dokunmasın, ev halkından ölen olmasın inancıyla bir soğan dörde bölünerek çatıya atılır ve baykuşa “*Umup umacağın, bizden alacağın bu olsun.*” denir (KK₃₅). Çatıya ayakkabı atıldığı da olur (KK₃₀). Baykuş öterken başına bakılır. Hangi eve bakarak ötüyorsa o evden birinin öleceğine inanılır (KK₁). Bazı davranışlarıyla ölümü düşündüren bir diğer hayvansa köpektir. İlçede köpek ulumasının uğursuzluk getireceğine dair genel bir inanç vardır. Köpek hangi evin önüne gelir ulursa o evde ölüm olacağı düşünülür (KK₁, KK₇, KK₁₁, KK₁₇, KK₂₁, KK₃₁). Kaynak kişilerden biri köpek ulumasının ölüm getireceği inancına dair müşahedesini şöyle anlatmıştır: “Köyün öbür ucunda oturan koşunun bir köpeği vardı. Bizim mahallenin köpeği değildi. Bu köpek her sabah güneş doğarken gelip kapımızın önünde iki ayağını kaldırarak ulumaya başladı. Köpeği ne yaptysak uzaklaştıramadık. Köpeğin bu hali günden iki defa olmak üzere devam etti. Anladık ki evimizden ölen biri olacak. Köpek babamın öleceğini hissetmiş. Babam öldü. Öldükten sonrada köpek bir daha gelmedi.” (KK₂₇). Uluyan köpeğe izin verilmez. Getireceği uğursuzluğu gidermek için köpek kovalanır, köpeğe “*Git ulu ulu da*

başına gör. Başımı ye.” denir (KK₁, KK₁₉, KK₃₅). Köpek uluduğunda ulumasını kessin diye “*Kefeykeli, kefeyselike...*” sözleriyle başlayan bir dua okunur. Köpeğin hissiyatı güçlüdür, gözü açıktır. Ölümü de bu yüzden sezer (KK₁). Köpeğin gece vakti ulması da hayra yorulmaz (KK₁₁). Horoz vakitsiz öterse, yolculuk esnasında vasitanın ya da yürüyen kişinin önünden tavşan geçerse uğursuzluk, büyük bir sıkıntı geleceği inancı da ilçede mevcuttur (KK₁, KK₁₅, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅).

Ölüm olayını düşündüren diğer bir husus yıldızlarla ilgilidir. Her insanın gökte bir yıldızı olduğuna inanılır ve yıldız kaydığında bir insanın öldüğü ya da öleceği düşünülür (KK₂, KK₃, KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₂₀, KK₃₄). Ölen insan için yıldız kaydı, yıldızı aktı, yıldızı düştü denir (KK₈, KK₁₅, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄). Yıldız hangi yöne, hangi evin üstüne doğru kayarsa o evden bir ölü çıkacağına inanılır (KK₁₂, KK₁₆).

İlçe halkı görülen bazı rüyaların ölümü işaret ettiğini, böyle rüyalar görüldüğü vakit ev ya da yakın çevreden birinin öleceğine inandıklarını belirtmektedirler. Yaşlı ve hasta kimseler rüyada görülürse ya da daha evvel ölen bir kişi rüyada birini çağırırsa hasta veya çağırılan kişinin öleceğine inanılmaktadır. Görüşme yaptığımız bir kişinin “Babam hastanede yatıyordu, hastaydı. Rüyamda babamı gördüm, yanında rahmetli annem de vardı. Babam bana ‘Hadi gelsene!’ dedi ben de annem babamı alıp götüreceğim diye düşündüm. Sabah olduğunda hastaneye gittim. O gün akşam babam vefat etti.” (KK₁₀) şeklindeki yorumu bu inanmaya örnek gösterilebilir. Genç bir kadının rüyasında ölmüş baba ve amcasını gördüğü, onların kendini çağırdığını söyledikten sonra bir hafta içinde hiç beklenmedik şekilde kadının öldüğü de anlatılmaktadır (KK₁₀). Rüyada görülen tosun Azrail’dir. Eve Azrail’in gireceğine inanılır (KK₃₄). Rüyada görülen kar sıkıntı ve ölüme işaret eder (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀). Rüyasında saçının kısacık kesildiğini gören kişinin eşi ölecek demektir. Rüyada dua okumak, evin, çatının ya da yolun yıkıldığını görmek, toprakla uğraşıp yeri kazmak da ölüm işareti olarak algılanmaktadır (Akkuş, 2010: 177-178). Rüyada et ve üzüm görüldüğünde de ölüm olacağına inanılmaktadır (KK₁₉, KK₂₀).

Bazı eşyalarla ilgili yaşanan durumların da ölümün habercisi olduğu düşünülür. Bir bardak düşer de kırılmazsa evden ölü çıkacağına inanılır. Ölümü bertaraf etmek için düşen bardak yere çalıp kırılır (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₃, KK₁₆, KK₂₀, KK₂₃, KK₃₄, KK₃₅). Beşik boş olduğu vakit sallanırsa evin bereketinin kesileceğine ve eve ölüm

geleceğine inanılır (KK₂). Evde duvara makas asılmaz. Makas duvara asıldığı takdirde eve ölüm geleceğine inanılır (KK₂₆).

İlçede ölüm ayaktan gelir şeklinde bir inanış vardır. Hastanın ayakları şişerse ölümünün yaklaştığına inanılır (KK₁₀). Yine hasta kişi yemeden içmeden kesilirse, gözleri içine çökerse, çok seyrek nefes almaya başlarsa (KK₃, KK₄, KK₉), benzi solup avurdu avurduna geçerse, gözleri küçülüp sulanırsa (KK₆, KK₁₅, KK₂₂, KK₂₉), yatağının içinde küçücük kalırsa yani cüssesi çekilirse (KK₁₁, KK₁₂, KK₁₆), dudağı morarıp da dili dönmez olursa (KK₅, KK₁₇) o kişinin yakın zamanda öleceği düşünülür. Ayrıca ölümü yaklaşan hasta kişiye birden can gelir, yemekten kesilmiş olsa bile canı bir şeyler çeker ve istediğini iştahlı bir şekilde yer. Hastaya bu hal gelince de onun kısa sürede öleceğine inanılır. Bu hale ölüm diriliği denir (KK₁₀, KK₃₄). Öleceğini anlayan hasta uzakta olan ve hasret çektiği bir yakının gömleğini, eşyasını ya da fotoğrafını ister. Fotoğrafa bakıp eşyaları koklayarak ölmeden önce o kişiyi hissetmek ister (KK₂₀).

4.1.5.3.2.2. Ölüm Sırası İnanç ve Uygulamaları

Ölüm zamanı geldiğine inanılan hasta yalnız bırakılmaz, başında beklenir. Son zamanlarda da ölecek olan kişinin ayakucuna kimseyi oturtmazlar. Bu uygulamanın sebebi Azrail'in ayaktan yaklaşacağına düşünülmesidir (KK₅, KK₆, KK₁₀, KK₁₂, KK₃₁). Odanın penceresi ölenin ruhunun uçup gitmesi için açılır. Hastadan suyu eksik edilmez. Aralıklarla su içirilir. Hasta su içemiyorsa ıslak bir pamuk ya da tülbentle dudakları kurudukça ıslatılır (KK₁, KK₄, KK₈, KK₂₃).

Hastanın başında dua edilir. Kuran bilenler okur. İsteyen hoca çağırır. Hoca Kuran okuyup dua ederek hasta yakınlarına ölüm sırasında yapılması gerekenleri telkin eder. Hoca çağırılıp, başında Kuran okutulursa hastanın ruhunu daha rahat teslimedeceğine inanılır (KK₁₃, KK₁₅, KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀). Ölüm döşeğindeki kişiden Kelime-i Şahadet, Kelime-i Tevhid ve Selavat getirmesi, gücü yoksa birini söylemesi beklenir. Eğer hasta bunları söyleyemiyorsa ona kesinlikle baskı yapılmaz. Hasta odasının kalabalık olmamasına dikkat edilir. Ölecek olan kişinin yanında kesinlikle saygısızlık edilmez, hoş gitmeyecek davranışlar yapılmaz (KK₁₀, KK₁₃, KK₂₇, KK₃₁). Hasta son nefesini vereceği anlarda başının altından yastık alınır ki nefesini rahat versin, canı rahat çıksın (KK₁₉). Zekaret yani ölüm halindeki hasta bir türlü

canını veremezse uzakta olan bir sevdiğinin fotoğrafı getirilip göğsünün üstüne bırakılır ve hasta o zaman kolaylıkla can verir (KK₁₀). Azrail'in kedi donunda geldiğine inananlar bulunmaktadır. Anlatıldığına göre bir evde hasta son anlarını yaşamaktadır. Pencere açılır. O esnada pencereden bir sarı kedi girer ve hatanın üstünden atlar. Kedinin içeri girmesiyle hasta canını verir. Kedi mahallenin kedisi değildir, orada bulunanlar tarafından ilk kez görülür. Bu kedinin Azrail olduğuna inanılır (KK₁₀).

Ölüm hali gerçekleştiğinde ölenin kıyafetleri üzerinden çıkarılır, çenesi bağlanır, ayakları başparmaklarından bağlanır. Vücut kendini boşlayacağı için ağzı açık kalmasın, bacakları bitişik dursun diye bağlama işlemi yapılır. Ölümün ilk anlarında bağlama yapılır ki vücut daha sonra şekil almaz donar kalır. Ölünün çenesinin bağlanmasının inanç boyundaki bir sebebi de “Ölen kişinin ağzı bağlandı artık bu kişi hakkında olumsuz konuşmayın.” demek istenmesidir. Bu inanç eski Türkler arasında da görülmekte olup ölünün duyacağından dolayı hakkında kötü konuşulmazdı. İki eli yanına getirilerek uzatılır (KK₈, KK₁₇, KK₃₄, KK₃₅). Bir kişiye beddua edilirken “*Elleri yanına gelesice.*” denilmesi bu uygulamadan gelir (Akkuş, 2010: 142). Kişi gözleri açık gittiyse bu pek hayra yorulmaz. Sevdiği, görmek istediği bir kişiyi göremeden ya da yapmak istediği bir işi tamamlayamadan öldüğü için “*Gözleri açık gitti.*” denilir (KK₆, KK₉, KK₁₂, KK₁₆, KK₁₇, KK₁₈). Üzeri bir örtü ile örtülen mevta can verdiği yataktan kaldırılarak “*rahat döşegi*” ya da “*Hakk döşegi*” denilen yer yatırılır ve başucunda üç tane mum yakılarak çerağ uyandırılır (KK₁₃).⁴³ Karnına bıçak ya da makas konur ki ölü şişmesin (KK₃, KK₄, KK₉, KK₁₁, KK₁₂, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅, KK₅₂). Ölü yıkanınca kadar başında dua okunmaz, başka bir odada okunabilir. Bu arada konu komşuya haber edilir. Camiden ölünün selası verdirilir. Kişi akşam öldüyse ertesi sabah öğle vakti, gündüz öldüyse gün içinde gömülür. Uzak yoldan gelecek yakınları varsa bir gün bekletilebilir. Ölünün bir an önce gömülmesi gerekir. Toprakla buluşması geciken ölünün azap çekeceğine inanılır (KK₂, KK₄, KK₂₄, KK₃₈, KK₄₂).

Kişinin ölüm şekli ve öldükten sonra yüzünün aldığı ifadeye göre yazgısı tahmin edilmeye çalışılır. Zahmetsiz, sıkıntısız ölenlere “*Ölümü güzel oldu, ahireti de güzel olacak.*” denir. Zor, sıkıntılı ölenlerin günahının çok olduğuna, öteki tarafta sıkıntı

⁴³ age., s. 142; YAVUZER, age, s. 143.

çekeceğine inanılır. Zaten bir kişinin gerçekte iyi olup olmadığı ölüm şeklinden anlaşılır. Bazılarını yüzü öldükten sonra güler bazılarının yüzü ise korkutucu bir hal alır, yüzüne bakmaya korkulur. Ölünün yüz ifadesine göre iyi ya da kötü biri olduğuna dair çıkarımlarda bulunulur (KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₂, KK₃₄, KK₃₅).

İlçede ölüm esnasında gerçekleştirilen önemli ritüellerinden biri ölü yıkamaktır. İlçe Alevi-Bektaşî inancına göre ölen her kişi İslami inançlara göre yıkanır, kefenlenir ve gömülür. Ölü yıkama işini genelde hoca, hoca yoksa bu işi bilen ehil kişiler yapar. Kadınların cenazesi kadın, erkeklerin cenazesi de erkekler tarafından yıkanır (KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₁₅, KK₁₈, KK₃₄). Ölü yıkamada kullanılan su genelde türbeden alınır. Hayattayken sevdiği bir çeşme varsa su oradan da alınabilir. Ölü yıkamak için ısıtılan su artırılmaz genelde bitirilir (KK₁₀). Yıkama suyunun içine Kabe'den getirilen zemzem suyundan dökülür ki ahirette ölen kişi günahlarından arınsın (KK₃₄). Ölünün bedenine abdest aldırılır. Öncelikle edep yeri yıkanır, bu işlemde kullanılan bez atılır, temiz bir bez alınır. Ölünün yüzü yıkanır, ağzı ve burnu yıkanmaz, su ile mesh edilir. Göbek deliği de de su ile mesh edilir. Elleri kollarıyla birlikte yıkanır, başı ıslatılır, ayakları yıkanır böylece abdest aldırılmış olunur. Vücuduna ılık su dökülür. Sol ve sağ tarafları ölü yana hafif çevrilmek suretiyle üçer kez yıkanır. Yıkama işleminde yanında bulunan yakınları dua ederek üç kez kez su döker. Ölünün karnı sıvazlanır, bağırsakları boşaltılmaya çalışılır. Bir şeyler çıkarsa temiz bir bezle silinir, sabunlu su ile temizlenir. Cenaze kadınsa el ve ayaklarına kına yakılır. Kefen bezi beyaz renk olur. Kadınlarınki beş, erkeklerinki üç parça olur. Kefenleme esnasında kefene makas ve iğne vurulmaz. Kefenin kolları ve yakası olmaz. Yanları dikişsiz ve yensiz olur. Boyundan ayaklara kadar uzanan kefene *ahiret gömleği* de denir. Kefen tek kat sarılmaz (Akkuş, 2010: 142-143). Kefenleme işlemi bittikten sonra kefene gül yağı, güzel kokular sürülür. Öteki tarafa temiz, güzel kokularla gideceğine inanılır. Tabutunun içine gül atılır. Bahar zamanı öldüyse sevdiği çiçeklerden toplanıp kefenine konulur (KK₆, KK₉). Tabutun üstüne bayansa tülbenti örtülür, erkekeske kefenlendikten sonra kilime sarılır. Türbeden yeşil örtü getirilir tabutun üstüne konulur (KK₅, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₃, KK₁₈, KK₂₀, KK₂₁, KK₃₄). Cenaze evinden çıkarılırken yakınları ve komşularından helallik alınır. Bu helallik alma işlemine *tezkiye* adı verilir. Cenaze namazı kılınır. Bu esnada da helallik alınır. Kadın mezarı

göğüs hizasında, erkek mezarı göbek hizasında kazılır (Akkuş, 2010: 144). İlçede tıpkı eski Türklerin yaptığı gibi cepli, sapıtmalı mezar kazıldığı da tespit edilmiştir. Mezar yeri kazıldıktan sonra yan tarafa doğru koridor şeklinde bir bölüm açılır. Ölü bu koridora defnedildikten sonra koridorun/sapıtmanın/cebin ağzı taş, tuğla ya da tahta ile kapatılır. Sonra da kazılan çukur doldurulur. Gümünde bu mezar kazım tekniği yapılmamaktadır (Yavuzer, 2015: 149) . Ölen kadın ise cenazesine nikahları düştüğü için kocası dokunamaz; cemazeyi kadının oğulları, babası, kardeşleri mezara bırakır. Cenazenin başı kibleye getirilir, hafif sağlı yatırılır. Yakınları gözüne toprak koyar. Ölen kişinin cinsiyetine göre mezarına tesbih, silah, yüzük, bilezik, para, vasiyet ettiği herhengi bir eşya konulur ve ölü bunlarla birlikte gömülür. Bu eşyaları öteki tarafta kullanacağına inanılır (KK₆, KK₁₂, KK₁₃, KK₃₄). Ölünün mezarına mutlaka gömülen bir diğer eşyası da kemerbezdır. *Kemerbez* kişi her ceme girdiğinde bele bağlanan kuşaktır, kişi her ceme girişinde bu kemere bir düğüm atılır ve kişinin kıdemi artar. Bu kemer de sahibiyile birlikte gömülür (KK₁₉). Ölünün mezara bazı eşyalarla gömülmesi eski Türklerle birebir aynıdır. Daha önce bahsi geçtiği üzere eski Türklerin de aynı inanç doğrultusunda ölen kişinin yanına atlarının, yardımcılarının hatta bazen karısının, ok ve yayının, altın ve diğer değerli eşyalarının gömüldüğü bilinmektedir. İlçede ölen birinin mezarına çok sevdiği sazı da gömülmüştür (KK₁₀). Yine ilçedeki bir defin töreni esnasında ölen bir erkeğin mezarına şampuan gömüldüğü olmuştur. Ölen erkek gençliğinde saçını uzatırmış ölünce mezarına şampuan gömülmesini vasiyet etmiş. Defin esnasında hoca başta razı olmasa da ölü şampuanla gömülmüş (KK₂₀). Üzerine sapma tahtası yerleştirilir ve toprak atılır. İlk toprağı üçer kürek olmak üzere yakınları atar (Akkuş, 2010: 144). Bu esnada kürek elden ele verilmez, yerden alınır. Kürek elden ele verilirse ölümün bu kişilere bulaşacağına inanılır. Defin esnasında kuran okunur, dualar edilir (KK₁₀, KK₁₅, KK₂₁, KK₂₂, KK₂₃, KK₃₄, KK₃₅, KK₃₇, KK₄₅, KK₅₂). Mezarlıktan ayrılırken ölü yakınlarının enselerine mezar toprağı sürülür. Böyle yapıldığı takdirde ölünün azap ve acısının azalacağına inanılır. Herkes dağılırken hoca mezarın üstüne can suyu döker.

4.1.5.3.2.3. Ölüm Sonrası İnanç ve Uygulamaları

Eve dönüldüğü vakit ölen kişinin ruhu için yakınları ölü yemeği verir (KK₁, KK₄, KK₈, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₆, KK₁₃, KK₂₀, KK₂₄, KK₃₃). Bu yemeğe *kazma takırtısı* denir (Akkuş, 2010: 144). Eskiden çeşit çeşit sulu yemeklerle yapılan bu yemek ritüeli

günümüzde zaman darlığı ve ekonomik sebeplerle daha basite indirgenmiş, kıymalı pide ve ayranla yapılır olmuştur. İlk gün verilen bu ölüm yemeği defiden sonraki 7, 40 ve 52. günlerde de yapılır. İlk gün sadece ölü helvası dağıtılıp 7, 40 ve 52. gününde yemek yapıldığı da olur. Ölünün birinci yılında da yemek verilir, sevdiği yemekler yapılır (KK₁₃). Eğer ölen genç ise acısı çok olacağından ev halkının eli kolu kalkmaz. Bir hafta konu komşu, akraba yemek getirir. Yaşlı ölümüye ilk gün helva yapılır, yemek verilir. Ölü yemeğinde sulu yahni, bamya, yaprak sarması, boncuk mantı, dolma mantı ve helva mutlaka olur (KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₇, KK₃₅, KK₄₈, KK₅₁). Aslında ölü aşında bu kadar çok ve zahmetli yemek yapılması şaşılacak bir durum değildir. Ölü aşına gösterilen önem de kanatimizce eski Türk inançlarının bir tezahürüdür. Fadlan'ın belirttiği gibi eski Türklerin ölü aşında 100, 200 koyun kestikleri olur (Fadlan, 2010: 23-24). Ögel de Türklerin ölü aşına verdiği önemi şu şekilde ifade etmektedir: “...uca/uça sözünün eski Türkedeki gerçek anlamı, ‘sırt, arka’ demektir. Yalnız hükümdarlar için değil, halkın evine gelen önemli misafirler için de yemekler hep koyunun bu sırt etlerinden yapılırdı. Yemeği bu kısımlardan yapmak, misafir için büyük bir saygı gösterisi sayılırdı. Biliyoruz ki eski Türkler ölülerini gömerken, ölü ile birlikte silahlar, eşyalar, atlar ve hatta mezara yemekler de korlardı. Bu yemek artıklarından kalan kemiklerin, hep koyunların sırt kısmına ait olmaları da çok önemli bir noktadır. Ölüye saygı göstermek için, bu yemekler de uca (sırt) etlerinden yaptırıldı.” (Ögel, 2010: 371). Ögel'in de belirttiği gibi Türklerin hükümdar payı olarak ayırdıkları koyunun uca yani sırt kısmını gelen misafirlerine sunmaları ve hatta ölülerinin yemeğinde de koyunun rast gele bir yeri değil de özellikle sırt kısmını kullanmaları ölülerine verdikleri yüksek değer ve gösterdikleri saygının derecesinin anlaşılması için oldukça önemli bir göstergedir. İlçede ölünün arkasından verilen ölü yemeğinden sonra Kuran ve mevlüt okunur, dua edilir. Yemeğin sevabı ölenin ruhuna gönderilir. Akabinde de topluca mezar ziyaretine gidilir. Son zamanlarda ilçede ölünün kırkında yemek vermek yerine öğrencilere burs vermek, çeşme yaptırmak, okula bir eşya almak, hastaneye oda döşemek gibi hayır yapıp sevabını ölüsünün ruhuna gönderir (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀).

İlçede ölenin ardından tutulan yas merasimleri de oldukça önemlidir. Kırk gün ölünün yası tutulur. Eskiden ölenin yakınlarının kırk gün boyunca banyo yapmadıkları, saç-sakal-tırnak kesmedikleri söylenmiştir. Kırk gün boyunca banyo

yapılmadığı için saçlarına bit düşenler görülmüştür. Günümüzde bu kadar ağır yas uygulamaları kalmamıştır (KK₆, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₂₃). Eski Türklerdeki yas adetlerinde kocası ölen kadının saç örgülerinin açılması ve saçlarının ortadan kesilmesi, elbiselerin ters giyilmesi, tırnaklarla yüzlerin yolunması, erkeklerin bıçakla yüzlerini kesmeleri ve aslında bu davranışları ölü ruhuna perişan ve üzgün görünmek istedikleri için yaptıkları düşünülürse ilçe halkının kırkı gün boyunca yıkanmaması, saç, sakal ve tırnaklarını kesmemesi de eskiden olduğu gibi yine üzgün ve perişan görünmek amacıyla yaptıkları söylenebilir. Kırk gün boyunca eve hoca getirilir Kuran okutulur. Hoca gelemese hocaya belli bir hiktar para verilerek kırk gün boyunca okuması istenir. Ev halkı kendi de okur (KK₁₀). Evde kırk gün boyunca çamaşır yıkanmaz, uzun boylu temizlik yapılmaz, televizyon açılmaz, şarkı türkü söylenip dinlenmez, kahkalarla gülünmez. Evdeki melekler bile üç gün ölünün yasını tutar. Kadınlar siyah bağlar, koyu renk kıyafetler giyilir. Kadınlar tarafından ağıtlar yakılır (KK₁₀, KK₁₂, KK₁₃, KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₂, KK₃₄). Muharrem orucu tutarken yapıldığı gibi yas zamanında evdeki ayna, resim ve fotoğrafların üstü örtülür. Aynaya bakılmaz ki yas zamanı kişi süslenmesin (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀). Yas döneminde karı koca cinsi münasebette bulunmaz, küfürlü söz konuşulmaz, iyi yemekler yapılmaz (KK₃₄). Ölünün kıyafetlerinin üç gün içinde ihtiyacı olanlara dağıtılması gerekir. Ölü öteki dünyada çıplak vaziyette olacağından kıyafetlerinin bu şekilde hemen gönderilmesini ister (KK₁₀). Genellikle ilk 3 veya 7 gün ölünün odasında mum yakılır, odasının ışığı söndürülmez. Ölünün kabri aydınlık olsun, ölü karanlıkta kalmasın diye bu uygulama yapılır (KK₅, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₃, KK₁₅, KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀, KK₂₂, KK₂₇, KK₃₄). Eskiden evin bahçesinde de 7 gün boyunca ateş yakılmış (KK₁₂, KK₁₃).

Mezarın etrafına susam, gül ya da başka çiçeklerden ekilir. Baş tarafına mutlaka çam ağacı dikilir. Bu ağacın gölgesinde mezarı ziyarete gelenler duracağı gibi ağacın gölgesinden ölünün de faydalanılacağına inanılır. Mezarın üstüne su dökülür ki ölü su içsin, yanmasın. Yine mezarın üstüne şeker, bir paket sigara ya da başka bir yiyecek bırakılır. Ölünün bunları yiyip içeceğine inanılır (KK₆, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₃). İlçedeki bu uygulamalar eski Türklerin mezarın başında yoğ yemeği yerken içki ve yiyeceklerin bir kısmını mezarın üstüne bırakma inançlarını yansıtmaktadır. Mezara mezar taşı dikilir ki ölünün yeri belli olsun, mezarı evi bellesin (KK₁₃). Bu uygulama

ise eski Türk inançlarında da görülen ölünün ruhunu uzaklaştırma amacıyla yapılıyor olabilir. Mezarın yanında ateş yakma geleneği de geçmişten bugüne süregelen bir uygulamadır. Nitekim eski Türklerin de mezar başında ateş yaktıkları, dönüş yolunda ölü ruhunun takibinden kurtulmak için ateş yakıp üstünden atladıkları bilinmektedir.

Konuyu bağlamadan önce Hacıbektaş ilçesindeki ruhla ilgili inanç ve uygulamalara da değinmek yerinde olur. Çalışma yapılan kişilerin ifadelerine göre ruh ölmez. Ruha can da denir ve canın bedendeki yeri döş, kalptir. İlçede kalbe *can evi* denmektedir. (KK₆, KK₉, KK₁₉, KK₂₀, KK₃₄). Ruh bir arıdır, vücut da o arının kovanıdır (KK₃₄). Ruh Allah'ın bir parçasıdır, gelir beden konar. Ruh ölümsüz olduğu için beden öldükten sonra farklı bedenlere girer, hayvan olur, kuş, börtü böcek olur. Kaynak kişilerden bazıları reankarnosyana inandığını, ruhun farklı bedenlere girerek tekrar dünyaya geleceğini söylemiştir ki bu inanç da Budizmin bakiyyesidir. Ölünün ruhunun özellikle ilk zamanlar, kırkı çıkana kadar evi terk etmediğine, kırk gün boyunca her gün ev halkını ziyaret ettine inanılmaktadır. Eve geldiğinde kabı kacağı karıştırır, ses çıkarılır (KK₁₈, KK₁₉, KK₂₀). Bu ziyaretlerini de kuş, sinek, kelebek ya da sevdiği bir başka hayvanın donuna girerek yaptığı söylenmektedir. Kırkı çıktıktan sonra ise özellikle cuma günleri gelir. Evde kelebek görüldüğünde öldürülmez, ruh kelebeği denir. Ruhun sinek, arı, kuş ya da kelebeğe benzetilmei eski Türklerde de görülen bir durumdur. Göktürk Kitebeleri'nde ölüm için kergek boldı (kuş olup uçtu) ifadesinin kullanılması, çoğu Oğuz boylarının ölüm ongunlarının kuş olması, Manas Destanı'nda Manas'ın canın sineğe benzetilmesi (İnan, 1986: 182), Dede Korkut Hikâyeleri'nde Deli Durul'un kafa tuttuğu Azrail'in güvercin donuna girmesi (Gökyay 1973: 77) geçmişten günümüze uzanan ortak ruh tasavvurunun yansımalarıdır. Ruhun evi terk etmemesi, dolaşması, ruh için ölü yemeği verilmesinde de inanç devamlılığı görülmektedir. Eski Türkler ölü ruhlarının gazabından korunmak için ölü aşı verirken bugün bu anlayışın ilçede ölü ruhuna sevap yollamak adına yapıldığı görülmektedir. İlçede ölü ruhunun ziyarete geldiği düşünüldüğünde ya da ölen kişi rüyada görüldüğünde mutlaka ölünün hayrına bir şeyler dağıtılır. Ölünün ruhu için sadaka verilir, bir fakir sevindirilir, yemek, tatlı yapılır, simit dağıtılır. Böylece bir şey istemek için gelen ruhun sevineceği düşünülür. Nevşehir merkezde de olmak suretiyle hiç beklenmedik bir anda tatlı dağıtan ya da hayır yapan kimseye "*Ne oldu? Dedeni rüyanda mı gördün?*" diye

sorulur (KK₁, KK₆, KK₈, KK₉, KK₁₀, KK₁₂, KK₁₉, KK₂₂, KK₂₆, KK₂₇, KK₃₄, KK₃₅). Hacıbektaş'ta görüşme yaptığımız kişilerden Şadiye Erdoğan ölü rüyada görülünce hayır yapmanın önemiyle iligi inancını ve müşahedesini şu örneklerle anlattı: “Komşumuzun bir öldü. Bir süre sonra sürekli rüyama girdi. Rüyamda onu hep üzgün, perişen vaziyette görüyordum. Birkaç yakınına durumu anlattım, ölülerinin ardında yemek yapmalarını söyledim. Oralı olmadılar ben de dayanamadım rüyama giren komşumuzun ruhu için yemek yapıp konu komşuya yedirdim. Ondan sonra bir daha rüyama gelmedi.”, “Kayınbabam öldükten sonra here sene-i devriyesinde sulu yamak yapıp dağıtırdım. Senenin birinde bu sene yapmayayım çok yorucu oluyor diye düşündüm. Kayınbabam birkaç gün sonra rüyama girdi. Rahmetliğin bir bastonu vardı. Bastanıyla camekânın demirine bir vuruyor ama nasıl. Gittim yanına bana ‘Daha yemek hazır değil mi? Ne duruyosun?’ dedi. Bu rüyanın üzerine sabah kalkınca evimde ne varsa hemen yemek yaptım. Kesimhane bekleyen insan çok olur diyerek yemekleri kesimhaneye götürüp dağıttım.” Ölü rüyada görülünce hayırda bulunma, yemek dağıtma ile ilgili benzer anlatılara Nevşehir merkezde de rastlanmaktadır.

SONUÇ

Kadim Türk milletinin köklü tarihi incelendiğinde Türklerin geçmişten bugüne birbirinden farklı pek çok din ve inanç sistemi dairesi içine girmiş oldukları görülür. Pek tabii ki bir dinden başka bir dinin inanç dairesine girilirken evveki dine ait inanç ve uygulamalar bıçak gibi kesilip atılmamıştır. Bir önceki dine ait inanmalar yeni dinî sistem içinde yaşamaya devam etmiştir. Bu durum Türkler'in İslamiyet'e geçiş süreçlerinde de değişmemiş eski Türk inançlarına ait uygulamalar İslami surete bürünüp varlığını korumuş ve böylece de tabiri caizse çok büyük bir Türk inanç sistemi yumağı oluşmuştur.

Bu düşünceden yola çıkılarak çalışmamızda “Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi içerisinde eski Türk inançlarına ait izler, uygulamalar, inançlar var mıdır? Varsa hangileridir?” gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Bu amaca yönelik ilçede yapılan saha çalışması, kaynak kişilerle yapılan görüşmeler, gözlemler neticesinde ulaşılan sonuçlara göre ilçede eski Türk inançlarına ait uygulamalar hâlâ yaşatılmaktadır. Hatta Hacıbektaş ilçesi Alevi-Bektaşî inanç sistemi zenginliğini, birbirinden farklı dinî ritüellerindeki çeşitliliğini eski Türk inançlarına borçludur. İlçe inanç sistemi içindeki arkaik unsurların hepsinin aynı yapı ve işlevde devam ettiği söylenemez. Elde edilen bulgulara göre eski Türk uygulamaların önemli bir bölümü mevcudiyetini eskiye çok yakın bir şekilde korurken bu uygulamaların pek çoğunun yapısı değişmiş, önemleri azalmış ya da inanç sebepleri bilinmeden uygulanmaya devam edilmiştir. Örneğin eski Türklerin uyguladığı geceleri tırnak kesmeme inancı ilçede hala uygulanmakta, uygulamaya sebep olarak ise “Eskiden elektrik yoktu, atalarımız tırnak sağa sola sıçramasın diye tırnak kesmemiş. Biz de bu âdeti devam ettiriyoruz.” şeklinde benzer cevaplar verilmektedir. Eski Türklerin gece vakti tırnak kesildiğinde yeraltından çıkan Erlik'in oğulları, yardımcıları ya da diğer kötü ruhların tırnak kesenin ruhunu çalıp götüreceği için gece vakti tırnak kesmedikleri ilçe halkı tarafından bilinmemekte ama hâlâ ilk günkü canlılığı ile bu uygulama devam ettirilmektedir.

İlçede eski Türk inançlarının izlerine ait tespit edilen bulgular ilgili konu başlıkları içerisinde ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. İlçede yaşayan eski Türk inançlarıyla ilgili

inançlardan bazıları şunlardır: İlçede Gök Tanrı ifadesi hâlâ kullanılmakta olup, Gök Tanrı'ya hürmet edilmektedir. Dua ederken ellerin yukarı kaldırılması, gökyüzüne bakılması, gerçekliğine inanılması istenen bir olay karşısında “Yukarıda Allah var.” denmesi, yeni doğmuş bebeğe kırk basmaması için evin yakınından cenaze ya da düğün alayı geçerken bebeğin yüksekçe bir yere çıkarılıp havaya kaldırılması gök ve Gök Tanrı kültürünün yaşayan en bariz örneklerindedir. Eski Türk inançlarında olduğu gibi iyi ve kötü ruh ianancı ilçe halkı tarafından yaşatılmaktadır. İyi ruhlar yerlerini dört büyük meleğe ve diğer meleklerle bırakmış, Umay kültü Fadime Ana kültüne dönüşmüştür. Şeytan, cin, peri, hortlak, karabasan gibi kötü ruhların tekinsiz, ıssız yerlerde yaşadığına ve gece vakti her yerde dolaştıklarına inanılmaktadır. Çocuklar bu sebeple dışarı çıkarılmaz, evdeki yiyecek kaplarının üstü bu sebeple açık bırakılmaz. Kötü ruhlarla ilgili en canlı ve çarpıcı tespitemiz ise Alkarısı'yla ilgili olanlardır. Derleme yaptığımız pek çoğu okuma yazma bilmeyen ilçe halkından tutun da orta yaştaki çoğu vatandaşımız Alkarısı'nın görünüşüne, lohusa kadının ciğerini söküp yemek için çeşmede yıkadığına, Alkarısı'nın genelde erkekler tarafından tutulup evde yedi yıl çalıştırıldığına, serbest bırakıldığında ise diğer Alkarıları tarafından kaçtığı su içinde boğulup suyun yüzünün kana bulandığına dair anlatılarında Eski Türklerin Alkarısı'yla ilgili inanç ve uygulamalarına adeta bir ayna tutmaktadırlar. Alkarısı'nı anlatanların “Bunlar gerçek, bunlar hakikat. Biz bunlara inanırız, bunları yaşadık.” demesi eski inançlara bağlılığın en bariz göstergesidir. Kötü ruhların demirden korkacağı inancı aynen yaşamakta olup Alkarısı'ndan korunmak için lohusa yatağına iğne geçirilmekte, Alkarısı döşüne takılan bir iğne ile esir alınmakta, kötü rüyalardan korunmak için yastığın altına bıçak konulmakta, ölünün ruhu bedenine dönmesin diye ölen kişinin karnına bıçak ya da makas bırakılmaktadır.

Eski Türk inançlarındaki tabiattaki her varlığın bir ruhu, sahibi, iyesi olduğu düşüncesi ilçede tüm canlılığıyla yaşatılmaktadır. İlçede söylenen “Eşiğin, beşiğin sahibi vardır.” sözü bu inancın en güzel örneğidir. Dağ, taş, kaya, toprak, ateş, su, ev-eşik, güneş, ay, yıldızlar, yağmur, şimşek gibi daha pak çok kült geçmişte olduğu gibi bugün de yaşatılmakta, bu unsurlar kutsal sayılmaktadır. Atalar kültürünün en bariz izlerine ölüm ritüelleri ve türbe kültüründe rastlanmaktadır.

Çalışma sonucunda görülen en dikkat çekici husus ise bizzat Hacı Bektaş Veli'nin kendisi ve türbesinin kültürel bağları inanç ve uygulamaların odağında bulunmasıdır. Hünkar ve türbesi adeta eski Türk inançlarına ait uygulamaları bir mıknaatı gibi kendine çekmiş ve bu inançların uygulanma merkezi olmuştur. Türbedeki kara dut ağacına çaputların bağlanması, dergahtaki eşiklere basılmaması, kapıların öpülmesi, Beş Taş, Çilane bölgelelerinin ziyaret edilmesi, buradaki taşların üst üste konularak dilek tutulması, sıyrançağ taşı, Hünkar'ın üzerine binip yürüttüğü Atkayası, adını Hünkar'ın hırkasından alan Hırka Dağı'nda Hünkarı koruduğuna inanılan Devcik Ardıcı'nın altında hala kurban kesilmesi çalışma esnasında tespit edilen bulgulardandır.

Eski Türk inançları hangi kesim, mezhep, topluluk olursa olsun Anadolu ve tüm Türk dünyasında yaşamaya devam etmiş ve edecektir. Nevşehir-Hacıbektaş İlçesi Alevi-Bektaş İnanç Sistemlerinde Eski Türk İnançları adlı bu çalışmanın konuyla ilgili akla gelebilecek bazı sorulara cevap vermesi, bundan sonra konuyla ilgili yapılacak çalışmalara yardım etmesi, Hacı Bektaş Veli'nin yoluna hizmet olması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

ABALI, İsmail, **Koçarlı Halk Kültürü**, Adnan Menderes Üniversitesi SBE TDE Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2011.

ACIPAYAMLI, Orhan, **Türkiye’de Doğumla İlgili İnanmaların Etimolojik Etüdü**, Ank., 1974.

ADAM, Baki, **Dinler Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yay., İst., 2015.

AKGÜN, Engin, **Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik**, Doğu Kütüphanesi, İst., 2008.

AKKUŞ, Gönül, **Sır Olan Gelenekler**, Ev Kızı, Ank., 2010.

AKYOL, Nermin Senem, **Adana (Merkez) Halk Kültüründe Halk İnançları Bayramlar ve Törenler**, Çukurova Üniversitesi, SBE, TDE Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006.

ALP, K. Özlem, **Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş**, Eflatun Yay., Ank., 2009.

ALŞAN, Mehmet Hakan, **Melametiler-Horasan Erenleri (Abdalan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum)**, Karakutu Yay., İst., 2006.

ALTINKAYNAK, Erdoğan, **Gagavuz Masalları**, Trabzon, 2003.

ALTINOK, Baki Yaşa, **Alevîlik-Hacı Bektaş Veli-Bektaşîlik**, Oba Kitabevi, 2.Baskı, Ank., 2008.

ANOHİN, A.V., **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, çev.: Zekeriye Karadavut/Jannet Meyermanova, Kömen Yay., Konya, 2006.

ANZERLİOĞLU, Yonca, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, 2. Baskı, Phoenix Yay., Ank., 2009.

ARAZ, Rıfat, **Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, AKM Yay., Ank., 1991.

ARGUNŞAH, Mustafa, **Mustafa ÖZTÜRK’e Armağan**, Kesit Yay., İst., 2015.

ARTUN, Erman, **Halk Kültürü Araştırmaları**, Kitabevi, İst., 2008.

- ÂŞIKPAŞAZÂDE, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İst., 2007.
- ÂŞIKPAŞAOĞLU **Tarihi**, Haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yay, Ank., 1985.
- AVCI, Casim, vd., İlk Dönem İslam Tarihi, **Anadolu Üniversitesi Yay.**, Eskişehir, 2013.
- AYDIN, Fuat, **Genel Hatlarıyla Yahudilik**, İst., 2004.
- AYDIN, Mehmet, **Dinler Tarihine Giriş**, Damla Ofset, Konya, 2008.
- AYGİL, Yakup, **Hıristiyan Türklerin Kısa Tarihi**, Ant Yay., İst., 1995.
- Baha Sait Bey, **Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri**, haz.: İsmail GÖRKEM, Kül. Bak. Yay., Ank., 2000.
- BALCIOĞLU, Tahir Harimi, **Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları**, Kanaat Kitabevi, Ank., 1940.
- BALDICK, Julian, **Hayvan ve Şaman (Orta Asya’nın Antik Dinleri)**, Hil Yayın, İst., 2011.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1**, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1983.
- BANG, W., ARAT, Reşit Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi, İst., 1936.
- BARTHOLD, Wilhelm, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Haz.: Kâzım Yaşar KOPRAMAN- İsmail AKA, KB Yayınevi, Kültür Yay., Ank., 1975.
- ....., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz.: Hakkı Dursun Yıldız, Ank.,1990.
- BAYAT, Fuzuli, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken Yay., İst., 2006.
- ....., **Mitolojiye Giriş**, Karam Yay., Çorum, 2005.
- ....., **Türk Mitolojik Sistemi 1-2**, Ötüken Yay., İst., 2007.
- BAYSAN, Münire, **Kütahya ve Yakın Çevresinde Halk Hekimliği ile Ocak Kültü**, Uludağ Üni., SBE, TDE Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa, 2016.

BEYDİLİ, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev.: Eren ERCAN, Yurt Kitap Yay., Ank., 2004.

BONNEFOY, Yves, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, çev.: Levent YILMAZ, Dost Kitabevi Yay., Ank., 2000.

BORATAV, Pertev Naili, **Türk Mitolojisi (Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi)**, BilgeSu Yay., Ank., 2012.

....., **100 Soruda Türk Halk Folkloru**, Gerçek Yay., İst., 1984.

BOZKURT, Fuat, **Türklerin Dini**, Cem Yay., İzmir, 1995.

CANDAN, Ergun, **Türklerin Kültür Kökenleri**, Sınır Ötesi Yay., İst., 2011

CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yay., 5. Baskı, Ank., 2009.

COŞAN, Mahmut Esat, **Makâlât**, Sehâ Neşriyat, Ank., 1980.

ÇERİBAŞ, Mehmet, **Kadirli ve Çevresi Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri** (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE TDE Ana Bilim Dalı, Kütahya, 2004.

....., **Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar**, TKAE Yay., Ank., 2012.

ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yay., İst., 2000.

....., **Türk Mitolojisinin ABC'si**, İstanbul, 1999.

ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, **Gazali ve Bâtınîlik**, Ank., 1964.

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel ÖZTÜRK, TTK Yay, Ank., 2013.

DALKILIÇ, Ercan, **Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Erciyes Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2007.

DEMİRCAN, Adnan, **İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi**, Beyan Yay., İst., 2015.

DOĞAN, Cafer, **Alevi İslâm'ın İslâm Anlayışı-Ehl-i Beyt Yolu**, Oba Yay., 2.Baskı, Ank., 2008.

DURAN, Hamiye, **Besmele Tefsiri**, TDV Yay., Ank., 2007.

....., GÜMÜŞOĞLU, Dursun, **Hünkar Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ank., 2010.

DURİ, Abdülaziz, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, çev.: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İst., 2016.

EBERHARD, W., **Çin'in Şimal Komşuları**, çev.: Nimet ULUĞTUĞ, TTK Yay., Ank., 1996.

Ebu Dülef Seyahatnamesi, "İbn-i Fazlan'ın Eserinin İçinde", çev.: Ramazan ŞEŞEN, Bedir Yay., İst., 1995.

EKİCİ, Metin, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Geleneksel Yayınları, Ank., 2004.

EL- CAHİZ, **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, çev.: Ramazan ŞEŞEN, TKAE Yay., Ank., 1967.

ELİADE, Mircea, **Şamanizm**, çev.: İsmet BERKAN, İmge Yay., Ank., 1999.

....., **Dinler Tarihine Giriş**, Kabalcı Yay., İst., 2003.

EMİROĞLU, Kudret - AYDIN Suavi, **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ank., 2003.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Âbideleri**, Boğaziçi Yay., İst., 1996.

....., **Dede Korkut Kitabı 1 (Giriş-Metin-Faksimile)**, TDK Yay., Ank., 1989.

ERGUN, Pervin, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, AKM Başkanlığı Yay., Ank., 2004.

ERÖZ, Mehmet, **Türkiye'de Alevîlik- Bektaşîlik**, KB Yay., Ank., 1990.

....., **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnacı ve Alevîlik- Bektaşîlik**, TDAV Yay., İst., 1992.

- ....., GÜLER, Ali, **Türk Ailesi**, AKM Yay., Ank., 1998.
- ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalıcı Yay., İst., 2001.
- ....., **İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş**, İst., 1978.
- ....., **Türkistan Seyahatnamesi**, TTK Yay., Ank., 1992.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, **Anadolu İnançları/Anadolu Mitolojisi (İnanç-Söylence Bağlantısı)**, Geçit Kitabevi, İst., 1987.
- ....., **Anadolu İnançları (Anadolu Üçlemesi 1)**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst, 1998.
- FIĞLALI, Ethem Nuri, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2006.
- ....., **Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi**, İst., 1978.
- GENER, Cihangir, **Ezoterik –Bâtınî Doktrinler Tarihi**, Gece Yay., Ank., 1994.
- GRÖNBECH, **Kuman Lehçesi Sözlüğü**, çev. Kemal AYTAÇ, KB Yay. Ank., 1992.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Töresi**, Toker Yay., İst., 1990.
- ....., **Türk Medeniyet Tarihi**, haz.: Kazım Yaşar KOPRAMAN-İsmail AKA, İst., 1976.
- ....., **Türk Uygarlığı Tarihi**, haz.: Yusuf ÇOTUKSÖKEN, İnkılap Kitabevi, İst., 1991.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, MEB Yay., İst., 1973.
- GÖLPINARLI, Aldülbaki, **Vilâyet-Nâme –Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli**, İnkılâp Kitabevi, İst., 1995.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Şamanizm ve Eski Türk Dini Tarihi**, Berikan Yay., Ank., 2011.
- GÖNENÇ, Alpaslan, **Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği**, Selçuk Üniversitesi SBE TDE Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, **Dinler Tarihi (Yeryüzündeki İlk Dinler)**, Sadeleştiren: Sevdije YILDIZ, Kesit Yay., İst., 2006.

- GÜNDÜZ, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ank., 1998.
- GÜNEY, Emrullah, vd., **Nevşehir İli “Kapadokya”**, 1988.
- GÜRER, Yunus, **Kuluncak’ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları**, Fırat Üniversitesi SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008.
- GÜNGÖR, Erol, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yay., İst., 1992.
- GÜNGÖR, Harun, **Türk Budun Bilimi Araştırmaları**, Kıvılcım Yay., Kayseri, 1998.
- ....., **Türk Din Etnolojisi**, IQ Kültür Sanat Yay., İst., 2012.
- ....., GÜNAY Ünver, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Rağbet Yay., İst., 2003.
- ....., Bekir KÖYLÜ, **Türk Halk İnanışları Ders Notları**, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Kayseri, 2014.
- GÜNGÖREN, İlhan, **Buda ve Öğretisi**, Yol Yay., İst., 1994.
- GÜZEL, Abdurrahman, **Hacı Bektaş Veli ve Makalat (Manzum ve Mensur Tam Metin ve Türkiye Türkçesi)**, Ank., 2002.
- HACALOĞLU, Haluk, **Zerdüşt (Ahura Mazda)**, Remzi Yay., İst., 1995.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm’a Giriş**, Nur Yay., Ank., 1965.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Dünya İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İst., 2000.
- HARVA, Uno, **Altay Panteonu (Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar)**, Tercüme: Ömer SUVEREN, Doğu Kütüphanesi, İst., 2015.
- HOCAOĞLU, Durmuş, **Türk-İslam Düşüncesi ve Modern Fizikte Kozmos**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1994.
- İBN-İ FADLAN, **Seyahatname**, çev.: Ramazan ŞEŞEN, Yeditepe Yay., İst., 2010.
- İBN-İ MANZUR, **Lisanu’l Arab**, C. XV, Beyrut, 1990.
- İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, TTK Yay., Ank., 1986.
- ....., **Hurafeler ve Menşeleri**, Ank., 1962.

- ....., **Makaleler ve İncelemeler 1**, TTK Yay., Ank.,1998a.
- ....., **Makaleler ve İncelemeler 2**, TTK Yay., Ank.,1998b.
- ....., **Eski Türk Dini Tarihi**, MEB Basımevi, İst., 1976.
- ....., **Manas Destanı**, MEB Yay., İst., 1992.
- İmam GAZALİ, **Feddihu'l-Batıniyye (Batınlığın İçyüzü)**, çev.: Avni İlhan, Ank., 1993.
- İskender Bey MÜNŞİ, **Tarih-i Âlem Ara'-i Abbasi**, Çev: Ali Genceli, TTK Yay., İstanbul, 1945.
- JAMES, Wendy, **Törenselle Hayvan**, çev.: Sevdâ ÇALIŞKAN, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2013.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Eski Türk Dini**, KB Yay., Ank., 1980.
- ....., **Türk Milli Kültürü**, 21. Baskı, Ötüken Yay., İst., 2001.
- KALAFAT, Yaşar, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm**, Yeditepe Yay., İst., 2004.
- ....., **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Yay., 3. Baskı, Ank., 1999.
- ....., **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm**, Yeditepe Yay., İst., 2004.
- ....., **Makedonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İst., 1994.
- ....., **Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri- Dini, Folklorik Tabakalaşma**, KB Yay., Gelenek- Görenek ve İnançlar Dizisi:24, Ank., 1998.
- ....., **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, ASAM Yay., Ank., 2000.
- ....., **Kodlar ve Kültürler 1**, Berikan Yay., Ank., 2009.

- ....., **Türk Halk Kültüründe Kurt 2**, Berikan Yay., Ank., 2009.
- KAPLAN, Doğan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik**, Ank., 2010.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yay., İst., 2012.
- KARATAY, Osman, **Türklerin İslam'ı Kabulü**, Kripto Yay. Ank., 2018.
- KAŞGARLI, Mahmut, **Divanü Lügati't Türk**, Tercüme: Besim ATALAY, C. I, TTK Yay., Ank., 1985.
- ....., **Divanü Lügati't Türk**, Tercüme: Besim ATALAY, C. III, TTK Yay., Ank., 1985.
- KİTAPÇI, Zekeriya, **Türkistan'da İslamiyet ve Türkler**, Yedikubbe Yay., Konya, 1988.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ank., 1993.
- ....., **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İst., 1980.
- KUZGUN, Ş., **Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudiliğinin Menşei Meselesi, Hazar ve Karay Türkleri**, Ank., 1985.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, **Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşılık (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)**, Berikan Yay., Ank., 2011.
- ....., TÜMER, Günay, , **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., Ank., 1993.
- LEVEND, Agah Sırrı, **Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remziler/Mazmunlar ve Mefhumlar)**, Enderun Kitabevi, 4. Basım, İst., 1984.
- LİGETİ, Lajos, **Bilinmeyen İç Asya**, çev.: Sadrettin KARATAY, TDK Yay., Ank., 1986.
- MECEK, Süleyman, **Serik Yöresi Tahtacı Alevilerinin Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme**, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, TDE Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2014.
- MÉLIKOFF, Irène, **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, çev.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, 7. Baskı, İst., 2010.
- Mesudi, **Mürucu'z-Zehab**, (Abdülhamid), VIII, 58 (Ahmet Yaşar Ocak, "Alevi", TDV İslam Ansiklopedisi, II, 368' den naklen).

- NOYAN, Bedri, **Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik**, Ardıç Yay., 1998, C. I.
....., **Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik**, Ardıç Yay., 2006, C. VII.
....., **Bektaşilik, Alevilik Nedir**, Ant/Can Yay., 3. Baskı, 1995.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yay., 7. Baskı, İst., 2016.
....., **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İletişim Yay., 10. Baskı, İst., 2013.
....., **Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İst., 1983.
....., **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (16.-17. Yüzyıllar)**, TTK Yay., Ank.,1992a.
....., **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, TTK Yay., Ank, 1992b.
....., **Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası**, Timaş Yay., İst., 2010.
....., **Sarı Saltık (Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destani Öncüsü -13. Yüzyıl-)**, TTK Yay., Ank., 2011.
....., **Türk Folklorunda Kesik Baş**, TKAE Yay., Ank., 1989.
- OYMAK, İskender, **Zerdüştilik (İnanç, İbadet, Adetler)**, Elazığ, 2003.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Ankara, 1991.
....., **Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1998.
Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1995.
....., **İslâm'dan Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yay., Ank., 1991.

....., **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Kömen Yayın Dağıtım, Ank., 1979.

ÖRNEK, Sedat Veyis, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Gerçek Yay., İst., 1988.

....., **Türk Halkbilimi**, KB Yay., Ank., 2000.

....., **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ank., 1971.

ÖZDEMİR, İskender, **Aleviliğin Yazılmayan Tarihi**, Kripto Yay., Ank., 2011.

ÖZKAN, Fatma, **Altın Arığ Destanı**, Bilig Yay., Ank., 1997.

ÖZTÜRK, Ali, **Ötüken Türk Kitabeleri**, Ötüken Yay., İst., 1973.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Tarih Boyunca Bektaşilik**, İst., 1990.

RADLOFF, Wilhelm, **Sibirya'dan 1**, çev.: Ahmet TEMİR, MEB Yay., İst., 1994.

....., **Manas Destanı**, Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy NASKALİ, Kamer Matbaacılık, Ank, 1995.

RASONYİ, Laszlo, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., 3. Baskı, Ank., 1993.

ROUX, Jean Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev.: Aykut Kazancıgil, İşaret Yay., İst., 1994.

....., **Eski Türk Mitolojisi**, çev.: Musa Yaşar SAĞLAM, BilgeSu Yay., Ank., 2011.

....., **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, II. Baskı, çev: Lale ARSLAN, Kabalcı Yay., İst., 2006.

....., **Altay Türklerinde Ölüm**, Kabalcı Yay., İst., 1999.

....., "Türk İnancında Tavşan", **Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik (Tuttum Aynayı Yüzüme Ali Göründü Gözüme)**, çev.: İlhan Cem ERSEVEN, Ant Yay., İst., 1997.

SCHİMMEL, Annamarie, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yay., İst., 1999.

SEZGİN, Abdulkadir, **Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik**, Sezgin Neşriyat, 3.Baskı, İst., 1991.

SUNAR, Cavit, **Melamilik ve Bektaşılık**, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay., Ank., 1975.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, İst.,1964.

ŞARAFULLİNA, Aliya, **Budizm'de ve Tibet Budizm'inde İnanç Esasları**, Uludağ Üni., SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2013.

ŞENER, Cemal, **Şamanizm Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini**, Etik Yay., İst., 13. Baskı, 2003.

ŞERİATİ, Ali, **Dinler Tarihi I**, çev.: Erdoğan Vatansever, Kırkambar Kitaplığı, İst., 2001.

TAN, Nail, **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul, 2003.

TANYU, Hikmet, **İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, TKAE Yay., Ank., 1980.

....., **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1968.

....., **Dinler Tarihi Araştırmaları (Türklerde Dağla İlgili İnançlar- Dinler Tarihi Bakımından Türkiye'nin Durumu)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1973.

....., **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ank, 1967.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **Din Sosyolojisine Giriş**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ank., 1961.

TEBER, Ömer Faruk, **XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması**, Ankara Üniversitesi, SBE Temel İslâm Bilimleri (İslâm Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ank., 2005.

TEKE, Elif, **Osmaniye'de Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar**, Gaziantep Üniversitesi SBE, TDE Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2005.

TEMREN, Belkıs, **Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu**, Ank.,1995.

- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş/En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., C. 1, 3. baskı, İst., 1981.
- ....., **Hâtıralar**, TDV Yay., 2. baskı, Ank., 2012.
- TRYJARSKİ, Edward, **Türkler ve Ölüm**, Pinhan Yay., İst., 2012.
- TSAI, Liu Mau, **Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri**, çev.: Deniz BANOĞLU-Ersel KAYAOĞLU, Selenge Yay., İst., 2006.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Boğaziçi Yay., İst, 2000.
- ....., **Selçuklular ve İslamiyet**, İst., 1993.
- ....., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay. 9. Baskı, İst, 2005.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yay., Ank., 1990.
- UÇAR, Ramazan, **Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşılık (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)**, Aziz Andaç Yay., Ank., 2006.
- URAZ, Murat, **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yay., İst, 1994.
- USLU, Bahattin, **Türk Mitolojisi**, Kamer Yay., İst., 2017.
- USLUER, Fatih, **Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren**, Kabalcı Yay., İst., 2009.
- ÜZÜM, İlyas, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İSAM Yay., İst., 2013.
- ....., **Günümüz Alevîliği**, İSAM Yay., İst., 1997.
- ....., vd., **İslam Mezhepleri Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yay., 1. Baskı, 2010.
- YAVUZER, Hasan, **Alevi-Bektaşilikte Ölüm Ritüeli**, Şiir Vakti Yay., Kayseri, 2015.
- YAZICI, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ank., 1992.
- YILDIZ, Alim, **Çeşitli Yönleriyle Kербela/Din Bilimleri III. Cilt**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Sivas, 2010.

YILMAZ, Orhan, **Güvercin (Columba Livia) Yetiştiriciliği**, Veni Vıdı Vıcı Yay, Ank., 2012.

YÖRÜKHAN, Yusuf Ziya, **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükhan, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2002.

....., **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm** (haz.:Turhan YÖRÜKHAN), Yol Yay., Ank., 2005.

ZELYUT, Rıza, **Türk Aleviliği-Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni**, Kripto, 4.Baskı, Ank., 2010.

....., **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, İst.,1990.

II. MAKALELER

ACIPAYAMLI, Orhan, “Türkiye’de Yağmur Duası”, **AÜ DTCF Dergisi**, 1964, C. 22, S. 3-4.

.....,"Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri (IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, KB Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü Yay., Ank., 1992.

ACUN, Hakkı, "Taş", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İst., 2011, C. 40.

AÇIK, Tuncay, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, C. 6.

ADAY, Erdal, “Horasan Erenleri’nin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler”, **Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı**, Eskişehir, 2013.

AKPINAR, Turgut, “Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnancı mıydı?”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C. 5, S. 27

AKSU, Hüsametdin, “Hurufilik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1998, C. 18.

AKTÜRK, Hamit, “Şeriatten Hakikate Bireyin Zorlu Yolculuğu: Dört Kapı Kırk Makam ve Kabuk Öz Metaforuna Günümüzde Literal Yaklaşımlar”, **2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu/Sempozyum Bildirileri**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2016.

ALBAYRAK, Ali, ÇAPCIOĞLU, İhsan, “Ehl-i Sünnet Geleneğine Bağlı Bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları”, **Dini Araştırmalar**, 2006, C. 8, S. 24.

Ali b. Salih el-Muheyim, “Karahanlılar ve İslam’ın Yayılmasındaki Katkıları”, çev.: Ali AKSU, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2001, C. 5, S. 1.

ALTIN, Kübra.Yıldız,. “Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları**, 2018, S.11.,s..42’den.ÇAVAR,.G.,当代麦盖提维吾尔刀郎人民间信仰中的自然崇拜, Bugünkü.Makit.Uygur.Dolanlarının Halk Dinindeki Doğal İnançları, Xinjiang Normal University Institute of Social Sciences and National Science, China: Unpublished Master’s Thesis, 2007.

ARAS, M. Özgü, “Ad Koyma”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İst., 1988, C. 1.

ARGUNŞAH, Mustafa-GÜNGÖR, Harun, “Gagauz Türkleri”, **Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatı**, Ank., 1991.

ARIK, Durmuş ,”Karaylar.ve.Türkiye’deki.Karay.Cemaati.Üzerine”,**Bütün.Yönleri yle.Yahu-dilik(Uluslararası Sempozyum)-Dinler Tarihi Rraştırmaları-VIII**, Ank., 2012.

ARISOY, Ömer, “Milli Mücadele ve Ortodoks Türkler“, **TDT Dergisi**, Aralık, 1999.

ARSLAN, Bahri, “Babailer İsyanı ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Durumu”, **Hacettepe Üniversitesi Türk Tarihi Sempozyumu**, Ank., 2017.

ASLAN, Namık, “Velayetnameye Göre Oğuzlar ve Osmanlı Ailesine Anadolu'da Uç Beylik Verilmesi", **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Yay., Ank., 1999.

....., “Kurt Motifinin Türk Menş Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, **Millî Folklor**, 2010, Y. 22, S. 87.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “Ömer B. Abdülaziz Dönemi Sonrası Emevi İdarecilerinin Mevali Politikaları”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2002, S. 13.

BALIKÇI, Şakire, “Şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikanalitik Açıdan Değerlendirilmesi”, **Folklor Akademi Dergisi**, 2018, S. 1.

BARCAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C. 9.

BARS, Mehmet Emin, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2014, S. 27.

BAŞAL, Handan Asude “Türkiye’de Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi ve Eğitimine İlişkin Gelenek, Görenek ve İnançlar”, **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2006, S. 19.

BAYAT, Fuzuli, "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", **Folklor/Edebiyat**, İst., 2006, C.12.

BEKİROĞLU, Haydar, "İslam Düşünce ve Medeniyetinde Yönetim-Ahlak İlişkisi", **Diyanet İlmi Dergi**, 2017, C. 53, S. 3.

BEKKİ, Selahattin, "Bazı Halk Anlatıları ve Dini Metinlere Göre Kahramanların Mucizevi (Babasız) Doğumu", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2011, S. 58.

BERBER, Oktay, "Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2017, Y. 2, S. 1.

BOLÇAY, Ezgi, "Erzurum’da Doğum Öncesi, Doğum Sonrası ve Çocukluk Dönemiyle Alâkalı Gelenekler", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 2011, C. 19, No: 2.

BOZKURT, Nebi, "Ev", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İst., 1995, C. 11.

BOZKUŞ, Metin, "Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", **CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 1998, S. 2.

BULUÇ, Sadedin, "Şaman", **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., İst., 1979.

....., “Şamanizm”, **Türk Amacı**, 1942, Y. 1, S. 1.

CAFEROVA, Ayten, "Türk Kültürünü İfade Eden Manevi Değer Normları: Yozgat'ta ve Nahçıvan'da İnanç -Sınama Örnekleri (Karşılaştırmalı Araştırma)", **1. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı III. Cilt**, Yozgat, 2016.

ÇAKIRER, Nazan, ÇALIŞKAN, Zehra Işık, "Nevşehir İli Ağıllı Köyünde Gebelik, Doğum ve Lohusalığa İlişkin Geleneksel İnanç ve Uygulamalar", **TAF Preventive Medicine Bulletin**, 2010: 9(4).

ÇAVUŞOĞLU, Y., "Eski Türk Dini", **Tanıtım**, 7/79, İst., 1986.

ÇEŞMELİ, İbrahim, "Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller ile İkonografi (MS 8. Yüzyıla Kadar)", **Art-Sanat**, 2015, S. 3.

ÇETİN, İsmet, "Türk Kültüründe Bab (Baba)/Ata Geleneği", **Milli Folklor**, 2007, Y. 19, S. 76.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, "Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 1999.

ÇOBAN, Ramazan Volkan, "Türk Mitolojisinde Kötülük Tanrısı Erlik'in İnanıştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni", **Simitçay Dergisi**, 2012, S. 2.

ÇORUHLU, Yaşar, "Eski Türklerde Ölüm", **Cotigo**, 2004, S. 40.

ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, "İbahilik ve Bâtınîlik", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1970, C. 18, Ank., 1972.

DAĞI, Fahri, DENİZ, Taşkın, "Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Türk Destanlarında Kurt Ata Kültünün Anadolu'ya Yansıması: Safranbolu Örneği", **Karabük Üniversitesi SBE Dergisi**, 2019, C. 9, S. 1.

DALYAN, Murat, "19. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", **Turkish Studies**, 2011, C. 6, S. 3.

DEMİR, Tazegül-ERDEM, Cem, "Bektaşilik Öğretisinde Terim ve Kavramlar", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010, S. 55.

DİLEK, İbrahim, "Altay Türklerinde Halk İnanışları", **Bilig**, Ank., 1996, S.3.

....., "Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar", **Bilig Dergisi**, 1996, S. 1.

DİNÇ, Abdülkerim, "Gagauz Folklorunda Ölüm", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2004, S. 25.

DONUK, A. "Eski Türk Dini Şamanizm mi idi?", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, III/14, 1988.

DURAN, Hamiye, "Velayetname'ye Göre Hacı Bektaş Veli", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010, S. 55.

DUYMAZ, Ali, ŞAHİN, Halil İbrahim, "Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar", **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, 2008, S. 19, C. 11.

ERGİNLİ, Zafer, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C. 9.

ERGUN, Pervin, "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", **Milli Folklor**, 2010, Y. 22, S. 87.

....., "Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İncancının Mitolojik Kökleri Üzerine", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2011, S. 60.

ERKUL, Ali, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C. 3.

ERÖZ Mehmet, "Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım**, İst., 1973.

EŞMELİ, İsmet, "Dinler Tarihi Açısından Gök Cisimleri ve Tabiatla İlgili İnanış ve Uygulamalar (Muğla -Yatağan Örneği)", **Dinler Tarihi**, 2014, C. 17, S. 45.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hüseyin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1998, C. 18.

FORTACI, Talha, "Kaşgarlı Mahmud'un 'Divan-ı Lügati't Türk' Adlı Eserinin Dinler Tarihi Perspektifinden Bir Kritiği", **TİDSAD**, S. 8, 2016.

GORDLEVSKY, Vladimir Aleksandroviç, "Karakoyunlu (Maku Hanlığına Bir Geziden Derlenmiş Bilgiler)", çev.: Namıg MUSALI, **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, 2011, S. 4.

GÖMEÇ, Saadettin, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1998, S. 4.

....., "Eski Türk İnançları Üzerine Bir Özet", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/29/208.pdf>, Erişim Tarihi: 11/07/2019.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, "Halk İnanışlarında Nevruz Motifi", **Bilge Dergisi**, 1997, S. Kış/1.

GÜNGÖR, Harun, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", **Türkler**, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002.

....., "Şamanizm", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Y., 2010, C., 38.

....., "Türklerle Hıristiyanlar Arasındaki İlişkilere Genel Bir Bakış", **Dinler Tarihi Araştırmaları - III, 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)**, Dinler Tarihi Derneği Yay. /3, Ank., 2002.

GÜNDÜZ, Tufan, "Şah İsmail", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2010, C. 38.

GÜNŞEN, Ahmet, "Gizli Dil Açısından Alevîlik-Bektaşîlik Erkân ve Deyimlerine Bir Bakış", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/2 Spring 2007.

GÜRKAN, Salime Leyla, "Yahudilik (Giriş ve Tarih)", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Y. 2013, C. 43.

GÜZEL, Abdurrahman, "Dede Korkut Hikayeleri Bağlamında Dua", **Turkish Studies**, 2008, S. 3.

HARMAN, Ömer Faruk, "İslam: Vahiy Geleneği İçinde İslam", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst., Y. 2001, C. 23.

....., "Dağ", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst., Y. 1993, C. 8.

İLHAN, Avni, "Bâtınîye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İst., 1992.

İZGİ, Özkan, "İslamiyet'ten Önce Orta Asya Türk Kültürü", **Millî Kültür**, KB Yay., Ank., C. 1, S. 2, 1976.

JURAEV, Mamatqul, NURMURADOVA, Barno, “Özbek Halkbiliminde Kurt Kültüne Ait Halk İnançları”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, X-1, K1Ş-2010.

KAFESOĞOLU, İbrahim, "Eski Türk Dini", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ank., 1976.

....., “Asya Türk Devletleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ank., 1992.

KALAFAT, Şermin, “Kültürel Bellek Metaforu Olarak Derleme Sözlüğü’ndeki Gökkuşluğu Adları”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Derisi**, 2018, Y. 8, S. 16, C. 9.

KALAFAT, Yaşar, "Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları", **I. Prof. Dr. Necat Öner Armağanı**, 1999.

....., “Mitolojik Dönemden Günümüze Türk Halk İnanmalarında Ruh ve Soğanlı/Allahuekber Milli Ruh”, **Kültür Evreni**, Ank., 2015, S. 24.

....., "Türk Halk İnanmalarında Toprak Bir Tabu mu İdi?", **Kültür Evreni**, 2012, Y. 4, S. 11.

....., "Türk Halklarında Kurt Azı Balama İnançları", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, 2006, S. 20.

....., YELİS, Derya, “Türk Atalar ve Karşılaştırmalı Halk İnanmaları”, **T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı- Avrasya Etüdları**, 42/2012-2.

....., "Uzak Geçmişten Gümüşhanevî’ye ve Gümüşhanevî’den Günümüze Bölgede Halk Sufizmi-Halk Tebâbeti Bağlantısı", I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu, **Gümüşhane Üniversitesi Yay.**, 2014,

KAYA, Doğan, "Sivas’ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri", **Halk Bilim Araştırmaları, Kitabevi Yay.**, İst., 2002.

KAYTANBIYIK, Mehmet, “Doğumunun 800.Yılında Hacı Bektaş Velî’yi Anmak”, **21. Yüzyıl Dergisi**, Ocak-Haziran, 2009.

KESKİN, Yahya Mustafa, “Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri: Elazığ Örneği”, **Dini Araştırmalar**, 2008, C. 11, S. 32.

KESKİN, Yusuf Ziya, "Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, S. 16.

KEVEN, Ahmet, "Şah İsmail'in Mezhebi Eğilimlerinin Anadolu ve İran Coğrafyasına Etkileri", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, 2015, C. 2, S. 3.

KIYAK, Abdulkadir, "Geleneksel Türk Dininde Ağaç Kültü - Elazığ Örneği-", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, S. 13.

KORAŞ, Hikmet, "Türk Lehçelerindeki Müşterekler Üzerine", **TSA**, 2014, Y. 18, S. 3.

KORKMAZ, Zeynep, "Eski Türklerdeki Ağaç Kültünün İslami Devirlerdeki Devamı", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2003/I**, TDK Yay., Ank., 2006.

KÖSE, Fatma "Nevşehir-Avanos'ta Evlilik Adetleri ve Bu Adetlerin Günümüzde Geçirdiği Değişimler", **Avanos Sempozyumu Bildirileri**, Grafiker Yay., Ank., 2014.

KÖSE, Onur, "Türk Kültüründe Dağ ve Düzgün Baba Dağı", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2019, S. 1, C. 1.

KURNAZ, Cemal, "Hüma", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1998, C. 18.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Alkarısı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1989, C. 2.

MAZIĞOLU, M. Mümtaz, ÜSTÜNBAŞ, Hasan Basri, "Gaziantep'te Amerikan Board Tarafından Yürütülen Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Aile Hekimliği Açısından Değerlendirilmesi", **Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care (TJFMPC)**, 2010, Y. 4, S. 2.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair", **Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler ve Nusayriler**, İst., 1999.

....., "Müzakereler", **Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler**, İst., 1999.

....., "Hacı Bektâş-ı Velî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst., 1996, S. 14.

....., "Alevi", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst, 1989, C. 2.

- ....., "Babailik", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst, 1991, C. 4.
- ....., "Bektaşılık", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst, 1992, C. 5.
- ....., "Eski Türklerde Dağ Kültü", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., İst., Y. 1993, C. 8.
- ....., "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", **İslami Araştırmalar**, 1990, C. 4, S. 3.
- ....., "Barak Baba", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İst., 1992, C. 5.
- OYMAK, İskender, "Türkistan'da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri", **Türkler**, Ank.,2002, C. 3.
- ....., "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, S. 15
- ÖGER, Adem, "Uygurlarda Muskacılık Geleneği ve Çağatayca Yazılmış Bir Muska Kitabı", **Gazi Türkiyat**, 2017, S. 20.
- ....., "Uygur Türklerinde Yağmur Yağdırma Törenleri ve Yada Taşı", **IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Yay.**, Ank., 2016.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, "İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış", **DTCF Dergisi, AÜ Yay.**, 1962, C. 20, S. 3-4.
- ÖZ, Mustafa, "Kerbela", **Diyânet İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ank., 2002.
- ÖZAYDIN, Abdülkadir, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, C. 4.
- ÖZCAN, Hüseyin, "Bektâşîliğin Sosyo-Kültürel Çevresi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2002, S. 22.
- ....., "Bektâşilikte Dört Kapı Kırk Makam", **Journal of Turkish Studies**, 2004, S. 24.
- ÖZÇAMCA, Salih, "Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not", **Türkiyat Araştırmaları / Hacettepe Üniversitesi**, 2007, S. 7.

ÖZDEMİR, Mehmet, "Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, S. 9.

ÖZEN, Gürkan, "Bektaşilikte Olmazsa Olmaz Sembollerden Çerağ ve Yola Giren Can'ın Ziyetleri: Arakiye, Teslim Taşı ve Tığbent", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2011.

ÖZEN, Rahşan, YÜKSEL, Erhan, "Kayseri Folklorunda Hayvanlar İle İlgili İnanışlar Üzerine Bir Değerlendirme", **Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 2014, S. 11.

ÖZKAN, Ferudun Hakan, "Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda Dört Kapı Kırk Makam", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2011, S. 59.

ÖZTÜRK, Emine, "Hz. Fatma Kültü", **Toplum Bilimleri Dergisi**, 2010, 4(8).

ÖZTÜRK, Mürsel, "Hacı Bektaş-ı Veli", **Bellekten**, 1987, L/198.

PALA, İskender, "Bezm-i Cem", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1992, C. 6.

POLAT, Kemal, "Orta Asya'da Dağ Kültü ve Kırgızistan-Oş Süleyman Dağı", I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, **Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yay.**, İst., 2007.

SCHİMİDT, P. Wilhelm, "Eski Türklerin Dini", çev.: Saadettin BULUÇ, **TDED**, XIII, 1976.

SELÇUK, Ali, "Horasanda Eren Anadolu'da Evliya: Acısu Sıraç Köyü Örneğinde Kahraman Atalar Kültü", **Millî Folklor**, 2010, Y. 22, S. 87.

....., "Tahtacıların Doğum ile İlgili İnanç ve Uygulamalarına Fenomenolojik Bir Yaklaşım", **TÜBAR**, S. 16, 2014.

SİNANOĞLU, Mustafa, "İlhad", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., C. 22.

....., "İslam", **İslam Ans.**, TDV Yay., Y. 2001, C. 23.

ŞEŞEN, Ramazan, "Eski Araplara Göre Türkler", **Türkiyât Mecmûası**, C. XV, İst., 1969.

ŞİMŞEK, Esmâ, "Türk Kültüründe 'Alkarısı' İnancı ve Bu inanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler", **Akra Uuslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, 2017, S. 12.

TANYU, Hikmet, "Ağaç", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İst., 1988, C. 1.

....., "Ateş", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İst., 1991, C. 4.

TEKİN, Şinasi, "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)", **TDAY Belleten 1962**, **TDK Yay.**, Ank., 1988.

TİMOŞİNOV, Viktor, "Atalar Ruhu", **Kulturulogiya Kazakistan Evraziya Vastog Zapad**, Alma-Atı, 2001.

TOGAN, Zeki Velidi, "Oğuzların Hıristiyanlığı Meselesine Ait", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi**, 2012, S. 27/2.

TURAN, Fatma Ahsen, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları", **Millî Folklor**, 2011, Y. 23, S. 90

TÜMER, Günay, "Budizm", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., 1992, C. 6.

.....,"Din-Genel Olarak Din-", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Y. 1994, C. 9.

....., "Atalar Kültü", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1991, İst., C. 4.

UĞURLU, Serdar, "Eski Türklerin Dini", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, C. 12, S. 12, s. 327.

ULUDAĞ, Süleyman, "Aleviyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1989, C. 2.

ÜÇÜNCÜ, Kemal, "Bektaşilik", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ank., C.7.

ÜNAL, Asife, "Cem Törenine Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım", **Kültür Evreni**, 2011, S. 9.

....., "Alevîlik-Bektaşilikte İbadet ve Cemevleri Üzerine Bir Deneme", **Çanakkale Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, C. 10, S. 2.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", **İFD**, XVII, 1969.

ÜZÜM, İlyas, "Kızılbaş", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2002, C. 25.

YAKUP, Hanife, "Doğu Makedonya'da Yaşayan Müslüman Türklerin Halk İnançları, Gelenekleri ve Fert Üzerindeki Etkileri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, S. 4.

YALÇIN, Hatice, "Gebelik, Doğum, Lohusalık ve Bebek Bakımına İlişkin Geleneksel Uygulamalar (Karaman Örneği)", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, 2012.

YARDIMCI, Kevser Gürcan, "Türk Töresinin Hazineleri Kutsal Şaman Elbiseleri İkonografisi", **International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)**, 2017, S. 3.

YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz, "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri", **Millî Folklor**, 2018, Y. 30, S. 119.

YIKMIŞ, Meral Salman, "Bireysel Bellekten Kolektif Belleğe: Dergahı Su Basınca...", **folklor/edebiyat**, 2016, C. 22, S. 88.

YILDIRIM, Erdal, "Tunceli Yöresi Alevilerinde Geçiş Dönemi İnanç ve Uygulamaları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", **EKEV Akademi Dergisi**, 2010, Y. 14, S. 4.

YILDIRIM, Rıza, "Bektaşî Kime Derler?: 'Bektaşî' Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010, S. 55.

YILDIZ, Harun, "Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2012, S. 61.

YILMAZ, Gülay, "Bektaşîlik ve İstanbul'daki Bektaşî Tekkeleri", **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, İSAM-İst., 29 Mayıs Üniversitesi, 2015, S. 45.

YİĞİT, İsmail, "Mevali", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Y. 2004, C. 29.

YOLCU, Mehmet Ali, "Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, 2014, C. 3, S. 8.

YUGUŞEVA, Nadya, "Altaylarda Kamlık İnanç ve Anadolu'daki Yansımaları", çev.: S. Kemal TURAL **Türk Dili Dergisi**, 2001, S. 590.

ZENGİN, Hilal, SÜTCÜ, Çiğdem, "Düzce Kültüründe Ev ile İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski İnanışlara Dair İzler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2018, C. 7, S. 2.

ZEREN, Münevver Ebru, "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi", **JOTS**, 1/2, 2017.

III. ANSİKLOPEDİLER/SÖZLÜKLER

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, "Hacıbektaş" maddesi, Ana Yay. AŞ ve Encyclopaedia Britannica Inc., 1992, C. 10.

BEYDİLİ, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev.: Eren ERCAN, Yurt Kitap Yayın, Ank., 2003.

BONNEFOY, Yves, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Dost Kitabevi, Ank., 1981, C. 1.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., İst., 1968.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, "Mevali", Komisyon-Heyet, Çağ Yay., İst., 1986, C. 3.

KARAKURT, Deniz, **Türk Söylence Sözlüğü**, e-Kitap, 2011.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ank., 1998, C. II.

YUDAHİN, K. K., **Kırgız Sözlüğü**, C. II, çev.: A. TAYMAS, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ank., 19.

IV. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

GÖKBEL, Ahmet , "Sivas Yöresinde Albasması İle İlgili İnanç ve Uygulamalar", **http://ekitap.kulturturizm.gov.tr**, 06/05/2019.

Hacıbektaş Bölgesi Kronolojisi,Hacı Bektaş Veli Tekkesinin Müze Olarak Açılması, **hbvo.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar**, 24/02/2019.

Hacıbektaş Kaymakamlığı, "Atatürk ve İlçemiz",

<http://www.hacibektas.gov.tr/ataturk-ve-ilcemiz>, 24/02/2019.

Hacıbektaş WEB, <https://www.hacibektas.com/index.php?id=hacibektas>,

08/07/2017.

Hacıbektaş WEB, "İlçemizin Tarihi",

https://www.hacibektas.com/index.php?id=ilcemiz_tarihi, 08/07/2017.

IRMAK, Yılmaz, "Doğumdan Ölüme Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve

Uygulamalar", <http://busbed.bingol.edu.tr/download/article-file/438740>,

06/05/2019.

KONUR, Erdem, "Orhun Yazıtlarında Sosyal ve Siyasi Mesajlar", **TURUZ Dil ve Etimoloji Kütüphanesi, Edebiyat ve Sanat Akademisi**,

https://www.academia.edu/33668703/orhun_Yazıtlarında_Sosyal_ve_s%c4%b0yas%c4%b0_Mesajlar, 26/02/2019.

MOHAPATRA, A. Ranjan, "Budizm", çev.: Hidayet IŞIK,

<http://dergipark.gov.tr/download/articlefile/184425>, 26/02/2019.

"Osmanlı Devleti Hacı Bektaş Veli Dergahı",

<http://www.hacibektasdernegi.com/ilcemiz/tarihce>, 24/02/2019

TC. Hacıbektaş Kaymakamlığı, "İlçemizin Genel Bilgileri",

<http://www.hacibektas.gov.tr/genel-bilgiler>, 08/07/2017.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Nevşehir - Hacıbektaş İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü,

"Ekonomik Durum", <http://hacibektas.meb.gov.tr/www/ilce-tarihi/icerik>,

08/07/2017.

TDK Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 16/04/2018.

TURAN, Osman, **Türkler ve İslamiyet**, <https://www.tarihtarih.com>, 27/11/2018.

V. SÖZLÜ KAYNAKLAR

KK₁: Arife ULUSOY, 1929 Tokat-Zile doğumlu, ilkokul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₂: Hüseyin AKSOY, 1972 Hatay doğumlu, üniversite mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₃: Hasan SALMAN, 1925 Hacıbektaş doğumlu, ilkokul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₄: Adem ŞAHİN, 1945 Hacıbektaş-Engel köyü doğumlu, okur yazarlığı yok, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₅: Fatma AVCI, 1949 Hacıbektaş-İlice köyü doğumlu, okur yazarlığı yok, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₆: Yurdagül ÜNALAN, 1958 Hacıbektaş doğumlu, lise mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₇: Serkan ÖZCAN, 1980 Hacıbektaş doğumlu, lise mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₈: Saadet BADEM, 1942 Hacıbektaş doğumlu, okur yazarlığı yok, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₉: Döne ÇEVİK, 1927 Hacıbektaş-Kayı köyü doğumlu, okur yazarlığı var, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₁₀: Şadiye ERDOĞDU, 1959 Hacıbektaş-İlice köyü doğumlu, ilkokul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₁₁: Naci ÇELİK, 1953 Hacıbektaş doğumlu, enstitü mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₁₂: Nevin ÇELİK, 1962 Hacıbektaş-Küçükkayı köyü doğumlu, ilkokul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₁₃: Taylan SÜMER, 1978 İstanbul doğumlu, yüksek lisans mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₁₄: Nazlı ERDOĞAN, 1995 Hacıbektaş doğumlu, orta okul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₁₅: Yusuf BULUT, 1958 Hacıbektaş-Kayı köyü doğumlu, lise mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

- KK₁₆: Zeliha AYSU, 1971 Urfa doğumlu, okur yazarlığı var, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₁₇: Ali Ercan SALMAN, 1966 Hacibektaş doğumlu, üniversite mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₁₈: Nurullah KARABACAK, 1955 Hacibektaş doğumlu, enstitü mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₁₉: Ali KAİM, 1961 Hacibektaş doğumlu, yüksek okul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₀: Şenol Atanur TAŞDEMİR, 1963 Hacibektaş doğumlu, yüksek okul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₁: Seyrani GÜVENÇ, 1939 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₂: Zehra GÜVENÇ, 1948 Hacibektaş doğumlu, ilkokul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₃: Nilüfer TOPRAK, 1979 Nevşehir-Avanos doğumlu, ilkokul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₄: Arife TAŞDELEN, 1946 Hacibektaş doğumlu, ilkokul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₅: Şerife TAŞDELEN, 1961 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₆: Ömer Faruk KANTEMİR, 1980 Çorum doğumlu, üniversite mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₇: Meryem Sema YUSUFOĞLU, 1953 Hacibektaş-Kütükçü köyü doğumlu, yüksek okul mezunu, Nevşehir'de oturur.
- KK₂₈: Mustafa Cem KAYA, 1979 Elazığ doğumlu, yüksek lisans mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₂₉: Nurşah ANİK, 1989 Tokat doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₀: İlhan SÜTOLUK, 1973 Ankara doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₁: Celal ÖZEKEN, 1951 Çorum doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.

- KK₃₂: Can ALOĞLU, 1962 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₃: Veyis DOĞANBEK, 1992 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₄: Muharrem TOPRAK, 1945 Hacibektaş-Çivril köyü doğumlu, orta okul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₅: Sevim TOPRAK, 1953 Hacibektaş doğumlu, ilkokul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₆: Abidin TUNÇBİLEK, 1964 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₇: Saadet DANACI, 1968 Sivas doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₈: İhsan TUNÇBİLEK, 1990 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₃₉: Devran AYYILDIZ, 1990 Hacibektaş doğumlu, üniversite mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₀: Kadir TUNÇBİLEK, 1991 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₁: Hüseyin GÖK, 1978 Hacibektaş doğumlu, orta okul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₂: İzzet ERDOĞDU, 1981 Hacibektaş doğumlu, yüksek okul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₃: Tuğba KILIÇ, 1993 Kırşehir doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₄: Arif ALTIOK, 1982 Hacibektaş doğumlu, ilkokul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₅: Sibel TUNÇBİLEK, 1975 Hacibektaş doğumlu, orta okul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₆: Bülent TUNÇBİLEK, 1976 Hacibektaş doğumlu, lise mezunu, Hacibektaş'ta oturur.
- KK₄₈: Zeynep YILMAZ, 1965 Urfa doğumlu, ilkokul mezunu, Hacibektaş'ta oturur.

KK₄₉: Naciye ULUSOY, 1953 EZİNE doğumlu, ilkokul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₅₀: Kurtuluş GÜNEŞ, 1972 Hacıbektaş doğumlu, lise mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

KK₅₁: Gönül AKKUŞ, 1955 Gümüşhane doğumlu, üniversite mezunu, Ankara'da oturur.

KK₅₂: Ali TOPRAK, 1979 Hacıbektaş doğumlu, orta okul mezunu, Hacıbektaş'ta oturur.

DİZİN

A

- Abdal Kumral, 16
Abdal Mehmed, 16, 183
Abdal Mûsâ, 16
ad verme, 252, 253, 254, 255, 256
adak, 20, 81, 153, 184, 192, 201, 229, 258
ağaç, 2, 3, 39, 54, 71, 74, 76, 91, 94, 95, 96, 100, 108, 110, 118, 123, 129, 130, 140, 141, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 160, 167, 178, 184, 187, 193, 219, 230, 233, 240, 247, 251, 265, 269, 271
ağza tükürme inancı, 243
Ahd-i Atîk, 59
Ahıska Türkleri, 107
Ahi Evran, 9, 49, 70, 180, 317
Ahmet Yesevi, 12, 69, 183, 215
Ak Ana, 98, 99
Ak pınar, 141, 162, 187
Albastı, 105, 107, 108
Alevi, iii, iv, v, vi, viii, ix, 1, 3, 4, 23, 24, 26, 28, 34, 48, 79, 90, 92, 96, 99, 124, 142, 146, 153, 154, 171, 175, 183, 184, 208, 210, 211, 215, 231, 233, 236, 252, 255, 263, 265, 275, 279, 291, 295, 297, 301, 305, 313
Alevilik, vii, 2, 3, 13, 15, 18, 23, 24, 25, 28, 236, 298, 301, 302, 303, 305, 306, 310, 311
Alkarısı, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 163, 313, 316
Altay, 36, 42, 54, 58, 72, 73, 78, 93, 95, 98, 99, 100, 107, 112, 129, 131, 132, 137, 139, 140, 143, 157, 164, 165, 166, 169, 173, 195, 198, 206, 207, 210, 257, 266, 275, 294, 299, 303, 309, 310
Altaylılar, 77, 102, 120, 130, 131, 150, 177, 229, 237
altın dağ, 138
Ana Maygıl, 97, 98
Anadolu, 1, 3, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 15, 16, 17, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 48, 49, 54, 57, 58, 59, 69, 76, 79, 83, 93, 94, 97, 106, 107, 108, 110, 115, 117, 119, 121, 128, 140, 141, 145, 147, 154, 155, 160, 162, 166, 169, 180, 183, 184, 190, 200, 201, 204, 205, 209, 211, 212, 213, 215, 229, 239, 240, □242, 251, 255, 273, 293, 294, 296, 298, 300, 302, 303, 306, 307, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 318
Animizm, 71, 72
ant, 123, 139, 159, 167, 178
Arap, 36, 39, 53, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 119, 261, 296
at, viii, ix, 75, 76, 77, 93, 101, 105, 119, 127, 144, 151, 152, 170, 172, 178, 180, 186, 194, 197, 200, 211, 219, 240, 260, 261, 269, 270
ata ruhları, 91, 153, 176, 177
atalar kültü, 3, 35, 72, 91, 138, 180, 181, 182, 193
Atalar kültü, 83
ateş, 3, 17, 18, 40, 80, 91, 94, 105, 106, 107, 108, 110, 124, 125, 129, 130, 141, 147, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 173, 178, 184, 192, 193, 206, 208, 237, 238, 247, 251, 268, 272, 274, 283, 293
ateş kültü, 17, 129, 184
ateş ruhu, 165
Atkaya, 147, 186, 193
ay, 3, 36, 62, 64, 80, 98, 110, 112, 114, 122, 123, 124, 129, 130, 150, 151, 209, 231, 241, 260, 268, 293

Ay, 112, 113, 114, 122, 123, 124, 125,
128, 138, 198, 207, 238, 254
ayı, 6, 75, 123, 129, 144, 154, 159,
195, 196, 206, 207, 236
Ayızıt, 93, 95, 218, 237, 240
Ayin-i Cem, 19
ayna, 99, 104, 173, 175, 181, 214, 245,
251, 282, 292

B

Baba İlyas, 9, 13, 15, 16, 48
Baba Resul, 15, 49
bal, 172, 249, 262, 269
balbal, 270
Balım Sultan, 15, 16, 17, 16, 20, 21,
148, 155, 193, 230, 258
Barak, 203, 253, 314
Barak Baba, 204
Başkurtlar, 67, 107, 117, 164
Batıniyye, 26
Batni, 23, 26
Batniye, 15
Bay Ülgen, 92, 237
baykuş, 213, 214, 275
Bektaş Efendi, 12, 193
Bektâşi, 18
Bektaşilik, vii, 1, 2, 7, 10, 13, 15, 16,
17, 17, 18, 20, 21, 25, 28, 148, 156,
298, 301, 302, 303, 304, 305, 309,
311, 314, 316, 317
Beş Taşlar, 146, 185, 248
bıçak, 107, 108, 132, 158, 173, 175,
200, 235, 247, 279, 291, 292
Bodun İnli, 97
Buda, 44, 45, 46, 47, 112, 139, 299
Budizm, vi, 3, 17, 20, 26, 35, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 182,
304, 316, 319
buğday, 6, 113, 117, 121, 145, 148,
156, 170, 172, 186, 190, 194, 230,
231, 233, 240, 262, 265
Burkan, 54
Buryatlar, 93, 154, 158

C

Caferiyye, 27
can pidesi, 57
cehennem, 77, 151, 164
Cennet, 39, 95, 112, 120, 130, 271
ciğer, 106, 109, 236
cin, 76, 103, 107, 153, 161, 172, 173,
204, 205, 232, 292

Ç

Çalap, 70
Çaldıran Savaşı, 28
Çelebi, 8, 11, 17, 150
çeşme, 2, 109, 158, 159, 192, 279, 282
Çilehane, 147, 148, 149, 157, 162,
189, 190, 192, 193, 230
çilek, 236
Çin, 36, 37, 43, 44, 46, 47, 51, 53, 56,
66, 67, 81, 112, 117, 130, 135, 137,
138, 165, 198, 203, 256, 272, 297,
305
Çinliler, 46, 47, 56, 67, 137, 198, 202
çivi, 107, 117, 151, 155, 170, 246, 247
çötlen, 104

D

dağlama, 243, 251
dalak, 236
Dede, 13, 20, 22, 39, 48, 70, 83, 109,
139, 140, 152, 153, 159, 184, 199,
201, 203, 211, 229, 231, 254, 257,
263, 264, 273, 284, 297, 311
Dede Garkın, 13, 48
Dede Korkut Hikayeleri, 39, 70, 140,
152, 159, 203, 211, 229, 257, 273,
284, 311
Dedebaba, 11, 20
demir, 106, 107, 117, 118, 120, 123,
128, 136, 151, 168, 170, 202, 238,
242, 243, 247, 248, 251
Dergah, 10, 11, 15, 301, 302
Devçik Ardıcı, 141, 156, 188

doğum, 3, 12, 93, 94, 96, 105, 107,
129, 134, 160, 167, 194, 207, 217,
218, 233, 237, 238, 239, 240, 241,
243, 244, 250, 253
doğum öncesi, 107, 237
dolu, 25, 45, 75, 101, 117, 118, 120,
144, 149, 215
dolunay, 123, 124, 125
don değiştirme, 48, 49, 182
dört kapı-kırk makam, 18
düalist, 54, 73, 111
düğme, 174

E

ebe, 120, 237, 238, 239, 243, 255
Ehl-i Beyt, 23, 26, 28, 297
ekmek, 102, 103, 107, 108, 170, 173,
174, 176, 180, 181, 187, 204, 214,
239, 240, 242, 246, 248, 249, 269
El-Horasanî, 12
elma, 6, 152, 157, 190, 194, 219, 235,
239
Emeviler, 23, 26, 65, 66
Erdebil Tekkesi, 24, 26
Erkanname, 19
Erlik, 3, 77, 92, 100, 101, 102, 132,
173, 196, 202, 267, 291, 309
Erlik Han, 101
eski Türk dini, 1, 35, 36, 54, 77
eski Türk inanç sistemleri, 117
Eski Türk inançları, 39, 80, 293
eşik, 3, 104, 110, 168, 169, 170, 171,
239, 256, 265, 293
ev iyesi, 169, 172
evlilik, 113, 256, 257, 266
evliya kültü, 3, 191

F

Fatma Ana, 96, 120, 171, 218, 239,
245
Fazlullah Hurufi, 17

G

Gagauz, 57, 58, 214, 307, 310
Gagauzlar, 57, 58, 117, 128, 132
Gazneliler, 13, 68
geçiş dönemleri, 3
Geleneksel Türk Dini, 61
geyik, 49, 75, 99, 165, 170, 195, 196,
216
göbek, 109, 144, 177, 241, 243, 255,
280
Gök, vi, vii, 3, 35, 36, 37, 38, 47, 52,
54, 59, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 91, 93, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 127, 130,
131, 135, 137, 139, 182, 194, 195,
198, 254, 292, 296, 297, 310
Gök - Tanrı, 36
gök boncuk, 245
Gök Tanrı, 3, 47, 72, 78, 80, 81, 91,
114, 116, 135, 292
Gök Tanrı inancı, 3, 38, 91
Gök Tanrı kültü, 35, 135
gökkuşağı, 116, 120
Göktanrı, 37, 38, 68, 73, 77
Göktürk, 41, 61, 66, 80, 81, 82, 100,
110, 136, 143, 159, 178, 208, 210,
284
Göktürkler, 37, 47, 51, 52, 56, 64, 81,
112, 143, 164, 202, 208, 270
güneş, 3, 36, 51, 62, 80, 98, 105, 110,
112, 114, 124, 125, 130, 139, 161,
162, 205, 276, 293
Güneş, 112, 113, 114, 122, 123, 124,
128, 138, 166
güvercin, 49, 97, 210, 211, 212, 284

H

Hacı Bektaş Veli, iii, iv, vi, vii, 1, 2, 7,
8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 17, 18, 28,
49, 70, 156, 185, 186, 193, 201,
211, 212, 229, 232, 248, 256, 263,

293, 294, 297, 299, 306, 307, 308,
309, 310, 314, 315, 317
Hacı Bektaş Veli Dergahı, 11
Hacıbektaş, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, 1,
2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 90,
124, 134, 141, 145, 157, 162, 175,
188, 193, 217, 229, 232, 233, 239,
240, 245, 251, 264, 265, 275, 283,
291, 293, 318, 319, 320, 321, 322,
323
Hakas, 58, 93, 165, 198
hamilelik, 234, 235, 236
has iğde, 245, 251
has iğde dalı, 245
hava, 18, 111, 116, 118, 126, 157, 167,
182
hayat ağacı, 76, 95, 111, 157
Haydarî, 16
helva, 175, 176, 181, 193, 242, 244,
251, 261, 263, 281
Hıristiyanlık, vi, 3, 43, 52, 55, 56, 61,
164, 182, 311
Hırka Dağı, 141, 156, 187, 230, 293
Horasan, 1, 8, 12, 13, 18, 26, 64, 69,
155, 160, 184, 185, 215, 294, 306,
312
horoz, 51, 57, 194, 215
Hristiyanlık, 15, 54, 55
hulül, 17, 48
Hun, 36, 37, 43, 46, 64, 80, 81, 136,
178, 198
Hurufiye, 15
Hz. Ali, 22, 23, 24, 25, 26, 48, 92,
124, 134, 148, 152, 167, 180, 183,
209, 215, 231, 243, 246, 256, 263
Hz. Hasan, 7, 171, 265
Hz. Hüseyin, 7, 25, 171, 175, 209,
217, 265
Hz. Muhammet, 63, 64, 65, 124, 128,
171, 180, 183, 211, 244
Hz. Yakup, 60

İ

İbrâhîmî, 59
iğne, 105, 106, 107, 108, 109, 168,
174, 242, 243, 247, 248, 252, 258,
265, 280, 292
İskit, 36
İslam, xiv, xv, 9, 10, 15, 18, 23, 25,
26, 39, 43, 46, 57, 61, 62, 64, 65,
66, 67, 68, 70, 71, 81, 152, 179,
182, 183, 295, 299, 301, 302, 305,
306, 307, 308, 310, 311, 313, 314,
315, 316, 317
İslamiyet, vi, 1, 3, 15, 20, 25, 26, 34,
35, 38, 47, 56, 61, 62, 63, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 74, 92, 96, 98, 110,
113, 120, 135, 139, 140, 158, 159,
170, 179, 182, 183, 199, 200, 204,
207, 211, 218, 238, 254, 265, 273,
291, 301, 304, 305, 311, 319
İt-Baraklar, 203
iyeler, 3, 80, 91, 92, 97, 107, 108, 132,
170

K

Kadıncık Ana, 12, 13, 147, 187, 188,
190, 193
kainat, 80, 111
Kalenderî, 16
kam, 38, 69, 73, 74, 79, 92, 107, 150,
182, 196
kan, 24, 40, 46, 47, 63, 71, 74, 94,
101, 109, 134, 177, 184, 195, 211,
254, 267
kaos, 9, 111
kapı, 14, 18, 104, 108, 112, 114, 157,
169, 170, 171, 172, 189, 191, 217,
262, 268, 271
kar, 5, 118, 120, 127, 144, 197, 277
Karahanlılar, 26, 68, 307
Karaman, 58, 70, 239, 317
Karamanlı Ortodokslar, 58
Karapapaklar, 115

- karınca, 172, 216, 246
Kaşgarlı Mahmut, 38, 93, 96, 144,
197, 203, 213, 272, 274
Katolik, 56
kaya, 2, 3, 76, 110, 130, 138, 142, 143,
145, 146, 149, 184, 193, 212, 233,
243, 249, 252, 293
Kayra Kan, 91, 131
Kazaklar, 118, 164
kedi, 105, 172, 216, 233, 236, 242,
251, 278
Kerbela Olayı, 25, 28
Kıpçaklar, 57, 154, 207
Kırgızlar, 74, 94, 138, 198, 200, 237,
269, 273
kırk gün, 95, 108, 163, 241, 247, 248,
264, 282, 283
kırklama, 248
kırmızı, 7, 24, 40, 75, 101, 105, 106,
108, 110, 116, 121, 191, 241, 245,
247, 252, 257, 262, 268
Kızılbaş, 23, 24, 27, 317
Kızılbaşlık, 24, 28, 304
kişioğlu, 73
Kiştey Ana, 102
koç kafası, 134
kozmos, 111
köpek, 65, 75, 105, 194, 196, 197,
199, 202, 203, 204, 205, 233, 245,
276
körmös, 100, 177
köstek kesme, 250
kötü ruhlar, 77, 101, 102, 103, 105,
153, 159, 171, 173, 247, 251, 267
Kur'an' ı Kerim, 64
Kuranı Kerim, 107, 108
kurban, 39, 47, 50, 57, 75, 76, 77, 79,
81, 91, 92, 96, 100, 101, 115, 117,
118, 119, 122, 127, 132, 134, 136,
138, 140, 141, 150, 152, 154, 155,
157, 159, 161, 166, 168, 170, 176,
177, 178, 184, 192, 194, 215, 218,
229, 231, 232, 237, 240, 256, 258,
265, 271, 275, 293
kurt, 38, 71, 75, 81, 82, 123, 136, 137,
144, 195, 196, 197, 198, 199, 200,
201, 238
kurt ağzı bağlama, 200, 201
kut, 38, 80, 96, 151, 218, 237, 266
Kutlu Dağ, 137, 143
kutsal, vi, 44, 45, 46, 47, 53, 54, 59,
68, 71, 72, 80, 81, 91, 93, 95, 96,
98, 99, 100, 110, 111, 115, 118,
119, 120, 124, 127, 128, 129, 132,
134, 135, 136, 137, 138, 140, 142,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 155, 156, 157, 160, 162,
163, 165, 168, 171, 177, 178, 181,
183, 188, 192, 193, 194, 195, 196,
198, 200, 202, 206, 207, 208, 210,
211, 212, 215, 217, 218, 229, 232,
238, 241, 243, 251, 293
kutsiyet, 76, 95, 110, 115, 131, 141,
155, 167, 208, 266
Kutup Yıldızı, 112, 113
Kübey Hatun, 95, 129, 151
kül, vii, 3, 71, 75, 90, 91, 149, 157,
183, 193, 195, 206, 250, 254, 293
- L**
- loğusa, 105, 106, 107, 108, 116, 233,
242, 244, 247, 248, 251, 292
lohusa, 92
Lokman Parende, 13, 155, 190
- M**
- Makalat, 14, 18, 299
makas, 107, 108, 173, 235, 242, 247,
248, 249, 277, 279, 280, 292
Manas, 138, 152, 165, 202, 219, 238,
254, 284, 300, 303
Manasçılık, 74, 296
Mani, 47, 50, 52, 53, 54, 100, 111,
112, 122, 316

Maniheizm, 17, 26, 43, 52, 53, 55,
182, 318
Maveraünnehir, 67
Mazdeizm, 49
mengüç, 148
mercimek, 6, 146, 190, 230, 231
mevali, 65
Mevlânâ, 9
mezar, 143, 145, 147, 155, 175, 181,
184, 269, 270, 271, 273, 274, 280,
282, 283
Moğollar, 15, 93, 98, 100, 113, 202,
208
Muaviye, 25
Muharrem orucu, 175, 282
Murat Baba, 214, 276
Müslüman, 15, 24, 25, 47, 53, 57, 58,
60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71,
117, 182, 238, 254, 317

N

Nakşibendi, 10, 17
Nasturilik, 55, 56
Natürizm, 71, 72
nazar, 96, 104, 134, 170, 172, 173,
181, 200, 201, 205, 207, 245, 248,
250, 251
nazar boncuğu, 134, 170, 172, 200,
245, 251
nazarlık, 172, 205, 245, 251
Nevşehir, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, 1, 5,
11, 94, 119, 145, 161, 162, 234,
236, 237, 242, 245, 246, 250, 255,
264, 284, 299, 306, 309, 313, 319,
321
Nirvana, 44, 45, 46, 48
Nişabur, 12, 13
Nusayrilik, 24

O

ocak, 39, 79, 106, 110, 120, 140, 163,
164, 165, 166, 167, 192, 193, 204,
208, 213, 218

Oğuz, 53, 54, 68, 70, 83, 113, 143,
144, 152, 159, 165, 168, 179, 195,
197, 198, 203, 229, 238, 240, 254,
257, 284, 295
Oğuz Han, 53, 54, 144
Oğuzlar, 13, 56, 57, 143, 271, 307
on iki imam, 16, 27
ongun, 71, 194, 195, 198
Orhun Yazıtları, 76
orman ruhu, 154, 207
Orta Asya, 26, 35, 36, 41, 42, 43, 50,
51, 53, 55, 56, 58, 72, 92, 107, 135,
165, 179, 198, 209, 210, 255, 294,
295, 303, 315, 316
Ortodoks, 56, 58, 91, 294, 307

Ö

ölü, 39, 51, 75, 77, 98, 105, 167, 173,
174, 176, 181, 200, 214, 267, 268,
269, 270, 271, 273, 274, 275, 276,
277, 279, 281, 282, 283, 284
ölü yemeği, 274
ölüler kültü, 36, 184, 266
ölüm, 12, 77, 92, 166, 172, 175, 180,
184, 194, 205, 213, 214, 217, 238,
242, 266, 267, 270, 273, 275, 277,
278, 279, 281, 284, 293
Ötüken, 54, 97, 130, 131, 136, 140,
154, 295, 299, 300, 301, 303, 305
Ötüken ormanı, 97, 154
Özbekistan, 107, 113, 208

P

peri, 78, 103, 104, 109, 113, 153, 159,
173, 232, 292
pir, 21, 28, 69
Pir Evi, 20
post, 16, 21, 261

R

Rafizi, 23
rehber, 22, 92

ritüel, 74, 91, 138, 161, 182, 218
ruh, 69, 72, 73, 76, 77, 78, 93, 94, 96,
99, 101, 104, 105, 121, 138, 149,
150, 164, 165, 166, 172, 177, 178,
195, 197, 238, 240, 266, 268, 283,
292
ruhlar âlemi, 73
Rum Abdalları, 16, 17
rüzgar, 71, 75, 116, 118, 121, 144,
150, 188, 193, 271

S

saç, 102, 134, 155, 174, 175, 192, 249,
272, 282
saçı, 79, 98, 107, 117, 132, 133, 134,
153, 159, 177, 250, 257, 261, 265,
273
Safaviler, 18
Safevi Devleti, 27
Sagaylar, 94, 150
sakal, 175, 282
Sakalar, 64
sakız, 103, 105, 173, 174
Sarı Saltuk, 204
sarımsak, 107, 108, 167, 248
Semerkant, 43, 52, 65, 67
sıyrangaç, 148, 157, 293
Sıyrangaç taşı, 148
Sibirya, 35, 42, 73, 78, 92, 100, 115,
129, 157, 196, 206, 207, 211, 271,
303
soğan, 103, 107, 108, 168, 214, 244,
248, 276
su, 3, 18, 36, 39, 64, 76, 80, 91, 93, 94,
98, 99, 103, 105, 106, 107, 109,
110, 111, 115, 116, 118, 119, 122,
124, 125, 129, 130, 131, 133, 134,
138, 139, 141, 142, 143, 151, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 165, 166,
167, 173, 175, 181, 182, 183, 184,
187, 191, 192, 193, 194, 196, 239,
242, 246, 247, 248, 250, 251, 258,

261, 264, 265, 267, 271, 278, 279,
283, 292, 293
Sulucakarahöyük, 1, 8, 9, 10, 13, 16,
17, 49, 70, 185, 211
Suy-Şu, 36
süne, 266
Sünni, 10, 17, 17, 27, 90, 146, 183,
231, 255
süpürge, 22, 108, 170, 239, 248, 252,
262
Süryani, 41, 55
Süt Ak Göl, 93, 237

Ş

Şah İsmail, 24, 27, 28, 311, 313
şaman, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
123, 150, 168, 177, 178, 182, 196,
268
Şaman, 38, 56, 73, 74, 75, 79, 94, 102,
112, 120, 126, 128, 154, 164, 179,
196, 202, 213, 218, 240, 295, 308,
317
Şamanizm, vi, 3, 15, 20, 26, 35, 38,
42, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79,
82, 104, 111, 117, 123, 178, 182,
196, 207, 255, 266, 294, 297, 298,
299, 300, 304, 306, 310, 311
Şamanlık, 74
Şeytan, 102, 103, 104, 125, 172, 173,
292
Şii, 17, 25, 26, 27, 204
şimşek, 110, 117, 158, 293

T

tabiat kültü, 3, 17, 35, 91, 182
Tahtacı, 34, 54, 140, 153, 301
Talas Savaşı, 67
Tanrı, v, vi, vii, 3, 35, 37, 38, 39, 43,
47, 49, 50, 52, 53, 59, 60, 70, 71,
72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
83, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 110, 111,
112, 114, 115, 116, 118, 120, 123,
124, 127, 129, 130, 132, 135, 137,

- 139, 140, 142, 143, 144, 145, 150,
151, 163, 164, 165, □166, 168, 178,
182, 198, 199, 202, 206, 210, 218,
229, 240, 257, 263, 292, 296, 297,
304, 306
- tarikât, 17, 16, 17, 18, 20, 24, 44, 165,
255
- taş, 3, 49, 80, 110, 117, 118, 124, 130,
132, 138, 142, 143, 144, 145, 147,
148, 149, 162, 170, 184, 186, 190,
192, 193, 230, 232, 233, 245, 248,
250, 252, 268, 271, 280, 293
- taş-kaya kültü, 142
- tavşan, 195, 197, 208, 209, 210, 236,
276
- Teleütler, 164, 166, 268, 271, 272
- tenasüh, 17, 48, 49
- Tengere Kayra Kan, 91
- Tepegöz, 109, 159
- teslime taşı, 7
- tıbığa, 233
- tın, 266
- tırnak, 75, 102, 103, 166, 173, 174,
175, 250, 273, 282, 291
- Tibetliler, 56, 202
- toprak, 3, 14, 15, 18, 97, 98, 104, 110,
122, 132, 133, 134, 148, 155, 157,
162, 193, 206, 239, 242, 251, 258,
265, 280
- totem, 71, 194, 195, 198, 199, 209
- Totemizm, 35, 71, 195, 310
- Toybodım Nehri, 101
- toyunizm, 36
- tören, 74, 76, 90, 121, 148, 165, 176,
178, 197, 217
- töz, 194, 195, 209
- turna, 49, 97, 130, 196, 215
- tuz, 107, 119, 124, 125, 133, 167, 173,
181, 188, 204, 235, 246, 247, 248,
251
- tuzlama, 243
- Türk, iii, iv, v, vi, vii, xiv, xv, 1, 2, 3,
4, 7, 8, 9, 15, 15, 17, 18, 20, 24, 26,
28, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42,
43, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 57,
58, 61, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72,
74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 90, 91,
93, 95, 96, 97, 98, 100, 104, 105,
107, 108, 110, 111, 115, 116, 117,
119, 120, 122, 124, 129, 130, 131,
133, 134, 135, 136, 139, 142, 143,
144, 149, 150, 152, 153, 154, 157,
162, 165, 166, 167, 168, 169, 172,
175, 176, 179, 180, 182, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 202, 206,
207, 208, 209, 210, 211, 213, 217,
218, 229, 233, 234, 235, 236, 237,
238, 239, 240, 250, 252, 253, 254,
255, 256, 257, 264, 266, 268, 270,
273, 274, 281, 283, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299, 300,
301, 302, 303, 305, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313, 314, 315,
316, 317, 318
- Türkistan, 13, 52, 53, 56, 65, 67, 70,
76, 123, 183, 200, 257, 295, 298,
301, 314
- Türkler, vi, 3, 7, 18, 20, 24, 25, 26, 28,
34, 35, 36, 40, 41, 42, 43, 46, 47,
50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 61,
65, 66, 67, 69, 71, 74, 76, 77, 78,
80, 81, 90, 93, 94, 97, 110, 111,
112, 114, 118, 120, 122, 123, 126,
127, 131, 135, 142, 143, 144, 145,
149, 152, 154, 165, 166, 168, 170,
182, 194, 197, 198, 200, 202, 203,
207, 208, 233, 240, 253, 266, 267,
268, 269, 272, 278, 282, 284, 291,
294, 299, 301, 305, 307, 308, 310,
311, 314, 315, 316, 319
- Türkmen, 9, 13, 15, 17, 54, 68, 121,
204, 300
- tütsü, 132, 165, 245, 268

U

Umay, 3, 37, 78, 93, 94, 95, 96, 97,
105, 120, 129, 130, 218, 240, 241,
245, 265, 292
Umay Ana, 93, 94, 95, 96, 120
Uygur, 47, 53, 54, 55, 100, 112, 136,
179, 199, 208, 210, 307, 314, 318
Uygurlar, 47, 53, 54, 66, 112, 133,
137, 143, 269, 272, 316

Ü

Ülgen, 76, 91, 92, 95, 98, 99, 101,
102, 112, 116, 118, 123, 139, 145,
164, 169, 196, 210, 237
Ürün Aar Toyon, 76
üzerlik, 107, 132, 134, 172, 245, 248,
251

V

Vefâî, 16
Velâyetnâme, 12, 310
veli kültü, 69, 178, 182
Vey-Şu, 36

Y

yada taşı, 118, 144
yağ, 117, 119, 154, 160, 172, 176,
187, 209, 237, 263
yağız, 37, 82, 100, 132, 134
yağmur, 38, 75, 76, 110, 113, 116,
117, 118, 119, 131, 133, 141, 142,
144, 150, 184, 197, 293
Yahudi, 59, 60, 61

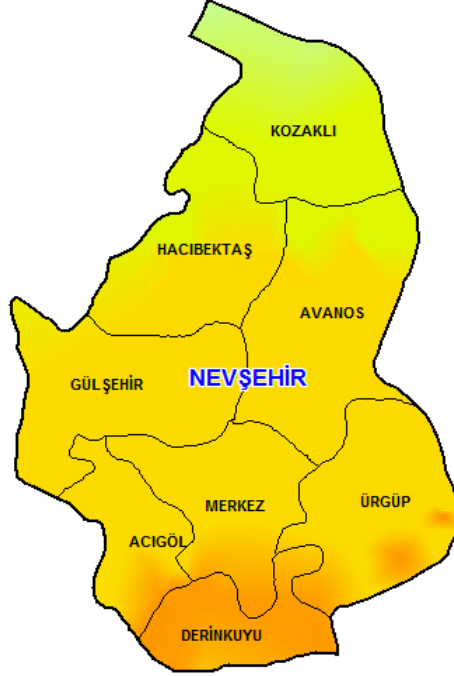
Yahudilik, 59, 60, 61, 135, 295, 301,
311
Yakut, 36, 58, 95, 98, 99, 126, 132,
151, 152, 164, 165, 168, 203, 206,
208, 218, 257, 267
Yakutlar, 76, 77, 94, 151, 154, 157,
195, 203, 206, 218, 237, 238, 266,
270, 271, 272
Yalavaç, 70
Yaratılış Destanı, 99, 132, 202
Yavuz Sultan Selim, 28
Yayık, 92, 112, 120, 237
Yeniçeri Ocağı, 10, 15, 17
yeryüzü, 76, 104, 129, 131, 132
Yezit, 25, 171, 175, 209
yılan, 49, 119, 161, 169, 172, 176,
186, 190, 197, 215, 236
yıldırım, 75, 76, 113, 116, 117, 118,
150
yıldız, 3, 110, 126, 127, 128, 231, 268,
276
yoğ aşı, 273, 274
yol, 5, 15, 21, 26, 44, 46, 64, 119, 120,
126, 132, 133, 134, 162, 197, 200,
231, 258, 265, 269, 271
yumurta, 103, 134, 249, 263
Yunus Emre, 9, 70, 148, 156, 190

Z

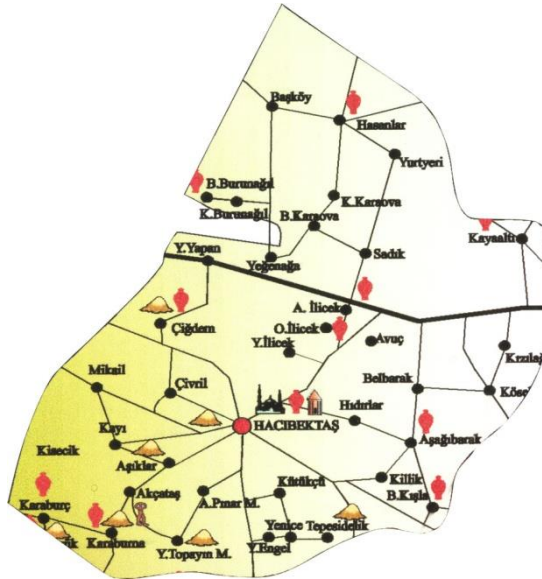
zemzem, 125, 162, 190, 279
Zerdüş, 49, 50, 51, 53, 111, 163, 299
Zerdüştilik, vi, 3, 49, 51, 302
Zühre, 63, 126, 127

EKLER

Fotoğraflar

Şekil 1-Nevşehir İl Haritası

Şekil 2- Hacibektaş İlçesi Haritası

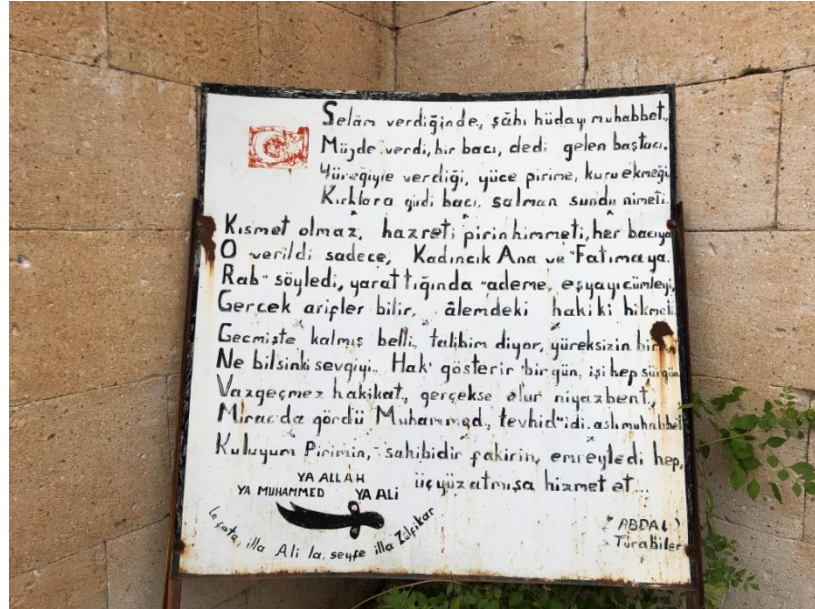
**Fotoğraf-1: Dergâh Bahçesinden
Bir Görünüm**

Fotoğraf-2: Dergâhın Giriş

Fotoğraf-3: Kadıncık Ana'nın Evi

Fotoğraf-4: Kadıncık Ana'nın Evinin Bahçesinde Yer Alan Tabela

**Fotoğraf-5: Balım Sultan'ın Kabri
ve Şifa Bulmak İçin Pencere
Kenarında Dinlenen Yaşlı Kadın**

**Fotograf-6: Balım Sultan ve
Ziyaretçileri**

**Fotoğraf-7: Pir Evinde Bulunan
Postlar (Makamlar)**

Fotoğraf-8: Leopar Postları

**Fotoğraf-9: Hünkar'ın
Taşlaştırdığına İnanılan Buğday
ve Mercimekler**

**Fotoğraf-10: Taşlaşmış Buğday ve
Mercimeklerin Çıkartıldığı Yer**

Fotoğraf-11: Bes Taslar

**Fotoğraf-12: Beş Taşlar Mevkisi
Yakınında Bulunan Kadı Taşı**

**Fotoğraf-13: Hünkar'ın Üzerine
Binip Yürüttüğüne İnanılan At
Kaya**

**Fotoğraf-14: Çilehanede Bulunan
Delikli Taş**

**Fotoğraf-15: Delikli Taş'tan
Geçmeye Çalışan Küçük Bir
Ziyaretçi**

**Fotoğraf-16: Delikli Taş'tan
Geçmek İçin Bekleyen
Ziyaretçiler**

**Fotoğraf-17: Hz. Ali'nin Atının
Ayak İzi Çıktığına İnanılan Kaya
ve Üzerindeki Dilek Taşları**

**Fotoğraf-18: Halkın Tedavi
Amaçlı Kullandığı Sıyrınğaç
Taşı/Kayası**

Fotoğraf-19: Silindirik Taş ve Bu Taşla İlgili Ziretçilerin Gerçekleştirdiği Dini

Fotoğraf-20: Balım Sultan Türbesinin Dış Duvarında Dilek Mumlarını Yakan Ziyaretçi

**Fotoğraf-21: Ziyaretçiler
Tarafından Üst Üste Dizilmiş
Dilek Taşı**

**Fotoğraf-22: Çilehane
Bölgesindeki Dilek Taşları**

Fotoğraf-23: Karadut Ağacı ve Nasiplerini Bekleyen Ziyaretçiler

Fotoğraf-24: Yunus Emre'nin Hünkar'a Getirdiği Ahçları Toladığı Ağaç Olduğuna İnanılan Alic Ağacı

Fotoğraf-25: Ak Pınar Çeşmesi

**Fotoğraf-26: Zamzem Suyu ve Su
Almak İçin Bekleyen Ziyaretçiler**

Fotoğraf-27: Aslanlı Cesme

**Fotoğraf-28: Evin Dış Duvarına
Asılmış Koç Boynuzu**

**Fotoğraf-29:Evin Duvarına
Asılmış Nazar Bocuğu ve Besmele**

Fotoğraf-30: Üzerlik Otu

Fotoğraf-31: Kırkbudak Şamdan

**Fotoğraf-32: Hünkâr Hacı Bektaş
Veli'nin Ziyaretgâhı**

**Fotoğraf-33: Hünkâr'ı Ziyarete
Gelen Halk**

**Fotoğraf-34: Dergâh Mutfağının
Duvarına Asılmış Geyik Kafası**

**Fotoğraf-35: Çocuk İsteyen
Kadınların Ziyaret Ettiği Yığma
Taş**

**Fotoğraf-36: Ziyaret Yerinin Ön
Cepheden Görünüşü**

**Fotoğraf-37: Höllük Toprağı ve
Kırlama Taşları**

**Fotoğraf-38: Bebek Beşiğindeki
Ayna, Nazar Bocuğu ve Nazarlık**

**Fotoğraf-39: Yatak Başlıına
Serilmiş Kırmızı Örtü**

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Fatma KÖSE

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Yeri ve Tarihi: Nevşehir-10/02/1979

Tel: 5059109904

E-posta: fatmakose2001@outlook

Yazışma Adresi: Esentepe Mah. Sueda Sok. Tepekent Sitesi B Blok Kat:10/19
NEVŞEHİR

EĞİTİM

DERECE	KURUM	MEZUNİYET TARİHİ
İlkokul	20 Temmuz İlköğretim Okulu/ Nevşehir	1990
Orta Okul	Lütfi Pamukçu Orta Okulu/ Nevşehir	1993
Lise	Nevşehir Lisesi	1996
Üniversite	Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	2000

İŞ DENEYİMLERİ

YIL	KURUM	GÖREV
2000-2002	Ürgüp Ali Baran Numanoğlu İlköğretim Okulu	Türkçe Öğretmenliği
2002'den bu yana	Nevşehir 15 Temmuz Şehitleri Anadolu Lisesi	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği